

Fejezetek a hadtörténelemből 10.

A Fejezetek a hadtörténelemből
a Magyar Hadtudományi Társaság
kiadványsorozata

Sorozatszerkesztő:
Dávid Ferenc

Magyar Hadtudományi Társaság

Fejezetek a hadtörténelemből 10.

Konfliktusok interdiszciplináris megközelítésben

Magyar Hadtudományi Társaság
Pécs – Budapest, 2022

Szerkesztette:
Bene Krisztián
Kiss Márton
Sarlós István

Címlaptervező:
Kiss Márton

A kötet tudományos közleményeit lektorálta:
Bene Krisztián és Sarlós István

A borítón látható képek
az europeana, a Fortepan és az unsplash oldalakról
származnak.

Nyomdai előkészítés és a nyomdai munkálatok:
Kontraszt Plusz Kft.

© Szerzők, 2022
© Szerkesztők, 2022

ISBN 978-615-5954-11-5
ISSN 2062-9788

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	13
BÁBA VIKTÓRIA: Francia lobogó alatt hadakozó spanyolok az algériai háborúban	15
BENE KRISZTIÁN: A sivatagtól a sarkkörig. A Francia Idegenlégió részvétele a norvégiai hadjáratban	43
BODAI BARNA: Az 1848-ban felállított honvédszászlóaljok viseleti sokszínűsége	59
DEÁK MÁTÉ: Geopolitika, gazdaságpolitika és innováció: Németország légi értelemben vett válaszainak rövid áttekintése az elvesztett első világháborút követő időszak elszigeteltségéből fakadó kihívásaira (1918-1933)	95
DERGEZ ILDIKÓ: A katolikus egyház válasza az első világháborúra XI. Pius pápasága (1922-1939) idején	111
DÖMÓK CSILLA: „Népek és Régiók Európája” – Kisebbségvédelmi kérdések az első világháborút követően	131
FERWAGNER PÉTER ÁKOS: Első világháborús francia katonai „jelenlét” a Közel-Keleten	145
KORDÉ NÓRA: Adalékok a bajai hadifogolytábor (1944-1945) történetéhez – Puskás Mihály iratanyaga a Türr István Múzeum helytörténeti gyűjteményében	163

PALÓCZ MÁRK: Osztrák-magyar légionáriusok az első világháborúban	187
SZABÓ RÓBERT: A harsány-hegyi csata ábrázolása egy 19. századi festményen	213
SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR: A Hadtudományi Közlöny és az első világháború. Historiográfiai esettanulmány az 1945 és 1989 közötti magyarországi hadtörténetírásról	235
TÓTH FERENC: Egy sokoldalú csata mítosza és valóság között. Források és történeti konstrukciók az 1687-es harsány-hegyi ütközetről	247
VARGA BENEC: Kenguruk és kivik a Nagy Háborúban 1914–1918. Az ANZAC a nyugati fronton	267
VÁRNAI GERGELY: Az „új kurzus” a cári külpolitikában. Az 1904–1905-ös orosz–japán háború belpolitikai előzményei Oroszországban	291
BÁBA VIKTÓRIA: Töredékek az indokínai háború eseményeiről egy magyar idegenlégiós visszaemlékezéseiben (recenzió)	313
KISS MÁRTON: Diplomácia, egótörténet és változó identitások – a nemesség rétegének színeváltozása a 17-19. századi Európában (recenzió)	323

CONTENTS

Foreword	13
VIKTÓRIA BÁBA: The Spanish Participants fighting under the French flag during the Algerian War of Independence	15
KRISZTIÁN BENE: From the desert to the Arctic Circle. Participation of the French Foreign Legion in the Norwegian campaign	43
BARNA BODAI: The variety of uniforms worn by the <i>Honvéd</i> battalions in 1848	59
MÁTÉ DEÁK: Geopolitics, economic policy and innovation: a brief overview of Germany's aerial response to the challenges of isolation in the post-First World War period (1918-1933)	95
ILDIKÓ DERGEZ: The Catholic Church's response to the First World War during the pontificate of Pius XI (1922-1939)	111
CSILLA DÖMÖK: "Europe of Peoples and Regions" - Issues of minority protection after the First World War	131
PÉTER ÁKOS FERWAGNER: The French military 'presence' in the Middle East during the First World War	145

NÓRA KORDÉ: Additions to the history of the Baja prisoner of war camp (1944-1945) - Mihály Puskás' documents in the local history collection of the Türr István Museum	163
MÁRK PALÓCZ: Austro-Hungarian Legionnaires during the First World War	187
RÓBERT SZABÓ: Representation of the Battle of Mohács in a 19th century painting	213
ZOLTÁN OSZKÁR SZÓTS: The Bulletin of Military Science and the First World War. A case study of military historiography in Hungary between 1945 and 1989	235
FERENC TÓTH: A multifaceted battle between myth and reality. Sources and historical constructions of the Battle of Mohács in 1687	247
BENCE VARGA: Kangaroos and Kivis in the Great War 1914-1918. The ANZAC on the Western Front	267
GERGELY VÁRNAI: The "new course" of tsarist foreign policy. The internal political context of the Russo-Japanese War of 1904-1905 in Russia	291
VIKTÓRIA BÁBA: Fragments of the events of the Indochina War in the memoirs of a Hungarian legionnaire (review)	313
MÁRTON KISS: Diplomacy, Ego History and Changing Identities - The Changing Colours of the Nobility in 17th to 19th Century Europe (review)	323

INHALT

Vorwort	13
VIKTÓRIA BÁBA: Die Spanier kämpfen während des Algerienkriegs unter französischer Flagge	15
KRISZTIÁN BENE: Von der Wüste zum Polarkreis. Die Teilnahme der Fremdenlegion am Norwegenfeldzug	43
BARNA BODAI: Die Vielfalt der Uniformen der Honvéd-Bataillone im Jahr 1848	59
MÁTÉ DEÁK: Geopolitik, Wirtschaftspolitik und Innovation: ein kurzer Überblick über Deutschlands Antwort aus der Luft auf die Herausforderungen der Isolation in der Zeit nach dem Ersten Weltkrieg (1918-1933)	95
ILDIKÓ DERGEZ: Die Reaktion der katholischen Kirche auf den Ersten Weltkrieg während des Pontifikats von Pius XI. (1922-1939)	111
CSILLA DÖMÖK: "Europa der Völker und Regionen" - Fragen des Minderheitenschutzes nach dem Ersten Weltkrieg	131
PÉTER ÁKOS FERWAGNER: Die französische militärische "Präsenz" im Nahen Osten während des Ersten Weltkriegs	145

NÓRA KORDÉ: Ergänzungen zur Geschichte des Kriegsgefangenenlagers Baja (1944-1945) - Dokumente von Mihály Puskás in der heimatkundlichen Sammlung des Türr István Museums	163
MÁRK PALÓCZ: Österreichisch-ungarische Legionäre während des Ersten Weltkriegs	187
RÓBERT SZABÓ: Darstellung der Schlacht von Mohács auf einem Gemälde aus dem 19. Jahrhundert	213
ZOLTÁN OSZKÁR SZÓTS: Das Bulletin für Militärwissenschaft und der Erste Weltkrieg. Eine Fallstudie zur Militärhistoriographie in Ungarn zwischen 1945 und 1989	235
FERENC TÓTH: Ein vielschichtiger Kampf zwischen Mythos und Realität. Quellen und historische Konstruktionen zur Schlacht bei Mohács im Jahr 1687	247
BENCE VARGA: Kängurus und Kivis im Großen Krieg 1914-1918. Das ANZAC an der Westfront	267
GERGELY VÁRNAI: Der "neue Kurs" der zaristischen Außenpolitik. Der innenpolitische Kontext des Russisch-Japanischen Krieges von 1904-1905 in Russland	291
VIKTÓRIA BÁBA: Fragmente der Ereignisse des Indochinakrieges in den Memoiren eines ungarischen Legionärs (Rezension)	313
MÁRTON KISS: Diplomatie, Ich-Geschichte und wechselnde Identitäten - Die wechselnden Farben des Adels im Europa des 17. bis 19. Jahrhunderts (Rezension)	323

TABLE DES MATIÈRES

Avant-propos	13
VIKTÓRIA BÁBA: Les Espagnols combattant sous le drapeau français pendant la guerre d'Algérie	15
KRISZTIÁN BENE: Du désert au cercle arctique. Participation de la Légion étrangère à la campagne de Norvège	43
BARNA BODAI: La diversité des uniformes portés par les bataillons de <i>Honvéd</i> en 1848	59
MÁTÉ DEÁK: Géopolitique, politique économique et innovation : un bref aperçu de la réponse aérienne de l'Allemagne aux défis de son isolement dans la période qui a suivi la Première Guerre mondiale (1918-1933)	95
ILDIKÓ DERGEZ: La réponse de l'Église catholique à la Première Guerre mondiale pendant le pontificat de Pie XI (1922-1939)	111
CSILLA DÖMÓK: "L'Europe des Peuples et des Régions" - Les questions de protection des minorités après la Première Guerre mondiale	131
PÉTER ÁKOS FERWAGNER: La "présence" militaire française au Moyen-Orient pendant la Première Guerre mondiale	145

NÓRA KORDÉ: Compléments à l'histoire du camp de prisonniers de guerre de Baja (1944-1945) - Les documents de Mihály Puskás dans la collection d'histoire locale du Musée de Türr István	163
MÁRK PALÓCZ: Légionnaires austro-hongrois pendant la Première Guerre mondiale	187
RÓBERT SZABÓ: Représentation de la bataille de Mohács dans une peinture du 19 ^e siècle	213
ZOLTÁN OSZKÁR SZÓTS: Le Bulletin de la science militaire et la Première Guerre mondiale. Une étude de cas de l'historiographie militaire en Hongrie entre 1945 et 1989	235
FERENC TÓTH: Une bataille à multiples facettes entre le mythe et la réalité. Sources et constructions historiques de la bataille de la colline de Mohács en 1687	247
BENCE VARGA: Kangourous et Kivis dans la Grande Guerre 1914-1918. L'ANZAC sur le front occidental	267
GERGELY VÁRNAI: Le "nouveau cours" de la politique étrangère tsariste. Le contexte politique interne de la guerre russo-japonaise de 1904-1905 en Russie	291
VIKTÓRIA BÁBA: Fragments des événements de la guerre d'Indochine dans les mémoires d'un légionnaire hongrois (compte rendu)	313
MÁRTON KISS: Diplomatie, histoire de l'ego et identités changeantes - les couleurs changeantes de la noblesse dans l'Europe du 17 ^e au 19 ^e siècle (compte rendu)	323

Előszó

Az elmúlt évek során kialakult hagyományok szellemében a Magyar Hadtudományi Társaság Dél-dunántúli Tagozata a 2020. évi országos tudományos konferenciáját ez alkalommal is az év utolsó hónapjában, egészen pontosan 2020. december 14-én tartotta. Ez alkalommal online formában került rá sor, hogy a járványhelyzet ellenére is lehetőséget biztosítson a főként had- és diplomáciatörténettel, valamint biztonságpolitikával foglalkozó szakemberek számára kutatási eredményeik közreadására.

Az ismert körülmények és az ekkor még némiképp szokatlannak tűnő online lebonyolítás ellenére végül 25 előadó vett részt a rendezvényen, ami már önmagában is kellemes meglepetést jelentett. További örömdetes fejleményt jelentett az előadók széles köre, valamint a bemutatott témák sokszínűsége. Előbbiek gyakorlatilag az ország összes jelentősebb – a vonatkozó területeken kutatásokat folytató – felsőoktatási intézményt képviselték, így közreműködtek a szegedi és a debreceni egyetemek munkatársai ugyanúgy, mint a Közszolgálati Egyetem és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat kötelékében tevékenykedő kollégák. Az összesen nyolc szekcióban elhangzott előadások a római kortól napjainkig terjedő időszakot ölelték fel régészeti, had- és helytörténeti, diplomáciai, emlékezetpolitikai, valamint neveléstudományi megközelítésben, miközben áttekintették az európai kontinens történetének legfontosabb sorsfordulóit, de emellett bemutatásra kerültek fontos epizódok Afrika és Ázsia történelméből is.

Az újszerű módon megvalósuló rendezvény komolyabb technikai problémák nélkül, jó hangulatban, komoly szakmai eredményeket közreadva és megvitatva valósult meg, ami nem csupán a szervezők, hanem az előadók kreativitását, elkötelezettségét és fegyelmességét is dicséri.

A jelen kötet a konferencián megtartott előadások egy részének írásos változatát adja közre, valamint olyan tanulmányokat, amelyek a Dél-dunántúli Tagozat *Hadtörténeti esték* elnevezésű rendezvénysorozatán hangzottak el.

A *Konfliktusok interdiszciplináris megközelítésben* című kötet más szempontból is különleges jelentőséggel bír, mivel ez a 2011-ben útjára indult *Fejezetek a hadtörténelemből* című kiadványsorozatunk tizedik kötete. Az évek során a Tagozat vezetősége és tagjai komoly erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy ez a kezdeményezés sikeres legyen, amelynek eredményeképpen folyamatosan újabb kötetek jelentek meg, amelyek több tucat szerző mintegy száz publikációját adták közre. Büszkék vagyunk rá, hogy nemzetközileg elismert szaktekintélyek mellett számos szárnyait bontogató fiatal tehetség is megjelent a sorozat lapjain, többen közülük az évek során váltak hallgatóból doktoranduszszá, majd tudományos szakemberré, miközben végig hűek maradtak a kiadványsorozathoz.

Mindemellett szembesülnünk kell azzal, hogy napjaink tudománymetriai elvárásai nem feltétlenül az őket megillető helyen kezelik a tanulmánykötetekben megjelent publikációkat, ami a Tagozat vezetőségét is gondolkodásra és cselekvésre készítette. Ennek eredményeként reményeink szerint a *Fejezetek a hadtörténelemből* 11. száma 2023-ban már folyóiratszámként jelenik meg, hogy megfeleljen a kor tudományos elvárásainak, de reményeink szerint a kiadvány szellemisége, céljai és alapvető tartalma nem változik.

Bízunk benne, hogy a megújuló *Fejezetek* nem csupán megtartja, hanem bővíti szerzői és olvasói körét, így előbbieik egyrészről továbbra is közreadják legújabb tudományos kutatási eredményeiket, másrészről utóbbiak ezután is igényes formában olvashatják ezeket.

Pécs, 2022. augusztus

A Szerkesztők

BÁBA VIKTÓRIA

Francia lobogó alatt hadakozó spanyolok az algériai háborúban¹

Az 1930-as években a későbbi spanyol diktátor, Francisco Franco hatalomra kerülés,² illetve az ehhez vezető spanyol polgárháború hatására számos spanyol állampolgár döntött úgy, hogy Franciaországba emigrál. Ebben az időben az országnak meghatórozó gazdasági, politikai és társadalmi nehézségekkel kellett szembenéznie. Egyrészt a spanyol politikai vezetésnek nem csupán a társadalmi egyenlőtlenséget kellett megszüntetnie annak érdekében, hogy csökkentse a masszív kivándorlást, másrészt biztosítania kellett a férfiak és nők közötti politikai és jogi egyenlőséget is. Mindemellett fejlesztenie kellett az oktatást, felsőfokú oktatási intézményeket kellett létrehoznia, és a nacionalisták területi autonómia követeléseinek is eleget kellett tennie.³ 1931-ben Spanyolországban a Második Köztársaság megalakulása idején az akkori lakosság (24 millió) fele analfabéta, 8 millió állampolgár pedig hátrányos helyzetű volt, miközben a munkanélküliség aránya is meglehetősen magas az országban a csekély számú munkalehetőség miatt, amely a gazdasági világválság következményének tudható be. Ebből fakadóan megkezdődött a lakosság tömeges elvándorlása, legfőképpen az északi régiókból,

¹ „A KÖZLEMÉNY AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-22-2-III KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.”

² Primo de Rivera, spanyol tábornok, államférfi, Spanyolország miniszterelnöki pozícióját töltötte be 1923–1930 között. Francisco Franco rezsimének és a diktatórikus rendszer előfutárja.

³ MARTINEZ 2007, 39–48. o.

mivel még Asztúria, Baszkföld és Katalónia iparosítása sem tudta megfelelő mértékben csökkenteni a nagyarányú munkanélküliséget.⁴ A rezsimet nem támogató, republikánus spanyol állampolgárok először Észak-Afrikába, a Magreb-országokba vándoroltak ki, majd az 1936-ban kitört polgárháború miatt sokan Franciaország felé vették az irányt, így a frankofón anyaország megtapasztalta az első menekülthullámokat.

Kutatásunkban a Franciaország és Algéria közötti politikai-katonai helyzetet és kapcsolatokat vizsgáljuk az algériai függetlenségi háború alatt. Ahhoz, hogy megértsük a két ország helyzetét és kapcsolatát, először a francia–algériai konfliktus kezdetét, majd vizsgálódásaink fontosabb részét, a francia–spanyol kapcsolatok fejlődését tekintjük át, végül pedig a Franco algériai politikája ellen harcoló, Franciaországba bevándorló spanyolokat, akik francia lobogó alatt harcoltak az algériai háború alatt. A kutatás e részében a *Mémoire des Hommes*,⁵ a francia Fegyveres Erők Minisztériumának portálja lesz segítségünkre.

Francia gyarmatosítás Algériában

Marokkó, Tunézia és Mauritánia, valamint Algéria is azon észak-afrikai országok közé tartozik, amelyek a francia gyarmatosításnak köszönhetően váltak az *Union du Maghreb arabe* (arab Magreb Unió) tagállamaivá. Algéria nagy történelmi és politikai jelentőséggel bíró ország, főként Franciaország szempontjából, hiszen az utóbbi politikai, gazdasági és társadalmi életére nagy hatással volt a 19. és 20. század során.

A 16. századtól kezdve az Oszmán Birodalom határozta meg Európa és a Magreb-országok közötti kapcsolatot. Tunézia és Algéria ebben az időszakban török uralom alatt állt, de Algériára

⁴ Uo.

⁵ MÉMOIRE DES HOMMES D'ALGÉRIE.

nem ugyanazok a szabályok vonatkoztak, mint Tunéziára.⁶ Algériában a bej adományokat és adókat követelt a törzsek vezetőitől, akik a független regionális hatalmat képviselték, e helyzet pedig gyakran vezetett fegyveres konfliktusokhoz. Algéria gazdasági – kereskedelmi és mezőgazdasági – fejlődésében nagy szerepet játszott a török kalózkok tevékenysége. A kereskedelemről a kalózkok luxuscikkek, iparcikkek és fegyverek szállításával vették ki részüket. Az európai országok, különösen Franciaország – az 1816-os angol-holland próbálkozás után – 1830-ban katonai beavatkozást indított az algíri török korzárók ellen.⁷ A török kalózhajók fenyegetést jelentettek a biztonságos európai kereskedelemre, így a francia gyarmatosítás célja a biztonságos és legális árutranszport megteremtése volt. Algéria északi részének kolonizációja a régi rend vezetője, Thomas Robert Bugeaud eszméjének alkalmazásával kevés áldozatot hagyott maga mögött. Bugeaud – Algéria későbbi főkormányzója – kolonizációs politikája a mezőgazdaságon alapult, amelynek következménye az őslakosok földtől való megfosztása volt, néha akár erőszakkal is. Az ország többi részét azonban nem tudták könnyen megszállni, mert a Közép-Algériában élő törzsek nem voltak hajlandók olyan népet elfogadni, amelynek a kultúrája teljesen eltér a sajátjuktól. Ennek következtében Abd el-Káder al-Dzsazáírí⁸ számos törzset rávett arra, hogy fegyverrel védjék meg területüket a franciák ellen. A francia gyarmatosítók 1837-ben Abd el-Káder hatására kénytelenek voltak elismerni az algériai törzsek és Franciaország közötti békét, illetve Nyugat-Algéria szuverenitását.⁹

⁶ Tunéziában a bej nagy hatalommal rendelkezett, amelynek következtében adófizetésre kényszerítette a törzseket. Ugyanakkor a törzsekből néhány őslakos rendfenntartó vagy adóhivatalnoki pozícióba is bekerülhetett. A hivatalos nyelv az arab lett, és Husszein ben Ali bej az oszmánoktól teljesen független állammá kiáltotta ki Tunéziát. J. NAGY 2010, 22. o.

⁷ PERVILLE 2007, 5. o.

⁸ Katonai és vallási vezető, ő alapította meg az algériai államot és vezette az algériaiakat a francia uralom elleni 19. századi harcukban. Vallásos emberként ismert, aki költészetével és szónoklataival lelkesítette hitsorsosait.

⁹ J. NAGY 2010, 23. o.

A békének köszönhetően Abd el-Káder emír megkezdte az algériai állam megszervezését a kormányzati-adminisztratív rendszer kiépítésével, amely az adózás megszervezésére, a közigazgatásra, a gazdasági és kereskedelmi tevékenységekre, illetve a reguláris hadsereg kiépítésére helyezte a hangsúlyt, célja volt továbbá az iszlám hagyományokon alapuló törzsi szokások megőrzése. A franciák a béke előnyeit kihasználva hadműveletet indítottak Kelet-Algéria felé, a Constantine-ban szerveződött ellenállás felszámolása céljából, amelyet 1837-ben sikeresen megvalósítottak a város elfoglalásával. E offenzíva újabb harcok kirobbanásához vezetett Abd el-Káderrel, amelyeknek a kiváltó oka Bugeaud szervezkedése volt a képviselőházban. Bugeaud célja a harcok újrakezdésével Algéria teljes katonai meghódítása és egy mezőgazdasági jellegű gyarmat kialakítása volt. Algéria leendő főkormányzója százezer katonával érkezett a Magreb-országba, ami arra készítette Abd el-Kádert, hogy segítséget kérjen Angliától, de Henry John Temple, az Egyesült Királyság akkori miniszterelnöke csak később válaszolt azzal, hogy nem hajlandó részt venni az Algéria és Franciaország közötti konfliktusokban. Abd el-Káder helyzete egyre kilátástalanabbá vált, a francia katonai túlerő végül Marokkóba üldözte, ahonnan 1847-ben tért vissza, majd megadta magát a franciáknak. A II. Köztársaság 1848-as alkotmányának X. fejezetében, a Különleges Rendelkezők 109. cikkelyében a Nemzetgyűlés kimondta, hogy *„Algéria és a gyarmatok területeit francia területekké nyilvánítják, s különleges törvények szabályozzák mindaddig, amíg egy külön törvény a jelenlegi alkotmány rendszere alá nem helyezi őket”*¹⁰ (A szerző saját fordítása.), azonban ennek az őslakosokkal teli országnak a francia közigazgatási rendszere történő asszimilációja nem bizonyult túl sikeresnek. A gyarmatosítóknak ezt követően a törzsek lázadásával és gerillaháborúkkal kellett szembenézniük, amelyeket levertek

¹⁰ *„Le territoire de l'Algérie et des colonies est déclaré territoire français, et sera régi par des lois particulières jusqu'à ce qu'une loi spéciale les place sous le régime de la présente Constitution.”* CONSEILCONSTITUTIONNEL.

és elfojtottak, majd az 1880-as évek elejére befejezték a katonai inváziót. Az 1873-as Warnier-törvény elfogadásával szabad utat adtak az európai származású embereknek, hogy magántulajdonba vegyenek a földeket. Ezzel megfosztották a törzseket hatalmuktól, az algériaiakat pedig a tulajdonuktól.¹¹

Spanyolok Franciaországban és a Magreb-országokban

Már Cisneros bíboros 1509-re datálható hadműveletei¹² után is találkozhatunk spanyolokkal Algériában, pontosabban Oranesado térségében. A 19. században a franciák egyik fontos célja volt, hogy asszimilálják az Algériába érkező bevándorlókat, így megkönnyítették számukra a francia állampolgárság megszerzését. Miközben a franciák folyamatosan terjeszkedtek, a spanyolok továbbra is nagy számban hagyták el szülőföldjüket, a franciák által folytatott integrációs politika pedig identitásváltságot váltott ki az emigrált spanyolokból.¹³ Ebben az időszakban veszítette el Spanyolország amerikai gyarmatait, amely az ország gazdaságának gyengülésével járt. Oranesado legnagyobb európai népességét a spanyolok tették ki, ami miatt a francia kormányban egyre jobban megerősödött a bizalmatlanság déli szomszédjával szemben. A későbbi Franco-kormány ezt a kapcsolatot ürügyként használta fel Algéria függetlenségének támogatására, így az algériai háború elején Spanyolország a frankofón anyaországgal szemben foglalt állást.¹⁴

Franciaország és Spanyolország a marokkói protektorátus 1912-es létrehozása óta konfliktusban állt egymással olyan kérdések miatt, mint Marokkó területének felosztása a két ország között,

¹¹ J. NAGY 2010, 24. o.

¹² Francisco Jiménez de Cisnerosnak, spanyol államférfinak, vallási reformernek és inkvizítornak az volt a célja, hogy véget vessen a barbár kalózik tevékenységeinek Algériában, ezért elfoglalta az ország északi részét.

¹³ BACHOUD 1999, 205–218. o.

¹⁴ VIDAL MUÑOZ 2021, 523–556. o.

a Rif-háború,¹⁵ valamint V. Mohamed szultán francia kormány általi leváltása, amely feszültségeket szított a két nemzet között, és arra késztette a spanyol kormányt, hogy kiálljon Algéria függetlensége mellett. Következésképpen a Franco-kormány Algéria-politikáját a *Reivindicaciones de España* című könyvre alapozta, amelyet 1941-ben adtak ki José María de Areilza és Fernando María Castiella falanszterek,¹⁶ akik a Franco rendszer diplomatái és külügyminiszterei voltak. E könyv szerzői Oranesado, az algériai terület visszaszolgáltatását követelték, amely szerintük jogosan tartozott Spanyolországhoz, ezt azzal indokolták, hogy Oran és a Mazalquivir közel háromszáz éven át spanyol megszállás alatt állt. Mivel a második világháborút követő nemzetközi viszonyok között lehetetlen volt Oranesado annektálása, a spanyol kormány inkább azáltal növelte befolyását a térségben, hogy támogatta Algéria függetlenségét Franciaországgal szemben.¹⁷

Francisco Franco politikája miatt az Egyesült Nemzetek Szervezete Franciaország hatására lezáratta a pireneusi határt 1946 márciusa és 1948 februárja között. A nemzetközi elszigeteltség megkerülése érdekében Franco és kabinetje úgy döntött, hogy külpolitikáját az arab világra összpontosítja, és hídként pozicionálja magát a Nyugat és Kelet között, ami antikommunizmusával együtt lehetővé tette a rezsim túlélését.¹⁸ Az arab politika, amelyet a helyettesítés politikájának is neveznek, arra kényszerítene a francia kormányt, hogy felülvizsgálja a francoizmusra vonatkozó tilalmat, anélkül, hogy ez azt jelentené, hogy elfogadta volna a spanyol diktatúrát. Ezt bizonyítja az a védelem,

¹⁵ A második marokkói háború az észak-marokkói Rif hegyvidéki régió törzseinek felkelése volt a spanyol gyarmati hatóságok és a francia gyarmatbirodalom ellen.

¹⁶ A falanszterek olyan korai utópikus szocialisták voltak, akik a jövő társadalmát közös termelésen és fogyasztáson alapuló zárt közösségnek tekintették. Egy ilyen társadalomban szükségleteknek megfelelően, szigorú munkamegosztás szerint kell dolgoznia mindenkinek, a kiszabott szabályokat követve.

¹⁷ VIDAL MUÑOZ 2021, 524. o.

¹⁸ MARTÍNEZ LILLO 1985, 567–699. o.

amelyet a francia hatóságok nyújtottak a spanyol polgárháborút követő Franco-rezsim elől menekülő köztársasági civileknek és katonáknak. A spanyol polgárháború 1939. március 28-án ért véget, ami egyben Franco győzelmét is jelentette, és egyes becslések szerint 625 000 spanyol állampolgár halálát, valamint 450 000 spanyol emigrálását. Az elvándorlási hullámok olyannyira érintették Franciaországot, hogy 1938 végére 45 000 spanyol állampolgár telepedett le az országban, ráadásul a *Retirada* (visszavonulás) során mintegy 460 000–500 000 ibériai katona és civil döntött úgy, hogy Franciaországban keres menedéket. A francia hatóságok végül 350 000 spanyolt küldtek internálótáborokba, miközben megpróbálták elősegíteni visszatérésüket a szülőföldjükre vagy továbbutazásukat más országokba. A francia kormány ekkor léptette hatályba azt a rendeletet, amely meghatározta a 20 és 48 év közötti férfiak életét: kötelesek voltak francia állampolgárként viselkedni, azaz katonai szolgálatot vagy munkaszolgálatot teljesíteni. A külföldi internáltakat vagy besorozták, vagy önkéntesként jelentkeztek a katonai kontingensekbe, köztük a Francia Idegenlégióba, amely már 1939 elején megkezdte a toborzást az internálótáborokban.¹⁹ Így kezdődött a spanyol bevándorlók katonai szolgálata az Idegenlégióban, amely a világháború alatt és után is tartott.

Az algériai függetlenségi háború

Az algériai függetlenségi háborút a 20. század egyik legtragikusabb dekolonizációs háborújának tartják, amelyet több súlyos konfliktus előzött meg. A második világháborúban magrebi katonák nagy számban harcoltak a francia hadsereg soraiban, egészen 1944 őszéig, amikor a katonai parancsnokság elrendelte az afrikai katonák hazatelepítését a tél okozta állítólagos nehéz élet-

¹⁹ BENE 2021a, 48. o.

körülmények miatt. A „nyugdíjazott” katonák szörnyű bánásmódban részesültek a francia közigazgatás részéről: gyenge ellátmányt, rossz minőségű felszereléseket kaptak, és a zsoldot is megvonták tőlük. 1945-ben az algériaiak elégedetlenségüket fejezték ki a bánásmóddal kapcsolatban, tömeges tüntetéseket szerveztek, amire Franciaország fegyveres erők bevonásával válaszolt. Ez a reakció több ezer halálos áldozatot követelt az algériai lakosság körében.²⁰ A franciák levették az algériai felkeléseket, de a függetlenségpártiak 1954. november 1-én²¹ megalapították a Nemzeti Felszabadítási Front (FLN) elnevezésű algériai nacionalista politikai pártot, amely az ország függetlenségét követelte, és a franciák számára váratlan támadásokat indítottak ellenük. Franciaország ezeket az erőszakos akciókat rövidéletű terrorista cselekményeknek tekintette, a lázadás azonban elterjedt, és a muszlimok a szent háború elveit²² szem előtt tartva hadakoztak a franciák ellen.²³ A francia kormánynak nem volt konkrét megoldása a korábbi stratégiákat követte, azaz továbbra is erőszakot alkalmazott és politikai reformokat kezdeményezett. Az 1955-ben főkormányzóvá kinevezett Jacques Soustelle megalkotta integrációs reformját, amely három szakaszból állt. Először is el kellett ismerni, hogy „Algéria Franciaország szerves része”,²⁴ majd lehetőséget kellett biztosítani a muszlimok számára, hogy gyakorolhassák vallásukat, hagyományait, nyelvüket, egyszerűen mindent, ami a kultúrájukhoz tartozik, hogy ne veszítsék el identitásukat. Soustelle azt is kijelentette, hogy az algériaiakat és a franciákat egyformán kell kezelni, a törvény előtt mindenkinek egyenlőnek kell lennie.

²⁰ BENE 2021b, 196–214. o.

²¹ PERVILLÉ 2007, 33. o.

²² „A harc iránti érdeklődés elvesztése bűn, illetve annak meghúsvítása árusítás.” PERVILLÉ 2007, 36–37. o.

²³ Uo. 36.

²⁴ J. NAGY 2010, 59. o.

1955 tavaszán a felkelések tovább terjedtek, de a francia kormány továbbra sem ismerte el, hogy háború van. Az ország vezetősége egyre inkább kezdte megkérdőjelezni Soustelle intézkedéseit, és új törvényeket akart bevezetni. Ennek eredményeként a hadügyminiszter katonai intézkedések mellett döntött, kizárva ezzel a békés megoldások lehetőségét. Soustelle végül a kormány által javasolt döntéseket elfogadta, és engedélyezte a hadsereg számára a kollektív büntetés alkalmazását. A Nemzeti Felszabadítási Front (FLN) kritikus helyzetbe került, katonai és bírósági támadásokkal kellett szembenéznie vezető nélkül, mivel Murad Didus parancsnok életét vesztette a harcokban, Ben Bulaj-t és Rabat Bitat-t pedig foglyul ejtették.²⁵

1955 és 1961 között hozzávetőlegesen egymillió algériait soroztak be a francia hadseregbe, de több mint a felük nem jelent meg kijelölt alakulatánál. Ez volt az a kiegészítő kontingens, amelynek létszáma 1956-ra meghaladta a 600 000 főt az internálótáborokból érkezők, illetve az önkéntesek segítségével. A IV. Francia Köztársaság azonban négy éven keresztül nem tudott megoldást találni a háborúra, és az algériai konfliktus nemzetközivé nőtte ki magát. 1958. május 13-án politikai válság tört ki egy államcsíny következtében, amelyet az algériai európaiak szerveztek, mert attól tartottak, hogy a francia kormány feladja az országot.²⁶ De Gaulle tábornok visszatért a hatalomba, és úgy döntött, hogy véget vet a konfliktusnak. Május 29-én René Coty köztársasági elnök felkérte Charles de Gaulle-t, hogy alakítson kormányt az algériai válság megoldásának előmozdítására. De Gaulle tábornok célja kétértelműnek tűnt akkoriban: sok közvetlen környezetéhez tartozó munkatársa azt állítja, hogy De Gaulle már a hatalomba való visszatérésekor tudta, hogy Algéria függetlensége elkerülhetetlen, mások szerint azonban a körülmények összessége határozta meg a tábornok döntéseit.²⁷

²⁵ Uo. 61. o.

²⁶ PERVILLÉ 2007, 55–65. o.

²⁷ J. NAGY 2010, 172–173. o.

Az 1959. január 8-án az V. Francia Köztársaság elnökévé választott Charles de Gaulle 1959. szeptember 16-án Algéria függetlenedéséről tett nyilatkozott. Felkérte a franciákat és az algériaiakat, hogy népszavazáson döntsenek erről, amely jóváhagyta az első lépést a független Algéria megalakulása felé. Ez a közvetlen népi konzultáció kezdeményezte a tárgyalásokat az FLN-nel. Francia Algéria számos támogatója úgy érezte, hogy De Gaulle tábornok politikája elárulta őket, elégedetlenségüket, 1960 januárjától felkelésekkel mutatták ki; ez volt a barikádok hete.²⁸ 1961 februárjában a terrorista erőszakot követően Pierre Lagaille és Jean-Jacques Susini megalakította a Titkos Hadsereg Szervezetét (*Organisation Armée secrète*), az OAS-t, amelynek célja az volt, hogy mindenáron és minden eszközzel meghiúsítsa De Gaulle tervét, és fenntartsa a franciák jelenlétét Algériában. A francia kormány határozottsága továbbra sem ingott meg, nem törődve a támadásokkal folytatták a tárgyalásokat az FLN-nel.²⁹

1962. március 18-án a francia kormány és a Nemzeti Felszabadítási Front képviselői aláírták a fegyverszüneti megállapodást, amely véget vetett a nyolc évig tartó algériai háborúnak. Az eviáni egyezmény azonban nem jelentett garanciát a békére. Éppen ellenkezőleg, az erőszak fokozódott: az OAS több támadást és kivégzést hajtott végre, hatalmas károkat hagyott maga után. Az FLN kihasználta ezeket a támadásokat, és megtorló intézkedéseket hozott: több ezer *harki*-t vagy *messaliste*-át, a francia hadseregben szolgálatot teljesítő algériait mészároltak le, akiket árulóknak tekintettek. 1962. július 3-án De Gaulle tábornok hivatalosan elismerte az ország függetlenségét. Franciaországnak és Algériának nem sikerült maguk mögött hagyni az éveken át tartó háborúskodást: Franciaország az amnesztia-amnézia útját választotta, hogy megpróbálja elfeledtetni a háborút, ezzel szemben pedig Algéria a „forradalomról”, vagy hivatalos francia

²⁸ PERVILLÉ 2007, 66–73. o.

²⁹ Uo. 78. o.

nyelvű elnevezése szerint, „*guerre de libération nationale*”-ról³⁰ tart megemlékezéseket, mivel ez a háború volt az algériai állam legitimitásának forrása.³¹

Spanyolok a Francia Idegenlégió kötelékében az algériai háború alatt

A konfliktus első hónapjaiban az 1. légiós gyalogezred (1er REI) az algériai Ouarsenis-ben gyülekezett a rend fenntartása érdekében.³² 1954. december 15-én a 3. légiós gyalogezred (3e REI) csatlakozott a haderőhöz, de e kontingens az algíri partraszállás során számos nem várt nehézséggel került szembe: a Vörös-tengeren és a Szuezi-csatornán való átkelés során dezertálók miatt csökkent a katonák száma. E kontingenst 1955. február 23-án követte a 2. légiós gyalogezred (2e REI), amelyet hamarosan Tunéziából Marokkóba küldtek, hogy segítsen a protektorátus függetlenségének elérésében. 1955. március 25-én Mers-el-Kébir-be érkezett az 1. légiós ejtőernyős zászlóalj (1e BEP), valamint a 2. légiós ejtőernyős zászlóalj (2e BEP), amelyeket végül ezreddé fejlesztettek fel.

Észak-Afrika még több légiós kontingensre várt: 1955 júniusa és júliusa között megérkezett a Francia Idegenlégió 13. könnyűdandárja (13e DBLE), majd novemberben az 1. légiós lovas ezred (1e REC), 1956 februárjától áprilisáig az 5. légiós gyalogezred (5e REI) bevonulásáról olvashatunk. 1956 októbere és 1957 márciusa között az Idegenlégió egységei a 2. légiós lovas ezred (2e REC) és a 4. gyalogezred (4e REI) átcsoportosításával tovább erősödtek.³³ Tagadhatatlan, hogy az Idegenlégió az 50. algériai lövészzászlóaljjal (50e BTA), a 6. szpáhi ezreddel (6e RS), az 5. Köz-

³⁰ *Nemzeti felszabadítási háború.*

³¹ PERVILLÉ 2007, 88–95. o.

³² COMOR 2013, 89–94. o.

³³ Uo.

társasági Gárda Légióval (5e LGR) és a 3. gyarmati ejtőernyős ezreddel (3e RPC) együtt mintegy tíz ezredet állított hadrendbe. Ami az 50e BTA-t illeti, ez az egység főleg algériai őslakosokból állt, akik 1956. február 22-én a felkelők támadásának estek áldozataul, amely tizenegy fiatal tartalékos halálát okozta, „akik a törvényen kívüliek áldozatai lettek”.³⁴

A 6. szpáhi ezredet először az első világháború idején, 1914 végén hozták létre menetezredként, az 1. szpáhi ezred két századából és a 6. szpáhi ezred két századából állt. 1923. április 23-án lett belőle a 6. szpáhi ezred, miután a másik egységet Algériában feloszlatták.³⁵ A 3e RPC 1955. november 1-én alakult meg Bigeard alezredes parancsnoksága alatt, és 1958. december 1-én lett a 3. tengerészgyalogsági ejtőernyős ezred (3e RPIMa).³⁶

Mindezeket a gyarmati egységeket a francia hadsereg reguláris alakulatai mellett bevetették az algériai függetlenségi háborúban. A „nemzeti felszabadító háború” során 36 spanyol állampolgár – akikről a *Mémoire des Hommes* honlapnak köszönhetően rendelkezünk némi információval – harcolt a francia érdekek védelmében, és áldozta életét a francia anyaországért. A tanulmány végén mellékletként található táblázatban láthatjuk a nevüket, születési helyüket és idejüket, a pályafutásukat (státusz, rang, egység, ahol szolgáltak), a halálukról szóló említéseket, a halál időpontját és helyét, és néha megjegyzéseket a katonai azonosító számukra, a sírhelyükre vagy a toborzási számukra vonatkozó adatokat.

A spanyolok születési helyük szerint az ország különböző részeiről érkeztek Franciaországba, az Idegenlégióba, ezek a következők: Andalúzia (Spanyolország déli részéről, 8 fő), Asztúria (Spanyolország északi részéről, 2 fő), Valencia (Spanyolország délkeleti részéről, 2 fő), Katalónia (Spanyolország északkeleti ré-

³⁴ LE MONDE.

³⁵ KUNTZ 1933, 15–16. o.

³⁶ MINISTÈRE DES ARMÉES.

széről, 5 fő), Kanári-szigetek (Spanyolország északnyugati részén található szigetcsoport, 1 fő), Aragónia (Spanyolország északi részéről, 1 fő), Baszkföld (Spanyolország északi részéről, 2 fő), Murcia régió (Délkelet-Spanyolországból, 2 fő), Kasztília-La Mancha (az ország közepéről, 2 fő), Kasztília és León (északnyugatról, 1 fő), Baleár-szigetek (a Spanyolország keleti részén található szigetcsoportról, 1 fő), Extremadura (az ország délnyugati részéről, 1 fő) és Kantábria (Spanyolország északi részéről, 1 fő). A spanyolok többsége Andalúzia (Cadiz, Vent del Charco, Granada, Rincon de la Victoria, Instincion, Cabo de Gata, Ugijar, Lojã) és Katalónia (Barcelona, Palafrugell, Posado del Rio, Bisbal, Colomes, Corçà) kisvárosaiból érkezett Franciaországba. Bár Simon QUEROL-COMBAU szülőhelyét is feltüntették (Lenada), úgy tűnik, hogy helyesírási hibával, félreértéssel, vagy a helység-név megváltoztatásával találkozhatunk, mivel e hely már nem található meg.

Ami a születési dátumukat illeti, egy katona az 1940-es években született, húsz az 1930-as években, tíz az 1920-as években, egy az 1910-es években, az 1910 előtt születettek mindhárman civil áldozatok, kivéve Jean Baptiste Armand Laurent BELON-t, aki zászlóaljparancsnok volt.

A soraikban 22 közlegényt (akik közül hárman katonaként szerepelnek a francia adatbázisban), két tizedest, három őrmestert (egyét a lovassági alakulatból), két törzsőrmestert, egy hadnagyot (Yves Marie Jacques VINCENT, 25 éves volt, amikor életét vesztette), egy tizedest a lovassági alakulatból (Armand CAPDEFERRO, 22 éves), egy őrnagyot az 5. LGR-ben (Joseph ALBALADEJO, 38 éves) és egy zászlóaljparancsnokot (Jean Baptiste Armand Laurent BELON, 53 éves) találhatunk. Az alakulataikat vizsgálva az áldozatok a következőkből kerültek ki: 1er REI (2 fő), 2e REI (3 fő), 3e REI (1 fő), 4e és 5e REI (4 fő) a leggyakoribbak, majd ezt követi az 1e és 2e REP (8 fő), a 13e DBLE (4 fő), az 1e és 2e REC (3 fő), az 50e BTA (1 fő), az 5e LGR (1 fő), a 3e RPC (1 fő) és a 6e RS (1 fő).

A 36 férfi közül 12 esetében figyelhetünk meg különös megjegyzéseket: Pascual TORRES-CALLUELA, Antonio RODRIGUEZ-HERNANDEZ, Antonio RABADAN FUNES, Marcelo MURILLO BOMETON, más néven André BUISAN, José MARTINEZ MIRALLES, Francisco GONZALEZ-LOPEZ és Angel AYLLON MUNOZ-t illetően. Katonai szolgálati kartotékjukban információkat találhatunk a katonai azonosító számukról, amely sok esetben elengedhetetlen alapja volt a kötelező katonai szolgálatnak, különösen a szárazföldi hadviselés esetében. Yves Marie Jacques VINCENT esetében ismerjük a temetkezési helyét, amely a tréveneuc-i közösségi temetőben található. José VERDÚÉ Franciaországban, Gironde-ban található, az úgynevezett veteránok termében. Francisco HERNANDEZ y SANCHEZ részéről a toborzási száma szerepel, csakúgy, mint Jules HERNANDEZ-é, de a toborzóirodájáról is derül ki információ, amely Oran-ban volt. Jean Baptiste Armand Laurent BELON-ról megtudjuk, hogy temetkezési helye Villeneuve de Guyard-ban található. Bár négy férfi, Cervera Manuel SANZ, Jean Baptiste Armand Laurent BELON, Joseph ALBALADEJO és José ALQUILA GARCIA Spanyolországban, Franciaországban vagy Tunéziában halt meg (annak ellenére, hogy a vizsgált adatok szerint nem Algériában haltak meg, joggal feltételezhetjük, hogy az algériai harcok során szerzett sebesülések miatt vesztették életüket más országban), a többiek Franciaország szolgálatában vesztették életüket Algériában. Az életüket feláldozók átlagéletkora 29 év.

Végül a listánkon szereplő három férfi, Francisco PEREZ, Jean MARQUES és Antonio DOMINGUEZ nem volt tagja az idegenlégiónak. Ők Spanyolországból származó civil áldozatok voltak, akik Algériában haltak meg 53 és 50 éves korukban. Az egyetlen közös pont e férfiak és a konfliktusban szolgáló harcosok között az, hogy mindannyian Spanyolországban születtek, és az algériai háború során vesztették életüket.

Összefoglalás

Tanulmányunkban megpróbáltunk némi információt nyújtani az olvasóknak a Francia Idegenlégióban szolgáló spanyol nemzetiségűek tevékenységéről, és kevésbé ismert részleteket bemutatni az önkéntes vagy internálótáborokból toborzott katonákról. A spanyol részvétel az Idegenlégióban nem közismert tény, különösen az algériai felszabadító háborúban, amely nyolc évig, 1954-től 1962-ig tartott. Bár a kutatásunkból származó információk nem teljesek, rendelkezésünkre állnak jól használható és hiánypótló adatok a spanyol katonai és civil áldozatokról. Ezen felül betekintést nyerhettünk a Francisco Franco nacionalista rezsimje okozta spanyolországi tömeges elvándorlás hátterébe is. A menekültek, hogy elhagyhassák a francia internálótáborokat, ahelyett, hogy visszatértek volna szülőhazájukba, inkább csatlakoztak a Francia Idegenlégióhoz.

Így a harcosok és ugyanakkor a „rendfenntartó műveletek” áldozatai megérdemlik, hogy részletekbe menően foglalkozzunk velük, ezért a következő vizsgálataink célja az lesz, hogy ezt a kutatást számos új elemmel gazdagítsuk.

Felhasznált irodalom

BACHOUD 1999 = BACHOUD Andrée: Les Espagnols en Algérie: questions sur l'identité et sur l'intégration. Exils et migrations ibériques au XXe siècle, 1999/2. 205–218. o.

BENE 2021a = BENE Krisztián: A Nemzetközi Brigádoktól a francia hadseregig. Magyar önkéntesek harca a fasizmus ellen. Aetas, 2021/2. 41–54. o.

BENE 2021b = BENE Krisztián: Az újjászervezett francia haderő etnikai összetétele és részvétele az anyaország felszabadításában. In: Európa 1944–1945. Virányi Péter (szerk.) MTA II. világháború története albizottság, Budapest, 2021. 196–214. o.

COMOR 2013 = COMOR, André-Paul: *La Légion étrangère, Histoire et Dictionnaire*, Robert Laffont, Paris, 2013.

CONSEILCONSTITUTIONNEL = <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1848-iie-republique> (Letöltés ideje: 2022. február 14.)

J. NAGY 2010 = J. NAGY László: *Az algériai háború 1954–1962*, Universitas Szeged Kiadó, Szeged, 2010.

KUNTZ 1933 = KUNTZ, Capitaine: *Historique du 6e régiment de spahis algériens*, Progrès de l'Oise, Compiègne, 1933.

LE MONDE = https://www.lemonde.fr/archives/article/1956/02/23/des-modifications-seraient-apportees-a-la-composition-des-bataillons-de-protection_2246586_1819218.html (Letöltés ideje: 2022. február 15.)

MARTINEZ 2007 = MARTINEZ René: *La Seconde République espagnole. 1931–1939. Humanisme*, 2007/1. 39–48. o.

MARTÍNEZ LILLO 1985 = MARTÍNEZ LILLO Pedro Antonio: *Una aproximación al estudio de las relaciones bilaterales hispano-francesas durante la posguerra. El „affaire” fronterizo en la perspectiva del Quai d'Orsay (1946–1948)*. *Revista de Estudios Internacionales*, 1985/6. 567–699. o.

MINISTÈRE DES ARMÉES = <https://www.defense.gouv.fr/terre/l-armee-de-terre/le-niveau-divisionnaire/3e-division/11e-brigade-parachutiste/regiments/3e-regiment-de-parachutistes-d-infanterie-de-marine> (Letöltés ideje: 2022 február 20.)

PERVILLÉ 2007 = PERVILLÉ, Guy: *La guerre d'Algérie (1954–1962)*. Presses Universitaires de France, Paris, 2007.

MÉMOIRE DES HOMMES D'ALGÉRIE = https://www.memoiredeshommes.sga.defense.gouv.fr/fr/arkotheque/client/mdh/guerre_algerie_combats_maroc_tunisie/resus_rech.php?&debut=20 (Letöltés ideje: 2022. január 17.)

VIDAL MUÑOZ 2021 = VIDAL MUÑOZ, Manuel: *El papel de España al inicio de la guerra de Argelia (1954–1956)*. *Historia Contemporánea*, 2021/2. 523–556. o.

Melléklet

Vezetéknév, kereszt- név	Szüle- tési idő és hely	Pályafutás	Említés	Elhalálozás ideje és he- lye	Sírhely, neve, egyéb megje- gyzés
AGUILA GARCIA, José	1934. 11. 12. Loja	Státusz: Katonai – Szárzaföld, Rendfokozat: közlegény, Alakulat: 1. légiós gyalozezred (1 ^{er} REI)	Meghalt Fran- ciaország- ért	1965. 05. 14. (Briançon, 05 Hautes- Alpes, Fran- ciaország), 30 évesen, 6 hónaposan és 1 napon	Hiányzó adatok
ALBA- LADEJO, Joseph	1915. 08. 20. Carta- gena	Státusz: Katonai – Szárzaföld, Rendfokozat: őrnagy, Alakulat: 5. Köztársasági Gárda Légiója (5 ^e LGR)	Meghalt Fran- ciaország- ért	1954. 05. 07. (Sbida, Tuné- zia), 38 évesen, 8 hónaposan és 17 napon	Hiányzó adatok
ALVA- REZ, Ber- vas Fer- nando	1929. 01. 29. Barce- lona	Státusz: Katonai – Szárzaföld, Rendfokozat: őrmester, Alakulat: 2 légiós gyalozezred (2 ^e REI)	Meghalt Fran- ciaország- ért	1959. 11. 07. (Djebel Arveur, Al- géria), 30 évesen, 9 hónaposan és 8 napon	Hiányzó adatok

Francia lobogó alatt hadakozó spanyolok az algériai háborúban

ANTE- QUERA, Pacosta José	1931. 02. 16. Ugijar	Státusz: Katonai – Szárazföld, Rendfokozat: közlegény, Alakulat: Az Idegen- légió 13. könnyűdandá- rja (13 ^e DBLE)	Meghalt Fran- ciaország- ért	1959. 03. 11. (Tiaret, Oran- hoz kapcsolódó korábbi terület, Algéria), 28 évesen, 0 hónaposan és 22 naposan	Hiányzó adatok
AYLLON MUNOZ, Angel	1922. 08 02. Villar de Olalla, Cuenca	Státusz: Katonai – zárazföld, Rendfokozat: törzsörmester, Alakulat: 5. légiós gyalozezred (5 ^e REI) – 3 ^e zászlóalj	Meghalt Fran- ciaország- ért	1956. 07. 06. (Tlemcen, Oran-hoz kapcsolódó korábbi terület, Algé- ria), 33 évesen, 11 hónaposan és 14 naposan	Katonai azo- nosítószá- m: 36770
AZNAR Y FUENTES , Simon	1937. 11. 27, San Vi- cente de Castel- let, Bar- celona	Státusz: Katonai – Szárazföld, Rendfokozat: közlegény, Alakulat: 3. légiós gyalozezred (3 ^e REI)	Meghalt Fran- ciaország- ért	1960. 10. 17. (Batna, Constantine- hoz tartozó korábbi terület, Algé- rie), 22 évesen, 10 hónaposan és 19 naposan	Hiányzó adatok

Bába Viktória

BEISTE-GUI, Célestino	1926. 01. 28. Sumaya, Guipuzcoa	Státusz: Katonai – Szárazföld, Rendfokozat: tizedes, Alakulat: 3. gyarmati ejtőernyős ezred (3 ^e RPC)	Meghalt Franciaországért	1957. 10. 16. (Miliana, Algírhoz tartozó korábbi terület, Algéria), 31 évesen, 8 hónaposan és 18 napon	Hiányzó adatok
BELON, Jean Baptiste Armand Laurent	1908. 02. 16. Sorca	Rendfokozat: zászlóaljparancsnok	Meghalt Franciaországért	1961. 05. 25. (Montereau-Fault-Yonne, 77 - Seine-et-Marne, France), 53 évesen, 3 hónaposan és 8 napon	Sírhely: Ville-neuve la Guyard (89 - Yonne, France)
BENITEZ-FLORES, Pedro	1924. 06. 18. Zarza de Alange	Státusz: Katonai – Szárazföld, Rendfokozat: törzsőrmester, Alakulat: 5. légiós gyalogezred (5 ^e REI) – 5. század	Meghalt Franciaországért	1961. 05. 27. (Djebel Bou Amoud, Algéria), 36 évesen, 11 hónaposan és 9 napon	Hiányzó adatok

Francia lobogó alatt hadakozó spanyolok az algériai háborúban

BIS- QUERRA, Antonin	1937. 05. 27. Inca	Státusz: Katonai – Szárzaföld, Rendfokozat: közlegény, Alakulat: 6. szpáhi ezred (6 ^e RS)	Meghalt Fran- ciaország- ért	1960. 05. 04. (Algír, Algé- ria), 22 évesen, 11 hónaposan és 8 napon	Hiányzó adatok
BLANCO , Casa- nova	1937. 09. 20. Barce- lona	Státusz: Katonai – Szárzaföld, Rendfokozat: közlegény, Alakulat: 4. légiós gyalozereg (4 ^e REI)	Meghalt Fran- ciaország- ért	1961. 02. 13. (Bône, Constantine- hoz tartozó korábbi terület, Algé- ria), 23 évesen, 4 hónaposan és 23 napon	Hiányzó adatok
CAPDE- FERRO, Armand	1938. 01. 21. Co- lomes	Rendfokozat: tizedes	Meghalt Fran- ciaország- ért	1960. 04. 03. (Tablat, Algír régi területe, Algéria), 22 évesen, 2 hónaposan és 12 napon	Hiányzó adatok

Bába Viktória

DIAZ-ES-COBIO, Candido	1936. 10. 30. Comillas, Kantábria	Státusz: Katonai - Szárazföld, Rendfokozat: közlegény, Alakulat: 1. légiós ejtőernyős ezred (1 ^{er} REP)	Meghalt Franciaországért	1960. 12. 2. (Algír, Algéria), 24 évesen, 1 hónaposan és 12 napon	Hiányzó adatok
DOMINGUEZ, Antonio	1906. 03. 16. Cabo de Gata - Ahméria	Státusz: civil áldozat	Meghalt Franciaországért	1956. 07. 14. (Aïn Sefra, Oran-hoz tartozó terület, Algéria), 50 évesen, 3 hónaposan és 28 napon	Hiányzó adatok
GARRONA-ARAUZO, Lorenzo	1928. 10. 08. Miranda de Ebro, Burgos	Státusz: Katonai - Szárazföld, Rendfokozat: őrmester, Alakulat: 5. légiós gyalogezred (5 ^e REI) - 3 ^e zászlóalj - 9. század	Meghalt Franciaországért	1958. 07. 11. (Tlemcen, Oran régi területe), Algéria), 29 évesen, 9 hónaposan és 2 napon	Hiányzó adatok

Francia lobogó alatt hadakozó spanyolok az algériai háborúban

GIRALT SOLER, Joaquin	1935. 01. 05. Bisbal	Státusz: Katonai - Szárazföld, Rendfokozat: közlegény, Alakulat: Az Idegenlégió 13. könnyűdandárja (13 ^e DBLE)	Meghalt Franciaországért	1958. 12. 06. (Tahanent, Constantine régi területe, Algéria), 22 évesen, 1 hónaposan és 0 napon	Hiányzó adatok
GOMEZ, Dioniso	1934. 10. 12. Posado del Rio	Státusz: Katonai - Szárazföld, Rendfokozat: közlegény, Alakulat: 5. légiós gyalogezred (5 ^e REI) - 8. század	Meghalt Franciaországért	1957. 06. 09. (Tlemcen, Oran-hoz tartozó korábbi területe, Algéria), 22 évesen, 7 hónaposan és 27 napon	Hiányzó adatok
GONZALEZ-LOPEZ, Francisco	1928. 08. 28. Hellin	Státusz: Katonai - Szárazföld, Rendfokozat: közlegény, Alakulat: 2. légiós gyalogezred (2 ^e REI)	Meghalt Franciaországért	1960. 05. 06. (Algéria), 31 évesen, 8 hónaposan és 9 napon	Katonai azonosítószám: 119818

Bába Viktória

HER- NANDEZ Y SAN- CHEZ, Francisco	1936. 02. 20. Palafu- jelle	Státusz: Katonai – Szárzaföld, Rendfokozat: közlegény, Alakulat: 1. légiós ejtőernyős ezred (1 ^{er} REP)	Meghalt Fran- ciaország- ért	1959. 05. 17. (Zeralda, Algírhoz tar- tozó korábbi terület, Algé- ria), 23 évesen, 2 hónaposan és 25 napon	Toborzási azo- nosítószá m: 55-927- 00187
HER- NAN- DEZ, Jules	1931. 03. 25. Barce- lona	Státusz: Katonai – Szárzaföld, Rendfokozat: szakaszve- zető, Alakulat: 50. algériai lövészászlóalj (50 ^e BTA) Osztály: 1951	Meghalt Fran- ciaország- ért	1956. 02. 20. (Sebabna, Algéria), 24 évesen, 10 hónaposan és 25 napon	To- borzóirod a: Oran (Algérie), Toborzási azo- nosítószá m: 1837
MARQU ES, Jean	1907. 06. 19. La Únion	Státusz: civil áldozat	Meghalt Fran- ciaország- ért	1958. 04. 20. (Saint Cloud, Algéria), 50 évesen, 10 hónaposan és 0 napon	Hiányzó adatok

Francia lobogó alatt hadakozó spanyolok az algériai háborúban

MARTINEZ MIRALLES, José	1937. 06. 15. Instinción, Almería	Státusz: Katonai - Szárazföld, Rendfokozat: közlegény, Alakulat: 1. légiós ejtőernyős ezred (1 ^{er} REP)	Meghalt Franciaországért	1958. 03. 06. (Djebel Rezioum, Guelma, Algéria), 20 évesen, 9 hónaposan és 1 napon	Katonai azonosítószám: 113215, Toborzási azonosítószám: 56-137-01063
MATHIOT, Robert	1926. 07. 31. Bilbao	Státusz: Katonai - Szárazföld, Rendfokozat: őrmester, Alakulat: 2. légiós lovasezred (2 ^e REC)	Meghalt Franciaországért	1957. 07. 08. (Laghouat, Algírhoz tartozó korábbi terület, Algéria), 30 évesen, 11 hónaposan és 8 napon	Hiányzó adatok
MURILLO BOMBOTON, Marcelo, alias BUISAN, André	1940. 10. 06. Huesca	Státusz: Katonai - Szárazföld, Rendfokozat: közlegény, Alakulat: 2. légiós lovasezred (2 ^e REC)	Meghalt Franciaországért	1960. 06. 21. (Tachatouf, Algéria), 19 évesen, 8 hónaposan és 15 napon	Katonai azonosítószám: 129946

Bába Viktória

PEREZ, Francisco	1909. 03. 13. Pinoso	Státusz: civil áldozat	Meghalt Fran- ciaország- ért	1962. 07. 05. (Oran, Algé- ria), 53 évesen, 3 hónaposan és 22 napon	Hiányzó adatok
PUENTE RUIZ, Santiago	1931. 11. 28. Auiles	Státusz: Katonai – Szárzaföld, Rendfokozat: közlegény, Alakulat: 1. légiós ejtőernyős ezred (1 ^{er} REP)	Meghalt Fran- ciaország- ért	1957. 07. 16. (M'Sila, Constantine- hoz tartozó korábbi terület, Algé- ria), 27 évesen, 7 hónaposan és 17 napon	Hiányzó adatok
QUE- ROL- COM- BAU, Si- mon	1935. 08. 24. Lenada	Státusz: Katonai – Szárzaföld, Rendfokozat: közlegény, Alakulat: 1. légiós lovasezred (1 ^{er} REC) – 3. század	Meghalt Fran- ciaország- ért	1957. 03. 11. (Bir Ghalou, Algírhoz tar- tozó korábbi terület, Algé- ria), 21 évesen, 6 hónaposan és 18 napon	Hiányzó adatok

Francia lobogó alatt hadakozó spanyolok az algériai háborúban

RABA-DAN FUNES, Antonio	1936. 11. 24. Barcelona	Státusz: Katonai – Szárazföld, Rendfokozat: közlegény, Alakulat: 1. légiós ejtőernyős ezred (1 ^{er} REP)	Meghalt Franciaországért	1958. 02. 03. (Beni Mezzeline, Constantine-hoz tartozó egykori terület, Algéria), 21 évesen, 2 hónaposan és 8 napon	Katonai azonosítószám: 113069
RODRIGUEZ SEGURA, Manuel	1922. 07. 24. Rincón de la Victoria	Státusz: Katonai – Szárazföld, Rendfokozat: közlegény, Alakulat: 2. légiós ejtőernyős ezred (2 ^e REP)	Meghalt Franciaországért	1957. 10. 30. (Negrine, Algéria), 35 évesen, 3 hónaposan és 6 napon	Hiányzó adatok
RODRIGUEZ-HERNANDEZ, Antonio	1933. 02. 14. Santa Cruz	Státusz: Katonai – Szárazföld, Rendfokozat: közlegény, Alakulat: 1. ejtőernyős ezred (1 ^{er} REP)	Meghalt Franciaországért	1958. 05. 11. (Oued Cherf, Constantine-hoz tartozó egykori terület, Algéria), 25 évesen, 2 hónaposan és 24 napon	Katonai azonosítószám: 113103

Bába Viktória

SAL-GUERO-CANO, Raphaël	1935. 12. 23. Granada	Státusz: Katonai – Szárazföld, Rendfokozat: közlegény, Alakulat: Az Idegenlégió 13. könnyűlándá rja (13 ^e DBLE) – 1. zászlóalj	Meghalt Franciaországért	1956. 04. 29. (Constantine, Algéria), 20 évesen, 4 hónaposan és 5 napon	Hiányzó adatok
SANZ, Cervera Manuel	1929. 01. 01. Madrid	Státusz: Katonai – Szárazföld, Rendfokozat: közlegény, Alakulat: 1. légiós ezred (1 ^e RE)	Meghalt Franciaországért	1963. 11. 18. (Aubagne, Spanyolország), 34 évesen, 10 hónaposan és 16 napon	Hiányzó adatok
TORRES-CAL-LUELA, Pascual	1937. 01. 14. Vent del Charco	Státusz: Katonai – Szárazföld, Rendfokozat: közlegény, Alakulat: 1. légiós ejtőernyős ezred (1 ^{er} REP)	Meghalt Franciaországért	1958. 02. 14. (Beni Mezzeline Constantine-hoz tartozó egykori terület, Algéria), 21 évesen, 0 hónaposan és 30 napon	Katonai azonosítószám: 114821

Francia lobogó alatt hadakozó spanyolok az algériai háborúban

VERDU, José	1929. 09. 27. Cadix	Státusz: Katonai – Szárazföld, Rendfokozat: közlegény, Alakulat: Az Idegen- légió 13. könnyűdandá- rja (13 ^e DBLE)	Meghalt Fran- ciaország- ért	1958. 05. 19. (Algír, Algé- ria), 28 évesen, 7 hónaposan és 22 napon	Sírhely: Salles (33 – Gironde, Fran- ciaország) ; veteránok terme
VILA- BOA GARCIA, Jesus	1932. 11. 30. Ujo	Státusz: Katonai – Szárazföld, Rendfokozat: tizedes, Alakulat: 2. légiós gyalogezred (2 ^e REI)	Meghalt Fran- ciaország- ért	1957. 04. 24. (Algéria), 24 évesen, 4 hónaposan és 23 napon	Hiányzó adatok
VIN- CENT, Yves Ma- rie Jacques	1936. 07. 12. Madrid	Rendfokozat: hadnagy	Meghalt Fran- ciaország- ért	1961. 08. 23. (Algéria), 25 évesen, 1 hónaposan és 11 napon	Sírhely: Tréve- neuc (22 - Côtes- d'Armor, Fran- ciaország) ; közte- mető

A táblázatban szereplő születési helyként megadott települések minden esetben Spanyolország területén található.

Bene Krisztián

**A SIVATAGTÓL A SARKKÖRIG.
A FRANCIA IDEGENLÉGIÓ RÉSZVÉTELE
A NORVÉGIAI HADJÁRATBAN¹**

A közvélemény szemében az 1831-ben létrehozott Francia Idegenlégió neve közel kétévszázados fennállása során elválaszthatatlanul összefonódott az afrikai kontinenssel. Ez a közvélekedés egyáltalán nem alaptalan, hiszen fennállásának jelentős részében a Légió a francia Afrika Hadsereg részeként tevékenykedett, ebből kifolyólag működése elsősorban az afrikai kontinensre koncentrálódott. Ugyanakkor ennek a hosszú időszaknak során az alakulat számos más térségben is bevetésre került, hiszen számos alegysége megfordult a Közel-Keleten, Dél-kelet-Ázsiában, sőt még az amerikai kontinensen is, hiszen alapító okiratának megfelelően Franciaország határain kívül – és elsősorban a tengerentúli régiókban – védte a francia érdekeket.

Mindemellett jóval kevésbé ismert az a tény, hogy jelentősebb európai konfliktusok során erre a célra létrehozott alkalmi kötelékek keretében is bevetésre kerültek az Idegenlégió tagjai, így – többek között – megtaláljuk őket a krími és a francia-porosz háborúban ugyanúgy, mint a két világháború hazai hadszínterein. Mindezzel együtt az Idegenlégió hagyományosan a meleg égövi területeken végrehajtott hadműveleteiről vált híressé, és legjelentősebb hadi sikerei is ezekhez az egzotikus régiókhoz kötődnek. Ennek fényében különösen meglepő, hogy egyik legna-

¹ A TKP2020-IKA-08 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a Tématerületi Kiválósági Program 2020 (2020-4.1.1-TKP2020) pályázati program finanszírozásában valósult meg.

gyobb győzelmét az északi sarkkörön túl található Narvik városában aratta Norvégiában 1940 tavaszán, amely meglehetősen messzire esett a Légió hagyományos tevékenységi zónájától.

Tanulmányunkban azt a geopolitikai és katonai helyzetet kívánjuk felvázolni, amely a szövetséges expedíciós haderő norvégiai bevetéséhez vezetett 1940-ben, illetve szeretnénk bemutatni annak a légiós alakulatnak a tevékenységét, amelyet külön erre a hadműveletben való részvétel céljából hoztak létre. Az egység történetét minden bizonnyal még érdekesebbé teszi a hazai olvasók számára, hogy számos magyar teljesített szolgálatot a kötelékében, akikre az alábbiakban röviden ki is fogunk térni.

A stratégiai helyzet

Annak ellenére, hogy Franciaország és Nagy-Britannia számára 1939 tavaszára egyértelművé vált, hogy a náci Németországgal való fegyveres konfliktus csupán idő kérdése, nem rendelkeztek konkrét elképzeléssel arra vonatkozóan, hogy milyen módon lehetne legyőzni leendő ellenfelüket a harcmezőn. Ez a tanácsatlanság vezetett a szeptemberi hadüzenet után ahhoz a sajátos időszakhoz, amely a furcsa háború néven vált ismertté, amikor a szövetséges haderő a Maginot-vonal mögé húzódva tétlenül várta a német hadsereg támadását.²

Ebből kifolyólag 1940 elején a brit–francia hadvezetés nehéz helyzetben volt, mivel a kezdeményezés egyértelműen az ellenfél kezébe került a legfontosabb hadszíntéren. Ennek a kimondottan hátrányos állapotnak a megváltoztatása érdekében számos terv született, amelyek elsősorban az európai kontinentális perifériákat helyezték középpontba. Tekintettel arra, hogy a náci Németország taktikai együttműködésre lépett a Szovjetunióval,³

² KEEGAN 2008, 111–114. o.

³ A paktum megszületésének körülményeiről lásd: KOLONTÁRI 2019, 391–413. o.

amely szintén expanziós politikába kezdett Kelet-Európában, illetve stratégiailag fontos nyersanyagokkal látta el a német hadigépezetet, számos olyan elképzelés született, amely a kommunista állam – és ezzel közvetve a Harmadik Birodalom – meggyengítését célozta.⁴ Ezt a szándékot fokozta a Vörös Hadseregnek Finnország ellen indított támadása 1939 novemberében, amelynek hatására felmerült az a lehetőség, hogy a szövetségesek expedíciós haderő bevetésével támogassák a jelentős túlerővel szemben reménytelen küzdelmet vívó finn hadsereget. Ebből kifolyólag 1939 végén megkezdődött egy hegyi hadviselésre kiképzett alakulatokból álló különítmény felállítása, amelyet a szövetséges hadvezetés Finnország megsegítésére kívánt felhasználni. Azonban a finn-szovjet háború 1940 márciusában szovjet győzelemmel zárult még azelőtt, hogy a formálódófélben lévő haderő bevetésre kerülhetett volna. Ezzel látszólag okafogyottá vált az összegyűjtött szövetséges kötelék bevetése, azonban a hadvezetés gyorsan új feladatot talált számára Norvégiában⁵ (bár a diplomáciai iratok tanúsága szerint a finnországi bevetés csupán propagandafogás volt, a valódi cél eredetileg is a másik északi ország volt).⁶

Ennek elsődleges oka az, hogy Norvégián keresztül érkezett a német hadiipar számára létfontosságú vasérc Németországba, illetve a téli időszakban is hajózható, fjordokkal szabdaltnorvég partvidék kijutást kínált a világtengerekre az egyébként a Balti-tengerre beszorult német flottának.⁷ Ennek megfelelően a német haderő 1940. április 9-én inváziót indított Dánia és Norvégia elfoglalására, amelyek közül az előbbi küzdelem nélkül kapitulált,

⁴ COMOR 1988, 33. o.

⁵ DE GMELINE 2016, 345–349. o.

⁶ ORMOS–MAJOROS 1998, 412. o.

⁷ A két világháború közti időszakban a német haderő kiterjedt felderítést végzett a számára stratégiailag fontos területeken, így jól ismerte ezeket, ami jelentősen megkönnyítette a hadműveletek lebonyolítását. Az Atlanti-óceán vonatkozásában lásd például DEÁK 2010, DEÁK 2011, DEÁK 2014, illetve DEÁK 2015.

az utóbbi viszont szívós ellenállást tanúsított a kombinált légi-tengeri-szárazföldi offenzíva ellen.⁸

A korábbi tervek megvalósítását a német támadás meggyorsította, ezért 1940 tavaszán végleges döntés született egy brit-francia-lengyel expedíciós erő bevetéséről a skandináv országban annak érdekében, hogy a norvég hadseregnek támogatást nyújtva megakadályozzák az ország elfoglalását, ezzel pedig a svédországi acél Németországba történő zavartalan szállítását.⁹

Az expedíciós haderő felállítása és bevetése Norvégiában

A rendelkezésre álló alakulatokból a szövetséges hadvezetés egy sajátos összetételű expedíciós különítményt hozott létre. A cél a nehéz hegyvidéki terepen és sarkvidéki körülmények között is hatékonyan bevethető alegységek csatasorba állítása volt, ezért magas harcértékű alakulatokat válogattak vegyes nemzetiségi összetétellel. A britek a 24. gárdadandárt ajánlották fel a küldetésre, amely három zászlóaljat tudott csatasorba állítani. A hazájukból elmenekült lengyelek az 1940 februárjában felállított – négy zászlóaljból álló, mintegy 5000 fős – hegyidandárral járultak hozzá a haderőhöz. A köteléket a franciák egészítették ki, akik a 27. hegyi könnyűdandárral, a 13. légiós hegyi könnyűdandárral és 342. harckocsiszázaddal képviseltették magukat a hadjáratban. Ennek a sokszínű különítménynek kellett partra szállnia az észak-norvégiai Narvik városában, ahonnan a svéd vasércet behajózták Németország felé, hogy a 6. norvég gyaloghadosztály két dandárjának segítséget nyújtva (összesen mintegy 24 500 fővel) visszafoglalják a települést az ott állomásozó mintegy 5600 fős német haderőtől.¹⁰

⁸ MONTAGNON 1999, 89–91. o.

⁹ COMOR 1988, 33–37. o.

¹⁰ DE GMELINE 2016, 349–350. o.

A francia hadvezetésnek kevés olyan magas harcértékű alakulat állt rendelkezésére, amelyet nélkülözni tudott volna az anyaországban, amelynek védelme kiemelt prioritás volt, ezért – hagyományosnak tekinthető módon – az Idegenlégió soraiban keresett olyan katonákat, akik e speciális területen zajló küldetésben bevethetőek voltak. Noha a légiósokat elsősorban a mediterrán és trópusi régiókban vetették be, Marokkóban és Levantében komoly harci tapasztalatokra tettek szert a hegyvidéki hadviselésben is, amelynek jó hasznát vehették Norvégiában. Magas harcértékükhöz nem férhetett kétség, hiszen számos alkalommal bizonyítottak már korábban különböző harctereken, moráljuk kiemelkedően magas volt, mivel tömegesen jelentkeztek a létrehozandó új alakulat kötelékébe.¹¹

1940. február 23-án elrendelték a 13. légiós hegyi könnyűdandár létrehozását Észak-Afrikában (párhuzamosan az algériai Sidi-Bel-Abbès és a marokkói Fez garnizonjaiban),¹² tagjai pedig nagyobbrészt aktív és jelentős szolgálati időt a hátuk mögött tudó légiósok, illetve a tervezett létszám elérése érdekében kisebb számban az anyaországi sathonay-i táborban gyülekeztetett újoncok voltak.¹³ Az alakulat élén a dandár vezérkara állt, amelynek munkáját egy parancsnoki, egy jármű-, valamint egy távközlési-, utász-, egészségügyi (ügynevezett létszámfeletti) század segítette, az egység gerincét a két gyalogoszászlóalj adta.¹⁴ A dandár hivatalos összlétszáma így 63 tiszt, 255 altiszt és 1.987 légiós volt,¹⁵ vagyis a felállított új alakulat létszámát tekintve gyengébb volt egy hagyományos gyalogezerdnél. Az egység parancsnoka

¹¹ PORCH 1994, 537–538. o.

¹² SHD GR 12 P 81. Bref historique de la 13ème demi-brigade de Légion Etrangère, 1. o.

¹³ SHD GR 12 P 81. 13e D.B.L.E. Résumé du Journal des Marches et Opérations, 3. o.

¹⁴ SHD GR 34 N 318. Constitution de la 13e demi-Brigade de marche de Légion Etrangère. Note du 13 février 1940.

¹⁵ SHD GR 34 N 318. Dossier 5d. Tableau d'effectif de guerre de la 13e demi-brigade de marche de Légion étrangère du 11 avril 1940.

a félig magyar származású Raoul Charles Magrin-Vernery volt, aki 1892-ben született Budapesten.¹⁶ A jelentős harctéri tapasztalattal rendelkező, számos kitüntetéssel elismert alezredest feletteseivel találékony és szokatlan körülményekhez rugalmasan alkalmazkodó katonaként ismertek, aki szoros kapcsolatot ápol katonáival, ezért kiemelkedő teljesítményt képes elérni a harcmezőn annak ellenére, hogy számos korábbi sebesülése miatt fizikai képességei korlátozottak voltak.¹⁷

Az egységet március elején szállították át Franciaországba, ahol március 8. és 28. között a különböző alegységek intenzív összeszoktató kiképzésen vettek részt a larzac-i táborban. A légiósok 29-én hagyták el a táborot, hogy több kitérő és megszakítás után április 15-én érkezzenek meg Brest-be, ahol az Antoine Béthouart tábornok parancsnoksága alatt álló francia expedíciós hadtest (azon belül pedig a franciákból álló 1. könnyűhadosztály) kötelékébe sorolták őket. E haderő április 24-én hagyta el Brest kikötőjét. Egy angliai megálló után, ahol csatlakoztak a hadműveletben résztvevő brit és lengyel csapatokhoz, 30-án útra keltek Norvégia felé.¹⁸

Április első felében (10-én és 13-án) a Brit Királyi Haditengerészet két ütközetet is vívott a Narvik előterében állomásozó német hadihajókkal, amely súlyos veszteségekkel járt mindkét fél számára, de végül megsemmisítő brit győzelemmel zárult, amelynek következtében lehetővé vált a szárazföldi csapatok partraszállása.¹⁹ A Narvik városát védő német erők hegyivadászokból, ejtőernyősökből és az elsüllyesztett hajókat elhagyó tengerészekből álltak a tapasztalt Eduard Dietl tábornok parancsnoksága alatt, akik számára a Luftwaffe nyújtott érdemi támogatást, miután a tengert a szövetséges hadihajók uralták. Számbeli hátrányuk ellenére a hegyekkel szabdaltnak terep és a hideg időjárás

¹⁶ SHD GR 16 P 381853. Magrin-Vernery, Raoul Charles.

¹⁷ NOTIN 2000, 80.

¹⁸ SHD GR 12 P 81. 13e D.B.L.E. Résumé du Journal des Marches et Opérations, 4-5. o.

¹⁹ MONTAGNON 1999, 91. o.

a védőket segítette, hadműveleteiket pedig a kikötő stratégiai fontossága miatt közvetlenül Berlinből irányították. Készletekben sem szenvedtek hiányt, mivel a norvég hadsereg helyi rakétárai sértetlenül kerültek a támadók kezébe, emellett pedig légi úton is folyamatosan kaptak ellátmányt.²⁰

A tengeri fölény kivívása után az expedíciós haderő első elemei, a brit gárdisták április 14-től kezdve több kisebb hídfőállást alakítottak ki a partvidéken, de nem rendelkeztek elegendő erővel ahhoz, hogy önmagukban jelentősebb támadást indítsanak a védők ellen. Ebből kifolyólag meg kellett várniuk a francia, majd a lengyel alakulatok beérkezését is ahhoz, hogy előre tudjanak nyomulni és teret nyerjenek a szilárd pozíciókat tartó, jól felfegyverzett németekkel szemben.²¹

A légiós alakulat szerepe Narvik bevételében

A francia egységeket szállító konvoj a brit flotta hadihajóinak kíséretében érkezett meg a norvég partokhoz, miközben több német légitámadást is elszenvedtek, ugyanakkor ezek az erős kíséretnek köszönhetően nem okoztak veszteségeket. A szárazföldön állásokat foglaló brit és norvég csapatoktól érkező információknak köszönhetően Béthouart tábornok pontos képet tudott kialakítani a hadi helyzetről, ennek megfelelően úgy döntött, hogy frissen érkezett csapatait egy partraszállási hadműveletben veti be a Narvik városához vezető utat védő német alakulatok ellen. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a kikötővárostól északra egyszerre két helyen szállnak partra a francia egységek, felszámolják az ott kiépített védőállásokat, majd Bjervik település elfoglalása után a szárazföldön támadják meg Narvikot. A háború során ez volt a szövetségesek első partraszállási akciója,

²⁰ COMOR 1988, 48–49. o.

²¹ BERGOT 1975, 27–29. o.

amelynek kivitelezését a 13. légiós könnyűdandár katonáira bíz-
ták, mivel bíztak benne, hogy ezt a szokatlan műveletet is sikerrel
tudják végrehajtani.²²

A kidolgozott terveknek megfelelően a légiós alakulat május
13-án éjfélkor lendült támadásba kijelölt célpontjai ellen. A két-
éltű művelet nehézségei és az éjszakai korlátozott látási viszonyok
ellenére a légiósok teljes sikerrel jártak, mivel az esti órákra
bevették Bjerviket, miközben csupán hét halottat veszítettek.²³
Az ellenséges erők Narvik felé vonultak vissza, de még számos
állást tartottak Bjervik környékén, amelyeket a következő napok
során folyamatosan tisztítottak meg, hogy megnyissák az utat
Narvik felé. Az előrenyomulást jelentősen lassították a Luftwaffe
bombázásai, amelyek ezúttal már veszteségekkel is jártak, vala-
mint a kiépített infrastruktúra hiányában az utánpótlás partra
szállítása is, ezért a Narvik elleni támadás késedelmet szenved-
tett. Időközben a német hadsereg által május 10-én a nyugati
hadszíntéren megindított offenzíva jelentős teret nyert és kétség-
beejtő helyzetbe sodorta brit és francia csapatokat, ezért a szövet-
séges főparancsnokság úgy döntött, hogy kivonja erőit Norvégi-
ából. Béthouart tábornok május 24-én értesült erről a döntésről,
ugyanakkor arra a döntésre jutott, hogy az adott körülmények
között csapatai behajózása könnyen katasztrófába torkollhatna,
ezért először Narvik elfoglalásával biztos állásokat kívánt sze-
rezni, hogy a taktikai fölény birtokában zavartalanul tudja ki-
vonni egységeit. Ebből kifolyólag utasította csapatait, hogy foly-
tassák a város elleni hadműveleteket, amelyekben ezúttal is fontos
szerepet szánt a légiósoknak.²⁴

A települést északról és délről egyszerre tervezték megtá-
madni, hogy megosszák a védők figyelmét és harapófogóba fog-
ják őket. Délen a lengyel hegyidandár három zászlóalja harcocsai
és tüzérségi támogatással indult támadásra a szárazföldön azzal

²² BLANC 1981, 150–153. o.

²³ BLOND 2008, 386–390. o.

²⁴ SHD GR 12 P 81. Résumé du Journal des Marches et Opérations du 20
Février 1940 au 19 Février 1949, 9–10. o.

a céllal, hogy elvágja az ellenség visszavonulását, majd felvéve a kapcsolatot a baráti erőkkel bekerítse a német csapatokat. A légiósokra pedig egy újabb partraszállási feladat várt, mivel a városhoz vezető fjordon északi irányból áthajózva kellett Narvik egyik homokos tengerpartján földet érniük, majd bevenniük a várost. Ennek a veszélyes feladatnak a kivitelezésében egy norvég zászlóalj, három harckocsi és három tüzérségi üteg támogatta őket.²⁵

A terveknek megfelelően a város elleni támadás május 28-án hajnali egy órakor indult meg az újabb kételtű hadművelettel, amelyet a védekező német csapatok heves elhárító tüzeiben és a Luftwaffe bombázásai közepette kellett végrehajtani a település közelében lévő alkalmas partszakaszokon. Az első hullámban kizárólag légiósok érkeztek, akiket a kezdeti sikerek után követtek a norvég katonák, hogy segítsenek továbbfejleszteni az elért eredményeket. A parton megkapaszkodott franciák pozícióikat egy német ellentámadással szemben is megtartották, majd lépésről-lépésre nyertek teret a védelemmel szemben. A hadműveleti napló tanúsága szerint a könnyűdandár első tagja, aki a város területére behatolt, egy bizonyos Szabo őrmester²⁶ volt. Az alakulat ezt követően keleti irányba szorította vissza a német csapatokat, miközben 83 foglyot ejtett, valamint jelentős mennyiségű hadianyagot – ideértve tíz repülőgépet – zsákmányolt.²⁷ A győzelmet ugyanakkor nem adták ingyen: a könnyűdandár 7 tisztet, 5 altisztet és 55 légióst veszített 95 sebesült, 2 hadifogoly és 6 eltűnt mellett.²⁸

²⁵ COMOR 1988, 60. o.

²⁶ Emile Szabo-ról van szó, a 13. könnyűhadosztály őrmesteréről, aki később az 1. légiszállítású tengerészgyalogos zászlóaljban, illetve annak kötelékében a Brit Különleges Légiszolgálat (*Special Air Service*) soraiban is teljesített szolgálatot, mielőtt 1943 márciusában az ellenséges vonalak mögött végrehajtott akció során hadifogságba esett. A háborút alhadnagy rendfokozatban fejezte be. SHD GR 16 P 559589. Fiche de renseignements.

²⁷ SHD GR 12 P 81. Résumé du Journal des Marches et Opérations du 20 Février 1940 au 19 Février 1949, 11–15. o.

²⁸ SHD GR 34 N 318. 13e Demi-Drigade de Légion Etrangère. Etat nominatif des pertes mai-juin 1940.

Magrin-Vernerey alezredes a következő szavakkal ismerte el a légiós könnyűdandár harctéri teljesítményét a harcok lezárultával: „Narvik bevétele alkalmából a szövetséges erők főparancsnoka, valamint a francia és lengyel csapatok parancsnoka gratulációját fejezi ki Önöknek a szövetséges gyalogság és tüzérség többi alakulatával együtt. Engedjék meg parancsnokunknak, egyben egy régi légiós-nak, hogy kimondja, nagyon figyelemreméltó módon mutatkoztak be a világban, sőt a történelemben is. Hegyi dandárként két egymást követő alkalommal hajtottak végre partraszállást ellenséges tűzben: május 13-án Bjervik-ben mind a négy kijelölt célponjukat elfoglalták, a bekerítéssel fenyegetett ellenséget menekülésre kényszerítették, amely így kénytelen volt hátrahagyni 83 foglyot, automata fegyvereket, más fegyverzetet és felszerelést olyan nagy mennyiségben, hogy számba venni sem lehet, valamint tíz repülőgépet. Május 28. és június 2. között bevették Narvikot és 13 kilométert nyomultak előre, miközben 150 foglyot ejtettek, valamint öt tábori ágyút, 2 aknavetőt és 5 léghárító ágyút zsákmányoltak. Tisztelettel adózunk azok előtt, akik életüket áldozták a győzelemért: Gueninchault őrnagy, De Guittaut, Guillenin és De Luzancay századosok, Herzog, Maurin és Peugeot hadnagyok, valamint öt altiszt és 55 légiós előtt. Halottaink ma pótolhatatlanok. A Légió máshol kerül bevetésre, ezért nem tud tiszteket küldeni, így azok az Önök soraiból lesznek kiemelve. Béthouart tábornok a két zászlóaljat és a könnyűdandárt hadseregparancsban való említésre terjesztette fel. A jövő fényesebbnek ígérkezik az Önök számára. A 13. könnyűdandár tisztjei, altisztjei, őrvezetői és légiósai, parancsnokaik vezetésével, a gyarmati önálló tüzérüteg és a norvég zászlóalj támogatásával megnyerték ennek a háborúnak az első szárazföldi ütközetét.”²⁹

²⁹ SHD GR 12 P 81. Résumé du Journal des Marches et Opérations du 20 Février 1940 au 19 Février 1949, 14–15. o.

A hadjárat utóélete

Mint korábban említettük, a város sikeres elfoglalása ellenére a szövetséges hadvezetés az általános stratégiai helyzet – a franciaországi hadjárat katasztrofális lefolyása és az utánpótlási bázisoktól való távolság – miatt úgy döntött, hogy kiüríti Narvikot, amire június 4. és 8. között került sor anélkül, hogy az akciót a vereséget szenvedett és visszaszorított német haderő megzavarta volna.³⁰ Az expedíciós haderő brit és lengyel része Nagy-Britannia, a francia pedig Franciaország felé vette az irányt, ahová utóbbi június 14-én érkezett meg.³¹

14-én és 15-én a dandár két zászlóalja partra szállt, majd a hadvezetőség utasításait követve az alegységek védelmi állásokat vettek fel Flancoet, Landebia és Pleven térségében annak az elképzelésnek a jegyében, hogy a Bretagne-félsziget nyugati részén szövetséges védvonalakat építsenek ki, amelyek ellenállhatnak a német támadóknak és későbbi hadműveletek alapját képezhetik. A terv kivitelezhetetlennek bizonyult a hadi helyzet alakulása miatt, ugyanakkor az egymásnak ellentmondó utasítások miatt az egység tisztikara és a legénységi állomány elszakadt egymástól, majd különböző időpontokban és kikötőkben hajózott be Nagy-Britannia felé, ahová kisebb kötelékekben június 19-20-án érkeztek meg. A brit hadvezetőség a zűrzavaros körülmények között megfoghatkozott alakulatot vasúti úton Trentham-Park-ba irányította, ahová 22-én érkezett meg.³²

Az alakulat tagjai itt értesültek az új francia kormány által megkötött fegyverszünetről, valamint a De Gaulle tábornok által közzétett felhívásról, amelyben a tengelyhatalmak elleni harc folytatására buzdította a franciákat. A kialakult helyzet megosztotta a légiósokat, amit De Gaulle június 30-i látogatása sem

³⁰ MONTAGNON 1999, 220–221. o.

³¹ SHD GR 34 N 318. Citations. Fiche du lieutenant Clémenceon du 25 février 1941, 3. o.

³² SHD GR 12 P 81. Résumé du Journal des Marches et Opérations du 20 Février 1940 au 19 Février 1949, 17–19. o.

könnyített meg, aki mindenkinek saját lelkiismeretére bízta a hazatérésről vagy a harc folytatásáról szóló döntést.³³ A probléma súlyosságát jelzi, hogy az egységben szolgáló spanyol légiósok – akik tartottak tőle, hogy egy német ellenőrzés alatt álló országba kell visszatérniük – megtagadták a parancsok teljesítését, majd többségükben dezertáltak az alakulatból. Egyes becslések szerint a dandár személyi állományának 15 százalékát veszítette el ennek következtében.³⁴ Az alakulat fennmaradó része kétfelé oszlott: 636 légiós a Franciaországba való visszatérés mellett döntött, míg 900 fő (köztük 24 tiszt) a De Gaulle-hoz való csatlakozás mellett kötelezte el magát. Az előbbieket Boyer-Resses őrnagy parancsnoksága alatt július 1-én hajóra szálltak és 10-én érkeztek meg Casablancá-ba, majd 12-én Fezbe, ahol 16-án a 13. légiós könnyűdandárt hivatalosan feloszlatták, a Marokkóban állomásozó túlélőket pedig átirányították az 1., 2., 3. és 4. légiós gyalogezredbe.³⁵

A Nagy-Britanniában maradó légiósok Magrin-Vernerey alvezredes parancsnoksága alatt új alakulatot hoztak létre 14. légiós menet könnyűdandár néven.³⁶ Bár az alakulatot továbbra is könnyűdandárnak nevezték, ez erős eufemizmus volt a rendelkezésre álló létszám tükrében, amely csupán egyetlen zászlóalj felállítását tette lehetővé. Ennek kötelékébe a három lövész- és egy támogató század az alakulat eredeti harcértékének csupán mintegy felével rendelkezett 1940 nyarán,³⁷ azonban a július 1-én létrejött Szabad Francia Erők soraiban még így is ez volt az egyik legütőképesebb alakulat. Az új fegyveres erő ekkor még csupán

³³ BROCHE-MURACCIOLE 2010, 287.

³⁴ COMOR 1988, 82-84.

³⁵ SHD GR 34 N 318. Citations. Fiche du lieutenant Clémence du 25 février 1941, 1-3.

³⁶ A névváltoztatás oka, hogy az eredeti elnevezést meghagyták a hazatérőknek, de később értesülve az alakulat afrikai feloszlásáról, újból felvettek az eredeti nevet.

³⁷ SHD 12 P 81. Résumé du Journal des Marches et Opérations du 20 Février 1940 au 19 Février 1949, 21.

összesen 4500 főt számlált – vegyesen a hadsereg, légierő és haditengerészet tagjait –, akik többségükben nem tartoztak önálló alakulatokhoz.³⁸ Ennek fényében a légiós dandár a szabad francia szárazföldi haderő legfontosabb eleme volt, amely számos alkalommal bizonyította harcértékét a következő évek során.

Érdemes röviden kitérni az alakulat kötelékében szolgáló magyarok kérdésére is, akik közül kettő már korábban is említésre került. A rendelkezésre álló információk alapján a szabad francia légiós dandár soraiban összesen 77 magyar származású légiós fordult meg a háború folyamán, akik közül 40 fő 1940 júliusában Londonban írta alá csatlakozási szerződését, tehát ezt megelőzően is részt vett az egység harcaiban.³⁹ Joggal feltételezhetjük, hogy az anyaországi szolgálatot választók között is voltak magyarok, azonban az elérhető levéltári dokumentumok rájuk vonatkozóan nem tartalmaznak érdemi információkat. Ugyanakkor mindezek alapján is kijelenthető, hogy a szövetséges haderő első szárazföldi győzelmének kivívói között több tucat magyar volt.

Összegzés

Annak ellenére, hogy a Francia Idegenlégió nevéhez számos harctéri győzelem fűződik, ezek többségére a gyarmati hadjáratok során került sor, amelyek kisebb figyelmet kaptak a közvélemény részéről. 1940-es norvégiai bevetése során újabb figyelemreméltó siker kovácsa volt, hiszen a szövetséges erők első – és sokáig egyetlen – szárazföldi győzelmében játszott fontos szerepet, ugyanakkor ez sem kapott különösebb figyelmet az anyaországban párhuzamosan zajló hadműveletek kedvezőtlen kimenetele miatt.

³⁸ CRÉMIEUX-BRILHAC 2000, 198.

³⁹ FCG. MFFL. Liste-FFL.

E siker számos szempontból elismerésre méltó, hiszen az alapvetően gyarmati területek viszonyaihoz szokott katonák partraszálló és hegyvidéki hadműveletekben is kiválóan helytálltak egy jól kiképzett és jól felszerelt ellenséggel szemben, amely előnyösebb állásokból várta a szövetségesek támadását. A légiósok ez alkalommal is bizonyították, hogy kiválóan tudnak alkalmazkodni a változó körülményekhez, mivel mind az időjárással, mind a terepviszonyokkal, mind pedig az átlagosnál magasabb harcértékű ellenséggel megküzdve érték el sikereiket.

Az már az általános hadi helyzetből fakadó szomorú következmény volt, hogy az elért siker semmilyen gyakorlati eredményt nem hozott, hiszen fel kellett adni az elfoglalt várost, a légiósok sorsa pedig a hazatérésük után a kényszerű száműzetés és megosztottság lett.

Felhasznált irodalom

Levéltári források

Fondation Charles de Gaulle:

Les Membres des Forces françaises libres (18 juin 1940 - 31 juillet 1943). Liste-FFL.

Service Historique de la Défense, Vincennes (SHD):

GR 12 P 81. 13e Demi-Brigade de la Légion étrangère.

GR 16 P Dossiers individuels du bureau Résistance.

381853. Magrin-Vernerey, Raoul Charles.

559589. Szabo, Emile.

GR 34 N 318. 13e Demi-Brigade de la Légion étrangère.

Szakirodalom

BERGOT 1975 = BERGOT, Erwan: La Légion au combat. Narvik - Bir-Hakeim - Diên Biên Phu. La 13e demi-brigade de la Légion étrangère. Presses de la Cité, Paris, 1975.

BLANC 1981 = BLANC, Marcel: La Légion étrangère dans la campagne de Norvège en 1940. *Revue historique des Armées* 1981/1. 142-166. o.

BLOND 2008 = BLOND, Georges: Histoire de la Légion étrangère. Perrin, Paris, 2008.

BROCHE – MURACCIOLE 2010 = BROCHE, François – MURACCIOLE, Jean-François (szerk.): Dictionnaire de la France libre. Robert Laffont, Paris, 2010.

COMOR 1988 = COMOR, André-Paul: L'Épopée de la 13ème Demi-brigade de Légion Etrangère 1940-1945. Nouvelles Editions Latines, Paris, 1988.

CRÉMIEUX-BRILHAC 2000 = CRÉMIEUX-BRILHAC, Jean-Louis: La France libre. In: Azéma, Jean-Pierre-Bédarida, François (szerk.): La France des années noires. 1. kötet: De la défaite à Vichy. Éditions du Seuil, Paris, 2000. 191-242. o.

DEÁK 2010 = DEÁK Máté: Gambia, a németek ugródeszkája Latin-Amerika felé az 1930-as években. *Afrika Tanulmányok* 2010/1. 58-67. o.

DEÁK 2011 = DEÁK Máté: Gambia - a németek afrikai ugródeszkája Latin-Amerika légtere felé az 1930-as években. In: Bene Krisztián – Sarlós István – Vitári Zsolt (szerk.): Kutatási füzetek 17. PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs, 2011. 95-114. o.

DEÁK 2014 = DEÁK Máté: Apreciación de los espacios aéreos de America del Norte y del Sur desde el punto de vista de la geopolítica Británica 1919-1839. In: Bicentenario: Revista de Historia de Chile y America, 13. sz. 2014/1. 5-19. o.

DEÁK 2015 = DEÁK Máté: Dél-Amerika német érdekeltségű légitársaságai - a Lufthansa leányvállalatainak rövid története 1919-1939 között. In: *Acta Scientarium Socialium*, 45. sz. 2015. 59-65. o.

DE GMELINE 2016 = DE GMELINE, Patrick: Nouvelle histoire de la Légion étrangère. Perrin, Paris, 2016.

KEEGAN 2008 = KEEGAN, John: A második világháború. Európa, Budapest, 2008.

KOLONTÁRI 2019 = KOLONTÁRI Attila: A paktum szürke robotosa: Georgij Alekszandrovics Asztahov. In: Búr Gábor – Pál István – Székely Gábor (szerk.): Az Eiffel-torony árnyékában: Majoros István 70 éves. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2019. 391–413. o.

MONTAGNON 1999 = MONTAGNON, Pierre: La légion étrangère. De 1831 à nos jours. Pygmalion, Paris, 1999.

NOTIN 2000 = NOTIN, Jean-Christophe: 1061 Compagnons. Histoire des Compagnons de la Libération. Perrin, Paris, 2000.

ORMOS-MAJOROS 1998 = ORMOS Mária – MAJOROS István: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Osiris, Budapest, 1998.

PORCH 1994 = PORCH, Douglas: La Légion étrangère 1831–1962. Librairie Artheme Fayard, Paris, 1994.

BODAI BARNA

AZ 1848-BAN FELÁLLÍTOTT HONVÉDZÁSZLÓALJAK VISELETI SOKSZÍNŰSÉGE

Előszó

Napjainkra fokozottan elmondható, hogy a történelem valamilyen szinten jelen van a szabadidőnkben, hobbinkban. A történelmi témájú regények és filmek sokasága, számítógépes játékok és társasjátékok népszerűségének köszönhetően, a történelemtudomány könnyen beszivárog az egyszerű emberek életébe is. A népszerűség oka a sokszor izgalmas történet, illetve a látványos reprezentáció. A történelem vizuális megjelenítése nagyban hozzájárul a közönség pozitívabb befogadókészségéhez. A XIX. századi hadtörténelem „láttatására” rengeteg festmény, rajz és metszet áll rendelkezésre. Ezekon személyek, felszerelési darabok és hadmozdulatok láthatók. Szinte mindegyiken szerepelnek a korszak katonái. Ezen ábrázolások színekavalkádját a katonák ruházata adja, amely könnyen meg tudja ragadni a tekintetet. Ez alapján némi elfogultsággal feltételezhetjük, hogy a hadtörténelem egyik leglátványosabb eleme a viselettörténet. Ennek ellenére a tárgyalt korszakban nagyon kevesek foglalkoztak bővebben a témával, bár napjainkban a hazai katonai hagyományörzés népszerűsödésével arányosan növekszik a tudományterület népszerűsége is. Tanulmányom célja egy reális kép felvázolása az 1848/49-es szabadságharc első honvédszászlóaljairól, felhívva a figyelmet a viseletkutatás módszertani nehézségeire.

A viselettörténet kutatása, módszertani nehézségek

A viselettörténet kutatása első ránézésére egyszerű munkának tűnhet. Adott rengeteg korabeli öltözködést szabályozó rendelet, illetve ennél is több képi anyag. A múzeumok raktáraiban is fellelhető egy-egy egyenruha és felszerelési darab. Ezek alapján könnyen adhatunk egy rekonstrukciót az adott alakulat vagy hadsereg egyenruházatáról. A valóság azonban ennél sokkal összetettebb. Bár a reguláris hadseregek esetében állami szabályzatok határozták meg – melyek fennmaradtak a tárgyalt téma esetében az Österreichische Nationalbibliothekban és a Hadtörténeti Levéltár, illetve Könyvtár iratanyagában – a katonák minden ruházatát és felszerelését, sok esetben pénzügyi vagy praktikus okokból a valóság eltért az Országos Nemzetőrségi Haditanács által megtervezett fikcióktól. A képi ábrázolások sok esetben lehetnek támpontjaink az egyéni ruházat szempontjából. A szabadságharc viseleteinek kutatásánál segítségünkre lehetnek Than Mór festményei. Than Görgei mellett szolgált, mint hadifestő, így az egyes alakulatokat, viseleteket, felszereléseket személyesen láthatta. Ennek ellenére érdemes erős forráskritikát alkalmazni.¹ Osztrák festők műveit is érdemes figyelembe venni, ott inkább a hadi események elnagyolása fordul elő, mint sem a felszerelések torzítása.²

Az ábrázolások esetében azonban érdemes komoly forráskritikával élni, hiszen több tényező is torzíthatja a forrást:

1. Az alkotó nem feltétlenül katona. Fennáll annak a lehetősége, hogy mivel nem ismeri a pontos öltözködési és felszerelési szabályzatot, hamisan jeleníti meg az általa bemutatott katonát.
2. Sok ábrázolás nem az adott korszakban született, hanem a későbbiekben festették meg a már történelminek számító

¹ Festményein olykor megjelennek olyan alakulatok, melyek az adott csatában nem is harcoltak, illetve esetenként előfordul, hogy néhány nap eseményeit egy ábrázoláson mossa össze

² Pl.: Franz Xaver Zalder, Alois Schön, Rudolf Otto von Ottenfeld (háború utáni, 1880-as években alkot), Josef Heicke stb.

háborút, katonákat. Emiatt sok esetben találkozhatunk az-
 zal a jelenséggel, mikor a festő idejében rendszerben lévő
 felszerelési darabokat mutat be, így összerosódik több
 korszak felszerelése és fegyverzete egyetlen ábrázoláson.

3. A korszakra jellemző romantikus ábrázolásmód sokszor
 heroizálja a megjelenített alakokat. Ez esetben nem fér bele
 a kompozícióba, hogy az éppen hősi halált haló katona
 szakadtan, saját paraszti viseletében jelenik meg haláltu-
 sája közben.

A tárgyi leletanyag a korszak széles kínálatához képest szegényes.
 Állami és magángyűjteményekben ritkán fellelhetők egyes viseleti
 és felszerelési darabok, de ezek önmagukban nem képesek egy tel-
 jes rekonstrukcióhoz.³ Egyéb elsődleges és másodlagos írott forrá-
 sokban található rövid, egyenruházatról szóló írásokat. A tema-
 tikusan viseletről szóló szakirodalmi művek listája nagyon rövid
 és ez mellett még sokszor előfordulnak kisebb-nagyobb tartalmi
 hibák bennük.⁴

Egy adott összkép (például egy alakulatról) pontos rekonstru-
 álásához négyféle forráselem összhanga szükséges:

1. Állami (Haditanácsi, hadügyminisztériumi, illetve ezek-
 nek megfelelő szerv) rendelet és szabályzat állapítja meg
 az adott egyenruhát és felszerelést.
2. Korabeli képi forrásanyag jeleníti meg a tárgyalt viseletet.
3. Tárgyi lelet bizonyítja a hipotézist. A felsoroltak közt ez a
 legbiztosabb forrás, de mint fentebb említettem, sajnos sok
 esetben nehézkes rátalálni a keresett tárgyra.

³ A leletanyagok hiányának egyik oka, hogy a szabadságharc leverése után a
 Cs. Kir. hatóságok kimondottan büntették a szabadságharc emlékeinek bir-
 toklását, a kezükre került egyenruházati és felszerelési darabokat megsemmi-
 sítették. Emellett a szovjet csapatok a második világháború megszállás során
 is nagy számban vitték el egyenruhákat, felszereléseket és fegyvereket a köz-
 gyűjteményekből.

⁴ Lásd: SZENTNEMÉNYI 1950, BARCY 1991, BARCY-SOMOGYI 1986, SÁG-
 VÁRI 2010, UDOVECZ 2018. stb.

4. Korabeli nem hivatalos írott anyagban tesznek utalást, vagy emlékeznek vissza az adott viseletre. A visszaemlékezésekben esélyes, hogy találunk ruházatról szóló feljegyzéseket. Ezekre naplókban, illetve a császári királyi (továbbiakban cs. kir.) alakulattörténetekben bukkanhatunk rá. A katonai jelentések és levelezések között érdekes adalékokat találhatunk, amelyek nem feltétlen direkt módon közölnek uniformissal, fegyverzettel kapcsolatos utasításokat, hanem inkább egy-két olyan mondatot tartalmaznak, amelyekből következtethetünk a ruházat és fegyverzet változásaira. Ezekből megtudhatjuk például, hogy mennyi posztót sikerült helyben begyűjteni és lefoglalni, esetleg, hogy ellenséges csapatoktól mennyi és milyen minőségű ruhát, szíjzaton, fegyvereket sikerült megszerezni, mint hadizsákmány.

Ezen négy vizsgálati szempont összecsengésével már lehet egy adott hipotézisre alapozni, de mint említettem, sok esetben valamelyik összetevő hiányzik, ilyenkor a többi forrás segítségével kell a kutatónak mérlegelni egy tézis megállapításához. Már szó esett róla, a gyakorlati megvalósítás gyakran eltér a szabályzatban leírtaktól. Ilyen esetekben érdemes az eltérés miéért vizsgálni. Ezt nem feltétlen lehet elméleti síkon hatékonyan kutatni, vannak esetek, ahol érdemes a terepmunkához folyamodni. Napjainkban egyre népszerűbbé válik a kísérleti muzeológia módszertana. Lényege, hogy a vizsgált eszközt (de hadtörténelmi kutatásnál találkozzunk alaki mozdulatokkal, harcászati fogásokkal és eljárásokkal is) adott forrásanyag alapján elkészítik, rekonstruálják, majd a leírtak szerint a korabeli gyakorlatnak megfelelően használják. Pontos rekonstrukció esetén megjelennek azon jelenségek, amelyek megerősíthetik, vagy éppen megcáfolhatják az adott forrást. A felszerelés -és viseletkutatásban hasznos lehet e módszertani eljárás.

A honvédelem kérdése Magyarországon

A század elejére jellemző nacionalizmus ideológiája kihatott a hadsereg igazgatására is. A '48-as események előtt már Széchenyi István műveiben is találkozhatunk a magyar honvédelem ötletével. Széchenyi előbb önkéntes, majd hivatásos tisztként harcolt a koalíciós háborúban, ahol közelebbről is megismerhette a cs. kir. hadsereg szervezetét. Bár önálló hadtudományi munkája nem született meg (naplójában említi az erre vonatkozó szándékát), több művében is felmerül a honvédelem és a magyar haderő kérdése. Az 1843–44-es országgyűlésen az ellenzék vetette fel a magyar tisztkarra, a magyar kiegészítésű ezredek itthon állomásoztatására, magyar vezényleti nyelvre és a magyar nemzeti haderőre való igényt Széchenyi gondolatai alapján. A honvédelmi reformokat elnapolta az országgyűlés, de a városi polgárőrség kötelező szolgálatáról rendelkezett.⁵ Az 1847–48. évi országgyűlésen már egy lépéssel előrébb kerültünk a nemzeti haderő ügyében. Az országgyűlés megszavazta a rendfenntartó feladatokat ellátó nemzetőri intézmény megszervezését. A nemzetőrség rendszerében vagyoni cenzus volt a mérvadó, saját anyagi helyzetre való tekintettel bárki szabadon választhatott lovas-, illetve gyalogos szolgálatformát.⁶ A nemzetőri törvény adta azt a keretet, amelyet a Batthyány-kormány felhasznált a saját reguláris fegyveres erő, a honvédség, illetve az önkéntes mozgó nemzetőrség megszervezésénél.

A honvédsereg és az önkéntes mozgó nemzetőrség megszervezésére és bevetésére a Délvidéken kirobbant konfliktusok és a később betörő Jellačić miatt feszített tempóban került sor. 1848 májusa végén, június elején jelentek meg az első egyenruházatot meghatározó nemzetőri és honvéd szabályzatok.⁷ A szabályzatokat ol-

⁵ ÁCS 2015, 98. o.

⁶ TC. 1848, 71. o.

⁷ A honvéd szabályzathoz tartozó rajzok május 27.-én készültek el. BARCY 1991, 56. o.

vasva megállapítható, hogy a honvédsereg egyenruhája és felszerelése a császári seregek uniformiskultúrája nyomán született meg.

A császári seregek öltözete esetében – a honvéd viseletekhez képest - nincs sok probléma a pontos rekonstrukcióval. A bécsi udvar hadvezetése minden egyes újítás alkalmával teljes, minden alakulatra kitérő szabályzatot adott ki (Adjustierungsvorschrift). A szabályzat pontjait alátámasztja a bécsi Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében található „Schmiededer levelek”, illetve a fennmaradt lelet- és képi anyag is igazolja annak terv szerinti megvalósulását.⁸ Az 1848-as szabadságharchoz viszonyítva az 1840-es és 1844-es szabályzat adja a legpontosabb képet a császári alakulatokról, bár ez esetben is érdemes megvizsgálni a fennmaradt leletanyagot. Minden esetre fontos tanulmányozni a sorgyalogság szabályzat szerinti egyenruháját és felszerelését, mivel a honvédek felszerelésénél is ez adta mintát.

A sorgyalogság egyenruházata és felszerelése

A sorgyalogságnál szervezetileg és küllemileg is megkülönböztették a magyarországi és erdélyi kiegészítésű magyar, illetve a birodalom egyéb részeiből sorozott német gyalogságot. Öltözetüket tekintve néhány helyen különböztek, amelyekre a későbbiekben térek rá.

A korszak katonáinak (nem csak a gyalogság, hanem más fegyvernemek esetében is) elsődleges fejfedőjeként a csákó szolgált. Az 1836-ban rendszeresített csákó fekete posztóból készült. Magassága 16 cm, felső átmérője 4 cm-el szélesebb volt a fejbőség-nél, így enyhén felfelé szélesedett, feltételezhetően azért, hogy védjen a lecsúszó kardcsapásoktól. Felfele szélesedő alakot az

⁸ Anton Schmiededer rajzai a felszerelési és ruházati darabokról 1772-től 1848-ig. A bécsi Heerestgeschichtliches Museum gyűjteményében.

1836-ban kiadott szabályzat írja elő, azonban a fennmaradt leletanyag és számos képi ábrázolás egyszerű henger alakot ábrázol. Feltehetőleg idővel leegyszerűsödött a fazon, elhagyva a fordított kúpos formát. A csákó alján 2,6 cm széles bőrszík húzódott, ami a tarkónál rézcsattal záródott. A sárgaréz rozetta 11 cm hosszú volt, kör alakú, közepén lukas kokárda átmérője 8 cm. A kokárda közepén az ezred gombszínének megfelelő fehér vagy sárga gomb foglalt helyet. A csákó felső fedőlapját bőrrrel borították. A 7 cm átmérőjű sárga-fekete csákórózsa nyírott gyapjúból készült.⁹ A tisztí csákó méretre és formára megegyezett a legénységnél rendszerezített darabbal, azzal a különbséggel, hogy a tisztí csákó szemernyőjén aranyhímzés és a csákótest tetején aranypaszomány volt. A fekete-sárga csákórózsa helyett aranyzsinórból készült rózsa kapott helyett közepén az uralkodói névjellel (F. I.). A csákóhoz tartozott egy feketére lakkozott vászonzól készült esővédő huzat is, a csákórózsat egy külön huzat fedte.¹⁰

Másodlagos fejfedőként, tábori viseletre az 1813-ban megjelent fehér tábori sapkát (németül Feldmütze) viselték a katonák. A '48-ban rendszerben lévő sapka színösszetétele annyit változott a korábbihoz képest, hogy sárga helyett, világoskék szegélyezést és oldalára hajtókaszínű posztóból ezredszámot kapott. Ha a sapka elhasználódott az ezredszabók általában megmaradt anyagokból és elhasználódott egyenruhákából (főleg kék nadrágposztóból, hiszen a nadrágot hordta ki leggyorsabban a katona) készítettek újakat. Nagy számban elterjedt a kék alapszínű és fehér szegésű sapka. A tiszték sötétszürke posztóból készült bőr szemernyővel ellátott tábori sapkát viseltek, mely hasonló volt a huszár tábori sapkához.¹¹

A császári gyalogság felsőruházata az 1836-ban bevezetett frakk volt. Mind a magyar, mind a német ezredek viselték, azzal a különbséggel, hogy a magyar ezredek hajtókájára medvekörmöt

⁹ UDOVECZ 2018, 21. o.

¹⁰ Uo. 24. o.

¹¹ BARCY 1991, 38.

varrtak. Ezt a megkülönböztető jelzést II. József hadi reformjai idején vezették be, az anekdota szerint azért, hogy leszoktassa a magyar katonákat az orruk egyenruha ujjába való törléséről. A medveköröm valódi funkciója nem ismert. Előfordulhat, hogy minimális védelmi funkciót látott el, vagy egyszerűen csak így különböztették meg magyar és német ezredek frakkját. A frakk költség-hatékonysági okokból festetlen, lisztfehér posztóból készült. A hajtóka színe, a gombok színével egyetemben alakulatonként változott, így különböztették meg egymástól az ezredek. Két-két magyar és német ezred kapott ugyanolyan színű hajtókát, a meg-egyező hajtókaszínú ezredek sárga és fehér gombokkal különböztették meg egymástól. A frakk szűk szabású volt. Ujjain lévő hajtókák végei spiccesek voltak, ellenben a német ezredek egyenes szabásával. A frakk szárnyai a katona magasságától függően, nagyjából a comb közepéig értek, a felhajtásokat hajtókaszínú posztóból készítették. A frakkot 10 darab gomb tartotta össze. A vállszalagot hajtókaszínú posztó fedte. A tiszti frakk szabása meg-egyezett a legénységivel, csupán néhány dolog különböztette meg a legénységitől. Szárnyai nem combközépig, hanem nagyjából a térdhajlatig értek. A tiszti frakk ujján lévő medvekörmök az ezred gombszínének megfelelő paszományból készültek. A tisztek sok esetben viselték a kétgombsoros Waffenrockot, melyet bár számukra 1849-ben rendszeresítettek (legénységnek 1850-ben), sokan már a szabadságharc kitörésének évében is viselték.¹²

1848 áprilisában a frakk gallérijára a rendfokozatokat feltűn-tető gallérsávokat vezettek be, hogy meg lehessen különböztetni azokat a tiszteket és altiszteket is, akik éppen nem hordanak csá-kót. Minden fegyvernemnél bevezették az 1,3 cm széles jelzéseket: az őrzető egy, a tizedes 2, az őrmester 3 fehér csíkot kapott, míg a tiszteknél gombszínnek megfelelő paszományokat rendszeresí-tettek. A törzstisztek viseletét a tisztektől a kézelőn hordott paszo-mány különböztette meg. 1849 februárjában bevezetett rendelet a

¹² Uo. 51. o.

tiszteknél nem csak a Waffenrock viselését írta elő, hanem a galléron lévő paszományokra az ellentétes színű csillagok viselését is.¹³

A kor divatjának megfelelően a frakk alatt a katonák fehér posztómellényt viseltek. A mellény tíz darab gombbal záródott. Bélése vászon volt.¹⁴

A frakk hajtókája és medvekörmözése mellett a nadrág szabásában is elkülöníthetőek voltak a német és magyar ezredek. A német ezredek világoskék pantallót (klasszikus, egyenes szabású nadrág) viseltek, ellenben a hadsereg magyar sorozású gyalogosaival. A magyar ezredek már az 1740-es évektől kezdve a szűk szabású, magyaros posztónadrágot viselték. 1836-ban világoskék színben írták elő, oldalvarrására sárga-fekete négyszögzsínórt varrtak, a combokon ugyanilyen zsinórból készült vitézkötés díszelgett. A nadrág a német ezredek pantallójának szabásához hasonlatosan leffentővel készült. Az alsó hasítékát 7 darab feketére festett franciakapocs fogta össze. A nadrághoz tartozott egy nyersbőrből készült nadrágszíj is, ami 2,6 cm széles volt és vas csatban végződött. A nadrágot a bakancsba tűrve viselték. A tisztek is ilyen magyaros nadrágot hordtak, azzal a különbséggel, hogy négyszögzsínór helyett az ezred gombszínének megfelelő paszományt varrtak.¹⁵

A legénység számára a német ezredekben egy fekete bokacipőt, míg a magyaroknak egy hosszú szárú „magyar cipőt”¹⁶, bakancsot írtak elő. A kor lábbelijeit egy kaptafára készítették, tehát nem volt jobb és ballábas cipő, mindkét lábra fel lehetett húzni. Az egyenletes kopás érdekében a katonák naponta cserélték. A bakancs és a fűzője is nyers bőrből készült, amit később befeketítettek. A bakancs talpára talpszegek is kerültek.¹⁷ A tisztek számára 1836-ban magyaros csizmát rendszeresítettek. Az egyenes torkú

¹³ Uo.

¹⁴ ADJUSTIERUNG 1840, 7. o.

¹⁵ UDOVECZ 2018, 36. o.

¹⁶ Németül Ungarische Schuhe, a szabályzat szavaival élve.

¹⁷ ADJUSTIERUNG 1840, 15. o.

csizmát egy zsinórral beszegett, kikanyarított szájú csizmára váltották fel, a zsinór közepén galambkosárral.¹⁸

Az esetleges szélsőséges időjárási körülményekre egy térd alá érő szürke posztóköpenyt írtak elő. A köpeny 7 darab nagyméretű öngombbal záródott, zsebek helyett hasítékot szabtak az oldalán. A köpenyt ellátták egy felhajtható gallérral és – a sorgyalog frakkhoz hasonlóan – 3 cm széles vállszalaggal, amit hajtókaszinnel szegélyeztek. A ruhabőséget a hátránc és a hátán elhelyezett pánttal szabályozták. A köpenyt a hátbőröndre csatolták, vagy a jobb vállon átvetve „koszorúban” viselték. Az őrszolgálatot teljesítő katonák egy kapucnival¹⁹ ellátott köpenyt kaptak. A tisztek a Waffenrockhoz hasonló szabású köpenyt viseltek.²⁰ A gombok két sorban helyezkedtek el, az állógallér sok esetben hajtókaszínú volt.²¹ Érdekeség, hogy a köpenyekbe csak a hónaljukhoz került egy vékony vászonbélés, így első ránézésre nem tűnik melegnek a ruhadarab. Tesztelések folyamán számos éghajlati körülmény (eső, jég, eső, hó) és hőmérsékleti viszony közt próbáltuk ki a viseletet. Bár önmagában nagy védelmet nem nyújt a hideg ellen, a mellény, frakk és köpeny együttes hatása annál inkább megfelelő. A három rétegnyi gyapjúposztó teljesen benntartja a hőt, a legnagyobb hidegben is kellemes viselet.

A katona az oldalfegyverét, a szuronyt egy fekete bőrrel bevont, rézszerezékes fa tokban viselte. A tokot a jobb vállon átvett fehér szíjon viselte. A 8 cm széles szíjat egy réz csattal rögzítették. A szuronyszíjon egy kis fület hagytak, mellyel azt a köpenyhez lehetett rögzíteni, megakadályozva az elcsavarodását.²² A legénység szimpla szíjon hordta a szuronyt, a zenészek, dobosok, zászlótartók a szablyájukat. Az altisztek számára dupla pa-

¹⁸ BARCY 1991, 39. o.

¹⁹ Csuklya. A német nyelvű szabályzat a Kaputzen szót alkalmazza.

²⁰ Waffenrock: Egyenes szabású kétgombsoros kabát, melyet 1848-ban a tisztek, majd 1850-ben a legénység számára is rendszeresítettek a frakkok helyett.

²¹ BARCY – SOMOGYI 1986, 28. o.

²² UDOVECZ 2018, 53. o.

pucsos szíjat rendszeresítettek (egy a szablyának, egy a szurony-nak), amibe az altiszti pálcát is erősíthették. A tisztek a szablyájukat egy fehér bőrből készült kardkötőn hordták, melyet viselője méreteihez igazítottak. A kardkötőt egy aranyszínű kígyós csattal kapcsolták össze.

A hadseregben szinte minden csapatnem a lőfegyveréhez szükséges muníciót egy fehér szíjas, fekete színű patrontáskában hordta. A 8 cm-es szíjat a katonák bal vállon átvetve viselték, így maga a táska a hátuk közepén, a torniszter²³ alatt helyezkedett el. Hossza 22 cm, szélessége 10 cm, magassága 12 cm volt. A tölténytáska feketére festett marhabőrből készült, belül egy fa dobozkában tároltak a töltéseket. Háború idején 60 töltést vittek magukkal a katonák, illetve a patrontáskában tárolták a néhány darab tartalék gyutacsot.²⁴ Az altisztek – mivel kevesebb alkalommal használtak lőfegyvert – patrontáskája kisebb volt, mérete nagyjából a huszár patrontáskákéval egyezett meg. A patrontáskák jobb oldalára egy kis fém láncot rögzítettek, amelyhez a puskaszereléshez alkalmas eszközöket lehetett erősíteni. Érdeemes hozzátenni, hogy a torniszter alatt viselt patrontáska elérése nehézkes. Ezt alátámasztja egy '60-as évekbeli reformjavaslat is. Franz John vezérkari ezredes javaslatában kitér arra, hogy a tölteteket érdemes lenne egy derékszíjra fűzött tölténytáskában hordani, mert a katonák sok esetben tömnek meg a zsebüket és kenyereszsákjukat töltetekkel, a nehezen elérhető patrontáska helyett.²⁵ Kísérleti muzeológia során is számos alkalommal tapasztaltuk, hogy a hagyományőrök sokszor a hátuk közepéről az oldalukra húzzák a patrontáskát kényelmi okok miatt.

A katona a legszükségesebb holmiját, pénzét, dohányját és az élelmet a vászon tarisznyában, úgynevezett kenyérszakban tárolta, amelyet a bal oldalán viselt. A tarisznya 35,5 cm széles és 34,2

²³ Torniszter: Tornister. Hátbőrönd németül.

²⁴ BARCY – SOMOGYI 1986, 17. o.

²⁵ BARCY 1991, 75. o.

cm mély volt; a pántja 116 cm hosszú, fedőlapja 9,7 cm. Sok esetben – bár szabályellenesen, de – feltüntették rajta az alakulat számát is.²⁶ A kenyérszakot díszelgést kivéve minden alkalomkor kötelező volt viselni a jobb vállon átvetve a szuronyszíj alatt. A sátorcövekeket, a váltásruhát és az egyéb holmikat a szörmés borjúbőrből készült torniszterükben tartották. Tartozott hozzá egy fakeret, melyet csak a díszelgések alkalmával tároltak benne, hogy feszes tartást adjon a hátbőröndnek. A torniszterre szíjazva hordták a vászonruhát, köpenyt és a tartalék bakancsot, illetve a sátorcövekeket. A hátbőröndben tárolták a bajusz- és hajápolási szereket, gyantát, viaszt és krétát a felszerelés tisztításához, varrókészletet, alsóneműt, evőeszközöket.²⁷ A tisztek a személyes holmijukat a vállukon átvett barna bőrtáskában hordták. Ez egy 25 cm széles, 23 cm magas táska volt.

A honvédruha alapjai

A toborzások és felfegyverzés mellett nagy problémát okozott az alakulatok felruházása is. A honvédség felruházására a legkézenfekvőbb opciónak a cs. kir. ruházati bizottmányok raktárai nyilvánultak. Batthyány május 16-án adott utasítást az ideiglenes hadügyminiszternek, Franz Ottinger vezérőrnagynak, miszerint a ruházati bizottmányok készleteit fel kell mérni. Ottinger jelentése szerint nem csak elégséges az óbudai raktár készletmennyisége a nemzetőrség felszerelésére, de biztosítottak készleteket a grazi bizottmánynak is, amely az itáliai fronton harcoló soralakulatok ellátását szolgálta.²⁸ Ezek következtében bár rengeteg, de nem elegendő nemzetőrt és honvédet láttak el a császári sorgyalogság felszereléseivel.²⁹ A honvéd öltözeti szabályzatban is tükröződik a császári uniformis és felszerelés hatása, hiszen a szíjazatokat,

²⁶ UDOVECZ 2018, 55. o.

²⁷ BARCY – SOMOGYI 1986, 17. o.

²⁸ BÖHM 1983, 64. o.

²⁹ BONA 1998, 61. o.

egyes ruházati darabokat, szinte változtatás nélkül átvették. Néhány pontban változtattak is a megszokott darabokon, hogy azok még nemzetibbek és praktikusabbak legyenek. A honvéd csákó elűtött a sorgyalogság csákójától. A honvéd csákó felfelé szűkült (a sorgyalogság enyhén felfelé szélesedő fazonjával ellentétben), ami, bár a lovassági kardcsapásoktól és ütésektől kevésbé védett, lent tartotta a súlypontot, ezzel is nagyobb stabilitást biztosítva a gyalogos katonáknak (utóbbi terepmunka során is bizonyítást nyert, a honvédcsákó szuronyvívás közben is stabilan áll a fejen, nem akadályozza a mozgást, ellenben a seregredeknél rendszerezített fazonnal). A csákó kapott volna egy pakfonglemezből préselt pántot rajta a honvédzászlóalj számával. Feltételezhető, hogy ettől gyakorlatban költséghatékonysági okok miatt eltekintettek, hiszen eddig nem került még elő olyan honvéd csákópánt, ami ennek létezését bizonyíthatná. A csákópánt az európai hadseregekben divatos, a más alakulatoktól hajtókával és gombszínnel való megkülönböztetést váltotta volna ki, megspórolva még egy, különböző színű hajtókapasztó felhasználását, illetve a gombok színével való variálást.

Az egyenruha szabása és színösszetétele teljesen különbözött a sorgyalogság fehér frakkjától. A honvédek combközépig érő, zsinóros kabátot, atillát kaptak.³⁰ Ez egy tipikusan korabeli magyar divatot tükröző darab volt, hiszen a császári hadsereg uniformisai mellett, a nemzeti divat is szerepet játszott az egyenruházat alakításában.³¹ A honvédatilla barna posztóból készült. A színválasztás legfőbb oka, hogy a Pest-Budán állomásozó 5. Bernaldo tüzérezred katonái ugyanilyen színű barna frakkot viseltek, így a ruházati raktárakban nagy mennyiségben lehetett barna posztót találni.³² Az egyenruhát 6 pár meggypiros zsinór fogta össze, amelyek a legénységnél barátcsomós, a tisztelnél galambkosaras fonattal vég-

³⁰ Nevezték még Zrínyi dolmánynak is.

³¹ SÁGVÁRI 2010, 106. o.

³² SZENTNEMÉNYI 1950, 13. o.

zöldtek. A kézelőn és a háton ugyanilyen zsinórból készített vitézkötés díszelgett.³³ Nyakravalóul a sorgyalogság nyakravalóját szánták a széleken található fehér szegés nélkül. Ez a felszerelési darab nem csak a katona esztétikumát szolgáltatta azzal, hogy nem lógott ki a csupasz nyaka a zubbony alól, hanem megakadályozta a por bejutását, védve a katona nyakát a kidörzsölődéstől. A nyakszegély egy kisméretű bőrszija volt, ami egy háromágú réz csattal záródott. A szíjhoz a katonák 6-6 darab vászonhuzatot kaptak. A nadrágot és bakancsot a magyar seregektől „örökölték” azzal a különbséggel, hogy míg a sorgyalogok nadrágján fekete-sárga zsinór díszelgett, addig a honvédek meggyipiros zsinórt kaptak. Tábori sapka gyanánt az 1813-as közös hadseregbeli táborit szánták, de a gyakorlatban a tiszti sapka mintájára általában búzavirágkék posztóból készítették azt. A patrontáska és szuronyiszija szabásra megegyezett a seregekével, azzal a különbséggel, hogy fehér helyett fekete színt kapott, illetve feltehetőleg anyagtakarékossági okokból szíja lekeskenyedett. Torniszterük a sorgyalogságéval azonos, szintén fekete szíjzattal.³⁴ Bár a szabályzat alapos kidolgozás és mérlegelés alapján született meg, anyagi okok miatt szinte minden zászlóalj eltért valamennyiben az öltözeti előírásoktól.

A felszerelés beszerzése

Az első honvédszászlóalj felállítására szóló kiáltvány 1848. május 16-án jelent meg. Másnap Pesten a Tehén utcai hadfogadó iroda várta a magyar alkotmány védelmét szívügyüknek tekintő leendő újoncokat. A hadfogadó irodák végezték az újoncozást a császári hadseregben is, így a honvédek toborzására is alkalmasak voltak. Ezekhez tartoztak az ezredek tartalékát képező felszerelő

³³ UDOVECZ 2018, 72–73. o.

³⁴ Honvédi rendes zászlóaljok öltözeti szabályzata. In: UDOVECZ 2018, 66–67. o.

és kiképző osztályok, amelyekhez sok esetben az ezredek harmadik zászlóaljának altisztjei is társultak az újonc honvédek kiképzéséhez.³⁵ Batthyány utasítása szerint az új „rendes nemzetőrséget”³⁶ az óbudai Ruházati Bizottmány készletéből kellett ellátni barna atillával, sűrke pantallóval és fekete csáköval. Bár a raktárkészlet megfelelő mennyiségűnek bizonyult, a ruházati bizottmány ténykedése lassította a csapatok felszerelését. A hátbőröndök, csákok és az egyenruha készíttetéséhez szükséges posztót több ízben is engedély nélkül szállították el. Feltételezhető, hogy a császári hadügyön belül kialakuló magyar haderő nem tisztázott viszonya végett történtek félreértések, de előfordulhat, hogy tudatos hátráltatás történt.³⁷ A terv változott, az új szabályzat a már fentebb említett világoskék magyar nadrágot írta elő. A szabályzatot Szerelmey Miklós rajzaival mellékelték (és a későbbiekben kész mintadarabokat is elküldtek), ezt küldték szét az ország törvényhatóságainak mondván, ez legyen a minta az egyenruhák elkészíttetéséhez.³⁸ A ruházati bizottmányok „kifosztása” mellett, rengeteg szabó és egyéb mesterember látott hozzá a szükséges felszerelések gyártásához. Például az 1848. július 16-án megjelent *Kossuth Hírlapja* című napilapban egy külföldet megjárt szabómeszter, Klein Vilmos ajánlkozik a legújabb angol és francia divat szerinti dísznemzetőri és katonai egyenruhák elkészítésére. Az Oszvald testvérek a pesti József téren gyártanak „lovag és gyalogkardokat”, lószerszámokat, patrontáskát, szíjzatat, szuronyokat – közölte *Kossuth Hírlapja* 1848. szeptember 6-án.³⁹

A gyártás elindításához megfelelő alapanyagra volt szükség, amely hatalmas kiaknázandó lehetőséget kínált a hazai iparnak. Az első posztógyártásra vonatkozó ajánlatokat a kassai nőegylet, majd a kőszegi gyár és a pesti Iparműtár igazgatósága tette. Az

³⁵ PÁSZTI 2013, 21. o.

³⁶ A 10 000 főnyi új honvédet nevezték így. Lásd: BARCY – SOMOGYI 1986, 84. o.

³⁷ URBÁN 1973, 298–299. o.

³⁸ URBÁN 1956, 334. o.

³⁹ DANISS 2013, 4–6. o.

első két zászlóalj számára szállítandó posztó, vászon bőr és egyéb anyagok tekintetében versenytárgyalást is kiírt a kormány, de az eredmény sajnálatos módon nem ismert.⁴⁰ Októberben a Haditanács minden szabó, szíjgyártó, cipész, szűcs és kalapkészítő mestert felmentett a nemzetőri szolgálat alól, a gyorsabb felszereléselátás reményében. November 3-án elrendelték, hogy a gácsi posztógyárból senkit nem szabad katonai szolgálatra igénybe venni, amíg a honvédegyenruhákhoz való posztót gyártják.⁴¹

Az 1848-ban felállított honvédzászlóaljok viseleti sajátosságai

Az első tíz honvédzászlóaljat hazánk nagyobb városaiban állították fel: 1. és 2. Pest-Buda, 3. Szeged, 4. Pozsony, 5. Győr, 6. Veszprém, 7. Szombathely és Zalaegerszeg⁴², 8. Pécs, 9. Kassa és 10. Debrecen. E honvédzászlóaljaknál mutatkozik meg leginkább a viseleti sokszínűség fogalma.

Az első két honvédzászlóaljat az óbudai raktárból szerelték fel. A cs. kir. sorgyalogság felszerelését kapta, így merőben eltért a májusban kiadott szabályzattól. Barna atilla helyett fehér zsávolycabátot, úgynevezett kitlit kaptak. Ez egy franciakapcsokkal összehúzható nyersvászonból készült könnyű táborig viselet volt, melyet előszeretettel viseltek a császári hadsereg katonái a táborig munkálatok és alkalmanként – szabályzatellenesen – a harctéri szolgálatok során is.⁴³ A seregredek 1836 M csákóját kapták meg, azzal a különbséggel, hogy a gyűlölt „schwarzgelb” csákórózsákat nemzeti színűre cserélték. Ezt egy minisztériumi utasítás is elrendelte.⁴⁴ Az első két zászlóalj ruháit 60 szabómester készítette, de június 14-én még nem rendelkeztek megfelelő számú nadrággal,

⁴⁰ URBÁN 1973, 299. o.

⁴¹ BARCY – SOMOGYI 1986, 97. o.

⁴² Nem tudták helyben felszerelni, ezért áthelyezték Veszprémbe, majd Pápara. Lásd uo. 91. o.

⁴³ SÁGVÁRI 2010, 107. o.

⁴⁴ BARCY 1991, 54. o.

kitlivel és sapkával. Tisztjeik egyenruhája is csak június második felében készült el.⁴⁵

A szegedi 3. honvédszászlóalj viselete nagy változásokon ment keresztül. Kezdetben vászonzubbonyt és vitorlavászonból készült nadrágot viseltek, mely a nyári melegben igen jó szolgálatot nyújtott, a hideg beálltával már kevésbé, így 1849 elejére már beszereztek a szabályzat által előírt honvédatillákat.⁴⁶ A kezdeti szakaszokban, míg szuronyszíjat nem kaptak a katonák, egyszerű madzagon viselték szuronyukat. Megfelelő mennyiségű fűzős bakancs híján sokan csizmában vonultak a délvidéki táborba.⁴⁷ A szegedi honvédek ikonikus védjegyévé vált a csákón és a tábori sapkán a fehér toll viselése. A hagyomány szerint a jarkováci ütközet emlékére viselték a teljes szabadságharc folyamán, valószínűleg a III. hadtestben az alakulatok megkülönböztetésére használták a különböző színű tollak kalpagon való viselését.⁴⁸

A pozsonyi 4. honvédszászlóalj ruházatáról kevés információ ismert. Az biztosan állítható, hogy 1848. július 25-én még nem rendelkeztek egyenruhával, a komáromi vár készleteiből csak később ruházták fel őket, de olyan gyorsan vezényelték el a zászlóaljat, hogy a köpenyeik elkészültét már nem tudták bevárni.⁴⁹

Az 5. győri honvédszászlóaljnál kezdetben a megfelelő mennyiségű pénz és nyersanyag hiánya miatt teljes öltözetük „piszkos kitliből” (zsávolyruha) állt.⁵⁰ Csak október 14-én jelentették, hogy az alakulat kevesebb mint kétharmad részét sikerült az előírás szerinti ruházattal ellátni, valószínűsíthető, hogy a többiek továbbra is zsávolyruhában harcoltak.⁵¹

⁴⁵ URBÁN 1973, 301. o.

⁴⁶ BARCY – SOMOGYI 1986, 91. o.

⁴⁷ URBÁN 1973, 301. o.

⁴⁸ HEGYESI 1898, 25–29. o.

⁴⁹ URBÁN 1973, 301. o.

⁵⁰ Uo. 302. o.

⁵¹ URBÁN 1969, 170–171. o.

A veszprémi 6. honvédszászlóalj egy jelentés szerint két hét után teljesen felruházva és felszerelve indult el szolgálatra. A valóságban azonban az atillákat, szürke köpenyeket és csákókat csak később kapták meg.⁵²

A pápai (eredetileg szombathelyi és zalaegerszegi) 7. zászlóaljat hiányos felszerelése miatt Csány László kormánybiztos „ruhátlan zászlóaljnak” nevezte. Július közepéig a helyiek felajánlása híján a szükséges mennyiségű fehérneműt nem tudták a katonák számára kiutalni.⁵³ Állítólag júliusban már ellátták őket kitlivel, magyarnadrággal és posztóköpennyel bár szeptember 9-én még nem rendelkeztek szíjazattal.⁵⁴

A pécsi 8. honvédszászlóalj korai „egyenruházatát” egy korabeli beszámolóból ismerjük: *„Külső megjelenésünk nem valami daliás; egyelőre mindannyian saját ruhánkban járunk gyakorlatra... Egyszer elvezényelték a századunkat prófuntot⁵⁵ átönni; esett az eső és én kifeszítettem az esernyőmet... saját öltözetemet védtem... A százados természetesen lehordott... Most rossz időben kabátom fölé a komisz inget húzom fel és szíjjal csatolom át a derekamon – és ez utánzókra talált; most ez mintegy az egyenruhánk.”*⁵⁶ A honvédtiszt visszaemlékezésében a későbbiekben még megemlíti, hogy egyelőre fegyvereiket sem kapták meg, sőt sokan érkeztek lábbeli nélkül, meztláb. Minimális felszerelést (kitlit, nadrágot, bakancsot, bádogkulacsot) csak augusztusban kapott az alakulat kétharmada, ezek készíttetésének egy részét Baranya vármegye fedezte.⁵⁷ Torniszter hiányában vászonból készült batyukban tárolták személyes holmijukat. A Délvidékre való indulás előtt megkapták puskáikat is,

⁵² URBÁN 1973, 302. o.

⁵³ Uo. 302. o.

⁵⁴ BARCY – SOMOGYI 1986, 91. o.; MOLNÁR 1992, 58–63. o.; URBÁN 1973, 302. o.

⁵⁵ Különleges eljárással készült hosszúkás, barna kenyér, amelyet a legénységi állományú katona kincstári ellátás részeként kapott. Lásd: A magyar nyelv értelmező szótára, Arcanum.

⁵⁶ BUSBACH 1906, 62–63. o.

⁵⁷ URBÁN 1973, 302–303. o.

melyek Lüttichből érkeztek.⁵⁸ 1848 novemberében a délvidéki táborban szíjazat-gondokkal küzdöttek, mert az az egerek szétrágták azokat.⁵⁹

A kassai 9. honvédszászlóalj katonái csákót leszámítva viszonylag jó egyenruha ellátásban részesültek. Kezdetben a katonák egyenruha és felszerelés hiányában ingujjban gyakorlatoztak és – hasonlóan a szegedi bajtársaikhoz – szuronyukat madzagon viselték.⁶⁰ Június végén érkezett meg az első kincstári ruhaszállítmány: fejenként két rend fehérnemű és fűzős bakancs, majd később sötétbarna atilláikat és kék nadrágjaikat is átvehették.⁶¹ Egy tévedésből kifolyólag miskolci újoncaik nem kék, hanem vörös posztóból (valószínű ez volt raktáron) készült tábori sipkát kaptak és ragasztották ezek megtartásához.⁶² A harcok folyamán azonban vitézi helytállásukért kitüntetésképp engedélyezte a hadvezetés az eltérő színű sapka viselését. A későbbiekben más alakulatoknál is kitüntetető szerepet töltött be a veres sapka. Érdekesség, hogy a fehértemplomi ütközetben az a zászlóalj, amely olyan büszke volt veres sipkájára, hogy az alakulat történetében csákót egyszer sem viselt, zöld sifonnal vonta be tábori sapkáit, hogy a rikító szín ne vonja magára az ellenséges katonák figyelmét.⁶³ December 3-án a csáköviselést illetően az alakulat egyik tisztje, Maderspach Ferenc őrnagy kérvényt nyújtott be a hadügyminiszterhez, miszerint zászlóaljának vörös csákok készíttetését kérelmezi.⁶⁴ Feltehetőleg a vörös posztóval bevont csákokat az alakulat nem kapta meg, hiszen sem leletanyag, sem ábrázolás nem bizonyítja ezt.

⁵⁸ BUSBACH 1906, 69. o.

⁵⁹ Uo. 78. o.

⁶⁰ HOFFMANN 1906, 19. o.

⁶¹ Uo., 11. o.

⁶² SZENTNEMMÉNYI 1950, 14. o.; HOFFMANN 1906, 8. o.

⁶³ BARCY – SOMOGYI 1986, 92., 107. o.

⁶⁴ URBÁN 1973, 303. o.

A 10. honvédszászlóaljat Osváth Pál visszaemlékezése szerint július 28-ra teljesen felszerelték a szabályzatnak megfelelően, anynyi szépséghibával, hogy altisztjeik a sorgyalogság fehér szíján viselték altisztí kardjaikat. Osváth visszaemlékezésében olvashatjuk, hogy elsőnek választhattak csákót, mundért és bakancsot, majd ezeket a szabók méretre igazították.⁶⁵ Gyakorlatilag nem biztos, hogy a teljes alakulat megkapta az előírt egyenruházatot, valószínű, hogy sokan foszlánnyal⁶⁶ és sapkával ellátva indultak el a szerbek elleni harcokra.⁶⁷

Szemmel látható, hogy az első alakulatokat kitlivel és köpenyvel igyekeztek felszerelni. Ennek két oka volt. Az egyik, hogy a nagy meleget és a szélsőséges időjárási körülményeket is megfelelő ruházattal tűrhessék. A másik az, hogy míg az új honvédatillák nem készültek el, olyan darabokat kellett kiadni, amelyek nagy mennyiségben rendelkezésre állnak. A nyári megrevaló tekintettel Baldacci Manó, a Nemzetőrségi Haditanács elnöke a „vitorlavászon blouse” mellett a kényelmi csákó használatát is javasolta.⁶⁸ Utóbbi ruházati darab meghatározása megosztja a magyar viselettörténészeket. Egyesek a tábori sapka egy másik elnevezését vélik felfedezni, de ez azért nem valószínűsíthető, mert Baldacci a kinevezése előtt 19 évig szolgált tisztként, majd tevékenykedett az 51. gyalogezred parancsnokaként is, tehát ismerhette a német Feldmütze szó magyar fordítását is, illetve tisztában volt vele, hogy maga a Czako/csákó egy a tábori sapkától eltérő funkciójú fejfedőt jelöl. Van feltételezés miszerint a gránátos tábori sapka – a szuroksipkának becézett – kisméretű bőr csákó lehet az. Ez az elmélet azért elvetendő, mert a gránátosok megkülönböztető jelzéseképp viselték ezt a főveget, tehát nincs rá nagy esély, hogy egy egyszerű közkatona ilyet viselhetett volna. A kényelmi csákó valószínűleg egy kisméretű, viaszosvászon huzattal vagy bőrrrel

⁶⁵ LÁSZLÓ 2001, 245. o.

⁶⁶ A már említett Kittel népies elnevezése.

⁶⁷ URBÁN 1973, 304. o.

⁶⁸ URBÁN 1956, 345. o.

bevont rózsa és kokárda nélküli fejedő, aminek mérete és előállítási költsége is kisebb volt, mint a szerezdek csákója.

Június 8-án egy nádori rendelet határozott 4 új honvédszászlóalj felállításáról Erdélyben. A kevés jelentkező miatt azonban csak a 11. és 12. zászlóaljt állították fel, a 13. és 14. zászlóaljat végül Pesten szervezték meg. A kolozsvári 11. zászlóalj felszerelése jó ütemben haladt, de a felszerelés nagy része a kolozsvári futásnál odaveszett. A piski ütközetben tanúsított vitézségük jutalmaként Bem 1849 tavaszán kitüntető jelként feljogosította őket a veres tábori sipka viselésére.⁶⁹

1848 szeptemberében, Jellačić betörését követően Kossuth javaslatot tett további zászlóaljak (összesen 42 000 fő) felállítására. Szeptember-októberben újabb 15 honvédszászlóalj alakult meg. A feszített tempójú újoncozás hatalmas mennyiségű felszerelés és ruházat legyártását követelte. 1848 őszére a raktárak kiürültek, így nem lehetett számítani a ruházati bizottmány készleteire.⁷⁰ A zászlóaljakat kiállító törvényhatóságoktól a szükség kívánta meg az improvizációt, amely újabb küllemi tarkaságot eredményezett.

A 21-es honvédek Munkács várának készleteit kapták meg.⁷¹ Itt feltételezhetően helyőrségi zászlóaljak pantallóit és fehér frakkjait osztották ki.⁷² Más alakulatok is kaptak németes frakkokat. Ezeknek a szárnyait levágták és így egy fokkal magyarosabb, dolmány-szerű ruhadarabot kaptak. Hasonlóképp jártak a később megalakult 31. zászlóalj katonái is, akik veres zsinórozással „magyarosították” a megcsonkított császári frakkokat.

A győri 23. „pörgekalapos” zászlóalj nevét onnan kapta, hogy csákó hiányában pörgekalapokat osztottak szét a tisztikar és a legénység közt. A háború végéig nem váltak meg védjegyüköktől, ez az alakulat a harcok teljes időtartama alatt kalapban feszített.

⁶⁹ BARCY – SOMOGYI 1986, 92. o.

⁷⁰ Berkó István: Az 1848/49 évi magyar hadsereg ellátása. In: Magyar Katonai Szemle. 1939/ III. 213. o.

⁷¹ BERKÓ 1939, 135. o.

⁷² LEHOCZKY 1899, 87. o.

A 24. jászberényi zászlóalj, hasonlóan sok fentebb említett alakulathoz, eltérő sipkájával vált egyedivé. A hűvösebb időszak beálltával fehér báránybőr süvegeket osztottak szét köztük. Később 1849 nyarán felterjesztették az Országos Főhadparancsnokság elé, hogy hadd viseljék továbbra is ikonikus fejfedőjüket, de esélyes, hogy ez már a többi zászlóaljnál bevezetett fazonú fehér posztó tábori sapkát jelölte.⁷³

A 28. zászlóalj felszerelése több nehézségbe ütközött. Nem volt elegendő, csákó és egyenruha. Nadrághoz való kék posztó hiányában szürke posztóból gyártatták le a viseleti darabokat, így kapták meg az „egérszászlóalj” gúnynevet. Voltak olyan századok, ahol a nagy hiányok miatt csak köpenyt és bakancsot tudtak kiadni a bakáknak és még a fegyverből is nagyobb hiány mutatkozott. Feltehetőleg ők is saját civil ruháikkal pótolták a hiányt.⁷⁴

A 30. békési honvédek alakulatszinten sem mutattak egységes látképet. Készültek szabályzat szerinti egyenruhák, de Huszka József szabómester piros zsinór hiányában fehér zsinórral készítette el egyenruháikat. Ez is bizonyítja, hogy a ruházat legyártásához szükséges pénzmennyiség hiányában a raktárakban talált és a már meglévő anyagokat használták fel.

1848 késő őszen újabb honvédzászlóaljok felállítását, illetve az önkéntes mozgó nemzetőri alakulatok honvédzászlóaljjá szervezését kezdeményezték, így az év végére 31–67. sorszámig nőtt a honvédzászlóaljok száma. Erre az időszakra már elindult a csákó-beszerzés és gyártás is, Csány László kormánybiztos novemberben megírta Kossuthnak, hogy csákó nélkül a katonát nem tudja elképzelni, így elkezdti kiosztani az eddig legyártott darabokat. Kossuth válaszlevelében megírta, hogy van elég csákó, bár nem újak, hanem a régi, rendszerből kivont darabok.⁷⁵

⁷³ BARCY 1991, 59. o.

⁷⁴ SZENTNEMÉNYI 1950, 14. o.

⁷⁵ BARCY – SOMOGYI 1986, 96. o.

A hideg beálltával sok helyütt ütközött ki a megfelelő meleg ruha hiánya, ez sokszor rögtönzésre készítette mind a kiállító törvényhatóságokat, mind a katonákat. A 32. kolozsvári honvédszászlóalj katonái köpeny hiányában csak egy lópokrócot kaptak. Egy korabeli leírás szerint volt, aki a nyakán összekötötte, de volt, aki dolmányt készített magának a pokrócból.⁷⁶ Bár a köpönyeg elmaradt a kolozsvári honvédek felszerelésénél, ruhájuk meglehetősen igényes volt. Veres zsinórokkal megtűzdelt fehér zekét kaptak, kék magyarnadrággal és kék honvéd tábori sapkával.⁷⁷

A 33. zászlóaljnál kérvényt nyújtottak be ködmönök kiutalására. Mészáros válaszüzenetében megírta, hogy törött juhbőrből készített ködmönöket, amelynek az ára 9 váltóforint lesz.⁷⁸

A 35., 38., 50., 52. és 53. zászlóaljakat szabadcsapatokból alakították át. A Perczel Mór vezényelte Zrínyi szabadcsapat (35. zászlóalj) katonái kék magyarnadrágot és kék atillát viseltek fekete zsinórozással. Kézelőjük és gallérjuk vörös posztóból készült, felszerelésük megegyezett a honvédekével.⁷⁹ A 38. zászlóalj a Woroniecki- vadászcsapatból alakult, akik a nemzetőrökéhez hasonló sötétzöld pantallót és vörös zsinórozású sötétkék atillát hordtak.⁸⁰ Az 50. zászlóalj a Hunyadi szabadcsapatból alakult. Sötétzöld zekéjükre vörös zsinórt varrtak és ugyanilyen zsinórral szegték pantallójukat is, lövészeiknek hajtókája és zsinórzata zöld színű volt.⁸¹ Az 52. és 53. zászlóalj katonái a Bocskai szabadcsapatból kerültek ki. Névadójuk színeit viselték: kék atillát, fehér zsinórozással.⁸²

A többi zászlóalj egyenruházata nem ismert. Feltehetőleg ők is kitliben indultak szolgálatot teljesíteni, majd később kapták meg

⁷⁶ Uo. 97. o.

⁷⁷ SÁGVÁRI 2010, 111. o.

⁷⁸ OHB 1848:2536; OHB 1848:2630.

⁷⁹ SZENTNEMÉNYI 1950, 120. o.

⁸⁰ BARCY 1991, 64. o.

⁸¹ SZENTNEMÉNYI 1950, 117–119. o.

⁸² BARCY – SOMOGYI 1986, 172. o.

szabályzat szerinti uniformisaikat. Volt nemzetőri alakulatok esetében elképzelhető, hogy nemzetőr egyenruháikat és felszereléseiket használták.

A tisztikar viseleti variációi

A honvédszászlóaljak legénységén túl a tisztikar viselete is tarkaságot mutatott. Bár a szabályzat meghatározta az öltözetüket és fegyverzetüket, szinte minden tiszt egyedivé tette személyes felszerelését. A tisztikar – mint más hadseregekben – saját pénzén készítette és vásárolta egyenruháját és felszereléseit. Kezdetben volt, aki ezen okokból megtagadta tiszti beosztását.⁸³ A szabályzat szerint a tisztek öltözete hasonlatos volt a honvédekével, azzal a különbséggel, hogy atillájuk zsinórzata makkos vég helyett galambkosárban végződött, illetve gallérjaikon, csákóikon arany paszomány jelölte rendfokozatukat.⁸⁴ Bakancs helyett – a sorgyalog tisztekhez hasonlóan – csizmát viseltek, de előfordult, hogy egyszerű félcipő adta ki szolgálati lábbelijüket.⁸⁵

Kardcsatlékjukat nemzetiszínű, bojtos végű szolgálati öv tartarta, bár ezt egyes tisztek a derék helyett a jobb vállon átvette viselték. A dohányt, pénzt és apróbb személyes holmijukat különböző bőrtarisznyákban hordták. Köpeny gyanánt rengeteg egyedi megoldás készült. Olvasni olyan tisztről, aki fehér, piros zsinóros köpenyét tulipánokkal varratta ki, de akadnak olyanok, akik honvédatillájuk mintájára birkabőr bekecset varrattak.⁸⁶ Volt szerezrebéli tiszteknél nem volt ritka az Überrock viselése sem.⁸⁷ Több esetben is előfordult, hogy nem egy tiszt egyenruhája helyett iskolai köpenyét viselte.

⁸³ Uo. 87. o.

⁸⁴ SZENTNEMÉNYI 1950, 14. o.

⁸⁵ BARCY – SOMOGYI 1986, 88. o.

⁸⁶ Uo. 91. o.

⁸⁷ SZENTNEMÉNYI 1950, 6. o.

Tábori sapkájuk hol a legénységi szabást követte, hol a huszársapkák mintájára, oldalra lehajló végű úgynevezett panyókás sapkát viselték. Előszeretettel hordtak kalapokat, amelyekre külföldi tollakat biggyesztettek. Beosztásuk alapján a tisztikar részét képezték a honvéd orvosok is, akik a tisztek egyenruháját viselték. Kezdetben kalapot, majd (szeptember 15-től) fekete csákót hordtak, amelyre duplán tekertek egy-egy fehér szalagot.⁸⁸ A törzstisztek és tábornokok körében már teljes tarkaság uralkodott. Bevett volt a honvédtiszti uniformisok viselése, mégpedig oly képen, hogy zsinórozásuk teljesen arany volt, illetve kézelőjüket, nadrágjuk oldalvarrását és gallérjukat teljesen aranypaszomány fedte.⁸⁹

Császári sorgyalog alakulatok a honvédgyalogságban

Bár a sorgyalog zászlóaljok honvédzászlóalji számozásukat csak 1849 nyarán kapták meg, a kezdetektől fogva részét képezték a nemzeti hadseregnek. A magyar oldalon harcoló sorgyalog zászlóaljok hol önszorgalomból, hol a Haditanács parancsára magyarosítottak ruháikon. Általánosságban elmondható, hogy csákorózsájukat és karbojtjaikat nemzeti trikolorra cserélték, szíjazatukat előbb-utóbb befeketítették. Utóbbinak gyakorlati jelentősége volt. Mivel a császári hadsereg minden gyalogezerde ugyanolyan fehér frakkot viselt (kivéve a határőrök barna frakkját) kék nadrággal, könnyen összetéveszthették egymást a csatamezőn, kezdetben előfordult a baráti tűz is.⁹⁰

Mivel mindkét fél ugyan azt a ruhát viselte, a megkülönböztetés jegyében változtatásokat eszközöltek. A császári oldalon harcoló seregzredek fordított V alakban fehér szalagot erősítettek csá-

⁸⁸ Uo. 89. o.

⁸⁹ BARCY – SOMOGYI 1986, 86. o.

⁹⁰ PÁSZTI 2016, 114. o.

kóikra, míg a magyar oldalon harcoló alakulatok tollat tűztek a rózsza mögé (a szintén magyar oldalon harcoló olasz sorozású 16. és 23. sorszámú 2-2 zászlóaljának katonái még vörös szalagokkal is ellátták csákóikat).⁹¹

A tisztek csákórózsáján, kardbojtján és az új trikolor szolgálati övén a királyi V.F. monogram jelent meg, illetve ezekről lemaradt a császári sas.⁹² A Sándor – ezred egyes katonái a Délvidéken lelépték magukról a császári sárga-fekete zsinórokat, majd altisztjeik honvédatillákat kaptak.⁹³ Sokan levágták frakkjaik szárnyait, az így kapott ruhadarabot magyarkának nevezték.⁹⁴ A Budavár ostrománál harcoló sorszámú csákóján kokárda helyett koronás magyar címet viseltek, amelyről az április 14-i trónfosztás következtében letörték a koronát.⁹⁵ Kossuth egy 1848. december 5-én kelt rendeletében elrendeli a magyar sereg ezredei számára, hogy tisztjeik az osztrák egyenruhák helyett magyaros viseletbe öltözzenek, illetve a szükséges pénzeszköz megszerzése esetén altisztjeit és közkatonáit is magyar honvéd egyenruhával lássák el.⁹⁶

Konklúzió

Mindenesetre megfigyelhetjük, hogy a honvédsereg az 1848-as évben küllemileg kicsit sem azt az egységes képet mutatta, amelyre a hadsereg szót halván asszociálhatunk. Kis túlzással mondhatjuk, hogy talán nem is volt két, ugyanolyan felszerelést használó vagy ugyanolyan ruházatot viselő katona a szabadságharc honvédseregében. Ezeket a katonákat nem egyenruhájuk, hanem az általuk viselt nemzeti jelképek (címer, nemzeti szalagok, csákóba tűzött tollak) tették összetartozóvá, egységessé.

⁹¹ BARCY 1991, 55. o.

⁹² SZENTNEMÉNYI 1950, 33. o.

⁹³ BARCY – SOMOGYI 1986, 29. o.

⁹⁴ BARCY 1991, 55. o.

⁹⁵ AGGHÁZY 2001, 382. o.

⁹⁶ OHB 1848:4666.

A korai honvédszászlóaljok áttekintése után úgy vélem ígéretes kutatási terület a szabadságharc honvédgyalogsága. Kronológiában Budavár ostromához, vagy a szőlősi fegyverletételhez érve egy olyan ívet lehet látványosan prezentálni, amely elénk tárja, hogy teljesen a nulláról, hogyan lehet egy közel 160 000 főt számoló hadsereget felszerelni és az ellenséges erőkhez képest felszerelésileg és ruházatilag szinten tartani.

Felhasznált irodalom

Felhasznált források

SCHEMATISMUS 1847 = Militärschematismus, Bécs, 1847

OHB 1848:4666 = Kossuth utasítása a hadügyminisztériumnak. Pest, 1848 december 5. MNL H2 OHB 1848:4666

OHB 1848:2536 = Mészáros levelezése a 33. honvédszászlóalj ügyében. MNL H2 OHB 1848:2536 (1848 november 8.), illetve 1848:2630 (1848 november 11.)

ADJUSTIERUNG 1840 = Vorschrift zur Adjustierung de Mannschaft, Bécs, 1840. május 22. Österreichische Nationalbibliothek 211.567-C

Szakirodalom

TC. 1848 = 1847/8-ik évi országgyűlési törvénycikkek. ÁKV-MA-ECENAS, Budapest, 1988.

ÁCS 2015 = ÁCS Tibor: Hadtörténelmünk utolsó két évszázadából. HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest, 2015.

AGGHÁZY 2001 = AGGHÁZY Kamil: Budavár bevétele 1849-ben I. Szerkesztette és sajtó alá rendezte: Hermann Róbert. Budapest, 2001.

BARCY 1991 = BARCY Zoltán: Évszázadok egyenruhái. Budapest, 1991.

BARCY - SOMOGYI 1986 = BARCY Zoltán - SOMOGYI Győző: A szabadságharc hadserege. Corvina Kiadó, Budapest, 1986.

BERKÓ 1939 = BERKÓ István: Az 1848/49 évi magyar hadsereg ellátása. In: Magyar Katonai Szemle. 1939/ III. 213–229. o.

BONA 1998 = BONA Gábor: A szabadságharc fegyveres ereje. In: A szabadságharc katonai története. Szerk: Bona Gábor. Zrínyi Kiadó, 1998.

BŐHM 1983 = BŐHM Jakab: A magyarországi főhadparancsnokság 1848 tavaszán. Hadtörténelmi Közlemények, 1983/ 1. szám. 43. o.

BUSBACH 1906 = BUSBACH Péter: Egy viharos emberöltő. Budapest, 1906. I.

DANISS 2013 = DANISS Győző: Kossuth-szivar, egyenruhák, kamatfizetés. Hirdetések a forradalom és szabadságharc hónapjaiban. In: Budapest - városlakók folyóirata 2013/3.

HEGYESI 1898 = HEGYESI Márton: Az 1848-49-iki harmadik honvédszászlóalj története. Budapest, 1898.

HOFFMANN 1906 = HOFFMANN Arnold: Az 1848-49-iki vörössapkás 9-ik zászlóalj története. Kassa, 1906

LÁSZLÓ 2001 = LÁSZLÓ Géza: Osváth Pál 1848/49-es hadnagy visszaemlékezése a 10. honvédszászlóaljra. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv 15. Nyíregyháza, 2001. <http://www.szbarchiv.hu/drupal/sites/default/files/243-272.pdf> letöltés ideje: 2020 november 24.

LEHOCZKY 1899 = LEHOCZKY Tivadar: Beregmegye és a munkácsi vár 1848-49-ben. Munkács 1899.

MOLNÁR 1992 = MOLNÁR András: A 7. honvédszászlóalj története. In: A szabadságharc zalai honvédei 1848-49, Zalai Gyűjtemény 33. Zalaegerszeg, 1992.

NYÉKI 1999 = NYÉKI Tamás: A munkácsi vár 1848-49-ben. In: Katonák, papok, polgárok 1848/49-ben: Tudományos konferencia a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékén, 1999. http://acta.bibl.u-szeged.hu/5470/1/belvedere_kk_012_125-137.pdf letöltés ideje: 2020 november 25.

PÁSZTI 2016 = PÁSZTI László: A katonai jog harcászati vonatkozásai az 1848/49-es szabadságharc példáján. Hadtörténelmi Közlemények 129. évf., 1. szám. Budapest, 2016. 92. o.

PÁSZTI 2013 = PÁSZTI László: A magyar honvédség harcászata az 1848-49-es szabadságharcban. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2013.

SÁGVÁRI 2010 = SÁGVÁRI György: Magyar uniformisok. Kosuth Kiadó, Budapest, 2010.

SZENTNEMÉNYI 1950 = SZENTNEMÉNYI Béla (szerk.): 1848-49, A szabadságharc katonáinak egyenruhái. Honvéd Levéltár és Múzeum, Budapest, 1950.

UDOVECZ 2018 = UDOVECZ György: 1848-49 magyar katonáinak öltözet, felszerelése és fegyverzete – Segédanyag katonai hagyományőrök részére. Zrínyi Kiadó, 2018.

URBÁN 1969 = URBÁN Aladár: A győri 5. honvédzászlóalj toborzása 1848-ban. In: Arrabona – múzeumi közlemények 11. Győr, 1969

URBÁN 1973 = URBÁN Aladár: A nemzetőrség és honvédség megszervezése 1848 nyarán. Akadémiai Kiadó, 1973.

URBÁN 1956 = URBÁN Aladár: Utasítás és tervezet az 1848-as nemzetőrség szervezésére. Hadtörténelmi Közlemények 1956/3-4.

Mellékletek

1.) A tárgyalt honvédszászlóaljok felsorolása⁹⁷

Száma	Toborzási helye
1.	Pest-Buda
2.	Pest-Buda
3.	Szeged
4.	Pozsony
5.	Győr
6.	Veszprém
7.	Pápa (eredetileg Zalaegerszeg-Szombathely)
8.	Pécs
9.	Kassa
10.	Debrecen
11.	Kolozsvár
12.	Marosvásárhely
13.	Pest
14.	Pest
15.	Pozsony
16.	Érsekújvár
17.	Léva
18.	Komárom és Vác
19.	Lócse
20.	Kassa
21.	Munkács
22.	Miskolc
23.	Győr
24.	Jászberény
25.	Pest
26.	Eger
27.	Nagyvárad
28.	Debrecen

⁹⁷ BARCY – SOMOGYI 1986 alapján.

29.	Arad
30.	Hódmezővásárhely
31.	Tasnád
32.	Marosvásárhely
33.	Szeged
34.	Zombor
35.	Zrínyi-szabadcsapatból
36.	Pécs
37.	Komárom
38.	Woroniecki-vadászcsapatból
39.	Győr
40.	Trencsén
41.	Szekszárd
42.	Sárospatak
43.	Nyíregyháza
44.	Szombathely
45.	Sárvár
46.	Somogy megyei önkéntes mozgó nemzetőrökből
47.	Zala megyei önkéntes mozgó nemzetőrökből
48.	Szabolcsi önkéntes mozgó nemzetőrökből
49.	Vác
50.	Hunyadi-csapatból
51.	Baranya megyei önkéntes mozgó nemzetőrökből
52.	Bocskai-csapatból
53.	Bocskai-csapatból
54.	Komárom és Vác
55.	Bihar megye
56.	Zala megye
57.	Komárom és Vác
58.	Arad megye
59.	Békés megye
60.	Somogy megye
61.	Somogy megye

62.	Nógrád megyei önkéntes mozgó nemzetőrökből
63.	Debrecen
64.	Radvány
65.	Jászkunság
66.	Pesti I. önkéntes mozgó nemzetőr zászlóaljából
67.	Közép-Szolnok megye

2.) Hajtókaszínek és gombok a magyar oldalon harcoló sorozredeknél⁹⁸

IR.	Ezredtulajdonos neve	Hajtókaszín	Gomb színe
2.	I. Sándor orosz cár	császársárga	 sárga
19.	Karl zu Schwarzenberg herceg	világoskék	 fehér
32.	Hasburg-Estei Ferdinánd főherceg	világoskék	 sárga
33.	Gyulai Ferenc gróf	sötétkék	 fehér
34.	Vilmos porosz herceg	buzérvörös	 fehér
37.	Máriássy András báró / Mihály nagyherceg	skarlátpiros	 sárga
39.	Dom Miguel portugál infáns	skarlátpiros	 fehér
48.	Ernő főherceg	acélzöld	 sárga
52.	Ferenc Károly főherceg	pompadúrpiros	 sárga
60.	Gustav Wasa herceg	acélzöld	 fehér
61.	Georg Rukavina báró	fűzöld	 sárga
62.	August Turszky báró	fűzöld	 fehér

⁹⁸ A táblázat az 1847-es Militärschematismus alapján készült (Arcanum), a hajtókaszínek egy 1827-es színtábla elemei (HGM online katalog)

3.) Honvéd öltözeti szabályzat⁹⁹

Honvédi rendes zászlóaljak öltözeti szabályzata.

Gyalogság.

Csúcs fekete posztóból, elől 6", hátul 6", magassága, felső karimájának átmérője félhüvelyekkel kisebb alsó nyílásnál, a mely a főnek nagyságához van alkalmazva. – Fent a karima alatt félhüvelyknyire egy nemzeti három színű zsinor körül van varrva. Elöl van a nemzeti rózsza, ennek átmérője pedig 2", alatta 3" hosszú pakfongból készült homi ezimer, ez alatt pedig a szemernyő felett egy hüvelyk széles pakfong-pánton római betűkkel „honvéd” és a zászlóalj száma. Így például :

HONVÉD I. A szemernyő leálló, és másfél hüvelyk szélességű.

A róhanszj egy hüvelyk széles fűyes bőrből.

Hátul semmi védőbőr nem alkalmaztatik.

Nyokkracaló. – Fekete egyenes sima, felér szögés nélkül.

Itilla. – Sötét barna színű, veres négyzet zsinorral. Galléra 2" széles; elől 6 pakfong hosszú tekert somgombok és ugyanannyi zsinor gomolóra, melyek közül a legfelső egyik oldala hossza 4", a legalsó 2". Az alja hossza a leeresztett kar közép uja végeig ér. Hátul egy szál zsinor felezi a varrást és szárával együtt 7" hosszú vitézkötéssel végezdik.

Nadrág: Szűk magyar nadrág buzavirág szín posztóból veres zsinorral s e mellé

Topánka a szerint, mint a magyar seregredekéé.

Köpenyeg szürke mint a seregredekéé.

Sipka kék posztóból veres szegéssel s rajta a szájal száma, szinte veres posztóból.

Fosztány fehérítetlen vászonyból.

Lőfegyver a gyalogság táraiból.

Tokmány, ennek ládaja 14" hosszú, 4" széles, 5" magas, fedele pedig fekete bőrből készült, és egy hüvelyekkel kiebb nyuló a ládánál, formája különben mint a határori gyalogságnál. – A tokmány válltól függve 2" széles fekete bőrszíjon horlatik.

Szurongló, melynek kapesozata pakfongból, szinte vállról függve egy 1" széles, alatt fekete csattal ellátott fekete szíjon horlatik.

Borjutarisnya akkép mint a seregredeknél, hanem fekete szíjjakkal.

Altiszt.

Öltözete négy minden tekintetben a honvélhez hasonlít, csupán hogy csékőján oly nemű ezüst paszomántot visel, mint a seregredek altisztei, hanem fekete szélei helyett világos zölddel himzett veresekkel van beszegve, s káplár ezüst paszomántja középső fél hüvelyk tiszta ezüst, két szélén 1" veres zölddel vegyes szövét van. Az örmesteré ily kettőből van összerállítva, úgy hogy a középső összeró szélék egygyé forrva csak 1", hüvelyk szélességű, veres-zölddel himzett vonalt képeznek.

Öltözökös szabályzat

⁹⁹ UDOVECZ 2018, 66-67. o.

Tokmány. Ugyanazon nemű, mint a seregredeknél, hanem a szj fekete bőrből.

Azonkívül az altisztek sergyolgi altiszti karlja is van, s azon a karlbojt nemzeti színekkel kevert három színű selyemből, de a fekete szalag itt is veres és zölddel kipótolvák. A bojt oldalán honi ezimer, a másikon V. F. —

Főtiszt.

Csákóján ezüst paszománt, mint a sor hadi tisztéknél, de a fekete vonalak helyett zölddel átszővött veres szélekkel. Az al és főhadnagy paszomántjai veres-zöld széleik, és középső vonala $\frac{1}{4}$ ”, a két belső ezüst paszománt szélessége pedig $\frac{1}{4}$ ” legyen. — A százados épen ilyen széles, csakohgy a középső veres-zöld vonal kimaradván, a két ezüsti vonal egy széles paszomántba olvad össze. — A csákorózsza szinte ezüstből, veressel keverve, a középben pedig zöld bársonyon V. F. ezüsttel kivarrva.

Az atilla arany veressel kevert, vállig érő zsinorzattal, mint a törzstisztnél 8 gombolóra. —

Örszalag (Эдърпе) veres, fehér, zöld selyem, olyanemű, mint a seregredekbeli gyalog tisztéké, bojtja egyik oldalán V. F., másikon a honi czim. —

Nadrág buzavirágszín bő magyar nadrág, a szárak külső varrásán veres arannyal kevert selyem zsinorzattal.

Kard mint a seregredei főtiszteknél, hanem fekete fénymázás kardszijakkal.

Karlbojt aranyból a belső 2” hosszú, $\frac{1}{4}$ ” vastag rojtok sodrott zöld ezüst és veres zsinorból, az egyik oldalán honi czim., a másikon V. F. kivarrva.

Törzstiszt (Этаблещицир).

Csákóján, a széles százados paszománt mellett, még az alantós tiszték paszomántjának fele van, hanem a mint fennebb említettet, fekete helyett veres zölddel himzett selyem szélekkel.

Atillája veressel kevert arany széles vállakig érő zsinorzattal, mint a főtiszteké, olyképpen zsinorozva, mint a sorluszár ezredbeli tisztéknél, a két ujjai végén pedig paszománt a seregredei törzstiszteké módjára.

Nadrága szinte veressel kevert arany zsinorzattal ékesítve.

Kardszija veres bőrből arannyal himezve, mint azt a seregredei törzstisztek viselni szokták.

Övszalaga mint a főtiszteknél.

A törzstiszt fekete struccollforgót hord, szinte segédfőtisztje is.

Tüzérség (Митиллеріс).

A szerint a mint a honvéd, azonban csákóján még egy 4” magas lófark fogója van. Nadrágja buzavirágszín, bő magyar, veres zsinorral kapcsolatok nélkül.

Fegyverül a tüézér egy rövid kardot, mint a nemzetőri altisztek, fekete szinon hord.

A tüézéri munkákhoz vászonfoslánya és nadrága van.

Egyébiránt minden fokozatú tisztjeik úgy öltözködnek, mint a honvéd fő és törzstisztjei, csak hogy a csákójokon még a lófarkforgót is viselik.

DEÁK MÁTÉ

**GEOPOLITIKA, GAZDASÁGPOLITIKA
ÉS INNOVÁCIÓ: NÉMETORSZÁG LÉGI
ÉRTELEMBEN VETT VÁLASZAINAK
RÖVID ÁTTEKINTÉSE
AZ ELVESZTETT ELSŐ VILÁGHÁBORÚT
KÖVETŐ IDŐSZAK ELSZIGETELTSÉGÉBŐL
FAKADÓ KIHÍVÁSAIRA (1918–1933)**

Németország politikai, katonai vezetése számára 1918-ra világossá vált, hogy az ország nem folytathatja az első világháborút, még a harcok tényleges beszüntetése előtt elvesztette azt. A háborús évek Németországban egyet jelentettek a politikai és gazdasági értelemben vett transzformációval. Az átalakulás folyamata azonban 1918-ban nem ért véget, hiszen a kitűzött célokat nem sikerült elérni, új célokat kellett megfogalmaznia a német kormányoknak. A rövid távú cél az ország megmentése és stabilizálása, a túlélés volt, míg a hosszabb távú célokat Németország számára a versailles-i béke revíziója, valamint az ország fejlesztése jelentették. A változás az élet minden területét érintette, hiszen gyökeres változáson ment át a társadalom, a politika, a gazdaság – a német kormányoknak fel kellett tehát ismernie, hogy a változás folyamatainak összefogásával és azok kanalizálásával lehetséges a fejlődés útjának kitzúzése. A felismerés bekövetkezett, ám a konszolidációs időszak gyakorlatilag Adolf Hitler hatalomra jutásáig tarthatott csak, a konszolidációt ugyanis felváltotta ismét egy transzformációs periódus, Németország elindult a később zsákutcának bizonyuló birodalomépítés útján. A birodalmi gondolat nem volt új a német nép számára, jelentős társadalmi igény mutatkozott az

igazságtalannak vélt versailles-i béke revíziója iránt már közvetlenül a békediktátum aláírását követően.¹

Az új német vezetés a krízis érzékelése és annak elemzését követően válaszokat keresett a problémákra, mai szóval élve a krízisdiagnosztika vizsgálati módszereit alkalmazta. A repülés fejlesztése olyan kitörési pontot jelentett Németország számára – egyéb megoldási kísérletek mellett –, amely a lehetőség felismerésétől kezdve egyszerre jelentett politikai, gazdasági, technológiai és társadalmi megoldásokat is a vesztes világháborút követő időszakban.

A konszolidációs időszak alapvetően kettős természetű a krízisdiagnosztikát követő német megoldási törekvések tükrében. Többek között azért is jellemezhető kettős természetűként a kihívásokra adott válaszok összessége, mivel ezeknek egy része nyilvános és jogszabálykövető, másik része viszont titkos, a versailles-i béke paragrafusaival szemben megvalósuló programként jött létre. Másrésztől azért is írható le a folyamatok összessége kettős természetűként, mivel az ország belső konszolidációjának és stabilitásának megteremtésével együtt járt az expanzió más országok, kontinensek irányába diplomáciai, politikai és gazdasági értelemben. Az egymást váltó német kormányok megoldási javaslati és azok végrehajtási módozatai tartalmazták a hagyományos német értékek és beidegződések táplálta igényeket is, mint a konzekvensen képviselt revans-politikát, a német nép nagyságának visszaállítása iránti törekvéseket, a területi és politikai értelemben vett revíziós terveket, valamint a birodalmiság gondolatának bizonyos elemeit. A birodalomépítés, a német nagyság gondolata nem tűnt el a veszített háború következtében, sőt, bizonyos elemei felerősödtek, széles társadalmi támogatottság mellett, ám új utakon járva, új megoldásokkal kísérletezve történt mindez. A tömegek, a német nép elárulva érezte magát, hiszen nem talált elfogadható magyarázatot a vereségre. A fentiekkel párhuzamosan

¹ BENE 2017, 15–16. o.

ugyanakkor kifejezetten erős volt a békevágy, a „megzavart rend” (*Bedrohte Ordnung*)² helyreállítása iránt érzett vágyakozás.

A krízismenedzsment számos új, modern elemet is alkalmazott céljai elérése érdekében. Kifejezetten tudatos és célratörő megoldás volt a repülés, mint a német gazdasági és geopolitikai elszigeteltségből történő kitörési lehetőség kormányzati szinten történt felismerése, annak központilag koordinált támogatása és fejlesztése, amely a megoldási kísérletek közül a modernitásával tűnik ki még most is, száz év elteltét követően a XXI. századból szemlélve. A modern megoldások nem értek véget ezzel az egy kiragadott példával. A német ipar a világon az elsők között alkalmazott olyan termelészervező megoldásokat, mint az iparágak közötti technológia- és tudástranszfer, amely többek között az aerodinamikában elért kutatási eredményeket és mérnöki, szakmai tudást kamatoztatta más iparágakban, így például az autógyártásban. Részben a piaci kihívások, részben a jogszabályi környezet tiltó rendelkezései folyamatos, gyors innovációra kényszerítették a német ipart a nemzetközi értelemben is versenyképesé válás folyamatában, s annak hosszú távú megőrzésében. Az innovatív megoldások közé tartozott az akadémiai szféra összekapcsolása az ipari, piaci szereplőkkel az alkalmazott egyetemi kutatások piaci, ipari hasznosulása érdekében. Alapvető szerepe volt a modern, megújulni képes német iparnak és felhalmozott mérnöki, szakmai tudásnak és precíziós gyártókapacitásnak abban, hogy Németország alig pár évvel a vesztes világháborút követően a légi dimenzióban, mint lehetséges kitörési pontban egyáltalán gondolkodhatott. Ez a háttér jelentette az alapot Németország számára az 1930-as évek végéig ahhoz, hogy polgári értelemben légi nagyhatalommá válhasson.

² Az Universitát Tübingen (Tübingeni Egyetem) keretein belül jelenleg is folyik egy kutatás a „megzavart rend” (*Bedrohte Ordnung*), mely Nemetsorszag történelmi aspektusaiban vizsgálja a rend fogalmát, a megzavart rend és a német tortenelm kapcsolatát.

A modern technológiai fejlesztések mellett a német kormányok a külpolitikában is új megoldási lehetőségeket kerestek, szintén a modernitás jegyében. Weimarban állandósult félelem a nyomasztó francia katonai fölénytől, s nem segített sokat az a tény sem, hogy Nagy-Britannia olykor hintapolitikát folytatott Németország kapcsán, mivel ennek konkrét eredményei csak később váltak kézzelfoghatóvá.³ Az Amerikai Egyesült Államok katonailag és politikailag kivonult Európából, s a két világháború között a Washingtoni Konferencián kialakított új, főként csendes-óceáni és távol-keleti érdekszféráját építette. Az új államalakulat, a Szovjetunió hasonló politikai elszigeteltségben született, mint a weimari Németország. Ugyanakkor a Szovjetunióval való együttműködés gondolata – méghozzá progresszív és konzervatív szélsőjobboldali változatban egyaránt – végig ott kísértett a weimari köztársaság hivatalos külpolitikájában. A német progresszió az ország nemzetközi pozícióinak, egyúttal az európai béke feltételeinek javulását várta ettől, a konzervatív-szélsőjobboldali irányzat viszont a nyílt revans-politika lehetőségeinek kiszélesülését.

A hagyományos értelemben vett német gazdasági és politikai érdekszférák – az 1920-as években – bizonyos szempontból elérhetetlenné, értelmezhetetlenné váltak, hisz a gyarmatok elvesztek, a kereskedelmi és politikai kapcsolatok megszakadtak, Németország szinte minden értelemben elszigetelődött. Új szövetségesekre, új horizontokra volt szükség az ország nemzetközi politikába történő újbóli beágyazásához. Ez a szabad politikai térkérés az 1920-as évek elején Spanyolország mellett Dél-Amerikában valósulhatott meg. Az ott található országok, kiváltképp Chile és Argentína hagyományosan is jó viszonyt ápolt Németországgal, hiszen jelentős német kolóniák éltek itt már korábban is, valamint jelentős gazdasági és katonai kapcsolataik és érdekeltségei voltak a térségben Németországnak. Ezekben az országokban a német légitársaságok és azok leányvállalatai sikeresen szállhattak be a légi

³ BENE 2021, 23–24. o.

versengésbe a francia és észak-amerikai légitársaságokkal a légi-postáért, utasokért, teherszállítmányokért, valamint új légi útvonalak kiépítéséért és azok monopolizálásáért, sok esetben kifejezetten sikeresen!

Az új politikai kiütkeresés eredménye volt a szovjet-német közeledés is, mely szintén hatalmas lehetőségeket hozott a német geopolitikai törekvések, így a német polgári – és titkos katonai – együttműködések számára. A „*lebensraum*” mint új geopolitikai irány az 1930-as évek második felétől változtatta meg a politikai nézőpontot, ebben az évtizedben az említett titkos együttműködési lehetőségekben rejlő potenciál, valamint a Szovjetunió hasonló külpolitikai elszigeteltsége jelentette a közeledés alapjait. Itt megvalósulhattak azok a titkos német katonai fejlesztések és tesztelesek, melyek Németországban tiltottak voltak a haderő részére. A Szovjetunió óriási légtere Németország számára összekötő kapcsot jelentett a Közel- és a Táv-Kelet felé, melyet először Hugo Junkers, majd a Luft Hansa is kihasznált terjeszkedése során. A Közel-Keleten főként Irán (Perzsia), míg a Táv-Keleten Kína és Japán jelentette a tervezett légi útvonalhálózat kiépítésének célországait. Ebbe a progresszív terjeszkedésbe, fejlesztésnek álcázott geopolitikai-geotaktikai folyamatként illeszthető be a német repülés exportjával történő terjeszkedés.

Németország sikeresnek tekinthető külpolitikájának köszönhetően a versailles-i béke bizonyos (légi) megkötéseit, valamint a szerződés által teremtett politikai és gazdasági elszigeteltséget az 1920-as évek végére megváltoztatta. A gazdasági világválság – és a soha el nem engedett német birodalmi nagyság gondolata a revans-politikával karöltve – más utat szabott az országnak. Adolf Hitler – többek között a repülés és a légierő segítségével – birodalmat akart építeni, a világ vezető hatalmává kívánta tenni Németországot, s ez elvezette a németeket, Európát és a világot a második világháborúhoz.

A német légi geopolitikai gondolkodás formálódása – „Európa légi keresztje”

Az 1920-as évek elejére világossá vált, hogy a levegő és az abban megvalósuló légi közlekedés oly mértékben vált a világpolitikában meghatározó tényezővé, mint a 19. században és azt megelőzően a tengerek, óceánok. A légi dimenzió átrajzolta a köztudatban élő térképeket és távolságokat új értelmezési lehetőséget nyújtva ezzel az emberiség számára. A földrajzi értelemben vett addig megszokott alapegységek, amelyek eddig határokkal körülvett országok voltak, megváltoztak. Új, lényegesen nagyobb egységekben és távolságokban kellett gondolkodni, amelyek a kontinensek és távoli régiók lettek.⁴ A repülőgép és légi dimenzió által gyökeres változáson ment át a tér és idő kategória.

A kontinensek, régiók összekötésével a világ kultúrái között elméletben gyorsabb, szabadabb információcsere, áru-, posta- és utasforgalom valósulhatott meg, a nagyhatalmak hozzáállása azonban hamarosan eldöntötte a globális repülés szerepét, a hatalom megszerzésének eszközévé téve azt.⁵ A földrajzi értelemben vett határokat azok érzékelése nélkül lépte át az, aki a légi közlekedést választotta. Ebből a szemszögből nézve a németek számára még erősebben rémlett fel a lehetőség a számukra megalázó versailles-i békeszerződés revíziójára.

A világ államainak hagyományos centrum-periféria beosztása érezhetően elkezdett változni a 20-as évek elejétől. Többé már nem csak a földrajzi fekvéstől, tengerektől, óceánoktól való távolság határozta meg egy állam világpolitikai helyzetét. Nem csak a tengeri hadiflotta mérete jelentette az erőt. Légtere minden országnak volt, hozzáférhetett korlátlanul bármely állam, amely élen járt a repülésben. A hadiflottával szemben tagadhatatlan előnye volt a repülőgépnek, hogy mélyen a szárazföld belsejébe tudott hatolni,

⁴ FRITZSCHE 1992, 173. o.

⁵ GÜNTHER, ZFG 1924, Heft 6.

tehát előre vetítette azt a gondolatot, miszerint az lesz az úr a szárazföldön, aki a levegőt is uralja. Ez előre jelezte a tengeri nagyhatalmak, köztük Anglia számára is, hogy a tengeri hadiflották ideje leáldozóban van. Németország számára pedig azt jelentette, hogy a korszerű német iparra és tudományra építve vesztes mivolta ellenére is ismételten a világ élvonalába kerülhessen.

A német repülés technikai csúcsteljesítményei tették lehetővé a németek számára, hogy globális, kontinentális dimenziókban gondolkodjanak. Már a 20-as évek legelején a német légi törekvések jelezték, hogy Németország részt kíván venni a világ légi forgalmának kiépítésében. A németek 1919-től légitársaságokat üzemeltettek Kolumbiában és Brazíliában. Nemcsak a német áruk exportját és gazdasági kapcsolatait segítette a kereskedelmi repülés, hanem Németország politikai céljait is szolgálta.

A német repülés jelenlétét bizonyította világszerte az is, hogy például a *Die Woche* és a *Berliner Illustrierte Zeitung* című lapokban fényképes cikkek jelentek meg német repülő teljesítményekről a világ szinte minden pontjáról, így Egyiptomból, az Amazonas vidékéről és Ázsiából is.⁶ Ennek eredményeképpen az iskolákban a német fiatalság egészen új szemszögből kezdte el szemlélni a világtérképeket és közlekedésföldrajzot. Lassanként nem egy legyőzött ország ifjúságaként tekintettek a földgolyóra, hanem a légi-versengésben világhatalmi státuszt kivívni szándékozó légi-nagyhatalom fiaiként. Németország repüléssel részletesen foglalkozó elemzői számára világossá vált ebben az időszakban, hogy Németország ipari központja, a Ruhr-vidék a jövőben könnyű célpontja lehet egy francia vagy angol légitámadásnak, amely megbéníthatja a német gazdaságot. A német állam Európa egyik legnagyobb területű országa maradt a békeszerződés aláírása után is, és 11 olyan állam vette körül a térségben, amelyek többsége aktív németellenes politikát folytatott. A kérdés tehát úgy is szólt, hogy Németország csupán légi áldozat lesz vagy megvédi önmagát?⁷

⁶ FRITZSCHE 1992, 179. o.

⁷ Uo. 184. o.

Természetesen ezek a felismerések felvetettek egy merőben új problémát is. A németek a polgári légi közlekedés megszerzéséért folytatott versengéseik közben rájöttek, hogy az ő légterük és városaik, iparközpontjaik a győztes hatalmak légierije számára is elérhetővé váltak. Már a weimari időszakban gondot fordítottak a légvédelem bizonyos összetevőinek fejlesztésére. A Német Polgári Védelem 1927-ben alakult, rendőrökből és tűzoltókból. Pár évvel később elindult a légi védekezésről született kiadványok terjesztése is. A német magazinok olyan térképeket közöltek, melyeken bejelölve lehetett látni, Németország mely részét támadhatják meg külföldi nagyhatalmak a levegőből. Külön riadalmat keltett például, mikor Németországban értesültek a csehszlovák hadifejlesztések híreről, amelyek a légierőt is érintették. Prágából gyakorlatilag elérhetővé vált egész Németország légtere, így a német városok és iparvidékek katonai célponttá válhattak. Itt jelezném, hogy az angolok számára is ugyanilyen égető problémává vált, hogy sok évszázados tengeri védelmük, elszigeteltségük többé már nem nyújtott elegendő védelmet. Anglia elsősorban tengeri nagyhatalom volt, és hadiflottája képes volt megvédeni az őt érő tengeri támadásoktól. Az I. világháború alatt azonban egy teljesen új fenyegetéssel kerültek szembe – amelyet a Zeppelin léghajók és a Gotha bombázók (Gotha G V) támadásai jeleztek –, amely „kikerülte” a hadiflottát, és a levegőből támadhatta meg a szigetország bármely pontját. Hogy a repülés – alig harminc év alatt – mennyire átformálta a világon a háborús stratégiát, azt jól illusztrálja Stanley Baldwin brit miniszterelnök 1935-ben tett kijelentése: *„Minden okom megvan rá, hogy azt kívánjam, bárcsak sose találták volna fel!”*

Németország elvesztette az első világháborút. A győztesek által rá rótt összes megszorítást és tiltó intézkedést viselnie kellett, beleértve a versailles-i béke azon rendelkezéseit is, amelyek a német repülés új szabályrendszerét fektették le.⁸ A békeszerződés megalkotói azonban nem számoltak a polgári értelemben vett re-

⁸ BLUFFIELD 2014, 79. o.

pülés rohamos léptékű fejlődésével, így kizárólag a katonai repülést tiltó szabályrendszert alkottak. A polgári légi fejlesztéseket a szerződés elviekben nem tiltotta, ugyanakkor a technikai, technológiai megkötések a civil repülőgépeket is kötötték, azoktól eltérni esetükben sem lehetett.⁹ A cél végső soron – főleg a jelentős mértékű francia nyomás hatására – a német repülés teljes megszüntetése volt, amely azonban nem következett be, s Németország sikeres légi fejlesztéseinek eredményeként az 1930-as évek elejére polgári értelemben vett légi nagyhatalommá válhatott.¹⁰

A repülés fejlődése szükségessé tette a légtér, a „*Luftraum*”¹¹ közlekedési szabályozásának megalkotását, s a felhasználásra jogosultak körének meghatározását. Már 1909-ben is szabadságot tulajdonítottak a légtérnek, mint olyan közegnek, a „*Luftmeer*”-nek,¹² amelyhez a Föld bármelyik országa hozzáférhet. Használatára a „*Prinzip der Luftfreiheit*”,¹³ vagyis a szabad légtérhasználat elve alapján.¹⁴ A léghajók megjelenésével megismerték a „*Luftozean*” természeti törvényeinek egy részét, s a benne mozgó ember alkotta járműveket ember alkotta szabályok hatálya alá igyekeztek helyezni a törvényalkotók.

A versailles-i béke – a megszállás időszakát leszámítva – nem rendelkezett a német légtér használatának szabályairól, ugyanis Németország légtere szuverén légtér maradt. Amint megtehetette, Németország le is zárta saját légterét, s kikötötte, annak használatát kizárólag a reciprocitás elve alapján engedélyezi a légterét

⁹ A versaillesi béke 198-202. cikkelyei, s azok részletei itt érhetőek el: Der Vertrag von Versailles, Teil V. „Bestimmungen über die Land- See- und Luftstreitkräfte”, IV. Kapitel „Befestigungen”, Abschnitt III. „Luftstreitkräfte”, Artikel 198 bis 202. Szintén szabályokat vezettek be a német léghajógyártás- és közlekedés új rendjével kapcsolatban is: Der Vertrag von Versailles, Teil XI. „Luftschiffahrt” Artikel 313 bis 320.

¹⁰ Erről részletesebben: DEÁK 2011.

¹¹ MEURER 1909, 4. o.

¹² SUPF 1932, 36. o.

¹³ MEURER 1909, 4. o.

¹⁴ HAUPT 1931, 6. o.

használni kívánó államok számára. Ezzel a külpolitikával Németország alkupozícióhoz jutott, mivel a légi közlekedés lényege – a korszak adott technikai színvonalától függően – a lehető legrövidebb út választása, hiszen a levegőben nincsenek – szárazföldi értelemben vett – akadályok. A francia légi útvonalak a 20-as évek közepén a hosszabb utat voltak kénytelenek követni, mely Németország határain kívül, annak légterét megkerülve vezettek a kisantant államainak légtere felé. Ez az állapot végül is pár év alatt tárgyalóasztal mellé ültette a győzteseket Németországgal, hogy a kérdést mindkét fél számára legelőnyösebben oldják meg.

A térképen megfigyelhető, ahogy Németország területe a francia szövetségi rendszer tagállamai közé ékelődik, s mivel megtiltotta az ország légterén keresztül történő repüléseket, pont annak lényegi elemétől fosztotta meg a légi közlekedést. A francia kormány által 1921-ben létre hozott kisantant államait összekötő légi útvonalak nem mehetek más felé, mint Németország irányába.

Északon a nyílt tengerre történő kirepülés, míg délen az Alpok hegycsúcsai jelentettek óriási veszélyt és felesleges kockázatot a korszak technikai színvonalán épített repülőeszközök számára, s mind ezekből kifolyólag nem maradt más lehetőség a győztesek előtt, mint tárgyalóasztalhoz ülni Németországgal, ami így légi geopolitikai helyzetének köszönhetően jutott alkupozícióhoz, amelyet érdekei érvényesítésekor maximálisan ki is használt: bevetette a merőben új zsarolóeszközt, a légibarikád (*Luftbarrikaden*) politikát.

Összegzés

A vesztes Németországot 1918 után módszeresen el akarták szigetelni a nemzetközi diplomáciai és politikai élettől. Gazdasági értelemben véve is kizárólag a rá kirótt háborús jóvátétel visszafizetése erejéig tekintettek rá, valamint a megszerezhető nyersanya-

gokban gazdag területeit kívánták – főként a franciák – megszerzeni. Minden más esetben – így a légi aktivitás terén is – el akarták lehetetleníteni Németországot. Ennek érdekében a versailles-i béke pontjaiban olyan kööttségeket és szabályokat erőltettek Németországra a győztesek, hogy az említett céljaikat maradéktalanul elérhessék.

A német diplomáciának köszönhetően a korábbi győztesek szándékai nem érték el céljaikat. 1922-ben a rapallói szerződésben német-szovjet megállapodást kötött a két nemzetközi kapcsolatoktól elszigetelt, korábban egymással ellenséges ország, mert céljaik elérését szolgálta a geopolitikai érdekközösség. 1926-ra Németország a légibarikád (Luftbarrikaden) politika alkalmazásával tárgyalóasztalhoz kényszerítette a korábbi győzteseket – a viszonyosság elve alapján – kihasználva Németország speciális európai geopolitikai helyzetét (európai *légikereszt* mivoltát).

A német diplomáciának köszönhetően a versailles-i tiltó rendelkezések egy részét, melyek a repülés teljes tiltását írták elő Németország számára, 1926-ra sikeresen írta felül új, a polgári repülést módosító keretszerződéssel (Párizsi Légügyi Egyezmények). Berlin tárgyalópartnerként elérte, hogy az egységesen kezelt repülést szétválasszák katonai – amely továbbra is tilos volt Németország számára – és polgári repüléssé. A légi korlátozások megszűntével megalakulhatott a Deutsche Luft Hansa, és a német repülés elindulhatott a polgári értelemben vett légi nagyhatalommá válás útján, s ezt követően világszinten is jelentős tényezővé válhatott.

A versailles-i béke polgári repülést tiltó rendelkezései nem érték el céljaikat, hiszen a béke aláírását és ratifikálását követően alig 7 évvel Németország elérte, hogy – a polgári repülés szempontjából – az összes korábbi tiltást eltöröljék, s a német repülőgépipar újból a világ élvonalába kerülhessen. A versailles-i béke tiltó rendelkezéseinek revíziója történt meg a PLA aláírásával. A katonai repülést tiltó rendelkezések (továbbra is) érvényben maradtak, de Németország azokat titokban, burkolt formában, nemzetközi partnereinek bevonásával (Szovjetunió, Spanyolor-

szág) könnyűszerrel játszhatta ki, polgári légi fejlesztéseknek álcázva az eredményeket. Német érdekeltségű légi vállalkozások sora jött létre világszerte, a SCADTA, CONDOR, SEDTA és a Junkers cégbirodalom.

Felhasznált irodalom

Magyar nyelvű irodalmak

BÁNHIDI 2002 = BÁNHIDI Antal: A „Gerle 13” útja. Zeusz Könyvek Világjárók sorozat. Zeusz Könyvek Kiadóhivatala, Budapest, 2002.

BENE 2017 = BENE Krisztián: A Szabad Francia Erők 1940–1943. A francia katonai együttműködés a második világháborúban. Kronosz Kiadó, Pécs, 2017.

BENE 2021 = BENE Krisztián: A Francia Antibolsevik Légión a keleti hadszíntéren. PTE BTK TTI MOSZT, Pécs, 2021.

BLANDFORD 1999 = BLANDFORD, Edmund: Célpont: Anglia – A Luftwaffe szárnyain a II. Világháborúban. Hajja & Fiai Könyvkiadó Kft., 1999.

CHURCHILL 1, 1989 = CHURCHILL, S. Winston: A második világháború I. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989.

CHURCHILL 2, 1989 = CHURCHILL, S. Winston: A második világháború II. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989.

CSONKARÉTI 2008 = Dr. CSONKARÉTI Károly: A Császári és Királyi Légierő. Hajja és Fiai Könyvkiadó, Debrecen, 2008.

DIÓSZEGI-GALÁNTAI-SIPOS 1994 = DIÓSZEGI István – GALÁNTAI József – SIPOS Péter: Háborúból háborúba, békétől békéig: 1914–1947. Ikva Kiadó, Budapest, 1994.

FISCHER 2014 = FISCHER Ferenc: „A háború utáni háború” 1919–1933. A versailles-i szerződés kijátszása. A weimari Németország haditengerészeti, légi és katonai aktivitása Ibero-Amerika országában. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2014.

HALMOSI 1983 = HALMOSI Dénes: Nemzetközi szerződések 1918–1945. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983.

LUKACS 1995 = LUKACS, John: Az európai világháború. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1995.

MATZ 1994 = MATZ, Klaus Jürgen: Ki mikor uralkodott, kormányzott? Springer Hungarica Kiadó Kft., 1994.

NAHUM 1993 = NAHUM, Andrew: Repülő Gépezetek. Park Könyvkiadó, Budapest, 1993.

NICCOLI 2002 = NICCOLI, Ricardo: A repülés története. Pécs, 2002.

ORMOS 2008 = ORMOS Mária: Németország története a 20. században. Rubicon Ház Bt., 2008.

ORMOS – MAJOROS 2003 = ORMOS Mária – MAJOROS István: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

RÁNKI – PAMLÉNYI – TILKOVSKY – JUHÁSZ 1968 = RÁNKI György – PAMLÉNYI Ervin – TIKOVSKY Loránt – JUHÁSZ Gyula: A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.

SAINT-EXUPERY 1981 = Antoine de SAINT-EXUPERY: Éjszakai repülés. Négy regény. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1981.

STEPHENS 1993 = STEPHENS, Hilary, szerk.: A repülés – képekben bemutatva. LUX PRIMO Kiadó, Budapest, 1993.

SZILÁGYI 2018 = SZILÁGYI István: Geopolitika. Második, bővített kiadás. PAIGEO, Budapest, 2018.

TAYLOR 1993 = TAYLOR, Michael – Mondey, David: Repülés – tények és teljesítmények. Panem – Grafo, Budapest, 1993.

VITÁRI 2013 = VITÁRI Zsolt: Hitlerjugend és a nagyvilág. Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 2013.

Idegen nyelvű irodalmak

ALLEN 1981 = ALLEN, Oliver E.: The Airline Builders. Va, Time-life Books, Alexandria, 1981.

DBFP 1966 = W. N. MEDLICOTT, M. A., D. Lit., DOUGLAS Dakin, M. A., Ph. D. and M. E. LAMBERT, M. A., [szerkesztők]:

Documents of British Foreign Policy 1919 - 1939 Series 1A, Volume I., The Aftermath of Locarno 1925 - 1926. Her Majesty's Stationery Office, 1966.

CLINGAN 2010 = CLINGAN, C. Edmund: The Lives of Hans Luther, 1879-1962. German Chancellor, Reichsbank President, and Hitler's Ambassador. Lexington Books. Lanham-Boulder-New York-Toronto-Plymouth, UK, 2010.

COWIE 2017 = COWIE, Jefferson: The Great Exception. The New Deal and the limits of American Politics. Princeton University Press, 2017.

BENNETT 1979 = BENNETT, Edward W.: German Rearmament and the West, 1932-1933. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, US, 1979.

FRIEDMAN 2003 = FRIEDMAN, May Paul: Nazis and good neighbours: The United States campaign against the Germans of Latin-America in World War II. Cambridge University Press, England, 2003.

FRITZSCHE 1992 = FRITZSCHE, Peter: A nation of fliers - german aviation and the popular imagination. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 1992.

GUNSTON 1997 = GUNSTON, Bill: Fighter!. Barnes & Noble Books, New York, 1997.

HALLION 2003 = HALLION, P. Richard: Taking Flight: Inventing the Aerial Age, from Antiquity Through the First World War. Oxford University Press, UK, 2003.

HARKAVY 2013 = HARKAVY, Robert. E.: Great Power Competition for Overseas Bases: the Geopolitics of Access Diplomacy. Pergamon Press Inc. New York, US, 2013.

HENNESSY 2003 = Michael A. Hennessy B. J. C.: War in the Twentieth Century: Reflections at Century's End. Praeger Studies in Diplomacy and Strategic Thought. Westport, Connecticut, London, 2003.

HEPPENHEIMER 1986 = HEPPENHEIMER, T. A.: Turbulent Skies - The history of Commercial aviation. John Wiley & Sons, New York, 1986.

HIGHAM 1960 = HIGHAM, Robin: Britain's imperial air routes 1918-1939 - The story of Britain's overseas Airlines. The Camelot Press Ltd. London, 1960.

HOLMAN 2014 = HOLMAN, Brett: The next war in the air. Britain's fear of the bomber 1908-1941. University of New England, Australia, 2014.

KENNEDY 1987 = KENNEDY, Paul: Rise and fall of the Great Powers. Random House, 1987.

KISSINGER 1994 = KISSINGER, Henry: Diplomacy. Simon & Schuster Paperbacks, Rockefeller Center, New York, US, 1994.

LEGRAND [É.N.] =LEGRAND, Jacques: The Cronicle of Aviation. JL International Publishing Inc.

MANN 1974 = MANN, Golo: The History of Germany since 1789. Penguin Books Ltd, Harmondsworth, Middlesex England, 1974.

MACKENZIE 2010 = MACKENZIE, David: ICAO: A history of the International Civil Aviation Organization. University of Toronto Press Incorporated, Toronto, 2010.

VENTRY - M. KOLESNIK 1976 = Lord VENTRY and Eugene M. KOLESNIK: Jane's Pocket Book 7 - Airship Development. McDonald and Jane's Publishers LTD. London, 1976.

WALTERS 1997 = WALTERS, Brian: Junkers, a pioneer in aviation. The Chalford Publishing Company, Gloucestershire, England, 1997.

Német nyelvű irodalmak

POTURZYN 1935 = F. A. Fischer von POTURZYN: Junkers und die Weltluftfahrt. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte Deutscher Luftleitung 1909-1934. Richard Pflaum Verlag, München, 1935.

POTURZYN 1938 = F. A. Fischer von POTURZYN: Luftmacht - gegenwart und zukunft im urteil des Auslandes. Kurt Vowinkel Verlag Heidelberg - Berlin, 1938.

SUPF 1935/1 = SUPF, Peter: Das Buch der deutschen Fluggeschichte 2/1. Verlagsanstalt Hermann Klemm AG, Berlin Grunewald, 1935.

SUPF 1935/2 = SUPF, Peter: Das Buch der deutschen Fluggeschichte 2/2. Verlagsanstalt Hermann Klemm AG, Berlin Grunewald, 1935.

WALTHER 1936 = WALTHER, Pahl: Die Luftwege der Erde - Politische Geographie des Weltluftverkehrs. Hanseatische Verlagsanstalt, Hamburg, 1936.

DERGEZ ILDIKÓ

A KATOLIKUS EGYHÁZ VÁLASZA
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚRA
XI. PIUSZ PÁPASÁGA (1922–1939) IDEJÉN

Bevezetés

Az első világháború (1914–1918) és az azt követő békekötések átrajzolták a világ térképét. A háború utáni élet gyökeresen megváltozott minden területen. Bizonytalanság és kétségek övezték a mindennapokat annak ellenére, hogy immár véget értek a harcok. A Római Katolikus Egyház számára is fontossá vált, hogy hívőit a világon mindenütt megnyugtassa és útmutatást adjon számukra erre a különös időszakra, amelyben mindvégig érzékelhető volt egy újabb háború eljövetele.

A két világháború közötti időszakban a pápai széket XI. Piusz foglalta el (1922–1939). Pápaságát nem csak a háború okozta sokk kezelése nehezítette, hanem olyan politikai és gazdasági változások is, amelyek közvetlenül a háború miatt jöttek létre. Tanulmányomban elsősorban különböző megnyilatkozásain és enciklikáin keresztül szeretném bemutatni, milyen válaszokat adott az egyház ezen időszakban a társadalom égető kérdéseire, és miként próbálta orvosolni, hogy a Nagy Háború után vissza tudjon térni az élet a rendes kerékvágásba.

Tanulmányomban XI. Piusz két fontos enciklikáját elemzem részletesen. *Ubi arcano dei consilio* kezdetű enciklikáját pápaságának kezdetén, a Nagy Háború után és a békeszerződések kötéskor írta még 1922-ben. Másik enciklikája, az 1930-ban kiadott *Casti connubii* már a két világháború közti időszak közepén látott napvilágot. Míg az első enciklika a háború utáni helyzet megoldására és a társadalom visszarendeződésének kérdéseiről szól, addig a

másik már konkrétan az 1930-as évek társadalmi problémáira, a házasság és a nők szerepére helyezi a hangsúlyt, amely véleménye szerint a stabil társadalom alapja és a béke megőrzésének garanciája lehet.

XI. Piusz (1922–1939) pápasága

XV. Benedek pápa halála után a konklávé Achille Ratti bíborost választotta Szent Péter székébe.¹ Az új pápa a XI. Piusz nevet vette fel. Ratti bíboros névválasztása nem véletlen, hiszen az első világháború utáni időszakban az egyik legfontosabb feladat a béke megteremtése volt. A pápa feladatának érezte, hogy a világ nemzetei kiengesztelődjenek egymással a háború és a békekötések után.²

Ratti lombardiai polgári családból származott. 1879-ben szentelték pappá. 1907-től a milánói Ambrosiana Könyvtár prefektusa lett. Csendes, tudós ember hírében állt. 1911-ben a Vatikáni Könyvtár helyettes igazgatójává, 1914-ben pedig prefektusává nevezik ki. 1918-ban XV. Benedek pápa Lengyelország és határterületei apostoli vizitátorává nevezi ki. 1919 júniusától nuncius (címetes érsek) lett. 1921-ben visszahívja a pápa és Milánó érsekévé, illetve bíborossá nevezi ki. 1922-es megválasztásakor immár XI. Piusz néven a Szent Péter-templom előtt adta húsvéti Urbi et orbi áldását 1870 óta először.³

A szentszéki diplomácia felélénkült, mivel eltökélt szándéka volt rendet teremteni az országok között a háború után. Ez azért is bizonyult nehéznek, mert Európa egyes országai igazságtalannak találták a világháború utáni békekötések eredményeit, melyek új államok születéséhez és régiak megszűnéséhez járultak hozzá.

¹ ADRIÁNYI 2001, 395–398. o.; GÁRDONYI 2009, 317–322. o.; GERGELY 1982, 334–350. o.; BLAZOVICH 1939; VÁMOS 1965; VÁMOS 1969, Pogány Kázmér: XI Pius pápa életrajza. Budapest, 1922.

² GERGELY 1982, 335. o.

³ GÁRDONYI 2009, 315. o.

XI. Piuszt gyakran nevezik a konkordátumok pápájának is, mivel időszaka alatt az egyház számos ilyen szerződést kötött különböző hatalmakkal.⁴

XI. Piusz megnyilatkozásai 1. – *Ubi arcano dei consilio* (1922)

Ez volt XI. Piusz első kiadott enciklikája. Az első világháború utáni néhány év a teljes bizonytalanságot hozta az emberiség, különösen Európa lakossága számára. Elhúzódtak a béketárgyalások, a társadalom szinte szétesett, nem beszélve az országok infrastruktúrájáról. Bizonytalanság és kétségek gyötörték a katolikus hívők lelkét. A béke még teljesen bizonytalan volt egészen 1923-ig.⁵ Az új pápa szükségét érezte mindezen zivataros történelmi időkben annak, hogy erőt és reményt öntsön a hívők lelkébe. Első enciklikája az 1922-ben megjelent *Ubi arcano dei consilio*, mely alcímében utal az enciklika céljára: „*Krisztus békéjéről, melyet krisztus országában kell keresni*”⁶ Már az alcím is fontos dolgot sugall, hiszen az egyház tanítása szerint Krisztus békéje és az ő országa nem az anyagi világon és a földön keresendő, hanem Isten országában, az üdvösségben, a mennyekben. Az alcím sokmindere figyelmeztet: egyszerre int békére és türelemre, ugyanakkor őszintén megfogalmazza az emberek azon félelmét, hogy a béke mennyire ingatag ebben az időszakban. Aki viszont Isten országát keresi és megleli, annak örök béke a jutalma.

A bevezetőben különös módon többes szám első személyben utal magára, illetve a volt, a jelenlegi és az eljövendő pápákra. Ratti bíboros – az ember – különleges, megtisztelő és embert próbáló feladatnak érzi, hogy Isten őt választotta az egyház további vezetésére. Különleges kegyelem ez, amely rendkívüli felelősséggel jár.

⁴ VÁMOS 1969.

⁵ Ekkor kötötték meg a török és a görögök a lausanne-i békeszerződést, amelyvel lezárult a világháború által keltett katonai konfliktusok sorozata. NÉMETH 2006, 45. o.

⁶ UBI ARCANO.

Az enciklika karácsony előtt íródott, utalva ezzel egyfajta újjászületésre, mind az egyházban és a világban.

Az enciklika három fő pontban tárgyalja a háború utáni kaotikus társadalmi és gazdasági helyzetet: *A bajok*, *A bajok oka* és *A bajok orvoslása*. Ezzel megpróbál orvosságot ajánlani a társadalom „gyógyulására”.⁷

Milyen a népek helyzete? Nincs igazi béke

„Mindenkinek elõtt nyilvánvaló, hogy a háború csapása után sem az egyes emberek, sem a társadalom, sem a népek nem nyerték vissza a valódi békét. A tevékenységre sarkaló és termékeny nyugalom még hiányzik, pedig mindig vágyódik utána. Mindenekelõtt a baj nagyságát és fokát, valamint okait és gyökereit kell annak megvizsgálnia, aki-mint ahogy Mi is akarjuk- az alkalmas gyógyszert kívánja igénybe venni”.⁸ A háború utáni visszarendezõdés nem ment zökkenõmentesen a világban. A békekötések magukban hordozták egy esetleges újabb konfliktus veszélyét. XI. Piusz pápa enciklikájában erre is felhívja a figyelmet. Az emberek ugyan vágyják a békét, mert ez az ember természetes létállapota, ugyanakkor a háború az emberi természet velejárója. Mindezek ellenére az emberiség nem képes elérni az áhított békét. Szükség van ehhez a megfelelõ orvosságra, amely begyógyítja a háború sebeit és a békét stabilizálja. Az enciklika már az elején arra utal, hogy a Római Egyház talán képes megadni a „béke orvosságát”.

„Ugyanis, bár Európa régen letette a fegyvereket, mégis amint tudjátok, a közeli keleten új háborúk veszedelme fenyeget; ugyanott mérhetetlen földterületeken, ahogy mondtuk, minden telve van rémségekkel és nyomorúsággal, úgy hogy naponta az ínségesek szörnyû nagy száma, fõként öregek, asszonyok és gyermekek áldozatául esnek az éhségnek, a járványoknak és kegyetlenségeknek;... az ellenségeskedés betört még olyan területekre is, aminõk a mûvészet és irodalom kérdései, melyeknek

⁷ Uo.

⁸ Uo.

*pedig természetüknél fogva kívül kellene esniük az elkeseredett harcok körén.*⁹ A háború nem oldott meg semmit, inkább csak tovább eszkalálta az éhínségben és nyomorban szenvedő országok lakóinak kilátástalanságát. Európa még egészen elfogadható helyzetben van így a háború után, és annak társadalmát kell megerősíteni. A harmadik világ országai továbbra is szenvednek egy olyan háború következményeitől, amelyhez semmi közük nem volt. Mindezek mellett, a feszültség és az ellentétek befészkeltek magukat a tudomány, a művészetek és a kultúra színterére is. A politika és az érdekek, az ideológiák kezdik kikezdeni az olyan területeket, amelyek eddig érintetlenek maradtak minden befolyástól, legalábbis az egyházfő ezt így értékelte.¹⁰

Ellenségeskedés a nemzetek között

Az enciklika szerint a békekötések sem vetettek véget az országok, nemzetek közötti ellenségeskedésnek. A győztes országok ugyanúgy szenvednek, mint a vesztes oldal nemzetei. Bizonytalanság, kétségbeesés és gazdasági nehézségek követték a békekötéseket, féltő volt, hogy egy újabb háború veszélye fenyeget. *„...folyton nő a félelem, hogy új, végzetesebb háborúk fognak kitörni, ezért azután minden állam szinte rákényszerül, hogy hadi felkészültségben éljen; az államkincstárak kimerülnek, a nemzet élettereje felőrlődik, a tudományos munkálkodás, a vallás gyakorlata és az erkölcsi fegyelem válságba jut*”.¹¹ A legfenyegetőbb a helyzetben, hogy nincs bizalom a nemzetek között, mindenki fegyverkezik tovább még a békekötések után is, mindent a védekezésnek rendelnek alá, a világ nemzetei, mint „ostromlott erődök” állnak egymással szemben. Bizonytalan a társadalom erkölcsisége, amely a katolikus egyházfő szerint nélkü-

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

lözhetetlen a béke és biztonság megteremtésében. Rendkívül feszült időszakként vázolja fel a Nagy Háború utáni békekötések időszakát, az oly törékeny békeszerzödések megkötését.¹²

Ellenségeskedések a társadalmi osztályok között, osztályharc, pártviszályok

Az enciklika kitér az országok belső feszültségét okozó társadalmi különbségekre, melyeket már a *Rerum Novarum* enciklika is aggodalommal említett.¹³ A háború után kiélezödött a társadalmi osztályok ellentéte, amely veszélyezteti a nemzetek belső békéjét is. Említi a sztrájkok káros hatását a társadalomra és a gazdaságra, illetve az állam erőszakos fellépésének tarthatatlanságára hívta fel a figyelmet. Mindezek mellett pártviszályok tarkítják az országok amúgy is labilis belső békéjét, amelyek félő, hogy akár polgárháborúba is sodorhatják a nemzeteket, ahogy az a korábbiakban is megtörtént.¹⁴

A családi élet megromlása

A háború következtében a férfiak, férfiek és fiúk kénytelenek voltak elhagyni a család otthonát, és sokan nem is tértek vissza a harmezókról. A család intézménye, mint a társadalom alapja komoly károkat szenvedett. A nők kénytelenek voltak kilépni a család biztonságából és munkát kellett vállalniuk, hogy el tudják tartani a családot. Az enciklika ezt negatív változásként értékeli, mivel a háború hatására felborult a természet rendje. Az isteni törvény által megalkotott család károkat szenvedett, és sosem lesz olyan, mint hosszú évezredek óta volt. Elképzelhető, hogy a család funkciója a háború nélkül is fokozatosan megváltozott volna, de a harcok

¹² BLAZOVICH 1939.

¹³ *Rerum Novarum* (Új dolgaink) című enciklikát XIII. Leó pápa adta ki 1891-ben. Legfőbb témája a munkáskérdés volt. <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=125> (utolsó hozzáférés: 2022. 08. 03.).

¹⁴ UBI ARCANO.

valóban katalizátorként működtek. XI. Piusz enciklikájában határozottan a háborút okolja a társadalom változásai miatt. *„Az atyai hatalom tisztelete, a rokoni kötelék megbecsülése kiment a szokásból; gazda és cseléd ellenséget látnak egymásban; a házastársi hűség megszegése szerfölött gyakori lett, a házasfelek pedig elhanyagolják legszentebb kötelességeiket Isten és a társadalom iránt.”*¹⁵

A háború utáni idők összefoglaló jellemzése

Az enciklika a legfőbb problémának az Istentől való elfordulást nevezte meg. Ahogy fogalmaz, a profán és a szekularizmus kezdte átvenni a vallásnak és a hitnek.¹⁶ Ez volt az oka a háború kitörésének, ez az oka a háború utáni társadalom szétesésének és tanácstalanságának. A pápa úgy gondolta, hogy elsősorban az egyháznak kell megerősödni, a klerikalizmusnak, hogy ismét helyreállhasson a rend a társadalomban. Ahogy fogalmaz: *„...szerte hiányzik a keresztényhez méltó életmód, úgyannyira, hogy az emberi társadalom szemmel láthatóan visszasüllyed a barbárok vadságába, ahelyett, hogy, miként dicsekedni szokás, az általános tökéletesség felé haladna”*.¹⁷ XI. Piusz a háború utáni társadalomban nem egy átalakult, nem is egy fejlődő, hanem egy visszafejlődött társadalmat vizionált, az Isten és egyház előtti barbár világot. A fő cél tehát visszatérni Istenhez és visszaadni az egyház őt megillető helyét.

A bajok okai a fékezetlen kívánságok: a test kívánsága, a szemek kívánsága és az élet kevélysége

„Nem is gondolható pusztítóbb veszedelem nemcsak a családokra, hanem az államokra nézve sem, mint a testnek kívánsága, vagyis az élvezetek vágya”.¹⁸ Ahogy az enciklika fogalmaz, a legfőbb gond, amely a há-

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

ború után jelentkezett, a túlzott anyagiasság, az anyagi földi javakhoz való ragaszkodás és a hatalom. A hatalom az, amely kapzsisá teszi az egyént és újabb háború kirobbantásával fenyeget. Panasz-kodik a lélek gyümölcseitől való eltávolodásra. A lelki élet hát-terbe szorul, pedig az örök, míg a testi élet múlandó, ahogy azok a dolgok is, amelyhez olyannyira ragaszkodik az emberiség mind egyéni, mind társadalmi szinten. Ezek nem hoznak boldogságot vagy elégedettséget. A kapzsiság és a hatalom iránti vágy gerjeszti az elégedetlenséget. Ugyanakkor a közösség erejét emeli ki minden-ezen kívánságok megoldásává. *„A hazának és a nemzetnek szeretete erős indíték sokféle erényre és hősi tette, amíg a keresztény törvény irá-nyítása után igazodik”*.¹⁹

Az Istentől elfordult állam

*„Azért estek ki az emberek a régi boldog állapotból és zuhantak a bajok jelen áradatába, mert nyomorultan elpártoltak Istentől.”*²⁰ Itt egy külö-nös megállapítás olvasható. Hiszen az emberiség sosem volt az úgynevezett boldog állapotban, kivéve az édeni állapotokban a te-remtés idején. Majd kiűzettek a paradicsomból, és ahogy a szent-írás írja, *„véred verejtékével”* keresed meg kenyered. Tehát ilyen-formán ez a megállapítás pontatlannak mondható, hiszen az en-ciklika azt feltételezi, hogy ez az állapot még mindig fennáll. Azonban a katolikus tanítás szerint Jézus Krisztus szenvedésével, halálával és feltámadásával megmentette az embert az eredeti bűn szenvedéseiből. Ha az ember tehát el is távolodik Istentől, mindig van visszaút az üdvösségbe. A további részletekből aztán megtud-ható, hogy elsősorban nem is kizárólag az Istentől való eltávolod-ást sérelmezi a pápa, hanem az országokban végbemenő szeku-

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

larizmust, amelynek következtében az egyház elvesztette befolyását az állami hatalomra.²¹ A tekintély és a hatalom már nem Istentől származó, ezért nem hallgatnak a vezetőkre és ezért nem engedelmeskednek az emberek a vezetőnek. Az enciklika e része az, amely igazán tükrözi, milyen folyamatok mentek végbe a társadalomban a Nagy Háború után, amelyek megütközést váltottak ki a Katolikus Egyházból. Mai szemmel talán érthetetlennek tűnnek ezek az elvárások és a régi világ siratása, azonban a világháború olyan szinten sokkolta a társadalmat és az egyházat, hogy az azelőtti időszak valóban a boldog, rendezett, Istenfélő békeidőknek tűnhetett.²²

Az Istentől elpártolt család; A vallástalan iskola

*„...azért a házasságot a polgári szerződések sorába iktatták, pedig Krisztus nagy titok rangjára emelte azt és azt akarta, hogy szent és megszentelő hasonképe legyen annak az örökké megmaradó köteléknek, mely őt egyházával egybeköti.”*²³ XI. Piusz pápa és az Egyház nem nézte jó szemmel a polgári házasság intézményét. Fölöslegesnek és profánnak tartotta. Hiszen az egyházi házasságkötés jelképe Krisztus és az Anyaszentegyház kapcsolatának. Az egyházi házasság szentségét a felek egymásnak szolgáltatják ki Isten színe előtt. Így a házasság egy hármasság kapocs Isten és a házastársak között. A házasság szentségében is Istené az első hely és a belé vetett hit és szeretet köti össze a házasfeleket.²⁴ Ez egy spirituális hitbéli megközelítése a házasságnak. A polgári házasságkötést profanizáltak vélték, és az egyház ebben is felfedezte az Istentől való elpártolást, amely a háborúhoz és az azutáni időszak instabilitásához vezetett. Valójában a házasság egy polgárjogi szerződésként volt értelmezendő. Így tisztázta a házasfelek közötti örökösödés viszonyát, a tulajdonjogot és az utódok örökösödésére vonatkozó jogszabályokat. A

²¹ ADRIÁNYI 2001, 395. o.

²² UBI ARCANO.

²³ Uo.

²⁴ KK 1994, 464–465. o.

polgári házasságkötéssel egyébként sem szűnt meg az egyházi házasságkötés, azonban az már nem volt kötelező érvényű. Polgári házassági anyakönyv például Magyarországon már 1895-től létezett, párhuzamosan az egyházi anyakönyvezéssel.²⁵

„Végül azt is láttuk, hogy az ifjúság neveléséből kiküszöbölték Istent és Krisztust.”²⁶ Az enciklika arra panaszkodik, hogy az oktatásban, az iskolákban immár nem a keresztény, hanem a polgári erkölcsök vették át a szerepet. Nem tiltották a vallás oktatását, de mint egyfajta tantárgyként álltak hozzá már a gyerekek is. Ugyanakkor megjelentek különböző eszmék az oktatási intézményekben, melyek kifejezetten fölösleges dolognak állították be az istenhitet, mint a kommunizmus vagy a bolsevizmus.²⁷ Mindemellett a gyermekek nevelése egyre inkább kikerült a családból és áttevődött az iskola falai közé. Ezzel a család, mint a társadalom alapja veszítette el egyik fontos funkcióját, a gyermekek vallásra, hívő életre való nevelését.²⁸

Az egyház hivatott az igazi békét megszerezni; Krisztus békéje

„Hogy a katolikus egyház milyen és mekkora orvoslást tud adni és kell is adnia a világ megbékítésére, azt bizonyára megérti az, aki figyelembe veszi, hogy Krisztus minő parancsokat és tanításokat adott az ember személyének méltóságáról, az erkölcsök tisztaságáról, az engedelmesség kötelességéről, az emberi társadalomnak isteni rendeltetéséről, a házasság szentségéről és a keresztény családnak szent intézményéről.”²⁹ A fenti idézetből is kiolvasható, milyen gyógszert kínált az egyház a Nagy Hábóru utáni összeomlott társadalomnak és összezavarodott nemzeteknek. A katolikus egyház tekintélyének visszaállítása a megoldás a bajok kiküszöbölésére. Véleménye szerint a szekularizmus vezetett a bajok elburjánzásához, mivel a polgári törvények immár

²⁵ Botos János: 100 éves az állami anyakönyvezés (1895/1995) Budapest, 1995.

²⁶ UBI ARCANO.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

mellőzték az egyház tanításait, és nem volt egység a népek és nemzetek között. Ezt az egységet csak a katolikus egyház képes helyreállítani a világban Jézus Krisztus által. Ahogy fogalmaz, ismét el kell hozni Krisztus országát, mely csak az egyház által valósítható meg.³⁰ Mindezek tükrében látszik, hogy az első világháború egy apokaliptikus esemény volt a kor embere számára. Az egyház úgy gondolta, hogy mindez betetőzése volt az elmúlt kétezer évnek, amikor is az emberek kezdtek eltávolodni Istentől. Vizionálja Krisztus országát, mintha a második eljövételt várná az emberiség is a világháború után. Ugyanakkor nem tisztázott, hogy mi a szándék a fenti sorokkal. Hiszen nem csak katolikus országok léteznek, és nem csupán Európából áll a világ, ahol szintén más vallású felekezetű emberek is élnek. Lehet ez egyfajta üzenet a rekatolizációhoz. Hiszen a reformáció révén egyházszakadás történt, sőt még jóval előtte a keleti kereszténység is elszakadt a nyugatitól. Ilyen értelemben a katolikus vagy egyetemes egyház már csak nevében maradhatott egyetemes. Az egyház és az isteni törvények ilyenformán lehetnének egyetemes nemzetközi törvények is, mellyel egységesíteni lehetne a jogokat, köteleességeket, biztonság és vallásos áhítat honosodna meg a világban. Egyfajta földi paradicsomot vizionál az enciklika, amely így elhozhatja Krisztus országát. Ennek tükrében ismét kiviláglik a messiásvárás, a Megváltó második eljövételének várása.

A Szentszékeknek viszonya az államokhoz, nevezetesen Olaszországhoz

„[...] számunkra azonban igen kellemesen bekövetkezett, hogy a legtöbb fejedelem és majdnem valamennyi nép uralkodója, mintegy önkéntelenül, indítva a béke vágyától, vagy felújította a régi barátságos viszonyt az apostoli szentszékekkel, avagy szinte egymással versengve kötöttek vele első ízben egyessége.”³¹ A háború után nem sokkal az országok – különösen Európa államai – különböző konkordátumokat kötöttek az

³⁰ ADRIÁNYI 2001, 396. o.

³¹ UBI ARCANO.

egyházzal, amellyel a köztük levő diplomáciai kapcsolatokat is helyreállították. Az egyház ezt rendkívül fontos mozzanatként értékelte, mivel részben ez egyfajta politikai egyezséget is jelentett. A konkordátumok időszaka XI. Piusz pápa nevéhez köthető, aki korábban pápai megbízottként is sok ilyen szerződést hozott tető alá. A legfontosabb kérdés azonban továbbra is a Vatikán és Olaszország kapcsolata volt, amely jó ideje kifejezetten fagyosnak mondható, különösen Mussolini hatalomra kerülésével (1922). A pápa és az egyház ugyan politikai kérdésekbe nem szólt bele és nem foglalt állást, mégis kikerülhetetlenné vált a politikai szándék a Vatikán diplomáciájában is. Diplomáciai törekvéseinek első fontos sikerét pápaként Olaszországgal érte el, amidőn sikerül megkötnie a lateráni szerződést Mussolinival.³² Mussolini antiklerikális hírében állt, azonban hatalma megerősítése és a „római kérdés” megoldása érdekében hajlott a Vatikánnal való megegyezésre. A Szentatya pedig az államokkal későbbiekben kötendő konkordátumokkal úgy gondolta, hogy megfelelő védelemben tudja részéssíteni az országok katolikus hívőit, ezáltal valamelyest befolyással bírhat az államok törvénykezésébe az egyház laikus és klerikus tagjainak képviselőit. Az itáliai kérdés tehát központi szerepet játszott az egyház diplomáciájában. A pápa úgy gondolta, ha sikerül kiegyezni Olaszországgal – amit aztán sikerült véghez vinni 1929-ben –, az elindíthat egy folyamatot, amely során a többi országgal is sikerül hasonló békekonzordátumokat aláírni, és ezzel az egyház elhozhatja Isten békéjét a világba.³³ Így a világ népei is kiengesztelődhetnek egymással és végső soron egy esetleges következő világháború elkerülhetővé válik. A lateráni szerződés (1929) az amerikai tőzsdekrach évében köttetett meg, amely már magában hordozott egy újabb társadalmi összeomlást, nem beszélve Németország növekvő birodalmi törekvéseiről és a náciizmus terjedéséről. Az enciklika elképzelései ugyan pozitívnak és előremutatónak látszottak, azonban az ember szabad akarata befolyással

³² NÉMETH 2006, 176. o.

³³ VÁMOS 1969.

van a világ alakulására. Így végső soron az elképzelések kivitelezhetetlenné váltak, a különböző népek és nemzetek egyéni és egyedi érdekei miatt.

XI. Piusz megnyilatkozásai 2. – *Casti connubii* (1930)

XI. Piusz pápa ezen enciklikája már az 1930-as évek elején íródott. A tanulmányban azért kerül részletes bemutatásra, mert immár a háború után több mint egy évtizeddel keletkezett (1930. december 31.) a gazdasági világválság kellős közepén, amely szintén válságot okozott az épp gyógyuló társadalomban.³⁴ Az enciklika 50 évvel az *Arcanum divinae sapientiae* enciklika után keletkezett, és annak megerősítését szolgálta, amely a keresztény házasságot illeti.³⁵ A Katolikus Egyház tanítása szerint a család az alapja a társadalomnak; ha azt bármilyen negatív impulzus éri, az kihat a társadalomra és visszahat a gazdaságra is. Ahogy a fentiekben már kifejtésre került, a Nagy Háború komoly társadalmi változásokat hozott, amely a házasságkötés terén is megmutatkozott, mivel tömegessé vált a polgári házasságkötés intézménye. Ezzel mintegy profanizálta az egyház számára Isten és az ember szövetségének legfontosabb jelképét. A gazdasági világválság az épp talpra álló családoknak adott hatalmas pofont, amely ismét megrengette a hagyományos társadalmi berendezkedést az Egyház szerint.³⁶

Keresztény házasságról

„A házasságban valójában a lelkek kapcsolódnak össze és fonódnak egygyé, mégpedig előbb és szorosabban, mint a testek, nem az érzékek és

³⁴ CASTI CONNUBII.

³⁵ XIII. Leó *Arcanum divinae sapientiae* („Az isteni Bölcsesség”) című enciklikája (1880) a házasság fölbonthatatlanságáról. <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=124> (utolsó hozzáférés: 2022. 08. 03.).

³⁶ CASTI CONNUBII.

*érmek móló hajlandósága, hanem az akaratok megfontolt és erős eltö-
kélése alapján.*"³⁷ Az enciklika legerötéljesebb része magát a kato-
likus keresztény házasságot mutatja be, annak legharmoniku-
sabb állapotában. A keresztény házassággötés először is önkén-
tes alapú, a szabad akarat gyakorlásának talán legfontosabb for-
mája, a hetedik szentség. Mindemellert fontos hangsúlyt kap a
házassággötés mozzanata. Hiszen nem csupán a férj és feleség
esküjéről szól a keresztény szertartás. A házasság egy hármás
szövetség: egyszer a nő és a férfi szövetsége, illetve kettejük kö-
zös szövetsége Istennel.³⁸

Ebben az időszakban a gyermekek szerepe is más volt a kato-
likus házasságon belül. Itt a gyermek nem Isten ajándéka, hanem
a házasság célja.³⁹ A gyermekeket a keresztény, katolikus házás-
pároknak katolikus szellemben kell nevelni. Fontos kiemelni,
hogy ebben az időben a család fogalma a férfi és nő házassága, va-
lamint gyermekeik alkotta közösséget jelentette. A Nagy Háború
után immár a gazdasági világválság időszakában az egyház a leg-
erősebb alapnak a keresztény házasságot tartotta, amely egyben
tartja a közösségeket és nemzeteket.⁴⁰

A hitvesi hűség is komoly figyelmet kapott, amely arra enged
következtetni, hogy a polgári házassággötés és annak felbontható-
sága megjelenésével szaporodni kezdtek a válások. Ezzel szemben
a katolikus házassággötés felbonthatatlan, illetve a katolikus egy-
házban nem létezik a válás fogalma. Bizonyos esetekben érvény-
teleníthető a házasság, amely azt jelenti, hogy maga a szentségi ak-
tus létre sem jött, de az egyházi házasság felbonthatatlan. Az en-
ciklika arra figyelmeztet, ha a házaspárok a hűséget nem tartják
meg, az nem csupán a házasság felbomlásához és válságához ve-
zet, hanem magát a társadalmat is veszélyezteti. A házastársi hű-
ség nem csupán a hitvesi hűséget jelenti. A hűség első sorban az

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo. A második vatikáni zsinat (1962–1965) hozott ebben változást. A gyer-
mek immáron Isten ajándéka a házasságban. KK 1994, 468.

⁴⁰ CASTI CONNUBII.

Istennel kötött szövetségnek szól, illetve a hűtlenség különböző formákban ütheti fel fejét a házasságban. A legtöbb ilyen kísértésnek mind a férfiak és immáron a nők is ki vannak téve a felfordult és megnyugodni nem képes világ révén. Ráadásul a korabeli események épp egy újabb jelentős átalakulást sejtettek egy lehetséges konfliktus kirobbanásának veszélyével együtt.⁴¹

Női emancipációról

„[...] éppen a nőnek magának veszedelmes ez a hamis szabadság és a férjjel való nem természetes egyenlőség, mert ha a nő leszáll arról a királyi székről, ahová őt az evangélium a családi otthon falai között emelte, rövidesen visszasüllyed a régi rabszolgaságba, s mint a pogány népeknél, a férj merő eszköze lesz.”⁴² Az enciklika az egyik legveszélyesebb ideológiának a női emancipációt látja. Az egyház úgy vélekedett, hogy ezzel teszik tönkre a család intézményét, mivel a nő nem tudja ellátni teendőit feleségként, családanyaként és háziasszonyként. Ezzel a katolikus tanítás szinte királynői rangra emeli a nőt. A nők felszabadítása – ahogyan az egyenjogúság élharcosai neveztek törekvéseiket – már elkezdődött, méghozzá az élet három területén: élettani, gazdasági és társadalmi téren egyaránt. A nőnek ezek után nincs szüksége arra, hogy a férjnek engedelmessé váljon, vagy mindenképpen házasodjon, önálló vagyona ne legyen, ne rendelkezzen egzisztenciával. Ezt az egyház veszélyesnek gondolta, mert elképzelésük szerint a nő így önzővé válik és nem a családját választja, hanem önállóan modern nőként akar majd érvényesülni. Azonban a háború és a gazdasági válság már így is többek között munkába kényszerítette a családanyát, háttérbe szorítva a családi háztartás és pénzügyek megszervezésének feladatait. Mindezek mellett egyre több országban kapták meg az általános választójogot a nők, amely újabb kérdéseket vetett fel. Ezért

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

azon elképzelése az egyháznak, miszerint a régi tradicionális családhoz kell visszatérni, ahol a férj a kenyérkereső, a feleség pedig gondoskodik a gyermekekről a háztartásról és ő a „családi tűzhely őrzője”, az otthon „királynője”, immár kivitelezhetetlenné vált a bekövetkező társadalmi változások közepette.⁴³

Polgári házasságról

„A házasság vallásos jellege, s annak, mint a kegyelem és a Krisztus és az Egyház között fennálló kapcsolat jelének a magasztos jelentése a jegyesektől szent tiszteletet kíván a keresztény házasság iránt, és azt a szándékot és törekvést várja el, hogy megkötetendő házasságuk minél jobban megközelítse ősmintáját.”⁴⁴ Egyre több országban jelent meg a polgári házasságkötés intézménye. A szekularizáció elterjedésével már nem volt kötelező bármiféle felekezethez tartozni ahhoz, hogy házasságot kössenek a felek. A polgári házasságkötés intézménye egy polgárjogi szerződés volt, amely elsősorban a vagyoneosztás és örökösödés kapcsán volt fontos jogi aktus. Az Anyaszentegyház keményen ostromozta a polgári házasság intézményét, mivel az a házasságot a legfontosabb jellegétől, szentségi jellegétől fosztotta meg. Így az már nem egy szentség, ezért a felek nem kötelesek igazán egymásnak hűséggel tartozni. Azonban a polgári házassági forma teljesen más jelleggel bírt. Ez az intézmény már egy háború utáni polgári világhoz tartozott. Egy teljesen megváltozott világ volt az egyház számára, ahol nem csak az ember nem találtak igazi helyét, de maga az egyház sem az ember életében. Az egyházi házasságkötés természetesen nem szűnt meg, de már nem bírt kötelező jelleggel. Az enciklika ezzel kapcsolatban fejtette ki aggodalmát, mivel a polgári házasság megjelenésével úgy vélték, hogy esetleg csökkeni fog az egyházi házasságkötések száma. Az egyházi szentségi házasságkötést ugyanis már ebben az idő-

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

szakban is felkészítés (jegyesoktatás) előzte meg, amely azt is hivatott volt kiszűrni, ha esetleg a jegyespár kényszerből, szülői elvárásból vagy más, szabad akaratán kívüli okból házasodna. Ezzel kiszűrhetőbbé vált több esetben a kényszerből vagy elhamarkodottan kötött házasság.⁴⁵

„Engedelmesség az Egyház iránt”

„S hogy Isten e bőkezű jósággal nyújtott segítségétől önmagukat meg ne fosszák, nemcsak az Egyház ünnepélyesebb döntéseinek kell engedelmesskedniük, hanem megfelelő módon azoknak a rendeleteknek és határozatoknak is, melyekkel az Egyház bizonyos nézeteket mint veszélyes vagy rossz nézeteket elvet és elítél.”⁴⁶ Ebben a megváltozott világban a pápa úgy gondolta, az emberek életében az egyház és a hit a legfontosabb pont. Ezért a hívők jobb, ha figyelmeznak az egyház intelmeire, tanításaira és így nem fognak eltévelyedni a Krisztushoz vezető úton. Hiszen a világ – különösen a két világháború közötti időszakban – sok változáson ment át és megingathatja az ember Istenbe vetett hitét, elbizonytalaníthatja az életben. Ha meg is változik a társadalom, az egyház változatlan, biztos pont marad a világban, mert annak Krisztus a feje. Ha hűséges marad az ember az egyházhoz, hűséges marad Istenhez, hűséges marad házastársához, és végső soron megőrizheti természetes állapotát a már nem természetes világban.⁴⁷

Társadalmi gondoskodás; igazságos bér; állami segítség

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo., KK 1994, 465. o.

„Mivel Isten parancsainak és a házasság tisztességének tökéletes megtartása sokszor azért ütközik súlyos nehézségekbe, mert a házastársak szűköss viszonyok vagy éppen nyomorúságos körülmények között sínylődnek, amennyire csak lehet, segíteni kell szükségégeiken.”⁴⁸ A gazdasági világválság nagy próbatétel elé állította a házaspárokat, családokat és kormányokat. Ahogy az enciklika fogalmaz, ilyen körülmények között sajnos nem várható el a családoktól és házasfelektől, hogy Isten parancsait tökéletesen meg tudják tartani, mivel kénytelenek nélkülözni, vagy esetleg mindkét házafél, a feleség is kénytelen állást vállalni, hogy el tudják tartani gyermekeiket. Ezzel viszont nem tudják betölteni anyai hivatásukat, így meginoghat a család intézménye, és ezzel együtt egy társadalom alapja is összeomolhat. Ezért a világi kormányoknak minél inkább a család anyagi terheinek enyhítése és támogatása kell, hogy legyen a válság idején az elsődleges feladat; csak ezzel lehet megszilárdítani a társadalom alapjait. Ugyanakkor fontos az igazságos világi törvények megalkotása, amely védi a családokat és a társadalmat. Mindezen törekvések csak az egyház támogatásával, az egyházzal karöltve valósíthatók meg.⁴⁹

Polgári törvények

„A polgári törvények nagyban támogathatják az Egyházat súlyos feladataiban, ha a rendelkezéseikben figyelemmel vannak az isteni és az egyházi törvényekre, s maguk is büntetik az ellenük vétőket.”⁵⁰ Végső soron az enciklika megfogalmazza a legfontosabb törekvést. A világi törvényeknek összhangban kell lenni az egyházi, katolikus törvényekkel, hogy megvédhessék a házasság intézményét, és megerősíthessék a társadalmat, amellyel végül elejét tudják venni háborúknak és válságoknak. A legfontosabb megállapítása az encikliká-

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo.

nak, hogy a szekularizáció illetően káros a társadalomra és a családra nézve, ezért ismételten fontos, hogy szoros kapcsolatban működjön együtt az egyház és a világi hatalom.⁵¹

Konklúzió

Végső következtetésként megállapíthatjuk, hogy a két világháború között született jelentős mennyiségű enciklika, illetve a fentebb részleteiben vizsgált kettő, leginkább egyfajta választ keres a megváltozott világra. XI. Piusz pápa egy meglehetősen zűrzavaros átmeneti időszakban vezette a katolikus egyházat. A világban olyan változások mentek végbe leginkább az első világháború után, amelyekre nem lehetett felkészülni időben. A társadalom szerkezete megváltozott, az életmód felgyorsult. Az emberek egyszerre vágytak a régi, háború előtti viszonylagos békeidőkre és a modern élet kényelmére.

A háború után 10 évvel ugyanezt valamelyest elkezdtek rendezni a dolgok, és úgymond az emberek lassan alkalmazkodtak az új időkhöz, de az 1929-ben bekövetkezett világválság ismét visszalökte az emberiséget, különösen Európát és a nyugati világot a teljes bizonytalanságba. XI. Piusz enciklikáival próbálta fenntartani és valamelyest visszaállítani a rendet a hívő ember életébe.

A világválságból való viszonylagos kilábalás ismét reményt öntött az emberekbe, és az egyház is reményteljesebben tekintett az emberiség jövőjére. Azonban az 1930-as évek közepétől egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a béke átmeneti volt, és egy sokkal nagyobb és veszélyesebb háború fenyegeti a világot és az egyházat.

⁵¹ Uo.

Felhasznált irodalom

ADRIÁNYI 2001 = Adriányi, Gábor: Az egyháztörténet kézikönyve. Budapest, 2001.

BLAZOVICH 1939 = Blazovich, Jákó: XI. Pius pápasága. Pannonhalmi Szemle, 1939. 85–94. o.

CASTI CONNUBII = Casti Connubii. XI. Pius pápa enciklikája a keresztény házasságról Figyelemmel a család és a társadalom mai helyzetére, szükségleteire, tévedéseire és bűneire. Róma, 1930. Elérhetőség: https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=123&fbclid=IwAR0wTcOMAZOUw1h-QYo_aGntD_klpeQDdc7KmWDHaH9v7TK8NfNgUMArXk (utolsó hozzáférés: 2022. július 30).

GÁRDONYI 2009 = Gárdonyi, Máté: Bevezetés a Katolikus Egyház története. Budapest, 2009.

GERGELY 1982 = Gergely, Jenő: A pápaság története. Budapest, 1982.

KK 1994 = A Katolikus Egyház Katekizmusa. Budapest, 1994.

NÉMETH 2006 = Németh, István (szerk.): 20. századi egyetemes történet. I. Európa. Budapest, 2006.

UBI ARCANO = „Ubi arcano Dei consilio” kezdetű enciklikája Krisztus békéjéről, melyet Krisztus országában kell keresni. Budapest, 1923.

Elérhetőség: http://www.ppek.hu/konyvek/XI_Pius_Ubi_arcano_Dei_consilio_kezdetu_enciklikaja_Krisztus_bekejerol_1.pdf (utolsó hozzáférés: 2022. 08. 03.).

VÁMOS 1965 = Vámos, Imre: Kereszt és horogkereszt I.: A náciizmus és a katolikus egyház. Világosság, 1965/7–8. 482–488. o.

VÁMOS 1969 = Vámos, Irma: A lateráni egyezmény pápája. XI. Pius életútja. Világosság, 1969/1. 44–48. o.

DÖMÖK CSILLA

**„NÉPEK ÉS RÉGIÓK EURÓPÁJA” –
KISEBBSÉGVÉDELMI KÉRDÉSEK AZ ELSŐ
VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐEN**

Az osztrák békeszerződés kisebbségvédelmi fejezete

Mielőtt a békekonferencia kisebbségvédelmi jogalkotásával foglalkoznánk, érdemes áttekinteni, hogy abban a történelmi korban, amelyben a békekonferenciák zajlottak, milyen főbb vélekedések, irányzatok léteztek a kisebbségek jogaira vonatkozólag. A gondolkodásmódok sokszínűsége és heterogénsége ellenére mégis kialakult azonban a felfogások és a gyakorlati eljárások három fő típusa.

Az állampolgári jogegyenlőség minden kisebbségi igény kiinduló pontja és elemi követelménye. A modern polgári államban, amely a „szabadság, egyenlőség, testvériség” liberális elvei alapján épül fel, ez a követelmény a XIX. század folyamán, legalábbis elvileg, megvalósult. A párizsi békekonferencia vezető hatalmai természetesen saját országaik tapasztalataiból merítettek, amikor a kisebbségi kérdésekről gondolkodtak. Figyelemre méltó, hogy éppen ezek az országok voltak azok, amelyekben a polgári jogegyenlőség elegendőnek tűnt ahhoz, hogy a kisebbségi problémák megoldódjanak. Így érthető, hogy a polgári jogegyenlőség gyakorlatában előrehaladottabb nyugati gondolkodás dominált a kisebbségi kérdések megoldásánál.

A kulturális autonómia. Az állampolgári jogegyenlőséget a kisebbségek azonban többnyire nem tekintették elegendőnek, kodifikálandó joguknak tekintették nyelvük és kultúrájuk autonóm intézkedését és művelését is. A kulturális autonómia gondolatát először Ausztriában fogalmazták meg.

A területi autonómia. Minden jelentősebb korabeli nemzeti mozgalom magában hordozta az államalakítási igényt, ill. törekvést. De az önálló nemzeti állam kialakításának gazdasági, külpolitikai és történelmi feltételei voltak, így az államalkotás legtöbbször csak föderációs szerkezetben vagy területi autonómiában realizálódhatott.¹ A közép-kelet-európai térségben a világháború előtti évtizedekben jócskán találunk ilyen elrendezéseket. A cári birodalmon belül Finnország, ill. a kongresszusi Lengyelország rendelkeztek területi autonómiával. Maga az osztrák–magyar dualizmus is a föderáció egy sajátos példajaként fogható fel. Ugyanakkor Magyarországon belül Horvátország, Ausztrián belül pedig Galícia rendelkezett meglehetősen tág területi autonómiával. A területi autonómiával rendelkező nemzetek államalkotó testet alkottak a nagyobb országokon belül, s az autonómia bővítésével próbálták igényeiknek nagyobb teret nyerni. Ez azonban nem változtatott azon, hogy az önálló államisággal nem rendelkező nemzetek, ill. kisebbségek számára még mindig ez a területi autonómia jelentette az elérhető legfejlettebb szintet.²

Az osztrák békeszerződés tervezetét 1919. június 2-án a Saint Germain-i Laye-kastélyban adta át Clemenceau a Renner kancellár vezette osztrák delegációnak. Az osztrák békeszerződés fontos kisebbségvédelmi pontokat fogalmazott meg. „A kisebbségek védelme” címet viselő V. fejezet foglalja magában azokat a cikkelyeket (862-69), melyek az előírásokat tartalmazzák. A 62. cikkelyben Ausztria kötelezettséget vállal arra, hogy a 62–69. cikkelyben összefoglaltakat alaptörvényként („fundamental laws”) ismeri el. Ez azt jelenti, hogy azzal ellentétes vagy ellentmondásában lévő törvény, rendelet, hivatalos intézkedés érvénytelen. A 63. cikkely a kisebbségek védelméről és annak nemzetközi garanciájáról szól, amelyben megállapították, hogy Ausztria minden lakosát („all inhabitants of Austria”) születési, állampolgársági, nyelvi, faji vagy vallási különbség nélkül („without distinction of birth, nationality,

¹ JOÓ 1983.

² GALÁNTAI 1989.

language, race or religion”) az élet és szabadság teljes védelmének biztosítása illeti meg.

A 64. és a 65. cikkely az ún. optálásra (választás) vonatkozott, mely biztosítja az optálás jogát a kisebbséghez tartozó személyeknek, ill. ezzel kapcsolatban megállapítja az állam kötelezettségeit. Ez nagyon fontos volt, ugyanis az új állam immár nem dönthetett önkényesen arról, hogy a területén élő kisebbségi személyeknek ad-e állampolgárságot vagy sem. Ugyanakkor a most kisebbségi helyzetbe jutott személy számára megadta a választási lehetőséget, hogy helyben maradva az új állampolgárságot választja, avagy eltávozva a régi állampolgárságát tartja meg. Ez a döntési lehetőség azonban csak a kisebbséghez tartozó személy számára volt adott, az osztrák állam ilyen döntési lehetőséget nem kapott. A 66. cikkely a kisebbséghez tartozó személy számára a törvény előtti egyenlőséget és az azonos polgári és politikai jogokat biztosítja. Megállapítja, hogy vallási, felekezeti különbségek nem jöhetnek számításba az állások, hivatalok, méltóságok betöltésénél, a különböző foglalkozások és iparok gyakorlásánál. Biztosítja minden állampolgár számára a nyelvhasználat szabadságát: *„Egyetlen osztrák állampolgár sem korlátozható abban, hogy bármely nyelvet szabadon használjon a magánérinkezésben, a kereskedelemben, a vallásgyakorlatban, a sajtóban vagy bármely publikációban, avagy nyilvános gyűléseken.”* Ugyancsak ez a cikkely tartalmazza azt a megállapítást, hogy a hivatalos nyelvtől eltérő anyanyelvű állampolgárok nyelvüket a bíróság előtt szóban vagy írásban használhatják, illetve azt, hogy ennek érvényesülése érdekében az állam méltányos könnyítésekben részesíti őket. A 67. cikkely kimondja: *„Osztrák állampolgárok, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbséghez tartoznak (who belong to racial, religious or linguistic minorities) jogilag és ténylegesen ugyanazt a bánásmódot és ugyanazokat a biztosítékokat élvezik, mint a többi osztrák állampolgár. Különösképpen joguk van saját költségükön jótékonyági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézményeket létesíteni, igazgatni és azokat felügyelni, s jogukban áll, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használják és vallásukat szabadon*

gyakorolják.” A 68. cikkely kiegészíti a 67. cikkelyt. Ahol nem osztrák nyelvű állampolgárok „jelentékeny arányban” élnek, a kormány intézkedései meg fogják könnyíteni, hogy az elemi iskolákban gyermekeiket saját nyelvükön tanítsák (ami azonban nem akadályozhatja az osztrák/német nyelv oktatásának kötelező jellegét). Továbbá: a nevelési, vallási vagy jótékony célokra fordított költségvetési tételekből arányos részt kell juttatnia faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozóknak. A 69. cikkely zárja le a kisebbségvédelmi fejezetet, mely tartalmazza Ausztria hozzájárulását ahhoz, hogy a kisebbségeknek biztosított fenti jogok „nemzetközi érdekű kötelezettségek és a Nemzetek Szövetsége védelme alatt fognak állni”. Ennek alapján Ausztria tudomásul veszi, hogy a Nemzetek Szövetségének Tanácsa minden tagjának joga van e kötelezettségek megsértésére, avagy ennek veszélyére felhívni a Tanács figyelmét, s hogy a Tanács ily esetben „alkalmas és hathatós” módon járhat el. Hozzájárul ahhoz is, hogyha ily módon Ausztria és a Nemzetek Szövetsége Tanácsának valamelyik tagja között véleménykülönbség jön létre, az nemzetközi jellegű vitának tekintendő, s ha a Tanácstag kéri – a Nemzetek Szövetségének alapokmánya szerint – az Bíróság elé terjeszthető, amelynek döntése ellen fellebbezésnek helye nincs, s az olyan erejű és érvényű, mint a Nemzetek Szövetsége alapokmánya 13. cikkelye értelmében hozott határozat. Az osztrák szerződés 51. pontja utalt a szerb-horvát-szlovén államkötelezettségére a kisebbségvédelmi szerződés megkötését illetően – a főhatalmakkal. Hasonló tartalmú volt az 57. cikkely – Csehszlovákia vonatkozásában – és a 60. cikkely – Románia összefüggésében.³

Az osztrák békeszerződéssel egy időben csak a Csehszlovákia és a főhatalmak közötti kisebbségvédelmi szerződés aláírására került sor, annak ellenére, hogy elkészült és aláírásra várt a Jugoszláviával és Romániával kötendő szerződés is. A Pasic-, ill. a Bratianu-kormány kitért az aláírás elől. Sőt, mivel az osztrák békeszerződés utalást tartalmazott a Szerb-Horvát-Szlovén, ill. a Román

³ GALÁNTAI 1989.

Királyság készségére, hogy a nagyhatalmakkal kisebbségvédelmi szerződést kötnék, Pasic és Bratianu az osztrák békeszerződést sem írták alá. Kisebbségvédelmi fejezetet a német kivételével valamennyi békeszerződés tartalmazott, az osztrákéhoz hasonló megszövegezésben. Az összezsugorodott vesztes államok, bár nem zártak magukba akkora kisebbségeket, mint az új megnagyobbodott államok, de kisebbségek itt is éltek, ezért indokolt volt a nemzetközileg garantált kisebbségvédelmet a vesztesekre is kiterjeszteni. Bulgáriában a lakosság 16%-a volt nemzetiségi (875 000 fő), Magyarország lakosság 10%-ban volt nemzetiségi (830 000 lakos), Ausztriában pedig csak csekély számú nemzetiségi lakos maradt 3,3% - 215 000 fő. Ezt a csekély 3,3%-ot a horvát, szlovén/vend, magyar és a minimális Bécsben élő cseh kisebbség alkotja. A horvát kisebbség Ausztria keleti határvidékén, főleg Burgenlandban él, de több ezren élnek Bécs környékén is. A horvát nemzetiség kb. 30 ausztriai községben a lakosság többségét teszi ki: egyes körzetekben, például Oberpullendorfban a lakosság 80-90%-a horvát nemzetiségű.⁴

Ausztria Jugoszláviával és Olaszországgal határos tartományában – Karintiában – már a VI. század óta élnek szlovének. A terület 1335-ben került Ausztria birtokába, majd az első világháború után a délnyugati sarkot Olaszországnak, a délkeletit Jugoszláviának adták. Klagenfurt és környékének lakói viszont az Ausztriához való tartozásra szavaztak. A terület újrafelosztását követően mintegy 400 000 szlovén maradt Olaszországban és 90 000 Ausztriában. A szlovéneket megkülönböztetik az együttesen Windisch néven ismert dialektusokat beszélő szlávok csoportjától (vendek). Ennek a nyelvnek is a szláv az alapja, de számtalan német szót használ. A Windisch eredetileg a német nyelvben minden olyan szláv népre vonatkozott, amely német területen élt és a XIX. század végéig azonos jelentésű volt a szlovénnel. A Burgenlandban élő magyar kisebbség száma az 1920-as években elérte a

⁴ SUPPAN 1990.

14 000 főt. A magyar nemzetiségi lakosságon a folyamatosan Burgenlandban élő lakosságot értjük. (Ennek a közösségnek természetesen nem része az eredeténél és helyzeténél fogva egészen más tárgykörbe tartozó ausztriai magyar emigráció.) A burgenlandi magyarok központja a Szombathely szomszédságában fekvő Felsőőr (Oberwart). (Napjainkra a burgenlandi magyarok száma igen lecsökkent, kb. 4 000 főre tehető.)

Kisebbségvédelem az antant hatalmak programjában

A világháború utolsó éveiben egyre inkább lehetett számolni azzal, hogy Közép-Kelet-Európa államalakulatai meg fognak változni. Az átrendeződéssel együtt az antant hatalmaknak számolniuk kellett azzal is, hogy az új államalakulatok nem lesznek homogének, hanem jelentős nemzeti kisebbséget fognak majd magukba zárni. Így egyre jobban előtérbe került a kisebbségek védelmének gondolata és az, hogy ennek a védelemnek – ha hatékonyságot várnak tőle – nemzetközi jogi jellegűnek és garanciájúnak kell lennie. A kisebbségvédelmet mindhárom nagyhatalom (Egyesült Államok, Anglia, Franciaország) egyaránt képviselte, de nem azonos intenzitással. A vezető szerepet ebben a kérdésben is az Egyesült Államok játszotta. Kezdetben döntő súlyú volt az a tény, hogy a wilsoni 14 pont 1918 januári kihirdetésével az Egyesült Államok mindenki előtt magára vállalta a békeprogram megadását, így már a háború során szembesült a háború utáni átrendeződés várható problémáival.⁵

Az amerikai elnök, *Thomas Woodrow Wilson* nevéhez fűződő híres 14 pont semmit nem tartalmazott a kisebbségvédelemről, ami érthető közreműködésével történt. House ezredes – Wilson megbízására – létrehozott egy olyan bizottságot, amely a békecélok kidolgozásával foglalkozott. House meg is szervezte az „Inquiry”-t, az *American Commission of Inquiry for the Peace Conference*-t,

⁵ ORMOS 1984.

amely első feladataként előkészítette a 14 pontot. A bizottság abból indult ki, hogy kisebbségvédelemre olyan „nemzeti” államban van szükség, ahol több jelentős nemzetiség is van, de az állam jellegét és irányítását a többivel szemben egy nemzet határozza meg. 1918 nyarára azonban jelentősen megváltozott a helyzet, ekkorra már számolni kellett a Monarchia teljes felbomlásával, egy önálló csehszlovák és jugoszláv állam kialakulásával, ahol szintén jelentős kisebbségek lesznek.⁶

A franciák szintén foglalkoztak a kisebbségvédelem kérdésével, de némileg más felfogású tervezeteket készítettek. A franciák körében a „nemzetiség” kérdésében nagy hangsúlyt kap a szubjektivitás. Az objektív elemek (eredet, nyelv) háttérbe szorulnak az egyén szubjektív állásfoglalása mellett. Egy francia állampolgár, aki magát „franciának”, vagyis a francia nemzethez tartozónak érzi és vallja, az francia és nem más nemzetiségű, bármilyen is a származása vagy az anyanyelve.

Kivetítve ezt más régiókra is, a francia megítélés szerint a „nemzetiség” igazi jelenlétét nem etnikai térképekkel, hanem csak a lakosság egyenkénti döntésével, nagyobb csoport esetében népszavazással lehet megállapítani. Sőt még ez sem szükséges, ha az adott lakosságról nyilvánvalóan megállapítható, hogy milyen nemzethez tartozónak érzi és vallja magát. Mindezekből azonban korántsem következett az, hogy az új államhatárok megállapításánál mindenütt népszavazást kell tartani. A francia rendezési alapelvek megállapításánál a fenti elvek ugyanis csak a szempontok egy csoportját alkották. A másik fontos szempont volt, hogy mit kíván az új államok kialakításának érdeke. Ha ez ellentétbe kerül a népszavazás esetleges eredményével, akkor ezt alá kell rendelni az állam fő politikai érdekeinek. Ilyenkor viszont „valódi” kisebbség keletkezik, amelyet csakis kisebbségi jogainak biztosításával lehet integrálni az államba. *„A népek jogát arra, hogy saját sorsukat szabad és titkos szavazás útján eldöntsék, kombinálni kell a kisebbségek*

⁶ KERÉKES 1960.

*jogainak garantálása elvével.*⁷ Mindezekből látható, hogy a francia és az amerikai elvi álláspontok között nincs különbség abban a tekintetben, hogy a kisebbségek jogait mindenképpen biztosítani kell. Eltérés annak megítélésében van, hogy a kisebbségek köre hogyan és miképpen alakul ki. Ez a különbségek megmutatkozott abban is, hogy a békekonferencián részt vevő amerikai politikusok inkább hajlottak az etnikai elválasztó vonalakhoz közelebb fekvő határok kialakítására, mint a francia politikusok.

A Nemzetek Szövetsége alapokmánya és a kisebbségvédelem

A háború befejezése után – igaz, lassan – az új államok kialakultak a térségben. Megalakulásuk során nem egyszer sor került súlyosabb összetűzésekre és villongásokra is. Mindezek nyilvánvalóvá tették mindhárom nagyhatalom képviselői számára a már korábban tervezett kisebbségvédelmi tervezet nemzetközi garanciái kialakításának szükségességét a régióban. A kisebbségvédelem a békekonferencián konkrétan a Nemzetek Szövetségének alapításával kapcsolatban vetődött fel. A Nemzetek Szövetségének célja a béke fenntartása volt, hogy elejét vegye egy újabb háborúnak.

Az első 1918-as tervezet még nem tartalmazott kisebbségvédelmi cikkelyeket. 1919 januárjában újabban tervezet készült, mely hatodik tézisként bevette a kisebbségvédelmet:

„A szövetség minden új államtól – független és autonóm államként való elismerésük feltételeként – igényli, hogy vállaljanak kötelezettséget: jogi hatalmuk alatt álló valamennyi faji és nemzeti kisebbségnek pontosan ugyanazt a bánásmódot és biztonságot nyújtják – mind jogilag, mind ténylegesen – amelyeket népességük faji vagy nemzeti többségének biztosítanak.” Még ugyanebben a hónapban kiterjesztik a kívánt kötelezettségeket a vallási kisebbségekre is. A Nemzetek Szövetségének alapokmányát egyeztetett angol-amerikai javaslat alapján – melyet a francia és az olasz delegáció is elfogadott – dolgozták ki. Az

⁷ KISS 1993.

alapkormány határozott formában garantálta a határok sérthetlenségét: „A Szövetség tagjai kötelezik magukat arra nézve, hogy a Szövetség valamennyi tagjának területi épségét és jelenlegi politikai függetlenségét tiszteletben tartják, és minden külső támadással szemben megóvják.” (10. cikk) Az önrendelkezésen alapuló esetleges határrevízió lehetősége egyre jobban elmosódott: „A közgyűlés időnként felhívhatja a Szövetség tagjait az alkalmazhatatlanná vált szerződések és olyan nemzetközi állapotok újabb megvizsgálására, melyeknek fennmaradása a világbékét veszélyeztetné.” (19. cikk) A kisebbségvédelem teljesen kimaradt az alapszabályzatból, de a 11., 12. és 13. cikkeket úgy szerkesztették meg, hogy lehetőséget nyújtsanak a később, nemzetközi szerződésekbe foglalt kisebbségvédelemnek: A 11. cikk második bekezdése szerint: „A Szövetség minden egyes tagjának jogában áll a Közgyűlés vagy a Tanács figyelmét barátságos módon felhívni a nemzetközi viszonyokat érintő minden körülményre, mely azzal fenyeget, hogy megzavarhatja a békét vagy a nemzetek között a jó egyetértést, amelytől a béke függ.” Miután a Nemzetek Szövetségét létrehozó hatalmak a kisebbségi kérdést eleve olyan problémának tekintették, amely megzavarhatja a békét, s „a nemzetek között a jó egyetértést”, ez a pont adott alapot a problematika szövetségi hatáskörbe vonáshoz. A 12. és 13. cikk vitás esetekben a választott bírósági döntés lehetőségét, ill. szükségyszerűségét fogalmazta meg, amely fontos a kisebbségi ügyek vonatkozásában is.⁸ A kisebbségvédelem kihagyása a nemzetek Szövetségének alapkormányából nem a probléma elfelejtését jelentette, hanem az általános kijelentések helyett megpróbáltak minden új államra nézve kötelező, konkrétabb kisebbségvédelmi határozatokat hozni.

⁸ HÉRAUD 1991.

Az európai kisebbségek kongresszusi

A Nemzetek Szövetségének a kisebbségi ügyekhez való hozzáállása – mindenekelőtt – a petíciók lehetősége révén kifejezetten elősegítette a kisebbségek szervezetekbe való tömörülését és ezek érdekvédelmi fellépését. Már a 20-as évek első felében szerveződni kezdtek a különböző országok kisebbségei. Ahol lehetőségük nyílt rá, a kisebbségek parlamenti képviselőik körül tömörültek. Ezek a szervezetek széles érdekképviseleti és társadalmi bázissal támogatták a kisebbségvédelmet. A különböző országok német kisebbségi szervezetei váltak a legjelentősebbé. A német után a legjelentősebb szervezeteket a zsidó – nemzeti – jellegű kisebbségek alakították ki. Szervezett kisebbségi csoportokat alkottak a magyarok is: Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában, melyek jól működő kulturális és érdekvédelmi szervezetekké alakultak. Szervezeteket hoztak létre az ukrán kisebbségek Lengyelországban és Romániában, később a Kárpátalján is. Komoly szervezkedést folytattak a szlovének Ausztriában és a horvátokkal közös szervezetet alakítottak ki Olaszországban. A lengyelek főleg Németországban, a beloruszok pedig Lengyelországban hoztak létre jelentősebb szervezeteket.⁹

A szervezett nemzeti kisebbségi csoportok 1925-ben megalakították az *Európai Nemzetiségek Kongresszusát*, amely ettől kezdve minden évben ülésezett (Genfben, Bécsben vagy Bernben). Az 1925 októberében megtartott első kongresszuson minden jelentős közép-kelet-európai szervezet kisebbségi csoport képviselve volt, összesen 33. A képviselők 14 államból érkeztek, s 12 nemzetiséget képviseltek. A kongresszus a kezdetektől fogva komoly problémákkal küszködött, hiszen nem lehetett egységes program köré tömöríteni a rendkívüli heterogén érdekű kisebbségi csoportokat. A kongresszus, amelynek kialakításában a német kisebbségeknek döntő szerepe volt, mindenekelőtt a német kisebbségi csoportok kívánságait vette figyelembe, így a kulturális autonómia kivívását,

⁹ KÜHNHARDT 1987.

mint általános nemzeti érdeket állította a középpontba. A kongresszus elfogadta az előkészített határozatokat, megválasztották az elnökséget, majd pedig a bizottságot, mely két kongresszus között tevékenykedik, s a következő találkozót előkészíti.¹⁰

A bizottság a második kongresszust 1926. augusztus 25-re hívta össze, szintén Genfben. Célja: *„Kongresszusunk munkaprogramjának első helyén áll a kulturális fejlődési szabadság biztosítása.”* Már a kulturális autonómia elérése helyett a kulturális fejlődés teljes szabadságáért szálltak síkra, bár a kongresszus konkrét tevékenysége mégis az alapvető cél, a kulturális autonómia elvi kidolgozásának jegyében zajlott. A harmadik kongresszus Bernben zajlott 1927 augusztusában. Ez a kongresszus jelentős előrelépést hozott a nemzetiségi problémák elvi kérdéseinek vonatkozásában, a kongresszus mind egyértelműbben a kulturális autonómia elérését tűzte ki céljául. Ez azonban szakadást okozott – sokan helytelenítették az elzárkózást az asszimilációra törekvő nemzeti kisebbségi csoportok felvétele elől – és szolidaritásból kiléptek a szervezetről, illetve a további kongresszusokon már nem vettek részt. 1928-ban, 1929-ben, 1931-ben és 1932-ben tartottak még kongresszusokat, ekkor azonban már érezni lehetett, hogy a szervezet – tükrözve az európai folyamatokat – súlyos válság felé közeledik.¹¹

Az európai nemzetiségek kongresszusa tevékenysége első éveiben igen fontos szerepet töltött be Európa életében, hiszen annak egyesítésén fáradozott. Tette mindezt úgy, hogy a kisebbségeknek a többségi államba való beilleszkedését próbálta elősegíteni és az ehhez szükséges jogok biztosítását, illetve továbbfejlesztését képviselte.

¹⁰ KŐVÁGÓ 1977.

¹¹ GALÁNTAI 1989.

Befejező gondolatok a „Népek és Régiók Európájáról”

Ha csak néhány évszázadot veszünk történelmünk végtelennek tűnő történetéből, már ebből is kitűnik, hogy az államok a történelem vak produktumai, a történelem pedig a hatalom és a véletlen együttese. Így az államok csak ritkán voltak azonosak a népcsoportokkal. Az államok névsora és határaik vonalai nem nagyon felelnek meg a népcsoportok névsorának, illetve a köztük húzódó valódi határoknak. Európából hiányzik a baszk, a walesi, a szorb, a friulán, a fríz és a szárd állam. Ezzel szemben létezik több német nyelvű és több, legalább részben francia vagy olasz nyelvet beszélő állam. A történelem határozza meg az államok kialakulását és azt a tényt, hogy a különböző nyelveket beszélő kisebbségek végül is kénytelenek elismerni a domináns nyelvet, és önmagukat egy közös nemzet részének tekintik.

Európában az egyes népcsoportok mostani helyzete a saját státus nem-létéről a többség és a kisebbségek közötti kvázi egyenjogúság státusáig terjed. Bár az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 2. cikkelye így hangzik: *„Mindenki rendelkezhet minden joggal és szabadsájjal mindennemű megkülönböztetés, elsősorban fajra, nemre, nyelvre, vallásra, politikai és bármilyen más meggyőződésre való tekintet nélkül, nemzeti és társadalmi hovatartozásától, születésétől vagy bármilyen más helyzetétől függetlenül.”* A kisebbség és a többség teljes egyenjogúsága azonban azt követelné, hogy a kisebbségek nyelvét az állam egyenjogú, hivatalos nyelvvé nyilvánítsák. A kisebbségek kultúráját védeni, óvni kell, hiszen nemcsak az egyes népcsoportok, hanem Európa és az egész emberiség számára hordoznak „értékeket”.

Edward Sapir nyelvész és antropológus az alábbiakat írta: *„Ha egy kultúrát egy másik, akár értékesebb is, kiszorít, akkor ez nem kulturális teljesítmény. Ez esetben mindegy, hogy egy ilyen cselekvésből származik-e politikai nyereség vagy sem.”*¹² A nyelvek és kultúrák azoknak a népcsoportoknak felelnek meg, ahol ezek kialakultak.

¹² SCHLETT 1993.

Ezek megváltoztatása azt jelenti, hogy ezeknek a népcsoportoknak súlyos károkat okoznak, mély sebeket ejtenek rajtuk. Valójában a nép és a nyelv jelleme között szoros kölcsönhatás áll fenn, amelyet a különböző tudományágakban tevékenykedő tudósok egyre többen hangsúlyoznak.

Már az évszázad elején Alfred Fouillée pszichológus a nyelvet egy *„olyan formának tekintette, amely magába foglalja mind az aktív, mind a passzív nemzeti szellemet. Egy nemzet nyelvének jellegét tekintve ugyanaz, mint az egyé jellemét kifejező arcvonások.”* A nemzetek részére a kultúrát és a nemzeti szellemet fenn kell tartani. Ez a kijelentés az egykori görög elnöktől M. Constantin Tsatsos-tól származik, akinek ezen gondolatai örökérvényűek: *„Nem minden népnek van saját vére, de mindig van saját kultúrája, morális és esztétikai értékrendje, amely az évszázadok során összekapcsolódott és éppen ez a különleges a megjelenési formájában. Ez olyan elem, amely soha nem szűnik meg, még akkor sem, ha az adott nép egy nagyobb politikai egyesülésnek válik tagjává.”*

Felhasznált irodalom

JOÓ 1983 = JOÓ Rudolf: A Nyugat-Európai kisebbségek sajátosságai és típusai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.

GALÁNTAI 1989 = GALÁNTAI József: Trianon és a kisebbségvédelem. Mecenas, Budapest, 1989.

HÉRAUD 1991 = HÉRAUD, Guy: Népek és régiók Európája. Regio Kisebbségtudományi Szemle 1991/2. 75–80. o.

KEREKES 1984 = KEREKES Lajos: Ausztria 60 éve. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.

KISS 1993 = KISS Gy. Csaba: Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek. Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1993.

KÖVÁGÓ 1977 = KÖVÁGÓ László: Kisebbség-nemzetiség, Kosuth Könyvkiadó, Budapest, 1977.

KÜHNHARDT 1987 = KÜHNHARDT, Ludger: Die Universalität der Menschenrechte. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1987.

ORMOS 1984 = ORMOS Mária: Padovától Trianonig 1918–1920. Kossuth Kiadó, Budapest, 1984.

SCHLETT 1993 = SCHLETT István: Kisebbségnézőben. Kossuth Kiadó, Budapest, 1993.

SUPPAN 1990 = SUPPAN, Arnold: Die Volksgruppen in Österreich. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1990.

FERWAGNER PÉTER ÁKOS

ELSŐ VILÁGHÁBORÚS FRANCIA KATONAI „JELENLÉT” A KÖZEL-KELETEN

Habár Franciaország az újkor folyamán fontos gazdasági-kereskedelmi és kulturális pozíciókat szerzett a Közel-Keleten, amelyek különösen az Oszmán Birodalom levantei tartományaiban biztosítottak számára előnyöket a többi nagyhatalommal (Nagy-Britanniával, Oroszországgal, Németországgal) szemben, az első világháború előestéjén ez az előnye olvadni látszott. Főként a császári Németország gazdasági, az Egyesült Államok pedig kulturális-oktatási téren zárkózott fel mögé, miközben London az általa ellenőrzött Szuezi-csatorna közelsége miatt folytonos érdeklődést mutatott a Földközi-tenger keleti partvidéke iránt. Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy Párizs elsődleges célja nem lehetett más, mint a riválisok távoltartása a sajátjának tekintett érdekszférától. Ennek részét képezte különböző gazdasági (vasútépítési) koncessziók megszerzése a Fényes Portától,¹ oktatási-szociális jelenlétének fokozása (iskolák, kórházak, árvaházak stb.)² és politikai

¹ THOBIE 1985, 17. o.; THOBIE 1977.

² A Párizs védelme alatt álló ún. „francia intézmények” eredetileg nagyon különböző jótékonyági intézményeket takartak: iskolákat, kórházakat, templomokat stb. Foglalkoztak paplakások, templomi oltárok felújításával is. A századfordulóra azonban a tevékenységük egyre inkább az oktatásra koncentráldott, a nekik juttatott összegek 80%-át a francia fenntartású iskolák kapták. Természetesen kiváltották a nagyhatalmak féltékenységét. Vö. RIFFIER 2001. A francia nyelv és kultúra terjesztésében kiváltképp nagy szerepet játszottak a libanoni és a jeruzsálemi intézmények. MOELLER 2011.; SANCHEZ-SUMMERER 2009. Lásd még THOBIE 2007.

kapcsolatainak szorosabbra fűzése a regionális szereplőkkel (keresztény egyházak, szíriai arab nacionalisták).³ Emellett kiemelkedő jelentőséggel bírt az, hogy sikerült ígéretet kicsikarni a britektől arra nézve, hogy nem törekednek saját érdekszféra kialakítására a térségben.⁴

A világháború kirobbanása óriási veszélybe sodorta a közkeleti francia érdekeket. Franciaországnak minden erejét arra kellett fordítania, hogy feltartóztassa a nyugati fronton előrenyomuló németeket, arra már nem maradt energiája, hogy a levantei pozícióit megvédelmezze. Az Oszmán Birodalom a központi hatalmak oldalán történő hadba lépése (1914 október vége) azzal járt, hogy az antant érdekeltségeit a törökök felszámolták, állampolgáraikat kiutasították vagy internálták, a vagyonukat elkobozták és kisajátították. A franciák az antantszövetségeseik segítségével sem reménykedhettek, mert a saját érdekeiknek megfelelően az oroszok az erőiket a Kaukázusban, az angolok pedig Szueznél és a Perzsa-öbölben koncentrálták.

Eme eszköztelenség ellenére 1914 őszén a hadügyminisztériumban születtek bizonyos tervek levantei hadmozdulatok megindítására. A vezérkar afrikai részlegének főnöke, Jules Hamelin ezredes javasolta szenegáli lövészek, algériai és marokkói szpáhik és az Idegenlégió partra szállítását Alexandrettában, Antiókiában, Tripoliban vagy Bejrútban, amivel két legyet üthettek volna egy csapásra: elszigetelhették volna a törököket az arab tartományaiktól, valamint biztosíthatták volna Franciaország befolyási övezetét abban az esetben, ha bekövetkezne az Oszmán Birodalom felbomlása. Az egész terv a birodalom arab lakosságának fellázítására irányult, ezért is vetettek volna be javarészt észak-afrikai muszlim

³ EZZERELLI 2014.

⁴ POINCARÉ 1926, 412. o.

gyarmati katonákat.⁵ Hamelin 1915 januárjában tüzéséggel kiegészített expedíciós haderő felállítására tett javaslatot,⁶ amihez a nyugati front elsőbbségének rendíthetetlen híve, Joseph Joffre főparancsnok hozzá is járult, de csak azzal a feltétellel, hogy erősítésre az alakulat nem számíthat. Az élére Amade tábornokot nevezte ki, csakhogy ez a legfeljebb 8–10 ezer fős csoportosítás a kicsiny mérete miatt legfeljebb tengerparti célpontok ideiglenes megszállására lett volna alkalmas, ahol „megkaphatják a flotta ágyúinak támogatását”;⁷ arra semmiképpen sem, hogy a Szíriában állomásozó, 80–110 ezres 4. oszmán hadsereggel felvegye a harcot. Az elképzelések szerint a legalkalmasabb partraszállási pont Bejrút, vagy Tripoli lett volna, mivel az itteni keresztény lakosság támogatására számíthattak, ezenkívül elvághatták az oszmánok északi-déli összeköttetését a tengerpart mentén és fenyegethették Damaszkuszt, „az iszlám második szent városát”, valamint a létfontosságú hidzsázi vasútvonalat.⁸ A terv azért nem realizálódott, mert a külügyminisztérium ellenezte: egyelőre még hitt az Oszmán Birodalom területi integritásának fenntartásában, amit a francia érdekek miatt szükségesnek tartott; úgy vélte, hogy a birodalom feldarabolása esetén Franciaország rosszul járna. Ezenkívül aggódott a szövetségesek reakciói, valamint a hazai front meggyengítése miatt. Végül az a döntés született, hogy ezeket az erőket a Dardanelláknál brit vezetéssel 1915 áprilisában indított nagyszabású partraszállás során vetik be. A Gallipoli-félszigeten elszenvedett kudarc után Szalonikibe vezényelték őket, támogatandó az éppen visszavonulóban lévő szerb hadsereget.⁹

⁵ CLOAREC 2010, 105–108. o.

⁶ Javaslat afrikai expedíciós hadtest létrehozására, Bordeaux, 1915. január 3. Ministère de la Guerre, État-Major de l'Armée, Service historique: *Les armées françaises dans la Grande Guerre*. Tome IX, 1er volume, Volume d'annexe. Imprimerie nationale, Paris, 1935. 10–13. (a továbbiakban AFGG).

⁷ A főparancsnok 1915. január 8-i levele a hadügyminiszternek. AFGG 1935, 13–14. o.

⁸ Az expedíciós hadtest keleti partraszállási terve, 1915. január 20.; Szíriai intervenció terv, 1915. február 7. AFGG 1935, 15–19., 21–28. o.

⁹ FRÉMEAUX 2016.

Ezek után a Földközi-tenger keleti medencéjében operáló francia haderő mérete szerény maradt. Kisebb egységek elsőként 1915 februárjában kerültek bevetésre a Szezei-csatorna védelmében, amikor Dzsemál pasa, az ifjútörök triumvirátus egyik tagja által vezetett 4. oszmán hadsereg a Sínai-félszigeten át támadást indított. A franciák hidroplánokkal felderítést végeztek, előre jelezték az érkező támadókat. Két páncélozott őrhajójuk, a *Requin* Iszmáílijánál, a *D'Entrecasteaux* a Timszáh-tavon támogatta a brit flottát. Dzsemál első támadásának visszaverése után a Moreau tengernagy parancsnoksága alatt álló, hét egységet számláló 3. hajóraj azt a feladatot kapta, hogy port-szaídi bázisáról kiindulva vonja blokádnál alá Bejrúttól északra a szíriai partokat.

E műveletnek az előzményei néhány hónappal korábbra nyúl-
tak vissza. 1915 elején a brit politikai és katonai vezetés döntött a már említett partraszállásról a Dardanellák térségében. Az akciónak voltak nagyhatalmi vonatkozásai is, mivel érintette azt a Londonban megkötött 1914. augusztus 6-i brit-francia megállapodást, melynek értelmében a Földközi-tenger a francia haditengerészet ellenőrzése alá tartozott.¹⁰ Az a döntés, hogy a Boszporuszt brit csatahajókkal próbálják meg elfoglalni, nyilvánvaló módon eltüntette volna a franciák kelet-mediterrán elsőbbségét, s helyébe angol hegemoniát állított. Winston Churchill haditengerészeti miniszter 1915. január 12-én közölte is a londoni francia haditengerészeti attaséval, Saint-Seine gróffal, hogy mivel az augusztusi egyezmény nem számolt az Oszmán Birodalom hadba lépésével, szükségessé vált a tengerészeti akciószférák újradefiniálása. Néhány nappal később mindezt a Victor Augagneur francia haditengerészeti miniszternek küldött levelében is megerősítette. A dühös Augagneur január 26-án Londonba érkezett, ahol kénytelen volt konstatálni, hogy a Dardanelláknál indítandó hadjárat tervét a francia haditengerészet vezérkarának tudta és beleegyezése nélkül fogadták el, az

¹⁰ Szakértői szinten az egyezményt valójában már 1912-ben megkötötték. PEDRONCINI 2015.; KRÁMLI 2015.

augusztusi megállapodás újratárgyalása pedig valójában nem javaslat, hanem immáron határozat. A 31-én megkötött új egyezség értelmében az angol tengernagyok két területen, a Dardanelláknál és Egyiptom vizein kizárólagos cselekvési szabadságot kaptak, míg egy francia ellentengernagy innentől a szíriai partok előtti övezet parancsnokságát látta el.¹¹ London valójában egészen a fegyverszünet megkötéséig fenn kívánta tartani az angol elsőbbséget az egész térségben.

Az expedíció előkészítése tehát növelte a nyugati antanthatalmak közötti bizalmatlanságot. Ennek nem csupán nagyhatalmi, hanem a háború menetéről vallott véleménykülönbségek is az okai voltak. A francia hadvezetés a nyugati front megmerevedését nem volt hajlandó vereséggként értelmezni, tovább erőltette az offenzívákat, ami egyrészt a francia katonai hagyományokból következett, másrészt a németek által megszállt területek miatt nyilvánvaló nemzeti érdeke is volt Franciaországnak. A francia haditengerészeti vezérkar eleve nem hitte, hogy Gallipolinál önmagában a Royal Navy sikeresen elérheti a kitűzött célt, szárazföldi csapatokat viszont nem akart átengedni a szorosok elleni támadáshoz. Joffre úgy vélte, egy Artois-ban és Champagne-ban indított offenzívával lehet igazán célt érni, nem pedig a tengeri hadművelettel.

Ezen túlmenően a január 31-i megállapodás a Közel-Keleten számos változást hozott magával. Az egyiptomi brit csapatok parancsnokságához francia katonai missziót vezényeltek. A volt konstantinápolyi katonai attasé, Edmond Maucorps alezredes vezette néhány fős csoport feladata volt az egyiptomi brit expedíciós hadsereg hadműveleteinek nyomon követése, az ellenséges erőkről való információszerzés és az angolokkal való véleménycsere kibővítése.¹² Miután Churchill a beleegyezését adta,¹³ a Földközi-tengeren február 5-én létrehozták a 3. hajórajt Louis Dartige du Fournet ellentengernagy parancsnoksága alatt, melynek működési

¹¹ D'ANDURAIN 2010.

¹² LECLERC 1998, 40. o.

¹³ A londoni francia haditengerészeti attasé 1915. február 3-i távirata a francia haditengerészeti minisztériumnak. CHAR 13/67/38.

területéül az 1912 óta olasz fennhatóság alatt álló Rodosz és a török-egyiptomi határ közötti területet jelölték ki. Feladata a partvidék blokád alatt tartása volt, s a térségben tartózkodó minden brit egység a kötelékébe tartozott. Zászlóshajója, a hatalmas, 16 ágyús *Jeanne d'Arc* önmagában képes volt a műveleti zóna felderítésére és ellenőrzésére, nagy segítséget jelentett a britek későbbi szárazföldi hadműveletei számára. A pszichológiai hatásról sem szabad megfeledkezni: ezek a tengerparti városok előtt lassan és méltóságteljesen elúszó impozáns hajótestek az irányzékra állított lövegeikkel mély benyomást tettek a lakosságra. A városokon kívül pedig utakat, csomópontokat, erődítményeket és olajraktárakat bombáztak. A raj legjelentősebb sikere talán a szíriai Tartúsz melletti Arvád szigetének elfoglalása volt 1915 szeptemberében, valamint Kasztelórizo megszerzése a kilikiai Merszin előtt december végén. Arvád, melynek kormányzója Albert Trabaud sorhajóhadnagy lett, hírszerző központként is funkcionált.¹⁴ A raj mentette ki és szállította Port-Szaídba a Músza Dagh mintegy 4000 örményét szeptember 12–13-án.¹⁵ A raj felállítása a franciáknak azt a törekvését tükrözte, hogy garantálják szíriai érdekeiket. Az 1914 augusztusi megállapodás szelleme mindazonáltal tovább élt: a franciák és a britek igyekeztek a lehető leghatékonyabban együttműködni a Dardanellák elleni támadás előkészítése során.

1915 októberében – a Gallipolinál szerzett tapasztalatokat felhasználva – az afrikai részlegben ismét felmerült az alexandrettai partraszállás lehetősége, ráadásul ezúttal sokkal ambiciózusabb elképzelésekkel álltak elő.¹⁶ Négy gyaloghadosztályt és egy lovas zászlóaljat vetettek volna be, s célul tűzték ki Aleppó és Merszin elfoglalását, a Toros-hegységben a török utánpótlási útvonalak (a bagdadi vasút) elvágását. Úgy vélték, a hadművelet tehermentesí-

¹⁴ AMMOUN 1997, 170. o.

¹⁵ Ezt az epizódot Franz Werfel is feleleveníti halhatatlan regényében. WERFEL 1973. Rövid összefoglaló: KRAJCSIR 2015.

¹⁶ Feljegyzés egy Alexandretta környékén indítandó hadművelet tervéről, 1915. október 22. AFGG 1935, 49–53. o.

tené az egyiptomi és a mezopotámiai brit erőket, de arra nem számítottak, hogy a Dardanelláknál a törökök ellenállása enyhülne. A tervet megvizsgálta a vezérkar munkáját segítő, az érintett minisztériumok képviselőit összefogó Legfelsőbb Nemzetvédelmi Tanács, amely arra jutott, hogy az akció túlságosan nagy erőket vonna el a nyugati fronttól és a szerbek támogatásától, ezenkívül a britek neheztelésére is számítani lehet.¹⁷

Márpedig konfliktus kialakulására volt esély, ugyanis a brit politikai elitben voltak olyanok, akik ebben az időben Szíria megszerzését ambicionálták. Közéjük tartozott Herbert Kitchener hadügyminiszter, akinek már a háború előtt meggyőződésévé vált, hogy „Dél-Szíria egészen fel Haifaig és Akkóig, lent pedig az Akabai-öbölíg stratégiai és politikai jelentőségű terület, a Brit Birodalom nélkülözhetetlen érdekeltisége”. Vagyis az egész szíriai partvidék Egyiptom természetes meghosszabbítása, olyan stratégiai övezet, amely a csatorna megvédelmezésére hivatott. Eme álláspontját a Sínai-félsziget általa kezdeményezett, s 1913-ban elvégzett katonai felülvizsgálata is megerősítette.¹⁸ Az a törekvése, amely az arabok lakta Közel-Kelet megszerzésére irányult, szöges ellentétben állt a kormány többségének elképzeléseivel, akik ekkoriban semmilyen területi igényt sem fogalmaztak meg az Oszmán Birodalommal szemben. Általában véve ekkor Kitchenernek a világháború megnyerését célzó terveiben a Közel-Kelet nemigen játszott szerepet, mivel hitte, hogy a fő ellenség Németország, az igazán fontos hadszíntér pedig a nyugati front. Az állóháború kilátástalansága láttán viszont később változott az álláspontja, amiben a mezopotámiai kőolaj és a Dardanellák ellen indított hadjárat befolyásolta. Habozott, hogy Szíriában az északi Alexandretta vagy a déli országrész a fontosabb-e, de az biztos, hogy ambíciói sértették a közel-keleti francia érdekeket.¹⁹ Az angol és francia katonai vezetők 1915. november 15-i chantilly-i értekezlete végül elvetette a

¹⁷ Jelentés az Alexandrettában indítandó hadművelet tervéről, 1915. október 23. AFGG 1935, 54–57. o.

¹⁸ REPORT 1939.

¹⁹ LAURENS 1999, 285–319. o.

partraszállás ötletét, mondván, nem szabad erőforrásokat elvonni a fő frontokról.

1916 első felében számos fejlemény befolyásolta a közel-keleti francia katonai jelenléttel kapcsolatos terveket. A tavasz folyamán kifermálódott az antanthatalmak megegyezése az Oszmán Birodalom háború utáni felosztásáról (Sykes–Picot–Szazonov-szerződés), mely a franciáknak juttatta a partvidéki területeket, Szíriát és Kilikiát.²⁰ Szíriában rendkívül súlyos éhínség ütötte fel a fejét,²¹ a hangukatot pedig tovább rontotta, hogy az arabok lázadásától tartó Dzsemál pasa arab nacionalista politikusokat végeztetett ki Bejrútban és Damaszkuszban,²² ami nagymértékben hozzájárult a mekkai Huszein saríf által meghirdetett és a britek által támogatott törökellenes arab felkelés megkezdődéséhez 1916 júniusában.²³

A szövetségesek körében felmerült annak a lehetősége, hogy támogassák a levantei keresztények (maroniták, örmények), drúzok és alaviták lázadását a Porta ellen, francia tisztek irányításával hozzanak létre örmény menekültekből Cipruson egy ötezres hadtestet, mely önmagában fenyegetést jelenthet az oszmánokra.²⁴ Joffre beleegyezett,²⁵ s az egység élére szeptemberben egy tengeragyot, Louis Romieu-t nevezte ki, akinek eleinte csupán 500 fő állt rendelkezésére. Bevonták volna az amerikai szír emigrációt is, de a vezérkar változatlanul óvatos maradt, a fenntartásait hangoztatta az elérhető francia erők csekély létszáma, a helyiek által nyújtandó támogatás bizonytalansága és a várható török megtorlás okán.²⁶

Az 1916 nyarán kirobbantott arab felkelés Párizsban pozitív fogadtatásra talált egyrészt azért, mert a brit támogatással harcoló

²⁰ FERWAGNER 2016a.

²¹ SCHATKOWSKI SCHILCHER 1992.

²² AJAY JR. 1974.

²³ FERWAGNER 2016b.

²⁴ A hadügyminisztérium 1916. július 27-i levele a francia hadsereg főparancsnokának. AFGG 1935, 117–119. o.

²⁵ A francia hadsereg főparancsnokának 1916. augusztus 1-jei levele a hadügyminiszternek. AFGG 1935, 120–121. o.

²⁶ FRÉMEAUX 2016.

arábiai beduinok több ezer oszmán katonát kötöttek le, másrészt azért, mert az észak-afrikai francia gyarmatok muszlim lakossága a felkelés láttán szembefordulhatott a törökökkel és nagyobb szimpátiával viseltethetett az ellenük harcoló Franciaország iránt. Nem véletlen, hogy Párizsban úgy döntöttek, támogatják Huszein lázadását és egy politikai, valamint egy katonai küldöttséget menesztenek az emírhez.

1916 szeptemberében, a mekkai zarándoklat (*háddzs*) idején az algériai Saríf Kádi tüzértiszt vezetésével, aki 1887-ben első muszlimként végezte el a párizsi műszaki főiskolát, 42 tisztet és 983 közkatonát magában foglaló francia katonai küldöttség indult a Vöröstenget-parti Dzsiddába. A 600 zarándokból álló „politikai” küldöttség élén az algériai Si Kaddúr ibn Gabrit, a marokkói szultán protokollfőnöke állt, s benne algériai, tunéziai, marokkói és francia nyugat-afrikai tekintélyes muszlim személyiségek is helyet foglaltak. A két missziót az arabul beszélő Édouard Brémond alezredes fogta össze. A politikai küldöttséget Mekkában Huszein ünnepélyes audiencián fogadta, s az eseményt a francia szándékokkal ellentétben újdonsült „állama” elismerésének tekintette. A misszió 1 millió 225 ezer aranyfrankot vitt magával, amit egy kisebb berber katonai kontingens, gépfegyverek, tábori tüzérség és a beduinok között szétosztott 2400 db puska egészítette ki. Habár ez a kb. 350 fős egység a britekkel szorososan együttműködött (miközben a katonai küldöttség nagyobb része Szuezből maradt), s elsődleges politikai célja annak megakadályozása volt, hogy az angolok kizárólagos befolyást szerezzenek a Közel-Keleten, a majdani arab felkelésben mégis rendkívül értékes szerepet játszott.²⁷ A republikánus franciák ráadásul – érdekeik védelmében – nem haboztak Huszeint „őfelségének” nevezni a vele folytatott kommunikáció során, míg a monarchista britek – ugyancsak az érdekeik miatt – erre soha nem voltak hajlandók. Összességében nem véletlen, hogy

²⁷ BRÉMOND 1931.; LE PAUTREMAT 2006. Brémond életéről lásd PORTE 2009.

1918-ban a saríf hadseregében a tisztek és altisztek túlnyomó többségét az antant Egyiptomból és Észak-Afrikából származó katonái tették ki.

A különítmény utászai elsősorban a hidzsázi vasút elleni támadásokban jeleskedtek. Idővel két részre osztották a csoportot, az egyik Huszein második fia, Abdalláh, a másik a harmadik fia, Feiszal hadtestébe került. Kaptak ágyúkat és géppuskákat is, habár csak 1918 tavaszán, s akkor is csak heves vitát követően. Akaba elfoglalása (1917. július 2.) után a franciák odaküldték Rosario Pisani hadnagyot egy 50 fős kisebb kontingenssel, amelynek tagjai a későbbiekben kitértek a bátorságukkal a sivatagi csatározásokban.²⁸ Az észak-afrikai származású katonák (4 tiszt, 97 közlegény) pedig gerillák módjára változatlanul a vasúttrobbantásokban jeleskedtek.

Brémond küldetésének, aki 1917 nyarán 13 tisztnak és 6 altisztnak parancsolt,²⁹ elsősorban politikai okai voltak. A helyszínen a szövetségeseinek tekintett brit tiszteknek azt fejtegette, hogy nem szabadna megengedni az araboknak Medina elfoglalását és a további északi előretörésüket, mert az sérthetné a nem sokkal korábban a Sykes–Picot-féle szerződésben megfogalmazott, Palesztinára, Szíriára és Mezopotámiára vonatkozó brit és francia igényeket. Éppen ezért Brémond azt szorgalmazta, hogy küldjenek legalább tízezer fős brit–francia reguláris haderőt Hidzsázba egyrészt Huszein bukducsoló felkelésének támogatására, másrészt viszont az ellenőrzésére és kordában tartására. A javaslat aggasztotta a kairói brit hatóságokat, mert nem akarták, hogy francia katonaság szálljon partra a Vörös-tenger mellékén, s hosszas intrikák révén elérték, hogy ejtsék Brémond tervét.³⁰ Az arabiai francia jelenlét azért aggasztotta a briteket, mert tartottak szövetségésük (ebben a

²⁸ Pisanit Allenby egyiptomi brit főparancsnok 1917 őszén ki is tüntette. Vö. Saint-Quentin százados 1917. október 15-i levele a hadügyminisztériumnak. AFGG 1935, 562–563. o.

²⁹ Brémond ezredes 1917. június 19-i levele Bailloud tábornoknak. AFGG 1935, 377–379. o.

³⁰ ANDERSON 2014, 198–200., 235–243. o.

tekintetben inkább riválisuk) térségbeli térnyerésétől, ezért 1917 tavaszán szorgalmazták a francia kontingens kivonását.³¹ Brémond ellenben azt jelentette Párizsnak, hogy a britek nem tartják magukat ama kétoldalú megállapodáshoz, amely szerint egyik hatalom sem törekszik érdekszféra kialakítására az Arab-félszigeten. Franciaország azonban ügyelt arra, hogy ebben az elsődlegesen mégiscsak brit érdekeltségű régióban ne akasszon tengelyt a szövetségével. Alexandre Ribot miniszterelnök a következő utasítást küldte a kairói francia főképviselőnek: *„Hidzsázt távolról sem nyilvánítottuk olyan területté, ahol »Nagy-Britanniának abszolút cselekvési szabadsága van«, hiszen az 1916. május 16-i francia–angol megállapodás [a Sykes–Picot-szerződés] szentesítette az arab állam függetlenségét. [...] Mindazonáltal, még ha a mi hidzsázi tevékenységünket nem is kell Angliáé alá rendelni, helyesebb azt a brit kormány egyetértésével folytatni, ennek érdekében pedig előnyösebb lenne átengedni neki a kezdeményezést minden olyan esetben, amelyben Hidzsáz függetlenségének alapvető elve vagy a mi muszlim érdekeink nem érintettek.”*³²

Alighanem ennek is köszönhető, hogy a két nagyhatalom közötti rivalizálás Hidzsázban soha nem vezetett el tényleges konfliktushoz, mivel ebben egyikük sem volt érdekelt. Az 1916-os ominózus szerződés egyik tető alá hozója, Mark Sykes brit diplomata éppenséggel arra törekedett, hogy minden eszközzel megnyugtassa a franciákat. 1917 nyarán Dzsiddából hazafelé tartva Kairóban francia partnere, François Georges-Picot társaságában világossá tette arab nacionalisták egy csoportja előtt, hogy a Közel-Keletet érdekszférákra fogják osztani, jóllehet a független arab állam létre fog jönni. 1917 decemberében pedig Párizsban megjelent a Quai d’Orsay-hoz közelálló nyomásgyakorló csoport, a Sukri Ganem költő által vezetett Szíriai Központi Bizottság előtt és Jean Goût, a francia külügy ázsiai aligazgatóságának főnöke társaságában kijelentette,

³¹ Ami nem történt meg: a misszió Dzsiddában maradt még 1918 után is, s a francia hírszerzés és befolyás központjaként működött a továbbiakban. Az 1917 végén hazarendelt Brémond helyét a helyettese, Cousse parancsnok vette át.

³² BREMOND 1931, 137., 139–140. o.

a Sykes–Picot-szerződést hiánytalanul végre fogják hajtani. „A szíriaiaknak akarniuk kell, hogy Franciaország megadja nekik azt az elengedhetetlen támogatást, amelyre a hosszú ideig elnyomott népeknek szükségük van, mígnem már önállóan is megállnak a lábukon” – tette hozzá.³³

1916–1917 fordulóján véglegessé vált, hogy az Archibald Murray tábornok parancsoksága alatt álló, Egyiptomban állomásozó brit expedíciós hadsereg támadást fog indítani Palesztina ellen. Ez lehetőséget teremtett arra, hogy Párizsban felelevenítsék a korábbi levantei partraszállási terveket, csakhogy az afrikai főosztály az eszközök hiánya miatt kivitelezhetetlennek tartotta mind a partraszállást, mind oszmánellenes felkelés kirobbantását.³⁴ Ugyanakkor a francia kormány azt sem szerette volna, hogy Murray teljesen egyedül foglalja el Szíriát, mert joggal tartott attól, hogy a francia érdekek veszélybe kerülnek. Kérvényezte Londontól, hogy francia csapatok is részt vehessenek a hadműveletben, amit azonban elutasítottak. Csak arra nyílt mód, hogy Murray mellé politikai képviselőként odaküldjék Georges-Picot-t egy kisebb algériai katonai kontingenssel.

A tervet 1917 januárjában Hubert Lyautey hadügyminiszter a Szíriai Francia Akcióbizottság nyomására támogatásáról biztosította, így alakulhatott meg áprilisban port-szaídi bázissal a Palesztinai Francia Különítmény (DFP), a Dardanelláknál harcoló francia expedíciós hadsereg vezérkari főnökének egykori helyettese, Jean Philpin de Piépape ezredes parancsnoksága alatt. A javarészt önkéntesekből toborzott, gyengén felszerelt és kiképzett, 2750 fős, főleg algériaiakból álló egységet eredetileg csupán arra szánták, hogy a palesztinai és szíriai francia érdekeket védelmezze, a harcokba bevetni nem is akarták. Csupán arra szolgált volna, hogy „védelmezze a francia zászlót”.³⁵ A gázai csaták kudarca (1917. március–április) után Piépape részéről ismét felmerült egy alexandrettai

³³ Discours de Sir Mark Sykes. *Correspondance d'Orient*, 11. évf., 182. sz. 1918. január 25. 55–56. o.

³⁴ Feljegyzés a hadügyminiszternek egy esetleges szíriai francia hadművelet tárgyában, Párizs, 1916. október 12. AFGG 1935, 184–187. o.

³⁵ FRÉMEAUX 2016.

partraszállás lehetősége, hogy így gyengítsék meg a palesztinai oszmán védelmet,³⁶ az akcióba pedig bevonták volna a görögöket és a japánokat is (akkoriban japán hadihajók teljesítettek szolgálatot a Földközi-tengeren).³⁷ Uehara Juszaku báró, a japán vezérkari főnök felajánlotta a tokiói francia katonai attasénak első körben 100 ezer, később pedig további 50 ezer japán katona részvételét az Oszmán Birodalom elleni háborúban akár a Kaukázusban, akár Egyiptomban, akár Mezopotámiában, ami a japán flotta szállítókapacitását ismerve kivitelezhetőnek tűnt. Végül azonban elvetették ezt a lehetőséget, s a szükséges erők nagysága (legalább 11 hadosztály, 130 ezer fő) miatt az önálló francia partraszállást is.³⁸

1917 súlyos problémákat hozott az antant számára (oroszoszági forradalmak, a francia hadsereg válságos helyzete a nyugati fronton). A britek Murray helyére Edmund Allenby tábornokot állították és megfelelő eszközökkel is ellátták a palesztinai hadjárat felújítására. Októberben ismét felmerült, hogy Franciaország egy nagyobb kontingenssel, három hadosztállyal járuljon hozzá az offenzívához (21 ezer fő Szalonikiból, 10 ezer az anyaországból, 8 ezer Ciprusról érkezett volna), ám hiányzott a szállítókapacitás. Így Allenby a ragyogó sikereit (harmadik gázai csata, Jeruzsálem elfoglalása) lényegében a franciák nélkül érte el (a szent város megszállásában mindössze 50 francia katona vett részt...). A DFP-t csupán front mögötti biztosító, őrző-védő feladatokra alkalmazták: egy héten két nap algériai lövészek őrizték a Sziklamecsetet.³⁹

Allenby előretörése 1917–1918 fordulóján egyre jobban aggasztotta a francia külügyminisztériumot, mert tisztában volt azal, hogy erő híján nem lesz, ami Párizs érdekeit Szíriában megvédje. Ezért is szorgalmazta Georges-Picot az erősítést, amit eleinte

³⁶ Piépape 1917. május 10-i levele a hadügyminiszternek. AFGG 1935, 327–333. o.

³⁷ A britek 1914 óta kérték Tokiót, hogy küldjön hadihajókat az Indiai-óceánra és a Földközi-tengerre. A kérést 1917 elején megismételték. A japánok cserébe a kínai igényeik elismerését kérték. NISH 2012, 150., 171., 203. skk.

³⁸ FRÉMEAUX 2016.

³⁹ CLOAREC 2010.

ugyan visszautasítottak, de a hadművelet áttevődése Szíriába, Libanonba és a Jordán folyón túlra megváltoztatta a hadvezetés álláspontját, s beleegyezett a DFP létszámának növelésébe (előbb 6425, majd 8400 főre). A csapatok Ciprusról („Keleti Légión”), Tunéziából és Franciaországból 1918 márciusa és májusa között indultak útnak a Közel-Keletre.⁴⁰ A DFP elnevezése kibővült a szíriai jelzővel (DFPS), utalva a francia ambíciókra, de továbbra is Allenby alárendeltje maradt. Az alakulathoz nemcsak algériai lövés- és lovas egységek, hanem szíriai és libanoni önkéntesek is csatlakoztak. Tüzérséget és légierőt is kaptak. A DFPS 1918 nyarára végül kicsivel több mint 7000 főből állt, a létszám fele volt európai, ami eltörpült a brit expedíciós hadsereg több mint 100 ezer katonája és 300 ágyúja mellett.

Allenby újabb offenzívájára 1918 szeptemberében nyílt mód, s villámgyors sikerrel járt: október 1-jén bevették Damaszkuszt, 30-án a Porta kénytelen volt fegyverszünetet kötni. A harcok ezen szakaszában a DFPS már tisztességgel helyt állt, Ammán környékén például a francia tüzérség kifejezetten jó szolgálatot tett, miközben Pisani az arab felkelést támogatta 140 emberével, s részt vett Huszein emír fiának, Feiszalnak a diadalmas damaszkuszi bevonulásában. A fegyverszünet előestéjén, október 28-án Párizs a DFPS élére az időközben tábornokká előléptetett Hamelint nevezte ki, hogy egyenrangú félként tárgyalhasson Allenbyvel, de ez nem kendőzhette el a tényt, hogy a francia pozíciók a Közel-Keleten szármalasan gyengék voltak a háború befejeződésekor. Igaz, hogy Allenby október 6-án biztosítékokat nyújtott a bejrúti kikötő előtt várakozó francia flotta parancsnokának, Georges Varney altenger-nagynak, hogy katonákat tehet partra, majd megérkezett Georges Picot is, közben pedig Piépape lett a város katonai kormányzója.⁴¹ 11-én további kontingensek érkeztek, ami lehetővé tette, hogy leg-

⁴⁰ Hamelin 1918. február 24-i feljegyzése a vezérkari főnök számára. AFGG 1935, 667–671. o.

⁴¹ FRÉMEAUX 2016.

alább a tengerpart szilárdan francia kézbe kerüljön, így megindulhatott a humanitárius segítségnyújtás az éhhalál szélén álló lakoságnak.⁴² A DFPS eszközei és mérete nem is tette volna lehetővé, hogy nagyobb területet tartson megszállás és ellenőrzés alatt, hiszen például tisztikarának fele spanyolnáthában szenvedett. Hamelin még 1919. január 1-jén is csupán 10 ezer katonával rendelkezett. Hiába fogadták október 7-én a bejrútiak az első ideérkező francia katonákat kitörő jókedvvel, és hiába érkezett egy hónap múltán egy újabb egység Latakiába, ez a mindent elsőprő brit fölény a franciák pozícióit szerfelett ingatagrá tette. A helyzetükről mindent elmond, hogy csapataik egyáltalán nem rendelkeztek teherautókkal, ami a katonák mozgásához nélkülözhetetlen lett volna, így a városok között a szárazföldön belül gyalog voltak kénytelenek közlekedni, s ez a gazdagság külső megnyilvánulásaira érzékeny keleti emberre nem tett jó benyomást. Hiába kértek már 1918 októberében sürgősen járműveket Párizstól, azok csak 1919 nyarán érkeztek meg: a britekkel összevetve a franciák valóban nevetségesen gyenge erőt képviseltek.

Nem kétséges, hogy a franciák abszolút másodlagos szerepet játszottak az első világháború közel-keleti harcaiban. A következő években ugyanakkor szívós diplomáciával és katonai erőfeszítéssel sikerült elérniük az újonnan létrehozott mandátumrendszeren belül az érdekeik érvényesítését, habár ennek során kudarcok is érték őket és kompromisszumokat is kénytelenek voltak kötni.

Felhasznált irodalom

AFGG 1935 = Ministère de la Guerre, État-Major de l'Armée, Service historique: Les armées françaises dans la Grande Guerre. Tome IX, 1er volume, Volume d'annexe. Imprimerie nationale, Paris, 1935.

⁴² ÉMILY 1922, 121-147. o.; DE WAILLY 2010, 80-85. o.

AJAY JR. 1922 = AJAY JR., Nicholas Z.: Political Intrigue and Suppression in Lebanon during World War I. *International Journal of Middle East Studies* 5. évf., 2. sz. (1974. április) 140–160. o.

AMMOUN 1997 = AMMOUN, Denise: *Histoire du Liban contemporain*. Fayard, Paris, 1997.

ANDERSON 2014 = ANDERSON, Scott: *Lawrence in Arabia. War, Deceit, Imperial Folly and the Making of the Modern Middle East*. Atlantic Books, London, 2014.

BRÉMOND 1931 = BREMOND, Édouard: *Le Hedjaz dans la guerre mondiale*. Payot, Paris, 1931.

CHAR = Churchill Archive Center

CLOAREC 2010 = CLOAREC, Vincent: *La France et la question de Syrie (1914-1918)*. CNRS, Paris, 2010.

D'ANDURAIN 2010 = ANDURAIN, Julie d': *La Méditerranée orientale durant la Grande Guerre, nouvel enjeu entre la France et la Grande-Bretagne*. In: Jean-Paul Pellegrinetti (szerk.): *La Grande Guerre en Méditerranée*. Cahiers de la Méditerranée 81. sz., 2010. december. 25–44. o.

DE WAILLY 2014 = WAILLY, Henri de: *Liban, Syrie: le mandat 1919-1940*. Perrin, Paris, 2010.

ÉMILY 1922 = ÉMILY, J.: *L'assistance française en Syrie*. In: *Haut-Commissariat de la République Française en Syrie et au Liban: La Syrie et le Liban en 1921*. Emile Larose, Paris, 1922.

EZZERELLI 2014 = EZZERELLI, Kaïs: *Diplomatie occidentale et dissidence arabe. La France coloniale et le mouvement arabiste en Syrie ottomane (1912-1914)*. Dar al-Wasla, Tunis, 2014.

FERWAGNER 2016a = FERWAGNER Péter Ákos: *Közel-keleti nagyhatalmi érdekek az első világháborúban: titkos szerződések. Mediterrán és Balkán Fórum*, 9. évf. (2016), 3–4. sz. 33–52. o.

FERWAGNER 2016b = FERWAGNER Péter Ákos: *Arábiai Lawrence és az arab felkelés. Belvedere Meridionale* 28. évf. (2016), 4. sz. 5–24. o.

FRÉMEAUX 2016 = FRÉMEAUX, Jacques: *Les interventions militaires françaises au Levant pendant la Grande Guerre*. *Guerres*

mondiales et conflits contemporains 262. sz., 2016. április-június. 49–71. o.

KRAJCSIR 2015 = KRAJCSIR Piroska: A Musza Dagh igaz története. Rubicon 26. évf. (2015), 5–6. sz. 26–29. o.

KRÁMLI 2015 = KRÁMLI Mihály: A navalizmus és az osztrák-magyar haditengerészet felkészülése a Nagy Háborúra. In: Majoros István (főszerk.): Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára. ELTE BTK, Budapest, 2015. 181–194. o.

LAURENS 1999 = LAURENS, Henry: La question de Palestine. Tome 1. L'invention de la Terre sainte (1799-1922). Fayard, Paris, 1999.

LECLERC 1998 = LECLERC, Christophe: Avec T.E. Lawrence en Arabie. La mission militaire française au Hedjaz 1916-1920. L'Harmattan, Paris, 1998.

LE PAUTREMAT = LE PAUTREMAT, Pascal: La mission du Lieutenant-colonel Brémond au Hedjaz, 1916-1917. Guerres mondiales et conflits contemporains 221. sz., 2006/1. 17–31. o.

MOELLER 2011 = MOELLER, Esther: Les écoles françaises au Liban 1909-1943: lieux de la „mission civilisatrice”? Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde 46. sz., 2011. 181–192. o.

NISH 2012 = NISH, Ian H.: Alliance in Decline. A study in Anglo-Japanese relations, 1908–23. Bloomsbury, London, 2012.

PEDRONCINI 2015 = PEDRONCINI, Guy: Les Alliés et le problème du haut commandement naval en Méditerranée 1914-1918.

http://www.institut-strategie.fr/pub_Mo2%20PEDRONCINI_HAUT%20COMMAND.html, letöltés: 2015. június 12.

POINCARÉ 1926 = POINCARÉ, Raymond: Au service de la France. Neuf années de souvenirs. Tome II. Les Balkans en feu. Plon, Paris, 1926.

PORTE 2009 = PORTE, Rémi: Le Général Édouard Brémond (1868-1948) ou l'anti-Lawrence d'Arabie. Cahiers du CESAT 15. sz., 2009. március. 7–11. o.

REPORT 1939 = REPORT of a Committee set up to consider Certain Correspondence between Sir Henry McMahon (His Majesty's High Commissioner in Egypt) and the Sharif of Mecca in 1915 and 1916. March 16, 1939. Presented by the Secretary of State for the Colonies to Parliament by Command of His Majesty. Printed and published by His Majesty's Stationery Office, London, 1939.

<http://unispal.un.org/unispal.nsf/0/4c4f7515dc39195185256cf7006f878c?OpenDocument>, letöltés: 2014. március 7.

RIFFIER 2001 = RIFFIER, Jean: Les œuvres françaises en Syrie à la veille de la Première Guerre mondiale: compétitions linguistiques et rivalités coloniales. Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde 27. sz., 2001. 83–96. o.

SANCHEZ-SUMMERER 2009 = SANCHEZ-SUMMERER, Karène: Les langues entre elles dans la Jérusalem ottomane (1880-1914). Les écoles missionnaires françaises. Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde 43. sz., 2009. 119–143. o.

SCHATKOWSKI SCHILCHER 1992 = SCHATKOWSKI SCHILCHER, Linda: The Famine of 1915–1918 in Greater Syria. In: John Spagnolo: Problems of the Modern Middle East in Historical Perspective. Essays in Honour of Albert Hourani. Ithaca Press, Reading, 1992. 229–258. o.

THOBIE 1977 = THOBIE, Jacques: Placements et investissements français dans l'Empire ottoman, 1881-1914. In: Maurice Lévy-Leboyer (szerk.): La position internationale de la France, aspects économiques et financiers, XIXe-XXe siècles. PUF, Paris, 1977. 285–295. o.

THOBIE 1985 = THOBIE, Jacques: Ali et les 40 voleurs. Impérialismes et Moyen-Orient de 1914 à nos jours. Messidor, Paris, 1985.

THOBIE 2007 = THOBIE, Jacques: L'importance des écoles dans la diffusion du français dans l'Empire ottoman au début du XXe siècle. Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde 38–39. sz., 2007. június–december. 67–85. o.

WERFEL 1973 = WERFEL, Franz: A Musza Dagh negyven napja. I–II. Európa Kiadó, Budapest, 1973.

KORDÉ NÓRA

**ADALÉKOK A BAJAI HADIFOGOLYTÁBOR
(1944–1945) TÖRTÉNETÉHEZ –
PUSKÁS MIHÁLY IRATANYAGA A TÜRR ISTVÁN
MÚZEUM HELYTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN**

Bevezető

A második világháborús bajai hadifogolytábor kérdése nemrégiben, azaz 2018 őszén újra napirendre került egy, a város déli határában zajló építési beruházás kapcsán. Feltételezhető volt, hogy az építési terület érinti az egykori határvadász-laktanya barakktáborának északi oldalát, és nem lehetett kizárni, hogy egybe esik az egyik jelölt temetési hellyel, amelyet a tanulmány fő forrásaként jelölt Puskás Mihály-féle dokumentumok tartalmaznak.¹ Utóbbi forrással 2018 nyarán találkoztam először a bajai Türr István Múzeum helytörténeti gyűjteményében, de ekkor még nem tudtam, hogy pár hónap múlva a hadifogolytábor kutatása kapcsán ezt az iratanyagot fogom a legtöbbet forgatni.

A terület kutatása kapcsán Baja Város Önkormányzata felvette a kapcsolatot a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeummal,² mint a hadisírok kapcsán illetékes intézménnyel. Az induló munkálatok során a szakemberek talajradaros felderítést és dr. Polgár Balázs régész-muzeológus (HM HIM) vezetésével próbaásatást végeztek, amelynek során már az első alkalommal kerültek elő az adott időszakra vonatkozó tárgyak.³ A

¹ TIM TD 2019.2.1.1 – 2019.2.28.1

² A továbbiakban: HM HIM.

³ Szemüveglencse-töredék, öngyújtó-maradványok, bakancspatkó, porcelánedény- és tetőcserép-töredékek kerültek elő, ld.: POLGÁR 2019, 200. o.

munkálatok a következő évben is folytatódtak, a vizsgálandó területet északi irányba is kiterjesztve, ahol 2019 elején több – már bolygatott – sírgödröt sikerült feltárni és így lokalizálni az egykori fogolytábor II-es számú temetőjét.⁴

Történelmi áttekintés

Baján, a II. világháború végén, a város szovjet megszállása, azaz 1944. október 20–21.⁵ után alakították ki a szovjet fenntartású hadifogolytábort, a város déli, alvégi részén lévő Vaskúti úti (Szabadság utcai) laktanya területén. A városban hadiállapotok uralkodtak, Budapesten és a Dunántúlon még javában dúlt a háború, amikor az oroszok hadifogoly-gyűjtőtáborként kezdték használni az egykori határvadász-laktanyát és annak barakktáborát.

Szervezetileg a szovjet irányítású fogolytáborok az NKVD GUPVI, azaz a Szovjetunió Belügyi Népbiztossága Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokságának felügyelete alá tartoztak, a közvetlen felügyeletet pedig a 2., 3. és a 4. Ukrán Front NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi Osztályainak parancsnokai gyakorolták, amíg a frontok illetékessége tartott, utána pedig a Szövetséges Ellenőrző Bizottság vette át szerepüket.⁶ Anyagi ellátás tekintetében pedig ahhoz a parancsnoksághoz tartoztak (szovjet, bolgár, román), amelynek csapatai az adott területet elfoglalták.⁷ A foglyok sorsával kapcsolatos döntésekben az NKVD hadifogoly- és internáltügyi csoportfőnöke, Iván Petrov altábornagy, illetve az NKVD vezetője, Lavrentyij Berija volt illetékes, legfelsőbb szinten pedig az Állami Védelmi Bizottság elnöke, maga Sztálin.⁸

⁴ A HM HIM egy kisfilmet is készített a 2018–2019-es bajai feltárásokkal kapcsolatban: <https://www.youtube.com/watch?v=7FZIGuSrZ4U&t=2s>

⁵ GALAMBOS 2008. Forrás: <http://roncskutatas.com/node/9006>

⁶ BOGNÁR 2006, 298–299. o.

Forrás: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/bognar/diss.pdf>

⁷ Uo. 64. o.

⁸ Uo. 64. o.

A frontvonal nyugatra tolódásával 1944 őszétől egyre több hadifogolytábor jött létre, a mai Magyarország területén 47 településen összesen 56 tábor.⁹ Területileg hat táborcsoportot különböztet meg dr. Bognár Zalán történész, ezek a tiszántúli; az északkelet-magyarországi (főként román őrizetű); a dél-dunántúli (főként bolgár őrizetű); a Duna-Tisza-közi, ún. budapesti (ide sorolható a bajai is); az észak-dunántúli, székesfehérvári és az észak-dunántúli, Duna-menti; funkció szempontjából hetedik csoportként a különleges és tranzit feladatokat ellátó táborok (mint a bajai is) jelennek meg meg.¹⁰ Nagyságuk, azaz befogadóképességük szerint létrejöttek kisebb táborok, azaz pár száz főt koncentráló; pár ezer fős; 5000–15 000 fős; 15 000–25 000 főt befogadó, vagy a legnagyobbak, amelyekben akár 40 000 fogoly is lehetett.¹¹ A bajai tábor a nagyobbak, azaz a 15 000–25 000 főt befogadó lágerek közé tartozott.¹² A hadifogolytáborok funkciójukat tekintve gyűjtő-, átmeneti-, vagy elosztó (tranzit) táborok lehetnek.¹³ Szerepükből adódóan sok vegyes funkciójú láger volt, amelybe az adott területen elfogott katonákat gyűjtötték össze, majd miután a foglyokat megválogatták és az egészségesebbeket bevagóniózták, továbbszállították őket a romániai táborokba, onnan pedig a Szovjetunió lágereibe.

A felhasznált források és adatok¹⁴

A bajai hadifogolytábor kutatásával kapcsolatban a legfontosabb forrásom az ún. Puskás-anyag volt.¹⁵ A dokumentumokat Puskás

⁹ Uo. 299. o.

¹⁰ Uo. 80–93. o.

¹¹ Uo. 98–100. o. A legnagyobbak között megemlíthetjük a két székesfehérvárit, a két ceglédit, a két gyórit, a gödöllőit, a jánosházait és a sopronkőhidait.

¹² Uo. 99. o.

¹³ Uo. 299. o.

¹⁴ Ezúttal szeretnék köszönetet mondani mindenkinek, aki segítségével hozzájárult írásom létrejöttéhez.

¹⁵ TIM T. Gy. 2019.2.1.1 – 2019.2.28.1.

Mihály iparos, építési vállalkozó gyűjtötte össze,¹⁶ aki bejárt a hadifogolytáborba, szemtanúja volt működésének és felszámolásának, valamint sikerült megszereznie egy részleges listát a fogolytáborban meghaltakról.

A fogolytábor történetére vonatkozóan találtam adatokat a bajai Ferencesek Háztörténetében,¹⁷ valamint dr. Surányi István – ügyvéd, az adott időszakban Baja egyik polgármestere¹⁸ – visszaemlékezéseiben is. Szintén nagyon hasznosnak bizonyultak az egykori hadifogolytábor-orvosnak, dr. Dubecz Sándornak a levelei és szakmai beszámolója, amelyet az *Orvosok Lapjában*¹⁹ jelentette meg. Az általam felhasznált sajtóorgánumban, az erősen baloldali *Bajai Hírlapban*²⁰ szintén találtam a témára vonatkozó cikket, amelyeket a lap politikai színezete miatt erős kritikával kellett kezelni.

Az összegyűjtött feljegyzések, anyaggyűjtések is nagyon fontos információforrások. A témával kapcsolatban dr. Vágvölgyi Ferenc²¹ és Gyulavári József²² által összeállított anyagokat tudtam hasznosítani.

A bajai hadifogolytábor létrejötte és működése

A bajai hadifogolytábort már 1944 végén létrehozta a szovjet városparancsnokság, de egészen pontos dátumot nem ismerünk erre

¹⁶ Puskás Mihály az 1944 végén felállított Közmunkahivatalban dolgozott. A hivatalnak az orosz városparancsnokság által különféle munkákra igényelt létszámot kellett előteremtenie, megelőzve azt, hogy az utcáról szedjék össze a kellő munkaerőt. Közmunkára hadifoglyokat is kivezényeltek. Ld.: TIM T. Gy. 2019.2.1.1. 7. o.

¹⁷ TIM A. Gy. A3479.2003. A Bajai Ferencesek Háztörténete 1942–1950.

¹⁸ Baja polgármestere: 1945. február 5. – 1945. május 12. Ld.: KEMÉNY 2015, 30. o.

¹⁹ DUBECZ 1946. 1–7. o.

²⁰ A BAJAI HÍRLAP 1945-ös jelzett számai.

²¹ Dr. Vágvölgyi Ferenc (1917–2001) helyi orvos, közéleti személyiség.

²² Gyulavári József (1948–2014) újságíró, fotóművész.

vonatkozóan.²³ A város szovjetek általi elfoglalása, azaz 1944. október 21. és 1944 december eleje közötti időszakra tehető a laktanya és a barakktábor kezdeti „benépesítése”. 1944. december 8-tól üzemelt a szociális konyha, amely a kezdetektől ellátta a közmunkán lévőket és a hadifoglyokat, azaz ekkortól már működhetett a fogolytábor.²⁴ A visszaemlékezések is azt igazolják, hogy 1944 végén, december közepe előtt²⁵ már „üzemelt” a bajai fogolytábor.

A tábor fennállására vonatkozóan többségében azzal az adattal (a visszaemlékezések és a feljegyzések között)²⁶ és kutatói állásponttal²⁷ találkoztam, amely 1944 végétől vagy 1945 januárjától 1945 augusztusáig datálja azt. Valószínűleg augusztus végéig, szeptember elejéig²⁸ működhetett, de ekkorra már eléggé megfogyatkozott hadifogoly-létszámmal.

A tábor elhelyezkedését tekintve, tudatosan alakították ki a Vaskúti úti laktanyában, egyrészt mert jól őrizhető volt, másrészt azért, mert közlekedési szempontból is jó volt az elhelyezkedése, hiszen itt haladt a Baja–Hercegszántó vasútvonal, harmadrészt, mivel az út túloldalán tartozott hozzá egy hat deszkaépületből álló barakktábor is. A barakktábort feltehetően 1940-ben²⁹ vagy 1941-ben³⁰ építették és elsőként jugoszláv hadifoglyok kerültek ide, miután Magyarország csatlakozott a Jugoszlávia elleni hadműveletekhez. Később, 1944 első felében pedig Bács-Bodrog vármegye Duna-menti zsidóságát koncentrálták Baján, és emiatt alakítottak

²³ Puskás Mihály feljegyzése szerint 1945. januártól szeptemberig volt hadifogolytábor a Vaskúti úti laktanyában. TIM T. Gy. 2019.2.1.2

²⁴ KEMÉNY 2015, 198–199. o.

²⁵ GYULAVÁRI 1992, 72., 74. és 81. o.

²⁶ TIM T. Gy. 2019.2.2.1 és 2019.2.4.1; GYULAVÁRI 1992, 74. o. és TIM A. Gy. A 2944.2000. 11/a-3. és 29. o.

²⁷ BOGNÁR 2006, 54. és 114. o.

²⁸ Puskás Mihály anyagaiban több helyen 1945. szeptember szerepel.

²⁹ BOGNÁR 2006, 73. o.

³⁰ TIM A. Gy. A 2944.2000. 1. o.

ki a városban két nagyobb internálótábort és öt kisebb tábor, utóbbiak közül egy a Vaskúti úton működött.³¹ A laktanya barakktáborra lehetett a Vaskúti úti tábor.³²

Ha a tábor nagyságát, azaz befogadóképességét nézzük, azt mondhatjuk, hogy a nagyobbak, azaz a 15 000–25 000 főt befogadó lágerek közé tartozott.³³ A leírások, visszaemlékezések szerint a bajai tábor már 1945 első hónapjaiban túlzásúfolttá vált,³⁴ hiszen tavasszal, a dunántúli harcok újbóli megerősödésével, valamint Budapest ostromakor is rengeteg hadifogoly érkezett. A Budapest–Baja közti útvonalat is nevezték „*halálmenetnek*”, mivel annak során sokan – a már egyébként is legyengült bakák és civilek közül – nem bírták az ellátás nélküli, 4–5 napig tartó kimerítő menetelést.³⁵

A foglyokat a gyűjtőtábor funkcióinak megfelelően koncentrálták, majd kiválogatták az egészségesebbeket, azaz a munkaképesebbeket és kelet felé szállították őket tovább.³⁶ A keleti irány általában a szegedi vagy a temesvári gyűjtőtábort jelentette, ahonnan a nagyobb romániai hadifogolytáborokba kerültek, például Foksány(i)ba vagy Tecuciba.³⁷ A bajai tábor fokozatosan átalakult elosztótáborrá és egyre erősödtek tranzitlágeri funkciói. Főként két irányból érkeztek nagyobb hadifogoly-szállítmányok vonaton vagy menetek gyalog: az északi irányból Budapest felől (főként annak ostroma idején) és nyugati-délnyugati irányból a Dunántúlról. Utóbbi akkor erősödött fel, amikor 1945 nyarán megszűnt a frontok illetékessége, és kivonták a bolgár (és a román) hadsereget Magyarországról, aminek következtében az addig bolgár őrizetű

³¹ SÁGVÁRI 1994, 25 o.

³² BRAHAM 2007, 117. o. és TIM A. Gy. A 2944.2000. 1. o. Vágvölgyi egyértelműen a barakktábort említi zsidó internálótáborként.

³³ BOGNÁR 2006, 100. o.

³⁴ GYULAVÁRI 1992, 72., 74. o. és Bognár 2017, 8–9. o.

³⁵ BOGNÁR 2017, 7. o.

³⁶ GYULAVÁRI 1992, 72. o.

³⁷ BOGNÁR 2006, 85. és 91. o.

dél-dunántúli táborok foglyainak nagy részét átadták a bajai szovjet táborparancsnokságnak.³⁸

A hadifogolytábor baraktáborra a szögesdrót kerítéssel.³⁹

A hadifoglyok többségében magyarok és németek voltak, de voltak ruszinok,⁴⁰ és előfordultak más nemzetiségűek is.⁴¹ A táborban sok volt a civil, nők és gyermekek is bekerültek fogolyként. Jellemző volt a szovjetekre, hogy a létszám kiegészítésére gyakran civileket hurcoltak el.⁴²

Azt, hogy szám szerint hányan járhatták meg a bajai fogolytábort – nyilvántartások nélkül – nagyon nehéz lenne megállapítani.

³⁸ Uo. 82–83. o.

³⁹ TIM A. Gy. A2012.95. 6. o.

⁴⁰ A visszaemlékezések alapján főként tolmács és őr pozíciókban láthatjuk a ruszin foglyokat. GYULAVÁRI 1992, 69., 78., 79. o. és L. BALOGH 2015, 142–143. o.

⁴¹ Szabó Iván szobrászművész, egykori hadifogoly lengyeleket, olaszokat, szerbeket, horvátokat és franciákat is felsorol. WALLINGER 1990, 8. o.

⁴² Így járt dr. Czompó József bajai járásbíró és még sokan mások is, akiket szintén belöktek a fogolymentbe és többet nem halottak felőlük. Ld.: SURÁNYI 1991, 14. o.

A visszaemlékezésekben vannak becslések arra vonatkozóan, hogy egy-egy adott időszakban átlagosan hány foglyot tarthattak itt. A számok a 10 000-tól⁴³ a 25 000-ig⁴⁴ terjednek.

A foglyok ellátása kapcsán el kell mondani, hogy a tábor működésének kezdeti időszakában a szociális konyha és a helyi lakosság közreműködésével zajlott, így viszonylag megfelelő volt.⁴⁵ A szociális konyha működését Dörnyei Terézia – a Vöröskereszt Bajai Fiókjának vezetője – és munkatársai is segítették.⁴⁶ Magán-személyek, a hadifogolytábor környékén élők közül szintén sokat tettek a foglyok körülményeinek javítása érdekében.⁴⁷

Puskás Mihály szerepe és iratanyaga⁴⁸

Puskás Mihály bejárt a fogolytáborba⁴⁹ és igyekezett közvetíteni a városvezetés és a táborparancsnokság, valamint a foglyok és az őket kereső rokonok között. Az anyagaiban van egy nagyobb lista,

⁴³ „Nagyjából kb. tízezeren egy időben, de ez a szám – és az állomány is – állomány is állandóan változott.” WALLINGER 1990, 8. o.

⁴⁴ L. BALOGH 2015, 143. o.

⁴⁵ A táborparancsnokság később sem nézte jó szemmel a lakosság karitatív tevékenységét és nem engedélyezte azt. Ld.: GYULAVÁRI 1992, 69. és 73. o.

⁴⁶ KEMÉNY 2015, 203. o. és TIM A. Gy. A2944.2000. 11/a-3. o.

⁴⁷ A foglyok által *elszórt* üzenetek, vagy levelek eljuttatásában is segítettek, amelyeknek köszönhetően sok hozzátartozó kapott értesítést eltűntnek hitt rokona, ismerőse felől. Ezeket a kis papír cetlikre írt üzeneteket „szélpostának”, vagy „kőpostának” is nevezik, amelyeket az út, vagy a vasút mentén dobtak el, vagy egy követ csomagoltak bele és át dobták a fogolytábor szögesdrót-kerítésén. Ld.: BOGNÁR 2017, 7–8. o.

⁴⁸ A kutatás közben sikerült felvenni a kapcsolatot Puskás Lászlóval – Puskás Mihály fiával – aki elmondta, hogy édesapja dr. Takáts Endre polgármestere idején – 1944. október 22.–1945. január 27. – az Ő megbízásából kezdett bejárni a fogolytáborba, amely megbízását később is folytatta. Puskás bunyevác származása révén igen jól megértette magát a fogolytábor parancsnokságával és így közvetítette feléjük a városvezetés kéréseit.

⁴⁹ „(...) fogoly ügyekben Vuics Milutin rendőrségi tiszt Puskás Mihály polgári szemlélyel együtt bejáratosak a táborba.” – olvasható egy 1945-ös jelentésben. Ld.: TIM T. Gy. 2019.2.14.1

amely 802 fogolynevet tartalmaz – életkorral –, illetve a hozzátartozó (kereső) személy nevét és a bajai elérhetőségét.⁵⁰ A Puskás által megőrzött anyagokból tudjuk, hogy a város vezetése több esetben próbálkozott azzal, hogy kihozzon polgári személyeket a táborból.⁵¹ A polgármester – aki ebben az időszakban már dr. Surányi István utóda – Babics József volt⁵², aki több levelet is írt a fogolytábor parancsnokságának, amelyben vagy konkrét személyek kiadatását kérte vagy a fiatakorúakét, betegekét és idősekét.⁵³ A halottak jegyzékét – mint ahogy előde, dr. Surányi István – Babics József polgármester sem kapta meg, pedig ezekről a hadifogolytábor parancsnoksága valószínűleg vezetett nyilvántartást.⁵⁴

A fogolytábor élelmezése – a lakosság segítségét leszámítva – nem volt kielégítő sem mennyiségileg, sem minőségileg. Az elhelyezés is embertelen volt, sokaknak csak a szabad ég alatt jutott hely, télben-hidegben. Az időjárás viszontagságai, a rendszeres és kielégítő élelmezés hiánya, valamint a mostoha higiénés viszonyok hatására az amúgy is legyengült, elcsigázott vagy sebesült katonák körében terjedtek a különféle ragályos betegségek. Mindezek következtében a táborparancsnokság a láger egy részét fogolykórházzá nyilvánította. *„A sok beteg miatt a tábor egy részéből kialakítottak egy fogolykórházat, melyet drótkerítéssel különítették el a tábortól.”*⁵⁵

⁵⁰ TIM T. Gy. 2019.2.9.1. Feljegyezték a hozzátartozó elérhetőségét, így értesíteni tudták, ha erre szükség volt.

⁵¹ Sok esetben konkrétan Puskás Mihályt keresték meg a hozzátartozók, hogy segítsen nekik.

⁵² 1945. május 12. – 1949. május 30. között volt Babics József Baja város polgármestere. Ld.: KEMÉNY 2015, 612. o.

⁵³ TIM. T. Gy. 2019.2.2.7-2019.2.2.9

⁵⁴ TIM T. Gy. 2019.2.25.2

⁵⁵ GYULAVÁRI 1992, 72. o.

Puskás Mihály 1943 körül.⁵⁶

⁵⁶ A fotó a tulajdonos, Puskás László engedélyével közölve.

Dr. Dubecz Sándor 1945 január elejétől 1945 augusztus közepéig⁵⁷ – előbb beosztottként, majd vezető orvosként – dolgozott a fogolytábor sebészeti osztályán, maga is fogolyként.⁵⁸ A doktor 1946-ban, az *Orvosok Lapjában* beszámolt a hadifogoly kórház működéséről, szigorúan szakmai szempontból, a sebész szakorvos szemszögéből értelmezve az eseményeket.⁵⁹ Leírása szerint a sebészeti osztály 450 beteg befogadására volt alkalmas, felszerelését az orosz tábori kórház minimális eszköze jelentette, amelyből még az alap gyógyászati eszközök is hiányoztak.⁶⁰ Írt a betegek állapotát nagymértékben rontó apatikus lelkiállapotról és arról, hogy a kezdeti fennakadások után az ellátás és a higiénés körülmények javultak.⁶¹ 1946-ban – egy évvel a szabadon bocsátása után – nem írhatott az orvos a hadifogolytábor valós körülményeiről; szabadulásakor – mint más foglyok esetében is⁶² – erre valószínűleg nyomatékosan felhívták a figyelmét. Hazatérése után viszont levelezett Puskás Mihállyal és leveléhez mellékelte a bajai hadifogolytáborról készített rajzát, amelyen jól látható a fogolytábor kórháza – azon belül a sebészet és a belgyógyászat – , illetve jelölte rajta azokat a tömegsírokat is (I., II., III. számú temetők), ahova a halottakat temették.⁶³

⁵⁷ Dr. Dubecz Sándor neve szerepel a Puskás-anyagok között lévő, 1945. július 30-án szabadulóról vezetett regiszteres füzetben, azaz július végéig volt a fogolytábor lakója, ld.: TIM T. Gy. 2019.2.15.1

⁵⁸ DUBECZ 1946, 1. o.

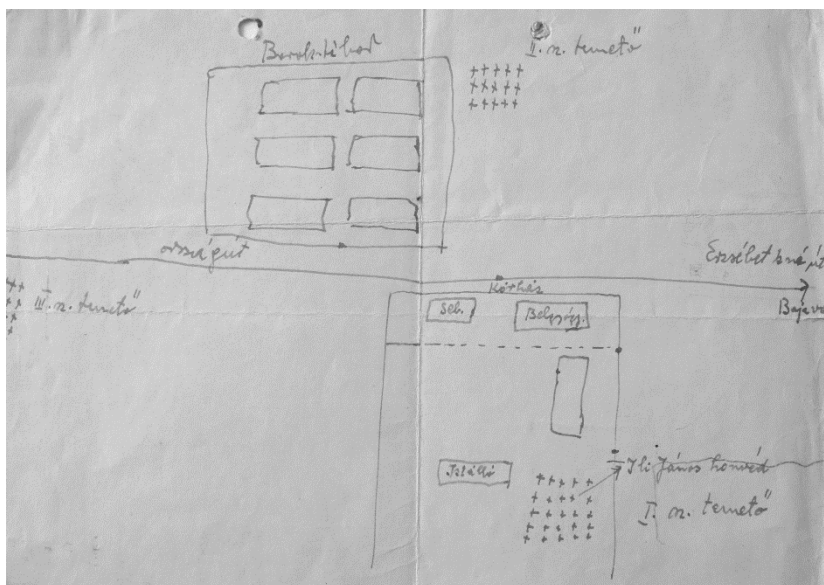
⁵⁹ Uo. 2. o.

⁶⁰ Uo. 1. o.

⁶¹ Uo. 2. o. Ezt megerősíti Surányi István is: „*Bizonyosan a járvány tanulságaként került sor a kínos tisztaság létrehozására és a higiénikus állapotok szigorú fenntartására.*”⁶¹ Ld.: SURÁNYI 1991, 14. o.

⁶² Egy másik fogoly írta: „(...) *nem is volt szabad beszélni arról, hogy hol is voltunk.*” Ld.: GYULAVÁRI 1992, 73. o.

⁶³ TIM T. Gy. 2019.2.17.2

Dr. Dubecz Sándor rajza a hadifogolytáborról és a tömegsírokról.⁶⁴

A halálokok többnyire a már meglévő sebesülésekből vagy a járványos betegségekből, illetve a rossz ellátásból adódtak.⁶⁵ Általánosságban a leggyakoribb halálokok voltak: kiütéses tífusz (vagy flekktífusz), hasi tífusz, vérhas, bélhurut (enteritis), tuberkulózis, skarlát, vérmérgezés, végelgyengülés, fagyás, öngyilkosság.⁶⁶ Januártól már javában diühöngött a kiütéses tífusz; s kisebb mértékben a vérhas is pusztított. (...) A flekktífusz kb. nyár elejéig tartott, akkor viszont fölerősödött a vérhas-járvány."⁶⁷

⁶⁴ TIM T. Gy. TD2019.2.17.2

⁶⁵ A halálozás lehetséges okai között a szökés, azaz annak megtorlása nincs említve a visszaemlékezésekben. Viszont arra van utalás, hogy sok volt a szökés a bajai fogolytáborban. Ld.: BOGNÁR 2006, 78. és 256. o.

⁶⁶ Uo. 188–190. o.

⁶⁷ WALLINGER 1990, 8. o.

Puskás Mihály anyagai között szerepel egy névjegyzék⁶⁸ a bajai fogolytáborban 1945. január 24-től szeptember 1-ig elhaltak közül nyilvántartottokról, amely 428 nevet tartalmaz.⁶⁹ A lista tartalmazza az elhunyt nevét, születési idejét, az izraelita vallásúakat, azt, hogy polgári személy vagy katona az illető, valamint a halál idejét és okát. A 428 fő közül 7 volt izraelita, 1 ruszin. A polgári személyek száma 190 az izraelitákkal együtt, míg a katonáké 216 fő, 22 főről pedig nincs adat. A 190 fő a civilek számaként nagyon magas, még akkor is, ha azt vesszük, hogy valószínűleg a civilek kevésbé bírták a megpróbáltatásokat, mint a katonák. Ezen lista esetében a halottak 44,39 %-a civil, 50,47 %-a katona volt és 5,14 %-a kérdéses. A lista alapján a leggyakoribb halálokok a következők voltak: vérhas 250 fő (58,41 %), kiütéses tífusz és hasi tífusz 29+1 fő, (7,01 %), végegyengülés⁷⁰ 30 fő (7,01 %), mérgezés 13 fő (3,04 %), tüdőgyulladás 7 fő (1,64 %) és TBC 5 fő (1,17 %). A névjegyzékben szereplő napi legmagasabb halálozás január 30-án volt, ekkor 18 fő halt meg.⁷¹ Dr. Bognár Zalán jóval többre becsülte a halottak számát: „naponta a bajai hadifogolytáborba kerültek közül 40-60 fő halt meg, részben a táborban, részben a kórházban (...).”⁷² Dr.

⁶⁸ A Puskás-anyagokban 3 darab jegyzék található, amely a táborban elhaltak közül nyilvántartottakra vonatkozik. Az első csak 383 nevet tartalmaz, a másodikban 427 név található – betűrendben, a halálozás idejével, lakóhellyel és a születési évvel együtt. A harmadik jegyzék pedig egy gépelt másolat, amely egy névvel többet tartalmaz, mint az előző dokumentum. A harmadik névjegyzéket vettem alapul a halálozások további vizsgálatakor, jelzete: TIM T. Gy. 2019.2.8.1. 1–8. o.

⁶⁹ A jegyzék egy hiteles másolat, amelynek a végén Puskás Mihály gépelt neve szerepel, az anyakönyvvezető aláírásának kihagyott hely, és dátumként 1947. november 16. Valószínűleg többnyire ez alapján, utólag állították ki a halotti anyakönyveket azokról a bajai fogolytáborban meghaltakról, akikről a táborból kicsempészett feljegyzésekből tudni lehetett.

⁷⁰ A jegyzékben a halálokok a latin kifejezés rövidítésével szerepelnek. A „Dist.” rövidítés kérdőjelesen distorsiónak van írva, azaz rándulásnak. Feltételezhető, hogy a rövidítés valójában a dystrophiát, azaz az elégtelen táplálkozást jelenti, ami végegyengüléshez vezethetett. Ld.: TIM T. Gy. 2019.2.7.1

⁷¹ TIM T. Gy. 2019.2.8.1. 1–8. o.

⁷² A járványos időszakra értve. Ld. BOGNÁR 2006, 195. o.

Dubecz Sándor tábori orvos is sok halottat említ: „A kórházból naponta 30-40 halott került be a hullakamrába. A temető emberek innen csak sötétedés után vihették ki őket. A hullákat az országút túlsó oldalán tették közös sírokba.”⁷³ A fogolytábor túlélő és a halálozások számarányait huzamosabb ideig figyelemmel követők közül Szabó Iván – aki a fertőtlenítőben dolgozott 1945 áprilisa és 1945 augusztusa között – 8000-re teszi az ezen időszak alatt meghaltak számát.⁷⁴ Több tényező is azt igazolja – a visszaemlékezések és az 1948-as exhumálás eredménye is, amely során 1023 elhunytat temettek újra⁷⁵ – , hogy a névjegyzékben szereplő adatokat nem tekinthetjük relevánsnak a hadifogolytábor teljes területére és időszakára vonatkozóan, mert azok töredékét tartalmazzák a valóságnak. Maga Puskás is ezt írta a jegyzékről: „(...) sikerült sok elhaltnak adatait megszerezni de ez csak egy töredéke lehetséges mert ezek is csak a kórházban elhaltaknak egy része.”⁷⁶

A *Bajai Hírlap* mint helyi újság nem sokszor írt a hadifogolytáborról, csak pár cikk erejéig foglalkozott vele, és azok sem tükrözik a láger mindennapjainak valóságát. Az első cikk, amit ezzel kapcsolatban találtam, 1945. február 24-én jelent meg a következő címmel: „A magyar fogolytábor lelkesen ünnepelte a dicső vörös hadsereg 27. évfordulóját.”⁷⁷ Megkérdőjelezhető a foglyok lelkesedése már csak azért is, mert ekkor már javában dúlt a tífuszjárvány a táborban. Az „ünnepség” valójában a Magyar Kommunista Párt bajai szervezetének demonstrációjaként értelmezhető a hadifogoly-ügy folyamatos kisajátításával kapcsolatban, amint ez országos szinten is zajlott.⁷⁸ Szépen szemléltetik ezt a magatartást az erősen baloldali beállítottságú *Bajai Hírlap* hadifogoly-kérdéssel kapcsolatos írásai is, amelyekben a hadifogoly-ügy rendezése kapcsán folyamatosan

⁷³ WALLINGER 1990, 8. o.

⁷⁴ Uo. 8. o.

⁷⁵ GYULAVÁRI 1992, 65. o. Közli a hivatalos kimutatást, amelyet a bajai hadifogolytáborban elhaltak 1948-as exhumálásakor készítettek.

⁷⁶ TIM T. Gy. 2019.2.26.1

⁷⁷ BAJAI HÍRLAP 1945. február 24., 1. évf. 1. szám 2. o.

⁷⁸ BOGNÁR 2010, 132. o.

a Magyar Kommunista Párt szerepéről és érdemeiről írnak.⁷⁹ Két cikket találtam a bajai hadifogolytáborból történt szabadon bocsátásokról,⁸⁰ az első 1945. július 31-i, amelyben 2000 fogoly elbocsátásáról tesznek említést.⁸¹ A másik írás újabb 3000 fő szabadulásáról szól, akik augusztus 20-án hagyhatták el a tábor.⁸² Az elbocsátások kapcsán megint találkozunk Puskás Mihály nevével: „(...) akkor már feloszlóban volt a tábor, és Széchenyiné és Puskás mérnök már adták ki az elbocsátó igazolványokat (...).”⁸³ Puskás Mihály⁸⁴ a tábor felszámolásakor is tevékenyen részt vett a különböző feladatokban, ezt tanúsítják azok az elbocsátásokkal kapcsolatos dokumentumok is, amelyek fellelhetőek az anyagában: egy kitöltetlen szabadon bocsátási igazolvány, valamint egy kézzel írt jegyzet az elbocsátottak számáról és egy géppel írt feljegyzés a szabadon bocsátás során felmerülő technikai jellegű teendőkről.⁸⁵ A kézzel írt jegyzet tanúsága szerint 1945. július 30-tól szeptember 2-ig összesen hat alkalom van feltüntetve szabadon bocsátásként. Ezek szerint július 30-án 824 magyar, augusztus 9-én 160 magyar és 87 német, augusztus 11-én 19 magyar és 50 német, augusztus 20-án 3069 magyar, augusztus 24-én 14 magyar és 143 német, szeptember 2-án pedig 19 magyar hadifogoly szabadult. Azaz az említett

⁷⁹ BAJAI HÍRLAP 1945. november 14., 109. szám 3. o., 1945. november 18., 110. szám 1–2. o. és 1945. december 29., 122. szám 4. o.

⁸⁰ Vidéki fogolytáborok felszámolásáról is hírt adott az újság, például a gödöllői és a ceglédi táborok felszámolásáról, ld.: BAJAI HÍRLAP 1945. április 21., 25. szám 4.o.

⁸¹ BAJAI HÍRLAP 1945. július 31., 67. szám 2. o.

⁸² BAJAI HÍRLAP 1945. augusztus 22., 76. szám 2. o.

⁸³ GYULAVÁRI 1992, 76. o.

⁸⁴ A rendelkezésre álló forrásokból érezhető, hogy az egykori foglyok hálával gondolnak Puskás Mihályra. „Ezúton is hálásan köszönöm a kiszabadult hadifogolyaink nevében a sok fáradozását. Mi tudjuk, hogy kiszabadulásunkat kinek köszönhetjük s ezt elfeledni soha nem fogjuk.” – írta dr. Dubecz Sándor 1945. augusztus 15-én. Ld.: TIM T. Gy. 2019.2.15.1. Hasonlókat írt Puskásnak dr. Molnár József orvos is szabadulása után, ld.: TIM T. Gy. 2019.2.16.1.

⁸⁵ TIM T. Gy. 2019.2.12.1, 2019.2.3.1 és 2019.2.11.2. Az igazolvány a hazautazásra szól. Kelte: 1945. aug. 20. Puskás Mihály és Vuity Milutin aláírásával.

időszakban összesen 4105 magyar és 280 német fogoly szabadult.⁸⁶ A két tömeges elbocsátás időpontja egyezik a hírlapban megadottakkal, azaz július 30. és augusztus 20. Utóbbinál a szabadon bocsátottak száma majdnem azonos, sőt több is, azaz 3069 a 3000 helyett. Július 30-án viszont elvileg 2000 ember szabadult, a Puskásnál megadott adat alapján pedig csak 824 fő.

A tábor felszámolása valamikor augusztus végére–szeptember elejére⁸⁷ tehető,⁸⁸ de az előkészületek már korábban megkezdődtek: *„Júniusban megjelent a lágerben egy nagy plakát, ami azt hirdette, hogy a ceglédi fogolytábor feloszlott. Kezdtünk örülni a hírnek, mivel akkor már nem sokan voltunk. Itt is megkezdték a rendezést.”*⁸⁹

A fogolytábor utóélete

Helyi szinten már 1945 végén foglalkoztak a hadifogolytábor kapcsán felmerülő kérdésekkel, miként azt a Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei is igazolják. Az 1945. november 28-i jegyzőkönyvben is szó volt róla: *„(...) Puskás Mihály rendelkezik egy névsorral az itt elhangzottak bizonyos részére. Tudomása szerint 4 000 eltemetett hadifogolyról van szó. Ezek legnagyobb része ruha nélkül igen csekély mértékben nyert elföldelést. Különböfélé helyeken össze-vissza ásták el őket és ezért célszerűnek látná kihantolásukat és egy tömegsírban való elhelyezésüket. Javasolja egy emlékmű létesítését is.”*⁹⁰ Egy másik – 1945. december 12-i – jegyzőkönyv tanúsága szerint Puskás Mihály bizottsági tag

⁸⁶ A Bajai Hírlap összesen 5000 főről ír. Ld.: BAJAI HÍRLAP 1945. július 31., 67. szám 2. o. és 1945. augusztus 22., 76. szám 2. o.

⁸⁷ Puskás Mihály feljegyzéseiben az elbocsátásoknál megadott legutolsó időpont 1945. szeptember 2. Ld.: TIM T. Gy. 2019.2.3.1

⁸⁸ 1945. augusztus 22-én Vorosilov marsall a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) elnöke hivatalosan bejelentette, hogy a magyar hadifoglyokat szabadon bocsátják. Ez persze akkor nem valósult meg – és sok esetben később sem. Ld.: BOGNÁR 2006, 236. o.

⁸⁹ GYULAVÁRI 1992, 78. o.

⁹⁰ TIM A. Gy. A2944.2000. 2. o.

ismertette a „*bajai fogolytáborban eltemetett kereken 4 000(!) hadifogoly*”⁹¹ *sírhelyére vonatkozólag megszerzett rajzokat.*”⁹² A Nemzeti Bizottság határozatában az áll, hogy a továbbiakban a fogolytáborral kapcsolatos ügyintézés a közigazgatási hatóságokra bízta.⁹³

Puskás Mihály anyagaiból kiderül, hogy a tábor felszámolása után is tovább foglalkozott annak ügyével, az elhaltak exhumálása, újratemetése és anyakönyvezése, valamint a halottak tényleges számának megállapítása érdekében. 1946 októberében levelet írt a Honvédelmi Miniszternek, majd a bajai polgármestert kérte fel, hogy az általa összegyűjtött anyagokat (névjegyzékeket, rajzokat) hitelesítse és továbbítsa a Honvédelmi Minisztérium Veszteségi Osztályának.⁹⁴ A laktanyaépület hasznosítása kapcsán⁹⁵ a Honvédelmi Minisztérium Építésügyi Osztályával is levelezett. „(...) személyem a magyar hatóság útján az orosz katonai parancsnokság engedélyével a tábor látogatója voltam és segédkezet nyújtottam úgy az ellátás valamint a közegészségügy terén a megengedett keretek között. Tudomásom van arról, hogy a tömegsírok cca 4 500 halottat tartalmaznak amelyből egy harmada a magyar két harmada német katonákból tevődött össze.” – írta egyik levelében.⁹⁶ Az elhaltak névjegyzékére és annak megszerzésére vonatkozóan is vannak a levelekben újabb információk: „(...) e névjegyzék csak egy töredéke az elhaltaknak és ezért a több ezerre tehető elhaltak számszerű megállapítása végett a volt fogolytábor területén elhantoltakat kiásni és egy

⁹¹ Uo. 2. o.

⁹² Valószínűleg azokra a rajzokra utalnak, amelyeket dr. Dubecz Sándor és dr. Molnár József orvosok küldtek el Puskásnak. Ld.: TIM T. Gy. 2019.2.17.1-2019.2.17.2 és 2019.2.18.1.

⁹³ TIM. A. Gy. A2944.2000. 2-3. o.

⁹⁴ TIM T. Gy. 2019.2.19.1, 2019.2.20.1 és 2019.2.21.1

⁹⁵ TIM T. Gy. 2019.2.22.1. Ekkora a laktanya épületei átadásra kerültek a város részére.

⁹⁶ Azt, hogy többségében lettek volna a német hadifoglyok a többi rendelkezésre álló forrás és adat nem igazolta. TIM T. Gy. 2019.2.19.1

sírban helyezni kellene ahol azok emlékét valami megjelöléssel jelképezni.”⁹⁷ „A tábor ittlétekor személyem kérte hivatalosan és fél hivatalosan az elhaltak névjegyzékét azok anyakönyvezése végett. Ezekre ígéretet kaptam a tábor felszámolására de ezt nem várva különböző módon cca 500 magyar elhaltak nevét megszereztem.”⁹⁸

1946 október végén két levél árulkodik arról, hogy a laktanya területének kegyeleti okokból való rendezése megkezdődött. Ezzel kapcsolatban küldte az első levelet az egyik helyi plébánia hivatalnak Puskás Mihály. A hívekhez intézett felhívás arra vonatkozott, hogy munkájukkal segítsék a vaskúti úti laktanya területének és környékének rendezését, hogy ott a tömegsírokat megjelölhessék. „A takarítás után a helyek bekerítve és keresztel lesznek megjelölve.”⁹⁹ A munka vezetőjeként Puskás Mihályt adták meg. A munkálatok kapcsán egy másik levél a Katonai 23. Kiegészítő Parancsnokságnak lett címezve,¹⁰⁰ amelyben arra kéri az illetékes vezetőséget, hogy a kegyeleti munkák megkezdése előtt vizsgálják át a területet, annak lőszer- és robbanószer-mentesítése okán. Egy engedély is van a levél mellett, amelyben a fent említett munkákat és a laktanya területére a belépést engedélyezik.¹⁰¹ A levelekben lévő információk és dr. Surányi István visszaemlékezései valószínűleg ugyanazon időszakra és eseményekre vonatkoznak: „A megszűnése¹⁰² utáni Mindenszentek ünnepén, – tehát 1945. november 1.-én, vagy esetleg 1946. november 1.-én – Vértes Honor ferencrendi plébános beszentelte sírhelyként azokat a helyeket, ahol a holttestek a tábor területén a föld, vagy a gyeper alatt nyugodtak.”¹⁰³

Puskás a Római Katolikus Tábori Püspökségnek, 1947. május 25-én kelt válaszlevelében magyarázatot ad a hadifogolytáborral

⁹⁷ TIM T. Gy. 2019.2.21.1

⁹⁸ TIM T. Gy. 2019.2.19.1

⁹⁹ TIM T. Gy. 2019.2.23.1

¹⁰⁰ TIM T. Gy. 2019.2.24.1. Ebben már Dózsa-laktanyaként említi Puskás a vaskúti úti laktanyát.

¹⁰¹ TIM T. Gy. 2019.2.24.2

¹⁰² Már mint a fogolytábor megszűnésére utal dr. Surányi István.

¹⁰³ SURÁNYI 1991, 14. o.

kapcsolatos pár kérdésre. A névjegyzékre vonatkozóan itt írja: „*az oroszok által vezetett jegyzékből lett részben a volt hadifoglyok segítségével részben az oroszoktól nem hivatalos úton (...)*”¹⁰⁴ megszerezve. Puskás arról is írt, hogy maradtak nála személyes anyagok (személyi lapok, igazolványok), amiket visszajuttatott a foglyoknak vagy a családjuknak, vagy átadta őket a Vöröskeresztnek.¹⁰⁵

1947 végén a Vaskúti úti laktanyával szomszédos bajai Állami Kertészeti és Szőlészeti Középiskola akkori igazgatója, Ripka Lajos jelezte, hogy az intézmény területén katonaholttestet (holttesteket) találtak és az ezzel kapcsolatos intézkedésre kérte fel Baja Közegészségügyi Hivatalát.¹⁰⁶ A bajai katonai sírokkal, a fogolytábor tömegsíraival kapcsolatos intézkedések azután gyorsultak fel, miután megérkezett a belügyminiszter 1948. július 30-án kelt levele, amelyben felszólítja a települések polgármestereit és a vármegyei alispánokat a hadisírok felkutatására, a holttestek exhumálására és újratemetésére.¹⁰⁷ Ennek hatására a hadifogolytábor-ügye újra napirendre került és 1948 októberében elkezdték a laktanya területén lévő sírok exhumálását. A holttestek kihantolása október 11-től október 30-ig zajlott, a hivatalos kimutatás szerint négy területről összesen 1023 „holttestet” (a jegyzékben koponya szerint számolták az elhunytakat) szedtek össze.¹⁰⁸ A négy terület és az ott talált maradványok száma: a határvadász laktanyából 832 „fő”, a barakkok északi részéről 173, a barakkok déli részéről 11, a kertészkepzőből 7.¹⁰⁹ A temetési területek beazonosításánál – a leírások alapján – felhasználták dr. Dubecz Sándor rajzát és az általa megneve-

¹⁰⁴ TIM T. Gy. 2019.2.25.2. Ez az állítás igazolhatja, hogy az oroszok vezettek a foglyokról nyilvántartást.

¹⁰⁵ 1948 után már nincsenek utalások Puskás Mihály hadifogolytáborral kapcsolatos személyes szerepére vonatkozóan.

¹⁰⁶ GYULAVÁRI 1992, 62–63. o. Kérését megismételte 1948 júniusában, mivel intézkedés nem történt az ügyben.

¹⁰⁷ Uo. 63. o. A belügyminiszter 171.924/1948. B.M. III/2. számú rendelete alapján.

¹⁰⁸ GYULAVÁRI 1992, 65. o.

¹⁰⁹ Uo.

zett egykori hadifogoly „főtemető ember”, Majoros István a helyszínen is azonosította azokat. A munkát Majoros vezetésével négy, tetőtől talpig gumiruhába öltözött ember és több segédmunkás végezte. Az exhumálást a városi tisztiorvos, dr. Antóny János felügyelte, annak műszaki részét pedig a városi mérnöki hivatal.¹¹⁰ Dr. Antóny János az exhumálásról ezt mondta kollégájának, dr. Vágvölgyi Ferencnek: „(...) az összeírt halottaknak csak a töredék számát temették el, a többi a távolabb elföldeltek nem is keresték a régi sírhelyükön a jó Isten őrzi. (...)” és „nagyon felületes és selejtes munkát végzett a Budapestről érkezett főtemetőmester és brigádja az exhumálásnak elnevezett munkájával.”¹¹¹ A kihantoltakat a leírások szerint a barakk-tábor déli részén, egymással párhuzamos három sírba helyezték, az I. számú sírba 465, a II. számú sírba 500 és a III. számúba 58 holttestet temettek el.¹¹² A kihantolás során a maradványok mellett 15 db azonossági lapot (ebből 8 volt a magyar, 7 a német) találtak, valamint leveleket, fényképeket, amelyeket elküldtek a Vöröskereszt Országos Központ Kutató és Tudósító Iroda vezetőjének.¹¹³

A következő évben, 1949. június 1-re elkészült az az obeliszka, amelyet az újratemetettek három tömegsíriánál állítottak fel, az emlékművet Nagy András a Műszaki Osztály vezetője (korábban városi főmérnök) tervezte.¹¹⁴ Az alábbi felirat olvasható rajta az út felőli oldalon: „A II. világháború áldozatainak emlékére 1941-1945”. Háttal az útnak, a belső oldalon pedig: „Itt nyugszik közös sírban 1 023 embertársunk, elhunytak 1944-1945-ben a közelben fennállott hadifogoly táborban. Közös sírba helyezés: 1948. november 1. Emlékmű emelés: 1949. június 1.” 1949. november 1-jén Mindenszen-

¹¹⁰ Uo. 64. o. és TIM A. Gy. A2944.2000. 3–4. a. o.

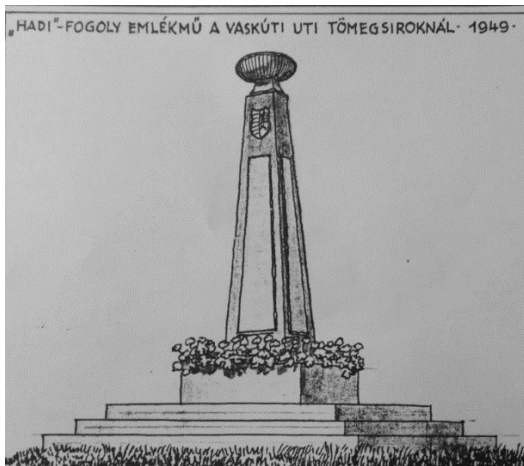
¹¹¹ TIM A. Gy. A2944.2000. 3–4. o.

¹¹² Uo. 4–4. a. o.

¹¹³ Keszthelyi műszaki tiszt Baja polgármesterének tett, 1949. március 3-i jelentéséből tudjuk. Ld.: GYULAVÁRI 1992, 64–65. o.

¹¹⁴ TIM A. Gy. A2944.2000. o. n. (BÁCSKAI NAPLÓ 1991. augusztus 9-i cikk. Dörnyei /Schnuller/ Terézia: Emlékezzünk.) és TIM A. Gy. A2944.2000. 14. o.

tek napján „(...) szentelte be P. Bajusz Béda, beszéd kíséretében a vaskúti úton levő hadifogoly sírokat.”¹¹⁵ – olvasható a Ferencesek Ház-történetében.

A hadifogoly-emlékmű Nagy András építész tervrajzaiban.¹¹⁶

Záró gondolatok

Az 1950-es évektől, a Rákosi-korszakban már nem, sőt utána a „Kádári-konzolidáció” alatt sem lehetett beszélni a hadifogolytáborról és az itt elhaltakról, ahogy ezt egy visszaemlékező el is mondta: „(...) a fogolytáborban meghalt magyar hősökéről még csak beszélni is tilos büntetlenül.”¹¹⁷ Valószínűleg a nyilvános megemlékezéseket sem tarthatták már meg ebben az időszakban.¹¹⁸

¹¹⁵ TIM A. Gy. A3479.2003. 732. o.

¹¹⁶ TIM T. Gy. TD2019.4.1.

¹¹⁷ TIM A. Gy. A3479.2003. 732. o.

¹¹⁸ Dr. Vágvölgyi Ferenc összefoglalásában írta: „Ezek a halottak napján történt sírszentelések 1-2 év után megszűntek.” Ld.: TIM A. Gy. A2944.2000. 4-c. o.

Ez az elhallgatottság hozzájárulhatott ahhoz, hogy sokan még ma sem tudnak róla, hogy Baján is volt hadifogolytábor. A helytörténet e szomorú részletét szakmai szempontból feladatunk és felelősségünk megismerni és feltárni, emberileg pedig kötelességünk a méltó végtisztességet megadni az itt meghaltaknak.

Felhasznált irodalom

Nyomtatott források

BAJAI HÍRLAP 1945 = A Bajai Hírlap 1945-ös jelzett számai. Ady Endre Városi Könyvtár, Baja – Helytörténeti Gyűjtemény.

BOGNÁR 2010 = BOGNÁR Zalán: A magyar hadifoglyok ügye, sorsa 1947-ben – a párizsi békeszerződés és a parlamenti választások függvényében. Aetas 25. évf. 2010. 1. szám. 131–143. o.

BOGNÁR 2017 = BOGNÁR Zalán: Hadifogolytáborok Magyarországon. Rubicon 2017. évi 3. szám. 4–11. o.

BRAHAM 2007 = BRAHAM, Randolph L. (főszerk.): A magyarországi Holokauszt földrajzi enciklopédiája I. kötet Abauj - Torna vármegye – Máramaros vármegye. Budapest, 2007. Bács-Bodrog vármegye – Baja. 116–119. o.

DUBECZ 1946 = DUBECZ Sándor: Orosz hadifogoly kórházi beszámoló. Orvosok Lapja (különlenyomat) 1946. évi 14. szám. 1–7. o.

GYULAVÁRI 1992 = GYULAVÁRI József: Temető a vaskúti úton: A bajai hadifogolytábor története. 1941 - 1945. Ártér, 1992. 2. szám. 61–82. o.

KEMÉNY 2015 = KEMÉNY János: Baja thj. város 1944–1949. évi története a polgármesteri jelentések tükrében. (Forrásközlés) I–II. kötet. Kecskemét, 2015.

L. BALOGH 2015 = L. BALOGH Béni: A polgári lakosság panaszai. Dokumentumok a szovjet csapatok magyarországi tevékenységéről 1944–1946. Rubicon 2015. évi 5–6. szám. 142–143. o.

POLGÁR 2019 = POLGÁR Balázs: A második világháborús bajai hadifogolytábor régészeti kutatása (2018–2019). A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 19. évf. 2019. 197–208. o.

SÁGVÁRI 1994 = SÁGVÁRI Ágnes (szerk.): Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. Iratok a Bács-Kiskun Megyei Levéltárból. Budapest, 1994.

SURÁNYI 1991 = SURÁNYI István: Néhány visszaemlékezés az 1944. október közepe és 1945. május közepe közötti időre (kézirat). Baja, 1991. Türr István Múzeum, Baja - Adattári Gyűjtemény: TIM A. Gy. A1629.93

TIM A. Gy. A2944.2000. = Dr. Vágvölgyi Ferenc: A bajai hadifogolytáborban történt események gyűjteménye. A bajai szovjet hadifogolytábor története. Baja, 2000. Türr István Múzeum, Baja - Adattári Gyűjtemény: TIM A. Gy. A2944.2000

TIM A. Gy. A3479.2003. = Bajai Ferencesek Háztörténete 1942–1950. Türr István Múzeum, Baja - Adattári Gyűjtemény: TIM A. Gy. - A3479.2003.

TIM T. Gy. 2019.2.1.1 - 2019.2.28.1 = Türr István Múzeum, Baja - Történeti Gyűjtemény: TIM T. Gy. 2019.2.1.1 - 2019.2.28.1. Puskás Mihály által összegyűjtött anyagok. Feljegyzések, névjegyzékek és levelezés, 1945–1947. „1945 évben jan-szept. Baján volt hadifogolytábor iratai és adatai (Puskástól).”

TIM T. Gy. TD2019.4.1. = Türr István Múzeum, Baja - Történeti Gyűjtemény. A hadifogoly-emlékmű Nagy András építész tervrajzaiban.

TIM A. Gy. A2012.95. = Dr. Vágvölgyi Ferenc: A bajai hadifogolytáborban történt események gyűjteménye. Baja, 2012. Türr István Múzeum, Baja - Adattári Gyűjtemény: TIM A. Gy. A2012.95. 6. o.

WALLINGER 1990 = WALLINGER Endre: Feltáratlan tömegsírok Baján. Akinek fakeszt sem jutott... Wallinger Endre riportja. Helyzet, 1990. május 19. 8. o.

Internetes források

BOGNÁR 2006 = BOGNÁR Zsolt: Magyarok hadifogságban Magyarországon, a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok a hazai

források tükrében 1944-1945 (doktori disszertáció). Budapest, 2006. Forrás: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/bognar/diss.pdf> (letöltés ideje: 2019. január 28.)

GALAMBOS 2008 = GALAMBOS Gábor: Baja hadszíntér (2008.). Forrás: <http://roncskutatas.com/node/9006> (utolsó megtekintés: 2021. július 15.)

II. világháborús hadifogolytábor Baján:

<https://www.youtube.com/watch?v=7FZIGuSrZ4U&t=2s>

(utolsó megtekintés: 2021. július 15.)

PALÓCZ MÁRK

OSZTRÁK–MAGYAR LÉGIONÁRIUSOK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN¹

Bevezető

A történelem kisebb és nagyobb eseményei, mint például az első világháború temérdek rejtélyt és sok apró részletet tartogat, amely csak arra vár, hogy a szemfüles, lelkes kutatók kikutassák azokat és saját szavaikkal tolmácsolják a nagyközönségnek mindazt, amit találtak. Az első nagy világgégés során számos ország rengeteg katonája küzdött meg egymással a területek védelmében vagy éppen annak elfoglalása okán. Franciaország csapatai között megtaláljuk a híres-hírhedt Idegenlégiót, amely már 1831 óta a világ minden táján megmérette harctudását.

Amint kitört a világháború, kezdetét vette a francia állampolgárok besorozása, továbbá külföldi önkéntesek is tömegesen kezdtek jelentkezni a francia hadseregbe. A külföldiek száma olyan gyorsan megnövekedett, hogy 1914 végére majdnem 30 000 fővel számolható Franciaország: 200 amerikai, 300 görög, 379 angol, 467 svájci, 541 luxemburgi, 592 török, 969 spanyol, 1072 német, 1369 osztrák–magyar, 1432 belga, 3393 orosz, 4913 olasz és 11 854 egyéb nemzetiségű személlyel, amelyből körülbelül 10 000 fő elzász-lotaringiai volt.² A háború végéig nagyjából 44 000 fő önkéntes külföldit találtak alkalmasnak az idegenlégiós szolgálatra, hogy franciáon védelmében részt vegyen. Ez a negyvenezres

¹ Az INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-20-2-II KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

² REYNAUD 2009.

szám azért tekinthető jelentősnek, mert ez majdnem négyszer akkora volt, mint amekkora az Idegenlégió összlétszáma volt 1913-ban.³ Az önkéntesek száma ellenére is nagy teher nehezedett a Légióra, mivel a háborút nem egy hadszíntéren folytatta: több légiós egységet Franciaország európai frontvonalaira vezényeltek, de emellett a Keleti Frontra (a Balkánra) is küldtek egységeket, valamint a gyarmati területeken is állomásoztattak rendfenntartó zászlóaljkat.⁴

A jelen tanulmány az Idegenlégiót olyan szempontból kívánja bemutatni, hogy a soraiban szolgáló osztrák–magyar önkéntesekre helyezi a hangsúlyt, akik a világégés során a francia trikolor alatt harcoltak az ellenséggel.⁵ Olyan kérdéseket próbálunk megfeszíteni ebben az értekezésben, amelyek megválaszolásával az osztrák–magyar kontingensről részletesebb képet alkothatunk – legyen szó a légionáriusok létszámáról, születési helyeikről, szolgálati egységükről, rangjukról stb.

Osztrák–magyar önkéntesek a Francia Idegenlégióban az első világháború során

Az első világháború során Franciaország az antant hatalmak, míg az Osztrák–Magyar Monarchia a központi hatalmak oldalán foglalt állást. E két egymástól távol elhelyezkedő állam egymás ellenfele volt mind a politikai, mind a katonai hadszíntereken. Kétséget kizáró módon az utóbbi két országnak katonái a harcmezőn is megütköztek egymással, viszont az a tény már kevésbé ismert, hogy a francia hadsereg soraiban is voltak olyan osztrák–magyar nemzetiségű önkéntesek, akik a francia trikolor alatt szolgáltak. A tanulmány jelen fejezetében olyan információkra fog fény derülni,

³ JORDAN 2006, 56. o.

⁴ COMOR 2013, 754., 768. o.

⁵ Eltérően azoktól a megközelítésektől, amelyek korábban kizárólag a magyar állampolgárok idegenlégiós részvételét vették górcső alá. Vö. BENE 2017, 30–52. o.; BENE 2019, 34–60. o.

hogy kik voltak pontosan ezek az osztrák–magyar nemzetiségű önkéntesek, mivel foglalkoztak, mielőtt beléptek az Idegenlégióba, milyen rangban szolgáltak, mi volt az oka vagy a motivációja, hogy jelentkezzenek ebbe a haderőbe, és hogy pontosan hányan voltak.

Az első világháború alatt 1 369 osztrák–magyar állampolgár szolgált a francia hadsereg soraiban, amelyet számos, a francia haderőről írt tanulmány is megerősít. Ez az 1369-es szám azoknak az osztrák–magyar nemzetiségű önkénteseknek a száma, akik egy kölcsönös szerződés kötést követően valamelyik toborzóirodában csatlakoztak a francia hadsereghez.⁶ Az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségi skáláját tekintve rengeteg nép, nemzetség lakta az államot: németek, osztrákok, csehek, szlovákok, lengyelek, magyarok, szlovének, ruszinok, horvátok, szerbek, bosnyákok, olaszok és románok;⁷ mégis a másodlagos források szerint ennek a fent említett létszámnak a nagy többségét csehek tették ki⁸ és csupán kisebb százalékban osztrák, illetve magyar származásúak. A tanulmányban megpróbálunk arra is kitérni, hogy valóban így volt-e, vagy ez csupán egy téves megállapítás.

A francia kormány kultúráért felelős munkatársai, illetve a francia katonai levéltár (*Service Historique de la Défense*) dolgozói óriási munkájának köszönhetően olyan adatok váltak elérhetővé, amelyek eddig kizárólag Franciaországban lehettek volna kutathatók, elszórtan a megyei levéltárak állományában. Egy ilyen típusú kutatást elképzelhetetlen lett volna elkészíteni, hogyha az első világháború centenáriumának alkalmából nem töltötték volna fel a katonai anyagönyvi kivonatokat, kartotékokat és egyéb dokumentumokat egy központi adatbázisba. Gyakorlatilag be kellett volna járni Franciaország egész területét és az összes levéltárat meg kellett volna látogatni, pár napot ott eltölteni, de a digitalizált dokumentumokkal megspórolták számunkra az utazásokat. A

⁶ MAHUAULT 2013, 93. o.

⁷ FREY 2019, 28. o.

⁸ COMOR 2013, 358. o.

francia minisztérium egyik weboldalán⁹ fellelhető az úgynevezett *Grand Mémorial* adatbázis, emellett a francia katonai levéltár (*SHD*) weboldalán¹⁰ az úgynevezett *Mémoire des Hommes* adattár. Ezekon a webes platformokon található egy-egy keresőszoftver, amelynek segítségével az előbbiben mindazokat a katonákat, akik a francia hadsereg kötelékében harcoltak, az utóbbiban pedig a Franciaországért elesett hősi halottakat lehet beazonosítani.

A *Grand Mémorial* adatbázis keresőmotorja magában foglalja a *Mémoire des Hommes*, az *Archives nationales d'outre-mer*,¹¹ és több más adattár tartalmát, tehát bizonyos keresőszavakra nem csak egy helyről, hanem a fenti összes helyről begyűjti a kutató számára az információt. A kutatások során a *lieu de naissance*, magyarul a „születési hely” keresési preferencia használatával azonosítható az összes osztrák–magyar származású katona (és légionárius), akik az első világháború folyamán a francia trikolór alatt léptek a harcmezőre. Az önkéntesek pontos létszáma a következő keresőszavak alapján áll össze: *Hongrie*, tehát „Magyarország” mint születési hely; *Autriche-Hongrie*, tehát „Osztrák–Magyar Monarchia” mint születési hely; *Autriche*, tehát „Ausztia” mint születési hely; és *Tchécoslovaquie* tehát „Csehszlovákia” mint születési hely. (Bár az első világháború hivatalosan 1918. november 11-én ért véget,¹² Csehszlovákia pedig csupán 1918. október 28-án jött létre,¹³ így nem is lenne meglepő, hogy e bő 10 napban a két esemény között jelentkeztek az Idegenlégióba, de a valóság az, hogy ezek az emberek még az új állam megalakulása előtt jelentkeztek Franciaország valamelyik hadseregébe, és csak később írták rá a kartotékjukra Csehszlovákiát származási helyként.)

A „születési hely” címszó alatt „Magyarország”-ra rákeresve 304 kartoték található, amelyek tulajdonosai közül mindössze 98-

⁹ <http://www.culture.fr/Genealogie/Grand-Memorial>

¹⁰ <http://www.memoiredeshommes.sga.defense.gouv.fr/fr/article.php?la-rub=3>

¹¹ <http://anom.archivesnationales.culture.gouv.fr/regmatmil/>

¹² GILBERT 2014, 458. o.

¹³ CROWDER 1994, 238. o.

an szolgáltak az Idegenlégióban a világháború során. E 304 fő magyar származású önkéntesből 51-en biztosan hősi halált haltak Franciaországért. Ugyanezen keresési mechanizmus alapján, az „Osztrák–Magyar Monarchia” születési hely alatt összesen 214 dokumentumot mutat a keresőmotor, amely számból 92 fő légionárius katonaként szolgált a Franciaországot az első világháború alatt. Az utóbb említett 214 főből 6 fő volt, akik hősi halált haltak. „Csehszlovákia” keresőszó alatt összesen 6 kartotékra találhatunk. E féltucat személy közül hárman szolgáltak az Idegenlégióban a világháború alatt és mindhárman életüket veszítették a szolgálatauk során. Végül, de nem utolsó sorban az „Ausztia” mint születési helyre keresve 1007 darab kartotékot listáz a rendszer, amely adatok még feldolgozásra várnak, de folyamatos kutatások alatt állnak. Amit biztosan tudunk, hogy az „Ausztia” születési hely keresőszó alatt felsorakozó kartotékok közül 133 légionárius volt, akik valamilyen okból kifolyólag – legyen az betegség, figyelmetlenség, szerencsétlenség vagy balszerencse, harc közbeni halál stb. – hősi halált haltak Franciaországért.

A levéltárak adatai között (eddig) összesen 1532 kartoték lelhető fel, viszont a másodlagos források szerint 1369 osztrák–magyar állampolgár írt alá szerződést az első világháború négyéves időtartama alatt. Az ezerötszázas szám azzal magyarázható, hogy az első világháborús dokumentumok közé kerültek olyanok is, amelyeket a világháborút megelőző vagy az azt követő időszakokban állítottak ki, így pontos számot csak a kutatások befejeztével kaphatunk. Emellett két kritikus pontot is figyelembe kell vennünk: először is, ez az 1369-es szám nem csupán a légionáriusokra vonatkozik, hanem azokra az osztrák–magyar nemzetiségű önkéntesekre is, akik a francia hadsereg bármelyik alakulatának soraiban szolgálhattak; ami pedig a kartotékok összességét illeti, nincsen kizárva az a tényező sem, hogy az elmúlt több mint száz év alatt pár (akár számos) kartoték eltűnt vagy megsemmisült. E pontok tudatában talán a szám, amely a másodlagos források szerint 1369, nem biztos, hogy a kartotékok száma alapján is ennyi marad a jövőben.

A tanulmány következő részeiben a fent említett keresőszavak – tehát „Magyarország”, „Osztrák–Magyar Monarchia”, „Csehszlovákia” és „Ausztria” – segítségével kerül felosztásra az önkéntesek elemzése. Kitérünk az osztrák–magyar légiósok neveinek elemzésére, születési- és lakhelyeikre (mielőtt a Légióba jelentkeztek), az alakulatokra, amelyekben szolgáltak, a civil szakmájukra, életkorukra, rangjukra és a hadseregbe való belépést elősegítő motivációikra.

„Magyarország” önkéntesei

Az Osztrák–Magyar Monarchia részeként létező „Magyarország” mint születési hely keresőszó alatt összesen 97 főt mutatnak a *Service Historique de la Défense* és a *Grand Mémorial* levéltárak összesítő adatai. Ez a 97 fő önként jelentkezett a Francia Idegenlégióba, hogy Franciaországot szolgálva megvédje annak területét.

Születési helyeiket figyelembe véve a skála a teljes Nagy-Magyarország területén helyezkedik el. Budapesten és vidéken született az önkéntesek majdnem fele: a fővárosban 27-en, míg vidéken 38-an; Erdély területén 14-en; a Délvidéken 8-an; a Felvidéken 5-en; ezen felül még Ausztriában 2-en, Csehországban egy fő; Galícia-Bukovina területein pedig két fő született. Kartotékjaik alapján mind magyar nemzetiségűnek vallották magukat, születési helytől függetlenül.

E légionáriusok, mielőtt beléptek az Idegenlégióba és megkezdtek a katonai pályafutásukat, rendelkeztek valamilyen szakmával, vagy éppen dolgoztak valahol. 50 főről sajnálatos módon semmilyen adatunk nincs a szakmai előmenetelükkel kapcsolatban. Ebből több következtetést is le lehet vonni: vagy nem volt egyáltalán szakmájuk vagy munkahelyük, mielőtt beálltak a Légióba – ami teljességgel elképzelhető; vagy nem kívánták kiadni ezt az információt a toborzótisztnek; vagy éppen egyáltalán meg sem kérdezték sorozáskor a jelentkezőt, csak minél előbb túl akartak esni a kartoték kitöltésén. A maradék 47 főnél viszont

pontos információval rendelkezünk szakmájukkal, hivatásukkal és munkájukkal kapcsolatosan. Egy fő közülük *pasteur protestant*, azaz protestáns lelkész volt mielőtt belépett a Légióba, de voltak közöttük alkalmazottak, cukrászok, fuvarosok, bankárok, diákok, gépészek, gyári munkások, raktárosok, hivatalnokok, kárpi-tosok, kereskedők, munkások, kocsisok, kőművesek, lakatosok, másolók, műszaki rajzoló, napszámosok, pincérek, ruhabolto-sok, szabók, szerelők, szűcsök, téglakészítők, vendéglátósok és villanyszerelők is.

A kartotékokon az is feltüntetésre került, hogy hol lakott az illető, mielőtt beadta a jelentkezését az Idegenlégióhoz. Sajnálatos módon 52 önkéntesnél nem tudjuk meg, hogy merre lakhattak, mert erre vonatkozóan nem tartalmaznak adatot. Esetleg abból lehetne következtetni a lakhelyükre, hogy melyik város toborzóiro-dájánál jelentkeztek, de ez sem ad semmiféle bizonyosságot, mivel tudjuk, hogy sokan még mind a mai napig csak vesznek egy vo-natjegyet Aubagne-ba, az Idegenlégió központjába, és helyben je-lentkeznek a seregbe. Annyit viszont biztosan tudunk, hogy 27-en Franciaországban laktak előzetesen, 2-en Németországban, 1 fő Olaszországban, 4-en Magyarországon, még 1 fő Tunéziában és 10 másik pedig Algériában, amikor aláírták a szerződésüket.

Az önkéntesek születési évét és életkorát vizsgálva a legfiata-labbak – 2 főről beszélünk – 1892-ben születtek, vagyis amikor ki-tört 1914-ben a háború, alig voltak 22 évesek, míg a legidősebb kö-zülük 1867-ben született, így ő 47 éves volt, amikor megkezdődtek a harcok. A „Magyarország” keresőszó alatt található önkéntesek nagy többsége 1879 után született. Az ezt megelőző időszakban minden évben nagyjából egy-két (ritkább esetekben maximum 3) fő született, viszont 1880-tól nem ritka az sem, hogy 5–7–8–10 fő is született ugyanabban az évben. Az átlagéletkora az önkéntesek-nek így 31,2 év volt (az 1914-es évhez viszonyítva).

A magyar légionáriusok rangjára vonatkozóan a kartotékok több mint 20%-a nem tartalmaz semmiféle információt, így való-színűsíthető, hogy ezek a katonák nem jutottak rangban előre. 43

fő másodosztályú közlegényként és 10 fő elsőosztályú közlegényként szolgált. 4 fő őrzető és 2 fő szakaszvezető is volt az önkéntesek között. Tiszthelyettesi rangban őrmesterként 9 fő, míg törzsőrmesterként 2 fő magyar nemzetiségű légionárius szolgált. Az altisztek között 3 fő zászlós és egy fő törzszászlós, emellett egyetlen egy tiszt, egy hadnagy is magára öltötte a légios mundért.

Húsz darab katonai dokumentumon hiányzik a katonai egységre, különítményre vonatkozó adat, így esetükben nem tudtuk beazonosítani, hogy pontosan melyik alakulatnál is szolgáltak. Viszont azt biztosan tudjuk, hogy az *1. idegenlégios gyalogezred* és a *2. idegenlégios gyalogezred* menetzredeibe összesen 64 főt soroztak be (ez előbbibe 33-at, ez utóbbiba pedig 31-et). Az *1. afrikai menetzredet* 8 fő erősítette, míg a *gyarmati gyalogsági ezredeket* és az úgynevezett *zuáv ezredeket* összesen 6 fő.

A magyar nemzetiségű önkéntesek kevesebb mint fele (összesen 42 fő) 1914-ben jelentkezett a Francia Idegenlégióba, és az ezt követő években összesen 3 plusz fő erősítette e híres-hírhedt alakulat sorait. A jelentkezési hullám 1888-ban kezdődik, amikor az első magyar regrutát besorozzák a légióba, majd a rákövetkező négy évben semmilyen magyar származású jelentkező nem jelenik meg a toborzóirodák egyikében sem. 1893-ban és 1894-ben megint 1-1 fő jelentkezik, de ezt követően két évig megint nincs jelentkező. Viszont 1897-től beindul egy folyamatos jelentkezési hullám, évenként átlagosan 2-3 fő, majd pedig ez a szám átlagosan 5-7 főre ugrik fel az 1910-es évek elején.

A háború – bármelyikről is legyen szó – mindig áldozatokat követel. Beszélhetünk akár gazdasági, politikai vagy katonai áldozatvállalásról. A 97 fő magyar nemzetiségű önkéntes közül 36-an hősi halált haltak Franciaországért a harcok folyamán. Néhányan közülük a Keleti Fronton, miközben a szerb szövetségeseknek nyújtottak segítséget vagy éppen a török haderő ellen küzdöttek. Néhányan Franciaország európai határain belül veszítettek életüket, miközben a központi hatalmak valamely seregével harcoltak, de mégis a legtöbben Észak-Afrikában leltek örök

nyugalomra – a francia gyarmatbirodalom gyöngyszemeiben, Marokkóban és Algériában.

Az „Osztrák–Magyar Monarchia” önkéntesei

Az online adattárak az összesítő adatsorokra az „Osztrák–Magyar Monarchia”, mint születési hely keresőszó 92 főt mutat, akik az első világháború alatt önként adták be a jelentkezésüket és harcoltak a francia zászló alatt az Idegenlégió sorait erősítve.

Az osztrák–magyar állampolgárok születési helyei elég arányosan oszlanak el. Az önkéntesek nagy többsége – tehát összesen 41 fő – Ausztria valamelyik tartományában született, míg 22 fő Magyarország és másik 22 fő Csehország, Morvaország és Szilézia területein. Ezen felül még Bukovina és Galícia tartományban további 5 fő, és a Monarchia olasz területein másik 2 fő látta meg a napvilágot.

Az önkéntesek közül a legidősebb személy 1865-ben született, így amikor kitört az első világháború, a korelnök osztrák–magyar nemzetiségű légionárius 49 éves volt, míg a legfiatalabbak – ugyanis 4 főről beszélünk – 20 évesek voltak 1914-ben. 1865-től átlagosan évenként egy fő (vagy még egy sem) született, viszont 1877-ben már hárman is, és ezt követően évente átlagosan 3–7 fő született, akik később arra adták a fejüket, hogy az Idegenlégióba beállva Franciaországért küzdenek majd a világháború folyamán. Az önkéntesek átlagéletkora – 1914-hez viszonyítva – 30,09 év volt.

Hasonlóképpen a tanulmány előző részfejezetéhez, a légionáriusok katonai előmenetele előtti civil életükről is rendelkezünk némi információval, amely az önkéntesek kartotékjának a legutóbbi, a „személyes információk” rubrikában található. A legfontosabb adat mellett, hogy megtudjuk, hogy mikor és hol született, hogy kik voltak a szülei, hogy hol élt, az a szakma, amelyet elsajátított és amelyben dolgozott, mielőtt légionáriussá avanszált.

Mindössze hét fő esetében nem tudunk meg semmilyen információt arra vonatkozóan, hogy mivel is foglalkozott katonai karrierje előtt. Annyit viszont minden bizonnyal megtudunk, hogy az „Osztrák–Magyar Monarchia” keresőszó alatt listázott személyek igen tarka palettát képeznek szakmájukat tekintve. Volt közöttük ablakos, ács, alkalmazott, asztalos, bádogos, béres, burkoló, diák, esztergályos, fodrász, gépész, gyári munkás, hentes, hivatalnok, kádár, kéményseprő, kereskedő, kesztyűkészítő, könyvelő, könyvkötő, lakatos, lópatkoló, modell-tervező, molnár, munkás, napszámos, pék, pincér, sofőr, szabó, szerelő, tolmács, varga, vasöntő, vasutas, vésnök, vívómester, de még munkanélküli is – még ha ez utóbbi nem is szakma, hanem csak egy átmeneti élethelyzet.

Az önkéntesek lakhelyével kapcsolatban csakúgy, mint a szakmánál, itt is hét főnél nem tudjuk meg, hogy hol laktak az Idegenlégióba való jelentkezésük előtt. 15-en Franciaországban, 9-en Ausztriában, 10-en Németországban, egy fő Magyarországon, 2-en Csehországban, 2-en Belgiumban, 6-an Luxemburgban, 38-an pedig Algériában laktak, amikor a szerződéseiket aláírták.

A rangokra vonatkozó adatok kissé hiányosak, mivel 19 fő beosztásáról nem szerzünk tudomást, viszont azt megtudjuk, hogy 25-en másodosztályú közlegényként és 15-en elsőosztályú közlegényként szolgáltak. Őket követte 13 tizedes, 11 fő őrmester és egy fő törzsőrmester. Az altiszti és tiszti állomány kissé foghíjas, mivel összesen 4 zászlós, egy törzszászlós és csupán egyetlen hadnagy szolgált – az „osztrák–magyar” kartotékok alapján – az Idegenlégiót katonai tapasztalatával és tudásával. Ezen felül érdekes tény, hogy a kartotékok egy fő műszaki beosztottat és egy fő dezertőrt is említenek. Ezeknek a személyeknek a rangjára vonatkozóan több információt nem találunk. A dezertőr valószínűleg másodosztályú közlegényként szolgálhatott.

A „Magyarország” mint keresőszó alatt listázott kartotékokon megfigyelhető az a tendencia, hogy a legtöbb esetben a légionáriusok nagyrésztét az 1. idegenlégiós gyalogezred (1er RE) és a 2. idegenlégiós gyalogezred (2e RE) valamelyik egységébe sorozták. E bevett szokás az „Osztrák–Magyar Monarchia” mint keresőszó alatt

is megtalálható, mivel 45 fő az 1er RE, míg 40 másik fő a 2e RE valamelyik alegységében szolgált a *Grande Guerre* alatt. Ezen felül 4 fő az *Idegenlégió menetezredénél* került bevetésre és még három fő a gyarmati, illetve *zuáv* ezredeknél – név szerint a 2. *zuáv ezrednél*, a 4. *zuáv ezrednél* és a 23. *gyarmati gyalogsági ezrednél*.

A legöregebb kartoték 1885-re datálható, amikor egy fő jelentkezett az *Idegenlégióba*, ezt követően hét évig nem jelent meg új önkéntes az osztrák–magyar légionáriusok közül. Az 1890-es években átlagosan évenként egy fő regisztrálta magát valamelyik toborzóirodában. Az 1900-as évektől kezdődően átlagosan évenkénti 4–6 fős jelentkezésszámmal számolhatott a Légió, majd 1912-ben 19 fő, 1913-ban pedig 15 fő soroztatta be magát önként e híres-hírhedt hadsereg soraiba. Meglepetésünkre 1914-ben mindösszesen 3, míg 1915-ben csak 1 fő írt alá szerződést a franciahon védelmének érdekében. Az ezt követő években nem volt több osztrák–magyar jelentkező – már ami az „Osztrák–Magyar Monarchia” mint születési hely keresőszót illeti.

Míg az előző részfejezetben a „Magyarország” keresőszó alatt 36 fő hősi halottat mutat a rendszer, ez a szám az osztrák–magyar résznél csupán 6 főre redukálódik. A hat főből négyen Afrikában, a gyarmatbirodalom valamelyik területén – tehát Tunéziában, Marokkóban és Algériában – vesztették életüket, míg a másik két fő pedig Európában – Belgiumban és Franciaországban – hunyt el.

„Csehszlovákia” önkéntesei

A csehszlovák kontingenst összesen hat fő erősíti a levéltárak összesített adatai alapján, akik közül mindössze hárman szolgáltak az *Idegenlégióban* az első világháború alatt és a harcok folyamán életükkel fizettek Franciaország fennmaradásáért. Mivel három főről beszélünk, ezért kartotékjuk elemzését egyesével fogjuk bemutatni. Ezek a légiósok név szerint *KABELAC Théophile*, *KLIKA Eloi* és *SUSH Alois*.

KABELAC Théophile¹⁴ 1877. július 24-én Heřmanův Městecben született, amely az akkori Bohémia és a mai Csehország területén található. Mielőtt beállt volna a Francia Idegenlégióba, Párizsban lakott. Önként jelentkezett 1914-ben a Párizsi Központi Toborzóirodában (*Seine Bureau Central* vagy *Paris Bureau Central*). Másodosztályú közlegényként szolgált az Idegenlégió menetezredében (*Régiment de Marche de la Légion Étrangère*) egészen haláláig, amely a háború vége előtt 7 hónappal, 1918. április 27-én, a Somme-nál (Franciaországban) érte őt utol.

KLIKA Eloi¹⁵ 1891. szeptember 26-án született Prágában. Önként jelentkezett a francia hadseregbe 1912-ben és így megkapta a behívólevelét az Idegenlégióba. Lakhelye a jelentkezésekor a franciaországi Nancy városa volt. A világháború alatt az 1. afrikai menetezred sorait erősítette őrmesteri rangfokozatban egészen 1915. június 10-ig, amikor életét vesztette Brusnik-nál, amely a *Mémoire des Hommes* adattár szerint az egykori Macedónia területén található.

SUSH Aloïs¹⁶ 1886. június 3-án született Parine-ban, Csehországban. 1914-ben önként jelentkezett a Francia Idegenlégióba a Párizsi Központi Toborzóirodában. A légióba való jelentkezéskor Párizs volt lakhelyül feltüntetve Aloïs kartotékján. Az 1. légiós ezred 2. menetezredénél szolgált másodosztályú közlegényként egészen haláláig, amely a franciaországi Souain-Perthes-les-Hurlus-nél érte utol őt 1915. szeptember 28-án.

A fent említett három önkéntes közül KABELAC Théophile volt a legidősebb a maga 40 évével, SUSH Aloïs 29 éves volt, amíg a legfiatalabb KLIKA Eloi, aki mindössze 23 évet élt. Egyikük szakmáját sem tüntették fel a kartotékján, így arról releváns információval nem szolgálhatunk.

¹⁴ M.H. *Kabelac, Théophile.*

¹⁵ M.H. *Klika, Eloi.*

¹⁶ M.H. *Sush, Aloïs.*

„Ausztria” önkéntesei

Az „Autriche” mint születési hely keresőszó alatt a rendszer 1007 kartotékot listáz. Ezek a dokumentumok kutatás és feldolgozás alatt állnak. Amit már biztosra tudunk, hogy az 1007 fő önkéntes katona közül 133-an az Idegenlégióban szolgáltak a franciák által csak *Grande Guerre*-nek nevezett világháború alatt és mindnyájan életüket veszítették a harcok folyamán.

Az „Ausztria” fülecske alatt található osztrák–magyar nemzetiségű önkéntesek, akik szolgálatuk alatt életüket veszítették, a Monarchia teljes területének szegmenseiben születtek, és ezen felül volt még egy fő, aki Németországban született, de a kartotékján osztrák–magyar állampolgárságot jegyeztek be. 79-en születtek Ausztria különböző régióiban; 1 fő Horvátország, Dalmácia és Szlavónia községeiben; 4-en Magyarországon; 10-en Tirol és Lombardia területein, 20-an Moráviában, Sziléziában és Csehországban; 16-an Galíciában és Bukovinában; egy fő a Felvidéken; Stájerország és Illíria területén szintén egy fő; és Erdélyben még egy, így összesen 133 főről van tudomásunk a kutatások jelenlegi állása szerint.

Ami az önkéntesek születési évét illeti, a következő információk kutathatók ki a *Service Historique de la Défense* adattárából: a legidősebb önkéntes betöltötte már a 48. életévét, amikor kitört a háború 1914-ben, a legfiatalabb még a felnőttkort sem érte el ekkor a maga 17 életével. Ezen felül a legtöbb önkéntes – nagyjából minden évben 10 fő – 1880-ban, 1887-ben, 1889-ben és 1890-ben született. Az átlagéletkoruk – 1914-hez viszonyítva – 28,46 év volt.

Az önkéntesek rangjára vonatkozó adatok szerencsés módon hiánytalanok. Ahogy a korábbi gyakorlat is mutatja, a légionáriusok nagy többsége másodosztályú közlegényként szolgált, összesen 94 fő; 10 fő volt, akik elsőosztályú közlegényi rangra emelkedtek, és még 10, akik tizedesi rangban szolgáltak, amikor meghaltak franciaonért. Tiszthelyettesek is szép számban akadtak, mivel 11 őrmester és két törzsőrmester is erősítette az osztrák–magyar nemzetiségűek sorait. Emellett az altiszti állományban 3 fő volt,

aki zászlós és egy, aki törzszászlósi rangban szolgált. A tiszti rangig – ahogy korábban is láttuk – már szinte lehetetlenség eljutni, mégis az önkéntesek között ketten is akadnak, akik karrierjüknek e viszonylag magas szintjére jutottak: közülük egy alhadnagyként, a másik pedig századosként harcolt Franciaországért.

A szóban forgó 133 fő az Idegenlégió különböző egységeiben szolgált, amikor elhunytak. 61-en közülük az *1. idegenlégiós gyalogezredben*, 23-an a *2. idegenlégiós gyalogezredben*, 24-en az *Idegenlégió menetezredében* álltak szolgálatban. E egységek, amelybe a legtöbb külföldi önkéntest helyezték, de ezen felül voltak olyan egységek, amelyekben ritkábban fordultak meg közép-kelet-európaiak, mint például a gyarmati vagy zuáv ezredekben – név szerint: *1. gyarmati gyalogosezred*, *7. gyarmati gyalogosezred*, *21. gyarmati gyalogosezred*, *34. gyarmati gyalogosezred*, *54. gyarmati gyalogosezred*, *6. marokkói gyarmati zászlóalj* és a *gaboni menetezred* – 8 fő önkéntes öltötte magára a mundért. Továbbá a keleti frontra kivezényelt *1. afrikai menetezred* és *2. afrikai menetezred* zászlóaljaiban összesen 16 fő oszt-rák-magyar nemzetiségű légionárius szolgált.

Az önkéntesek nagy többsége, összesen 89 fő, 1914-ben jelentkezett valamelyik franciaországi toborzóirodában, hogy szolgálhassa a számukra otthont adó országot. Kisebb jelentkezési hullámok is megfigyelhetők 1890-től 1913-ig, amely időszak alatt 33 fő jelentkezett a Francia Idegenlégióba. A világháború második évétől egészen 1918-ig 4 fő jelentkezett. 5 fő esetében a jelentkezésre vonatkozóan nem volt releváns adat a kartotékon, vagy éppen túl sok évszám volt, így ezekről pontos döntést nem lehetett hozni.

A légionáriusok több országban is harcoltak és harcolnak mind a mai napig, ennek megfelelően az „Ausztria” keresőszó alatt talált idegenlégiósok több országban vesztették életüket. A legtöbben, 61 fő, Franciaországban; a fekete kontinensen – Marokkóban, Kamerunban, Algériában és Egyiptomban – 60 fő; a Földközi-tenger térségében 2 fő; a Keleti Fronton – vagyis Szerbiában, Törökországban, Görögországban és Macedóniában – 14 fő; valamint Vietnámban egy fő vesztette életét. A 133 fő közül egynek a

kartotékján nem tüntették fel az elhalálozás helyét. Ami ennek idejét illeti, a legtöbben 1915-ben veszítették életüket, összesen 38 fő; 1914-ben 11-en; 1916-ban 29-en; 1917-ben 20-an; 1918-ban 24-en; és 1919-ben 11-en veszítették életüket. Az utolsó évszám azért fontos, mert az Idegenlégió számára a harcok nem értek véget a háború hivatalos végével, mivel a Keleti Fronton még 1919-ben is ropogtak a puskák, és ott bizony szükség volt a légiósok támogatására.

Azon légionáriusok kartotékján, akik életüket veszítették a világháború alatt, megtalálható a „halál típusa”, és hogy az illető „Franciaországért halt hősi halált” vagy éppen nem. 114 fő halt hősi halált Franciaországért, és 19 fő volt, akik életüket veszítették, de nem voltak méltóak arra a kitüntetésre, hogy a franciahonért meghaltnak minősítsék őket. 2 fő van, akinek nincsen semmiféle információ a halálával kapcsolatban, viszont mindketten hősi halált haltak Franciaországért. 33-an betegségben veszítették életüket – ez jellemzően a Keleti Fronton volt, ahol a malária vagy éppen egyéb betegségek voltak a legnagyobb ellenfelei a légiósoknak.¹⁷ 2 fő teljesen „véletlenül” veszítette életét szolgálat közben. 2-en lázadás közben haltak meg – egyikőjüknek szétörték a koponyáját egy furkóval. Egy fő engedély nélkül kiszökött a táboron kívülre, és az őrjárat megölte őt. 5-en öngyilkosok lettek a szolgálati idejük alatt. 12-en eltűntek a harcok folyamán – ők vagy meghaltak, csak sosem találták meg a holttestüket, vagy éppen szerencsésen megszöktek a háború borzalmai elől. 19-en a háborúban szerzett sebesüléseikbe haltak bele; 58-an ellenséges tevékenység következtében estek el; és 2-en a Földközi-tengeren haltak meg torpedótámadásban.

Közös részek – az adatok összesítése

A tanulmány előző részfejezeteiben bemutatásra került mindazon releváns információ, amelyek az osztrák–magyar nemzetiségű

¹⁷ SHD A2G 2921: J.M.O.

idegenlégiósokra vonatkoznak, mind személyes életútjaik, mind pedig katonai előmenetelük kapcsán. Számunkra személynevek sajnos nem adnak biztos háttérrel etnikai hovatartozásukról, mivel az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségi összetétele igen színes, emellett lakossága 51 millió fő volt az 1910-es népszámlálás után,¹⁸ így csak kivételes esetekben van lehetőségünk majdnem biztosra mondani, hogy a szóban forgó önkéntesek milyen nemzetiségűek lehettek. (Például Nagy Sándor¹⁹ idegenlégiós esetében egyszerűnek tűnő dolgunk lenne.) A kutatások során több olyan névvel is találkozunk az összesítő adattárak állományában, amelyek részben, de akár teljes egészében franciául (vagy franciásítva) vannak a kartotékra ráírva. Ez három dologra enged minket következtetni: *„először is előfordulhatott, hogy az adott illető meg szerette volna tartani a családnevét, viszont nem volt egyszerű kiejteni a keresztnévét, ezért azt franciásította. Példának vehetjük Neumann Mathias-t (Neumann Mátyás). Másodszor, arra is volt példa, hogy az egyszerűség kedvéért változtatta meg valaki a nevét, vagyis azt az elvet vallotta az illető, hogy a családnevét és a keresztnévét is franciássá változtatta, mint például Deschaseaux Louis, aki idegenlégiósként szolgált 1917-től kezdve. Végül, de nem utolsó sorban pedig voltak olyanok is, akik teljesen új életet szerettek volna kezdeni a múltjukat hátrahagyva, talán azért, mert valamilyen vétséget követtek el, vagy valamilyen más indokból kifolyólag, ezt nem tudhatjuk, ezért francia nevet vettek fel, amit az Idegenlégió szabályzata engedélyezett számukra.”*²⁰

Ami pedig az osztrák–magyar önkéntesek jelentkezéseinek motivációját illeti, erről igen színes képet kaphatunk a másodlagos források segítségével. Többen a dicsőségért, a kalandért szegődtek a Légiohoz, akadtak olyanok is, akiknek a lelki szemei előtt a francia állampolgárság megszerzése lebegett, viszont voltak olyanok is, akik kényszerből írták alá a szerződésüket. Azok az emberek, akik az első világháborút megelőző időszakban jelentkeztek a Francia Idegenlégióba, nagy valószínűséggel önként választották

¹⁸ FREY 2019, 28. o.

¹⁹ M.H. Nagy, Sándor.

²⁰ PALÓCZ 2019.

ezt az utat, de azoknál, akik a háború kitörése után tették ugyanezt, nem olyan biztos, hogy az önként, saját elhatározásból történt – viszont az tény, hogy mindannyiuk kartotékjára az volt ráírva, hogy „önként” jelentkeztek. Kuncz Aladár *Fekete kolostor* című könyve beszámol arról, hogy miért is volt muszáj „önként” jelentkezni a Légióba a háború időtartama alatt. Franciaország a mai napig nagy területtel rendelkező európai nagyhatalomként jelenik meg a földgömbön, és ez a *Grande Guerre* alatt sem volt másképp. Számos etnikai kisebbség lakta az országot a háború kitörésekor, nem különben a központi hatalmak nemzeteinek képviselői is, akik így ellenséges területen ragadtak. Ez nem feltétlen jelentette azt, hogy közülük bárki hazavágyódott volna, mert lehet, hogy már évek vagy évtizedek óta Franciaországban éltek és ezt tekintették otthonuknak. Ez utóbbi tény a francia hatóságok figyelmen kívül hagyták és minden olyan ellenséges népből érkezőt (akiknek nem volt meg a francia állampolgársága) internálótáborba zártak (sok esetben az egész családjukkal). Csak két lehetőségük volt az internáltaknak: az internálótáborok nyomorúságos körülményei egy hosszúnak ígérkező háború végéig vagy pedig szolgálat az Idegenlégióban. A börtönként szolgáló táborhelyeken az embereket sokszor megverték, sanyargatták, még ételt sem kaptak és ilyenkor jelentek meg a légiós tisztek és magukkal vitték azokat, akik szerettek volna megszabadulni ezektől a kínoktól.²¹ Azoknak is, akik valamilyen bűnt követtek el a világháború kitörése előtt, felajánlották, hogy a büntetésüket leszolgálhatják az Idegenlégió kötelékén belül. A nagy többséget mégis a szegénység és munkanélküliség kényszere vitte a Légióba.²² Kalandorokból is akadt szép számmal, akik valamiféle romantikát tulajdonítottak a Légiónak, de a legtöbben közülük az első adandó alkalommal dezertáltak.²³ *„Azok, akik pedig maradtak, harcoltak Franciaországért, ami nem azt jelentette, hogy ez az ország nem volt hálás a szolgálataikért. A*

²¹ Erre vonatkozóan részletes lásd KUNCZ 1931.

²² PORCH 1994, 399–400. o.

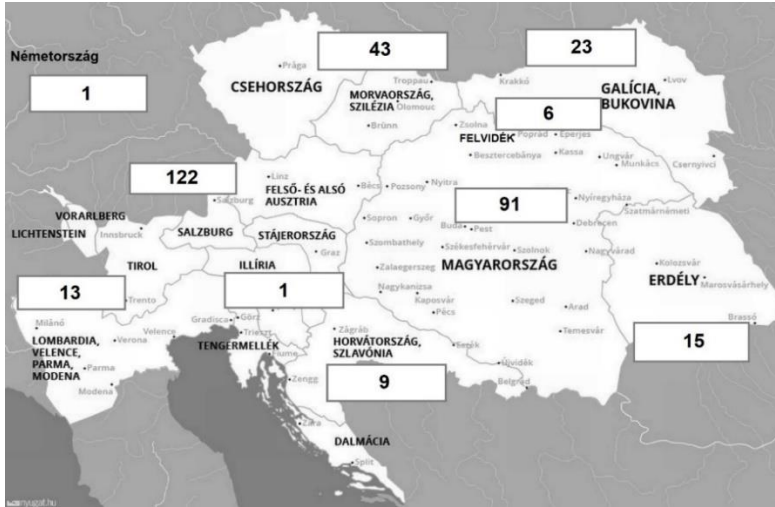
²³ PARKER 2000, 48–49. o.

légiósok, akik szívósak, edzettek, kemények, szegények, jó fizikummal rendelkezők és vakmerők voltak, csak a kitartásukkal és bátorságukkal tűnhettek ki a többiek közül, amiért sokukat kitüntetésekkel és előléptetésekkel jutalmaztak.”²⁴

Az eddigi kutatások alapján az 1369 osztrák-magyar állampolgárból 325-en biztosan az Idegenlégió sorait erősítették az első világháború során. A mellékelt térképen²⁵ láthatjuk, hogy mely országrészekben, régiókban születtek az önkéntesek. 91 fő született Magyarországon, majd egyharmada ezeknek az embereknek a fővárosban, Budapesten. 122 fő született Ausztria – név szerint Stájerország, Alsó- és Felső-Ausztria, Salzburg, Tirol északi része, Lichtenstein és Vorarlberg – valamely területén. 15-en születtek Erdélyben, 6 fő Felvidéken. Az olasz területeken – tehát Tirol déli részén, Lombardia, Velence, Parma és Modena régiókban – további 13 fő látott napvilágot. Emellett Csehországban, Morvaországban és Sziléziában összesen 43-an, ezen felül Galícia és Bukovina tartományokban még 23 fő született. További 10 fő közül 9-en a Délvidéken – Horvátországban, Szlavóniában, a Tengermelléken és Dalmáciában – egy fő pedig Illíriában jött a világra. Egyetlenegy kivétel található a kartotékok között, aki Németországban született, viszont osztrák-magyar állampolgárnak vallotta magát a szerződése aláírásakor.

²⁴ PALÓCZ 2019.

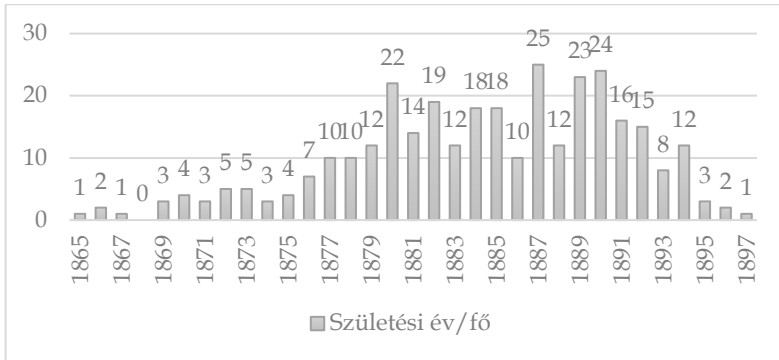
²⁵ Osztrák-Magyar Monarchia térképe (általam hozzászerkesztve). Letöltve: (2021. 08. 19.) https://www.nyugat.hu/cikk/monarchia_aktiv_terkep

1. ábra: Az Osztrák-Magyar Monarchia térképe

Azt bátran kijelenthetjük, hogy az ember körülbelül 18 és 35 éves kora között van ereje teljében, viszont az eddigi adatokból az derült ki, hogy nem csupán a 18 és 35 éves közötti korosztályt sorolták be az Idegenlégióba, hanem bizony a 35 évnél idősebb embereket is.²⁶ A legidősebb osztrák–magyar állampolgár 49 éves volt, a legfiatalabb pedig alig 17, amikor kitört az első világháború. Láthatjuk a tendenciát, hogy a negyvenes korosztályból azért jópáran – összesen 27 fő – ragadtak fegyvert franciahon védelmében. Megfigyelhető, hogy a születési tendencia megnövekszik 1876-tól és egész magasan marad 1886-ig, amikor az önkéntesek közül csupán kilencen születnek. Majd 1887-ben 25-en is születnek az osztrák–magyar légionáriusok közül és egészen sokáig magas marad ez a szám, viszont 1895-től nagyon lecsökken, és 1897-ben már csak egy légionárius születik. Az átlagéletkoruk ennek alapján tehát 29,7 év.

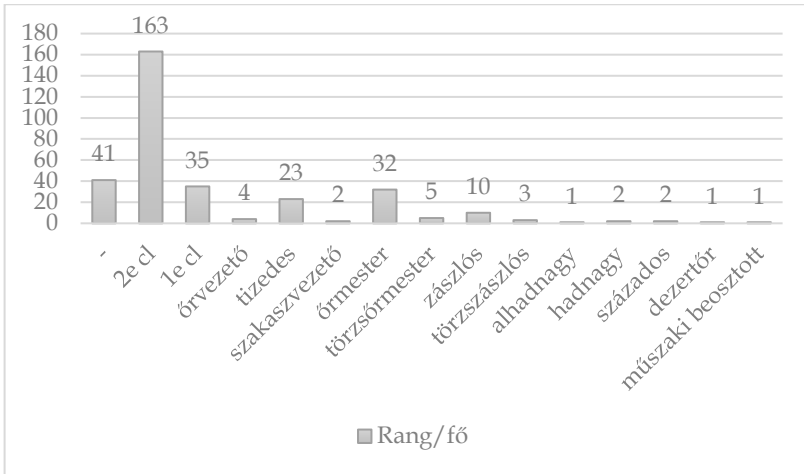
²⁶ Az életkort az első világháború kitöréséhez, tehát 1914-hez képest viszonyítva számoltuk ki.

1. diagram: Az osztrák-magyar idegenlégiósok születési éve

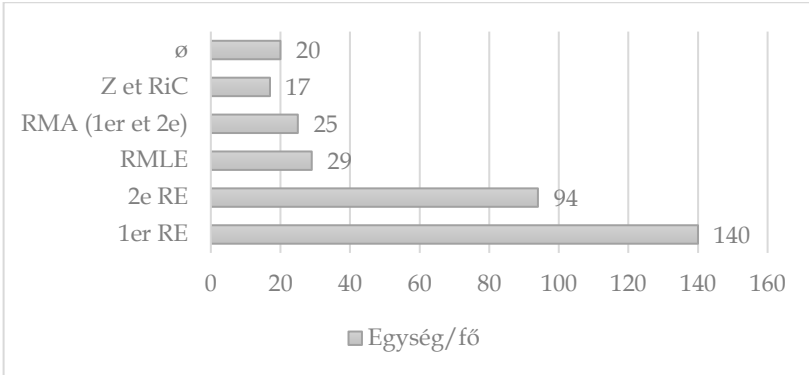
A rangokra vonatkozó összesített adatsorokban 41 főnél semmilyen információ nem található, így a legnagyobb valószínűséggel ezek a katonák nem juthattak előre a ranglétrán szolgálati idejük alatt. A francia rendfokozatok megkülönböztetik az első, illetve a másodosztályú közlegényeket. Ez utóbbit 163 fő, ez előbbit pedig 35 fő tudhatta magáénak az ötéves szolgálati ideje alatt. Emellett őrzetőként szolgált még 4 fő, tizedesi rangban 23 fő és szakaszvezetői rangban másik 2 fő. Tiszthelyettesek is akadtak jócskán a 325 fő osztrák-magyar légionárius között: 32 őrmester és 5 törzsőrmesterrel büszkélkedhetünk. Altisztek már csekélyebb számban voltak, mivel összesen 10 zászlós és 3 törzszászlós öltötte magára a mundért. A tiszti rangot külföldiként szinte lehetetlen volt kivívni, viszont öt ilyen kivételes katona is szolgált a Légióban: közülük egy alhadnagy, ketten hadnagyok és ketten századosok voltak. Ezen felül egy műszaki beosztott és egy dezertőr erősítette (vagy éppen nem) a légió osztrák-magyar állományát.

Osztrák–magyar légionáriusok az első világháborúban

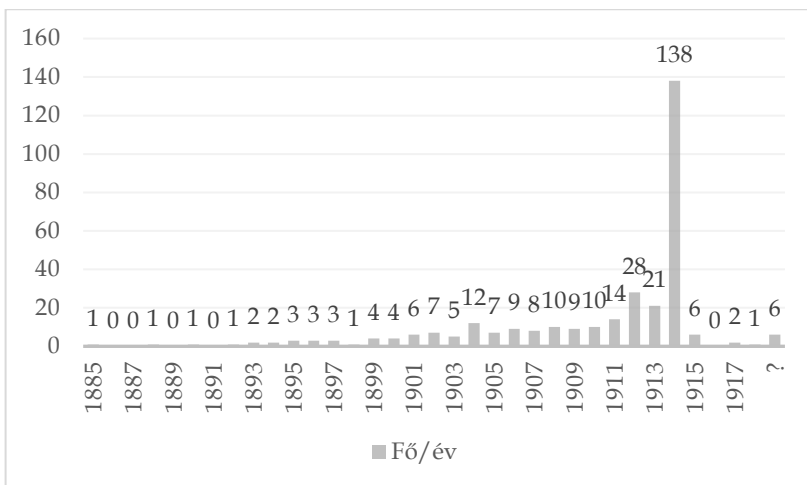
2. diagram: Az osztrák-magyar idegenlégiosok rendfokozatai

Az egységekre vonatkozóan a következő kép rajzolódik ki előttünk: Az *1. idegenlégios gyalogezredbe (1er RE)* és annak alegységeibe összesen 140 osztrák–magyar nemzetiségű önkéntest osztottak be a viláégés során. E szám igen kiemelkedőnek tűnik a többihez képest. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a friss regrutákat a legtöbb esetben ebbe az ezredbe „számúzték”. A második legnagyobb számot hozó egység a *2. idegenlégios gyalogezred (2e RE)* és annak alegységei, amely eddigi tudásunk szerint 94 önkéntessel büszkélkedett az osztrák–magyar kontingensből. Az *Idegenlégio menetezredében (RMLE)* 29 fő, míg az *1. afrikai menetezred (1er RMA)* és *2. afrikai menetezred (2e RMA)* soraiban 25 fő szolgált. A *zuáv (Z)* és *gyarmati gyalogsági ezredek (RiC)* sorait további 17 fő erősítette. Sajnos 20 főről nem tudjuk meg a kartotékja alapján, hogy melyik egységben szolgált.

3. diagram: Egységek melyekben szolgáltak az osztrák-magyar légiósok

Ami a kartotékon szereplő jelentkezési évek összesítéséből rajzolódtott ki: 6 fő esetében nem tudjuk meg, hogy mikor jelentkezett az Idegenlégióba, mert a kartotékjukról hiányzik az adat. Azt biztosan tudjuk, hogy az első jelentkező, aki még a világháború ideje alatt is szolgálatban volt, 1885-ben jelentkezett. Az 1890-es évek elejéig igen halvány érdeklődés övezte az Idegenlégiót osztrák-magyar részről. (Természetesen voltak ekkor is jelentkezők – több, mint amit jelenleg ez a diagram ábrázol – viszont ezek a számok azt a tényt támasztják alá, hogy azon önkéntesek, akik ekkor jelentkeztek, még mindig szolgáltak a világháború ideje alatt.) 1895-tel indul el egy nagyobb jelentkezési hullám, ami 1904-ben egész magasra ugrik fel, és ezt az évi átlagos 7–10 fős jelentkezést tartja is egészen 1911-ig, amikor 14 fő jelentkezik az Idegenlégió kötelékébe. A rákövetkező évben megduplázódik e szám, majd visszaesik 21 főre a 1913-as évben. A háború kirobbanásával temérdek emberre volt szüksége a francia haderőnek, így nem csoda, hogy ebben az évben 138 főre ugrik fel az „önként jelentkezők” száma. Viszont láthatjuk, hogy az utánpótlás igen foghíjas a háború éveiben – legalábbis osztrák-magyar részről – mivel 1915-ben 5 fő, 1916-ban senki, 1917-ben 2 fő és 1918-ban mindössze egyetlenegy fő írta alá a légiós szerződését.

4. diagram: Az osztrák–magyar idegenlégiosok jelentkezési évei

Összegzés

Mindazon adatok, amelyeket a tanulmány előző részfejezeteiben olvashattunk, nem tekinthetők teljesen pontosnak és befejezettek több okból kifolyólag sem: először is nem lehetünk abban biztosak, hogy a világháború ideje alatt vagy éppen az azt követő száz évben, még mielőtt a kartertek feldolgozása és digitalizálása megkezdődött volna, nem sérültek meg vagy tűntek el e dokumentumok egy része. Illetve még az sem biztos, hogy az összes francia levéltár digitalizálta az összes, a *Grande Guerre* időszakára vonatkozó dokumentumot, így a kartertek száma még nőhet. Ezen felül az „Ausztria” mint születési hely keresőszó alatti kartertek kutatása folyamatban van, így egyelőre csak annyit tudtunk meg, hogy az 1369 fő osztrák–magyar állampolgárból, akik az első világháború folyamán valamelyik francia hadseregben szolgált, mindössze 325 fő volt az, aki az Idegenlégio sorait erősítette harctudásával és tapasztalatával. Ez az alig több mint háromszáz fős létszám nagy valószínűséggel bővülni fog, talán még a duplájára is nőhet a kutatások befejeztével. Mivel a dokumentumok között

nem csupán idegenlégiós, de egyéb más, a francia hadseregben szolgálók kartotékja is fellelhető, így kideríthető, hogy amit a másodlagos források emlegetnek, nevezetesen az 1369-es „bűvös szám” ténylegesen reálisnak tekinthető-e a katonai dokumentumok alapján. A kérdés megválaszolása még egy jövőbeli, hosszúnak ígérkező kutatómunkát kíván.

A történelmet általában a győztesek írják, de előszeretettel szeretik kihagyni a néhol apró, de mégis fontos részleteket. Nem történt ez másképp esetünkben sem, mivel még nem szereztünk mindeddig tudomást arról, hogy az első világháború folyamán magyarok, sőt mi több az Osztrák–Magyar Monarchia összes nemzete is részt vállalt a harcokban, csak éppen pont az ellenséges fél, az antant oldalán. Ki tudja pontosan, hogy hány nemzetnek a fiai – netán lányai – szolgálták még valamelyik nyugati ország hadseregét az első nagy világháború során? Ez is egy olyan kérdés, amelynek megválaszolásához kutatók sorára és nagyszabású jövőbeli munkájukra lesz szükség.

Felhasznált irodalom

Levéltári források

Mémoire des Hommes. (M.H.) *Kabelac, Théophile*. Tchecoslovaquie. letöltve: (2021. 08. 17.) https://www.memoiredeshommes.sga.defense.gouv.fr/fr/arkotheque/client/mdh/base_morts_pour_la_france_premiere_guerre/detail_fiche.php?ref=690383

Mémoire des Hommes. (M.H.). *Klika, Eloi*. Tchecoslovaquie. letöltve: (2021. 08. 17.) https://www.memoiredeshommes.sga.defense.gouv.fr/fr/arkotheque/client/mdh/base_morts_pour_la_france_premiere_guerre/detail_fiche.php?ref=696351

Mémoire des Hommes (M.H.). *Nagy, Sandor*. letöltve: (2021. 08. 17.) <https://www.memoiredeshommes.sga.defense.gouv.fr/>

fr/arkotheque/client/mdh/base_morts_pour_la_france_premiere_guerre/detail_fiche.php?ref=951280

Mémoire des Hommes. (M.H.) *Sush, Aloïs*. Tchécoslovaquie. le-töltve: (2021. 08. 17.) https://www.memoiredeshommes.sga.defense.gouv.fr/fr/arkotheque/client/mdh/base_morts_pour_la_france_premiere_guerre/detail_fiche.php?ref=1200197

Service Historique de la Défense. (S.H.D.) A2G 2921/Historique du 1er Régiment de Marche d’Afrique : J.M.O

Szakirodalom

BENE 2017 = Bene Krisztián: A francia hadsereg baranyai katonái az első világháborúban. In: A nagy háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború. Szerk.: Bósz Attila. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, Pécs, 2017. 30-52. o.

BENE 2019 = Bene Krisztián: Hasznos ellenségek? Az első világháború alatti francia-magyar katonai kapcsolatok egy különleges fejezete: a francia fegyveres erők magyar tagjai In: Pécsi Tudományegyetem Bölcsész Akadémia 3. Szerk: Böhm Gábor – Czeferner Dóra – Fedeles Tamás. PTE BTK Kari Tudományos Diákköri Tanács, Pécs, 2019. 34-60. o.

COMOR 2013 = Comor, André-Paul (szerk.). La Légion étrangère. Histoire et dictionnaire. Robert Laffont, Paris, 2013.

CROWDER 1994 = Crowder, Richard W. Restitution in the Czech Republic: Problems and Prague-nosis. In THE ATLANTA JOURNAL AND CONSTITUTION. Vol. 5:234. 1994. 238. o.

FREY 2019 = Frey, Dóra. Az Osztrák-Magyar Monarchia és a nemzetiségek – különös tekintettel a Birodalmi Tanácsban Képviselt Országokra. In Acta Universitatis Szegedinesis : forum : acta juridica et politica, (9) 1; 2019. 28. o.

GILBERT 2014 = Gilbert, Martin. The First World War. A Complete History. Rosettabooks, New York, 2014.

JORDAN 2006 = Jordan, David: Francia idegenlégió 1831-től napjainkig. Ventus libro, Budapest, 2006.

KUNCZ 1931 = Kuncz Aladár. Fekete kolostor. (Első kiadás 1931) letöltve: (2021. 08. 15.) <http://mek.oszk.hu/05300/05368/05368.pdf>

MAHUAULT 2013 = Mahuault, Jean-Paul. Engagés volontaires à la Légion étrangère pour la durée de la guerre 1870-81, 1914-18, 1939-45. Grancher, Paris, 2013.

PALÓCZ 2019 = Palócz Márk. *Magyarok a Francia Idegenlégió kötelékében az első világháborúban*. OTDK dolgozat. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2019.

PARKER 2000 = Parker, John. Idegenlégió A világ legdurvább haderejének szenzációs története. J LX, 2000.

PORCH 1994 = Porch, Douglas. La légion étrangère 1831-1962. Fayard, Paris, 1994.

REYNAUD 2009 = Reynaud, Jean-Pierre. Les étrangers dans l'armée française au cours de la Grande Guerre. In Académie des Sciences et Lettres de Montpellier. Séance du 19 Janvier 2009. letöltve: (2021. 08. 19.) http://www.ac-sciences-lettres-montpellier.fr/academie_edition/fichiers_conf/REYNAUD2009.pdf

Internetes források

<http://www.culture.fr/Genealogie/Grand-Memorial>

<http://anom.archivesnationales.culture.gouv.fr/regmatmil/>

<http://www.memoiredeshommes.sga.defense.gouv.fr/fr/article.php?larub=3>

Szabó Róbert

A HARSÁNY-HEGYI CSATA ÁBRÁZOLÁSA EGY 19. SZÁZADI FESTMÉNYEN

Bevezetés

1687-ben Magyarországon a keresztény csapatok azzal a szándékkal indították el hadjáratukat az oszmánok ellen, hogy visszafoglalják Belgrádot. Augusztus 12-én a szövetséges keresztény sereg megindult Siklós vára felé. A Harsányi-hegy mellett azonban a szövetséges keresztény had – II. Miksa Emánuel vezette – balszárnya ellen támadást intézett az oszmán had. A gyors átcsoportosításoknak köszönhetően a támadók nem tudták bekeríteni a keresztény sereg balszárnyát. A délután folyamán pedig Lotaringiai Károly vette át a kezdeményezést és intézett támadást a török tábor ellen. A csata nagy keresztény győzelemmel ért véget. Szulejmán nagyvezír vert hada Eszék felé menekült.

Jelen tanulmány az 1687. évi harsány-hegyi csata emlékeztető-történeti vizsgálatához kapcsolódik, középpontjában Wilhelm Camphausen egy munkájának keletkezési körülményei, a mű egy lehetséges interpretációja (művészeti és geopolitikai beágyazottságának kérdésköre) áll. Írásomban az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjárat kimenetelét eldöntő összecsapásra a harsány-hegyi megnevezést vonatkoztatom következetesen. Ennek oka, hogy a Harsány-hegy/Harsányi-hegy/Szársomlyó tartható a csatátér legjelentősebb terepalakulatának. A csata megnevezését utoljára Varga Szabolcs vizsgálta egy tudományos ismeretterjesztő írásában.¹

¹ VARGA 2019.

Wilhelm Camphausen élete (1818-1885)

1. ábra: Adolf Dauthgate: Wilhelm Camphausen portréja (1880)

Wilhelm Camphausen a XIX. század csataképfestészetének egyik legkiemelkedőbb képviselője. Realista művészetével a kortársait is elkápráztatta. 1818-ban született Düsseldorfban, a rajzolás és a festés művészetét Alfred Rethel-től és Carl Friedrich Lessing-től sajátította el. 1834-ben felvételt nyert a Düsseldorfi Akadémiára, ahol

Wilhelm von Schadow mester osztályába járt egészen 1849-ig. Ebben az időszakban számos tanulmányutat tett, nem csak a német területeken működő művészeti központokba, hanem Észak-Itália, Hollandia és Belgium területére is ellátogatott. Wilhelm Hauff, Ludwig Uhland és Carl Immermann hatására irodalmi tárgyú festményeken kezdett el dolgozni. Hamarosan arra a felismerésre jutott, hogy leginkább a történelmi festészetben teljesebben kifejezhető, kiváltképp a XVII–XVIII. századi eseményekkel kapcsolatos festmények képezték munkásságának súlypontját. Előszeretettel készített festményeket a harmincéves háború eseményeiről és az angol polgárháborúról.²

Az 1850-es évek végén és az 1860-as években művészetének indíttatása megváltozott. Már nem csupán a történetiség fogta meg, hanem a német egység gondolata is. Egyre inkább magáévá tette azt a gondolatot, hogy a német területek csak akkor lehetnek hatékonyak és erősek, ha tovább folytatják a *porosz utat*. A militarizmus, a szigorú fegyelem és a kötelességtudat egyre fontosabb értékekké váltak számára. Művészetének nemzeti tartalmat keresve elsőként Nagy Frigyeset és korának porosz hőseit mutatta be.³

Stílusában főként a realiztikus részletesség fedezhető fel, ugyanakkor a drámai kompozíciók sem álltak távol tőle. Nemcsak csatajeleneteket, hanem portrékat is készített, jellemzően az arisztokrácia, különösen pedig a porosz királyi család tagjairól. Ezekon a képeken az ábrázolt alakok hősies kompozícióban láthatóak, amint éppen lovagolnak, a háttérben pedig csata zajlik. Munkásságától azonban nem állt távol a metszetek és a karikatúrák készítése sem. Ezt a tevékenységét a düsseldorfi Malkasten művész egyesületének kötelékében végezte, amelynek egyesületi elnöki posztját többször is betöltötte.⁴

² DAELEN 1903.

³ Uo.

⁴ Uo.

2. ábra: Wilhelm Camphausen: II. Frigyes a frontvonal megfigyelése közben (1864)⁵

Camphausen, patriotizmusa által vezérelve, hivatalos katonai csataképfestőként részt vett az 1864-es Dánia ellen indított porosz hadjáratban, az 1866. évi königgrätzi csatában és az 1870-ben ki-robbant porosz-francia háborúban is.⁶

Művészi pályájának harmadik nagyobb hullámát ennek az időszaknak az eseményei ihlették. A nemzeti témájú képeinek többé nem kellett történelmi eseményt választania. A német egyesülési folyamat a szeme láttára valósult meg, miközben ő maga is tevékeny részese volt hivatalos katonai festőként mindennek. Az ebből az alkotói korszakból származó műveit tehát az éppen zajló katonai események határozták meg. Képeinek

⁵ <https://www.lempertz.com/de/kataloge/lot/1127-1/254-wilhelm-camphausen.html>, (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)

⁶ Uo.

főbb témáit tehát a dánok, az osztrákok vagy a franciák ellen vívott harcok szolgáltatták.⁷

A Dánia elleni háborúba Károly Antal, Hohenzollern hercegének személyes kérésére érkezett a Düppelnél felállított dán erődítményekhez, hogy a rohamozó német katonákat ott a helyszínen azonnal megörökítse. Mint később kiderült, a háború alatt ez volt a leghősiesebb és legfélelmetesebb német katonai akció. Camphausen ezen felül számos további illusztrációt is készített a Dánia elleni hadjáratról, amelyek hazai megítélése pozitív volt. Festett csatajeleneteit nagyfokú részletesség jellemezte, ahogy kortársai, úgy ő is a pillanatok megörökítésére koncentrált, csupán a csaták egyes kiemelt epizódjait ábrázolta. Saját elmondása szerint emberfeletti izgalmat érzett, amint a várva várt pillanat egyre közelebb került hozzá, hogy élő valóságában azt lássa és fesse meg, amit idáig csak a történelemből ismert, a katonai akciók azonnali realitását. Mindezt úgy, hogy Camphausen munkái a porosz dominanciát hirdették. Düppelnél a győztes porosz rohamot követően elszétált a csatatérre is, ahol a halott és sok esetben roncsolt emberi testek látványa mélyen megdöbbentette.⁸

Az 1860-as és 1870-es évek háborús időszakát követően is készített még nemzeti-történelmi tematikájú képeket. Ilyen volt például az 1882-es *Szilézia hódolata Nagy Frigyes előtt Breslauban, 1741-ben*, vagy az 1880-as *Epizód a Harsány-hegyi csatából*, amely vizsgálatom tárgyát is képezi.

Napjainkban festményeinek többsége a Berlini Nemzeti Galériában (Berlin National Gallery), a Kölni Múzeumban (Cologne Museum) és a Münchener Képtárban (Munich Pinakothek) találhatóak. 1885-ben Düsseldorfban hunyt el.⁹

⁷ Uo.

⁸ HEWITSON 2017.

⁹ DAELLEN 1903.

3. ábra: Wilhelm Camphausen: Szilézia hódolata Nagy Frigyes előtt Breslauban, 1741-ben (1882)¹⁰

Wilhelm Camphausen élet- és pályarajzából jól kitűnik, hogy a második mohácsi csatát ábrázoló festménye az utolsó alkotói korszakában készült, abban az időszakban, amikor ismét visszatért a történelmi témák nemzeti színezetben történő ábrázolásához. Korábbi munkáinak szellemisége és minősége miatt, saját szándéka mellett külön uralkodói kérésre festette meg a Dánia, Ausztria-Magyarország és Franciaország elleni porosz háborúk egyes eseményeit. Történelmi témájú festményeit viszont saját elhivatottságából fakadóan készítette el, az éppen aktuális katonai és politikai eseményekre reflektálva. Életrajza áttanulmányozásából nem derül ki, hogy járt-e a Harsányi-hegy térségében, az egykori csata helyszínén.¹¹

¹⁰ <https://www.alamy.com/stock-photo/1882-n-a-wilhelm-camphausen-1818-1885-description.html>, (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)

¹¹ HEWITSON 2017.

A kép keletkezési körülményei

Az 1871-től 1900-ig terjedő időszakot Németországban a *Kulturkampf* jellemezte. Bismarck igyekezett a katolikus egyházat visszaszorítani és a szocializmus terjedésének is gátat szabni. E politikai lépések azonban éppen ellentétes hatást értek el, 1890-re ugyanis egy megerősödött katolikus klérus és egy magabiztosabb szocialista politikai mozgalmat eredményeztek. Bár Otto von Bismarck német kancellár a *keleti kérdést*¹² kerülni szerette volna, az egyre szorosabb szövetségesnek számító Osztrák-Magyar Monarchia miatt *Hercegovina* kérdésében mégis kénytelen volt állást foglalni. Ugyanebben az időszakban a német ipar ugrásszerű növekedést élt meg, külkereskedelme virágzott, a társadalom jóléte növekedett. Mindezek a tényezők hozzájárultak a német kultúra és intézményrendszer virágzásához, egyben nagy lehetőségeket kínálva a kelet iránt érdeklődőknek, hiszen utazásokra, keleti könyvtárak felkeresésére és keleti gyűjtemények létrehozására nyílt lehetőség. Mindez Németország számára elhozta az orientalizmus második reneszánszát.¹³

A Német Császárság első alkalommal a berlini kongresszus és Bosznia-Hercegovina osztrák–magyar okkupációja kapcsán vált érintetté a *keleti kérdésben*. Bosznia-Hercegovinának az Osztrák-Magyar Monarchiához való csatolásával mintegy 600 000 muszlim lakos került a Német Császárság egyre szorosabb szövetségének számító Monarchia területére. A Monarchia számos gyarmati intézményt és szervezetet hozott létre Boszniában. Nemcsak a gazdaság, de a társadalom és a művészet is érzékelte a változást. Esetenként a klasszikus és nemzeti témák is orientális jegyeket kaptak a német és az osztrák–magyar területeken.¹⁴

¹² A keleti kérdés az Oszmán Birodalom hanyatlásához kapcsolódó, a birodalomban élő elnyomott népek lázadásával és az európai nagyhatalmak beavatkozásával összefüggő problémák halmaza (BODNÁR 2007).

¹³ MARCHAND 2009.

¹⁴ MARCHAND 2009.

Bosznia-Hercegovina okkupációjára az 1877–1878-as orosz–török háborút követő berlini kongresszus döntése alapján került sor. A budapesti tárgyalásokat követően, 1877. április 24-én II. Sándor orosz cár hadat üzent az Oszmán Birodalomnak. Az orosz csapatok sikeresen nyomultak előre és kiszorították a Balkánról a török csapatokat. Az orosz és az oszmán külügyminiszter végül 1878. március 3-án, San Stefano-ban békét kötött. Nagy-Britannia és az Osztrák-Magyar Monarchia nem vette azonban jó néven a Balkán-félszigeten megnövekedett orosz befolyást. A helyzet orvoslására 1878. június 13-án ült össze a berlini kongresszus, ahol Disraeli (Nagy-Britannia), Andrássy (Ausztria-Magyarország), Waddington (Franciaország), Bismarck (Németország), Corti (Olaszország), Gorcsakov (Oroszország) és Caratheodor (Oszmán Birodalom) képviseltették magukat. A tárgyalások eredményeként egy megcsonkított Bulgária jött létre, Szerbia, Montenegró és Románia pedig teljes függetlenséget kapott. Az Osztrák-Magyar Monarchia megkapta Bosznia-Hercegovinát, továbbá megszállhatta a Novi Pazar-i szandzsákságot. Oroszország határmódosításokat hajtott végre az iráni-török határon, az Oszmán Birodalom visszakapta Kelet-Ruméliát és megtarthatta Macedóniát.¹⁵

A Monarchia már 1878. július 29-én megkezdte Boszni-Hercegovina megszállását, amely több helyütt is a muzulmán lakosság heves ellenállásába ütközött. Az új tartomány élére Kállay Benjamin személyében közös pénzügyminisztert neveztek ki, majd osztrák közigazgatást vezettek be.¹⁶

Bosznia-Hercegovina 1908-as, Monarchia általi annexióját meglehetősen nagy propagandatevékenység kísérte. A Monarchia mindenáron azt kívánta közvetíteni, hogy a *keleti kérdést* végre sikerült megoldania. Az annexiótól a Balkán-félsziget viharos politikai viszonyainak lecsillapodását várta. Wilhelm Camphausen

¹⁵ PALOTÁS 1982.

¹⁶ PALOTÁS 1982.

harsány-hegyi csatát ábrázoló festményének nyomtatott változatban való elterjedése is az 1908–10-es évekre tehető.¹⁷

Figyelemre méltó, hogy Camphausen festménye egyértelműen a németiség keleti dominanciáját hirdeti, ugyanakkor a magyar közvélemény egészen máshogy viszonyult a Balkán-félszigeten zajló eseményekhez. Az orosz hadsereg Bulgária törökellenes szabadságharcába történő beavatkozásáig törökellenes hangulat uralta a magyar közvéleményt, hiszen a bolgár-török szembenállást a magyar-osztrák szembenállás metaforájaként élték meg, továbbá a török kor nem túl fényes emlékezete is felerősödött bennük. Az orosz beavatkozás viszont egyértelmű oroszellenességet és egyben törökbarátságot eredményezett a magyar közvéleményben, hiszen mindez az 1849-es magyarországi orosz intervencióra emlékeztette a magyarokat.¹⁸

A festmény és annak szimbolikus tartalma

Camphausen az „*Episode aus der Schlacht am Berge Harsany*” című festményét 1880-ban készítette el. A festmény a berlini *Institut für Kunst- und Bildgeschichte* (Berlini Művészet- és Képtörténeti Intézet) gyűjteményében található. A festmény 34,1 centiméter széles és 22,5 centiméter magas. Az eredeti festményről a későbbiekben azonban számos nyomtatott színes és fekete-fehér reprodukció is napvilágot látott.¹⁹

¹⁷ MARCHLAND 2009.

¹⁸ RADEV 1988.

¹⁹ DAELEN 1903.

4. ábra: Commeric herceg és Lotaringiai V. Károly fővezér találkozása a harsány-hegyi csatában, 1687 (1880)²⁰

A festmény műfaját tekintve a történelmi festészet kategóriájába tartozik. A történelmi festészet mint műfaj a XIX. század társadalmi és politikai mozgalmával szoros összefüggésben áll. Az e műfajt alkalmazó művészek nem titkolt szándéka volt a közvélemény érzelmi eszközökkel való befolyásolása, így szerepet vállalva a nemzeti tudat kialakításában és formálásában. Egyik funkciója nem más, mint a politikai eseményekre való reflektálás a nemzeti múlt felidézése révén. Legtöbb esetben emblemikus személyek vagy éppen az adott nemzet múltjához kötődő történelmi események képezik a festmények tárgyát. Ezek a műalkotások minden esetben szimbolikus értékeket hordoznak, hiszen a művek keletkezési ideje nem az ábrázolt esemény időpontjával egyezik meg. A cél az, hogy az ábrázolt történelmi eseménnyel olyan mondanivalót közvetítsen a befogadók számára, amely mondanivaló az éppen aktuális politikai-geopolitikai helyzettel

²⁰ <http://opac3.mnm.monguz.hu/record/-/record/display/manifestation/MNMMUSEUM1478623/b4218835-9276-405a-b2f1-9691e229f05e/solr/0/24/3/19/importDate/DESC> (Letöltés dátuma: 2020. október 8.)

függ össze. Az sem tagadható, hogy ezek a művészi alkotások legtöbbször az aktualitásokon is felülemelkedve, általános érvényű morális tartalmakkal rendelkeznek.²¹

A Villányi-hegység térségében kezdetben védekező szövetséges keresztény sereg a csata későbbi szakaszában már kezdeményezővé lépett elő és végül elsöprő győzelmet hozó támadást intézett a félkész sáncokkal védett oszmán tábor ellen. A harcokban különösen nagy veszteségeket szenvedett el Commercy herceg ezrede. Maga Charles de Comemrcy is megsebesült, a harcok közben azonban – nagy bátorságról tanúságot téve – elragadott egy zászlót az ellenségtől.²² A herceg bátor tettét különösen indokolta, hogy ezrede elveszett zászlaját szerette volna pótolni. Jó lehetőséget látott erre, amikor a csatatéren megpillantott egy vágató török lovas, amint egy lovascsapatot irányított. Lotaringiai Károly fővezér engedélyét megkapva lovával kiugratott, hogy párbajra hívja ellenfelét. Miután a herceg pisztolylövése célt tévesztett, a török lovas a herceg oldalába szúrta kopjáját, mire a herceg eldobta pisztolyát és pallosához kapva lefejezte a török lovas, s megszerezte harci jelvényét.²³ A párbaj végeztével Commercy herceg átnyújtotta a véres jelvényt Lotaringiai Károly fővezérnek, majd annak zászlótartójának meghagyta, hogy ezúttal jobban vigyázzanak erre a jelvényre, mint a korábbi ezredzászlóra, hiszen Commercy herceg súlyosan megsebesült a harci jelvényért vívott párbaj során.²⁴

A holddal ékesített fehér lófarkas jelvényt I. Lipót német-római császár (1658–1705) egy templomba helyeztette el, s ehelyett maga a császárné hímzett saját kezűleg zászlót Commercy ezrede számára.²⁵ Lotaringiai Károly kérésére a zsákmányolt török jelvényt a Nancyban található, Segítő Szűz Mária nevére felszentelt burgundiaiak kápolnájába (Chapelle des Bourguignons, későbbi

²¹ NÉMETH 1993.

²² POLGÁR 2020.

²³ WANOSTROCHT 1833.

²⁴ DEVAUX 1862.

²⁵ NAGY 1987.

nevén Notre-Dame de Bonsecours) vitték. Ugyanebben a kápolnában található a szentgotthárdi csata (1664) győzelmét szimbolizáló török zászló is. A fővezér döntése azért esett épp a nancy-i burgundiaiak kápolnájára, mert ez a kápolna a Lotaringiai-ház győzelmi emlékhelye volt. Ez a kápolna eredetileg az isteni közbenjárást volt hivatott megköszönni, amidőn II. René lotaringiai herceg győzelmet aratott az ellenséges burgundiaiak felett, akik Merész Károly vezetésével érkeztek Nancy várának falai alá, hogy aztán megsemmisítő vereséget szenvedjenek el az egyesült lotaringiai és svájci csapatoktól 1477. január 5-én.²⁶

Commercy herceg hőstette, majd Lotaringiai Károllyal való ikonikus találkozása nem csak Camphausen munkásságában tükröződik vissza és nem is csak német területeken. Az 1740-ben Eléazar de Mauvillon (1712–1779) keze nyomán Amszterdamban megjelent, Savoyai Eugén életéről szóló *Historie du prince François Eugène de Savoie, Généralissime des Armées de l'Empereur et de l'Empire* is megörökíti Commercy herceg vakmerő cselekedetét. Az 1809-ben Weimarban megjelent (később Párizsban is kiadott) Charles-Joseph de Ligne herceg (1735–1814) féle Savoyai életrajz is kitér e hőstetre. Az a tény is jól szemlélteti Commercy cselekedetének emlékezeti súlyát, hogy még a Jacques Lacombe által 1791-ben megjelentetett *Encyclopédie méthodique* című szótárban is Commercy herceg nagyharsányi csatában mutatott helytállásával ilusztrálják a bátorság szócikket. De Adolphe de Chesnel gróf 1862-ben megjelent, *Encyclopédie militaire et maritime* című katonai és haditengerészeti enciklopédiája is megemlékezik erről az ikonikus, bátor tetről. A történet továbbélését jól tanúsítja Paul Wentzke *Feldherr des Kaisers, Leben und Taten Herzog Karl V. von Lothringen* című 1943-as műve is.²⁷

Tóth szerint Commercy herceg hőstette olyannyira elterjedt volt, hogy még a XIX. századi francia történelemtankönyvekben is

²⁶ TÓTH 2016a.

²⁷ TÓTH 2019.

szerepelt, ezért bizonyára Wilhelm Camphausen is jól ismerte Commercy herceg hőstettét.²⁸

A lovagi erények, a keresztény hit védelmének eszménye a modern társadalmak emberének sokkal kevesebbet jelenthet, mint a középkor, a koratűkor vagy az újkor emberének. Azonban a XVI. század Francia Királyságának nemesei, arisztokratái közül számos lovag vette útját a Magyar Királyság felé a keresztény hit védelméért és némi dicsőségért. Így tett V. Károly herceg több felmenője is, hiszen őseit megtalálhatjuk például a Velencei Köztársaság és II. Rudolf szolgálatában is, mint a törökellenes harcok résztvevőit. Később Lotaringiai Károly számára a muzulmánok elleni harc a családi hagyományok további folytatását jelentette, amelylyel a Lotaringiai ház évszázados európai súlyát is reprezentálni kívánta.²⁹

Wilhelm Camphausen Lotaringiai Károly és Commercy herceg dicsőséges ábrázolásával nem csak a második mohácsi csata egyik ikonikus jelenetét örökíti meg, hanem a lovagi eszményt is feleleveníti. A XIX. századi realista csataképekhez hűen a két herceg találkozója a kép közepén látható, egyben megvilágítva, jól láthatóan. Szintén a század csatafestészetének jellegzetes stílusjegyét mutatja, hogy a harsány-hegyi csatának csupán egy jelenetét mutatja be, de azt nagy részletességgel.³⁰

Tóth szerint Lotaringiai Károly törökellenes harcai többek között a herceg családja európai jelentőségének hangsúlyozása miatt is fontosak voltak. V. Károly herceg éppen ezért lehetett kiváló szimbólum Camphausen kezében, aki nemzeti és történelmi eseménnyel reflektált az 1870-es évek Balkán-félszigetének eseményeire, a *keleti kérdés* geopolitikai kihívásaira, kifejezve a berlini kongresszus súlyát a Balkán kaotikus állapotának rendezés-

²⁸ Uo.

²⁹ TÓTH-PETIOT 2016.

³⁰ BERZEVICZY 1916.

ében, egyben rávilágítva a Német Császárság nagyhatalmi státuszára, a keleti ellenség felett aratott második mohácsi csata felelevenítésével.³¹

Camphausen festményén megfigyelhető, hogy a központi jelenet körül álló alakok nézőkként körbeveszik Commercy és Lotaringiai Károly hercegeket. E konstrukció kiformalódásában nagy szerepe volt a XIX. századi európai törökképnek, amelyet nagyban befolyásolt a romantika irányzatához kapcsolódó orientalizmus. A törökök elleni harc ábrázolása a művészetben az 1730-as, 40-es évekre elvesztette aktualitását. Ám a XVIII–XIX. századi romantika jegyében készült műalkotások jelentős hányada a történeti festészet égisze alatt újra felelevenítette a régi török kori emlékeket, ezzel reprezentálva a történelmi, nemzeti, hősi áldozatvállalást.³² Megnőtt az érdeklődés a keleti szabályozatlanság, az egzotikum és a vadság iránt. Camphausen festményén orientalista motívumnak tekinthetőek az elszórt oszmán fegyverek, a keleti mintás nyereg, az ázsiai katonák és a tevék. Kelly Bloom szerint ezek a művészeti elemek nem csupán stilisztikai jelentőséggel bírnak, hanem a keleti kultúra, esetünkben a keleti nagy ellenség alsóbbrendűségét is kifejezik.³³

Egyes jól kivehető török katonák kifejezetten idős emberként tűnnek fel a műalkotáson. Ezzel a művész az Oszmán Birodalom gyengeségére és korosságára utal. Ugyanezt szimbolizálják a megkötözött vagy éppen láncra vert katonák is, de a kép előterében látható elszórt díszes, keleti hatást sugalló török nyeregkápa, vagy az ugyanerre a sorsra jutott török pajzs és szabja is ezt a funkciót szolgálja. Velük szemben, a keresztény katonák diadalittasan ülnek a lovaikon, a gyalogos vagy éppen ülő török alakokkal ellentétben, érezhetően kifejezve a győztesek és vesztesek domináns, illetve alárendelt viszonyát.³⁴

³¹ TÓTH-PETIOT 2016.

³² GALAVICS 1986.

³³ BLOOM 2004.

³⁴ ETÉNYI 2015.

Az Oszmán Birodalom gyengeségét kifejező képzőművészeti alkotásoknak erős aktuálpolitikai alapot jelenthetett az a tény, hogy az oszmánok ereje korántsem tükrözte a XVII. században még Bécs kapuit döngető keleti hadak erejét. A XIX. században már csak „Európa beteg emberének” nevezték.³⁵

A török kép alakulása több változáson is keresztülment. A XVI. század német nyelvterületének művészei igyekeztek mind jobban elrettenteni a korabeli német lakosságot. Ezt jól megfontolt birodalmi érdekből tették, ugyanis az oszmánok elleni háborúk jelentős mennyiségű pénzt igényeltek. Ahhoz, hogy a szükséges anyagi forrásokat a német tartományok megszavazzák a birodalmi gyűlésben, meg kellett győzni a német társadalmat, különösen a birodalmi gyűlések résztvevőit. A művészek közül egyesek részt vettek annak a propagandagépezetnek a működtetésében, amely folyamatos félelmet generált az emberekben. A szimbólumok jellemzően a német territórium és a kelet különbözőségére helyezték a hangsúlyt. A festményeken jól kivehető az oszmánok jellegzetes keleti öltözete, turbánnal a fejükön, íjakkal és nyilakkal felszerelve, amellyel kifejezték az ellenfél barbárságát is. Ezeket a jeleneteket jellemzően fa- vagy rézmetszetek formájában készítették el, később pedig nyomtatott verzióban papír alapon terjesztették őket.³⁶

A XVII. század katonai eseményei azonban más üzenet megfogalmazására készítették a művészeket. A keresztény csapatok több győzelmet is arattak az oszmánok felett. Az Oszmán Birodalom sokat veszített hajdani erejéből, és ezt a keresztény propaganda is érzékelte. Már nem a félelem további fenntartása volt a cél, hanem a háború folytatásának kiharcolása, a korábbi erőfeszítések megtérülésének igazolása révén. A képeken továbbra is jól elkülöníthetőek maradtak a keleti és a nyugati katonák. A nyugati harcosok páncélos lovagokként, sisakban láthatóak. A legyőzöttek pedig sokkal inkább az orientális gazdagságot mutatják, mintsem

³⁵ RÁCZ 2017.

³⁶ THEILING 2011.

az ördögi ellenséget. A festők nagy figyelmet szenteltek a törököktől zsákmányolt gazdagon díszített sátrakra, ruhákra, arany és ezüst evőeszközökre, egzotikus állatok megfestésére, de a lovak és nyergük egzotikusságára és értékességére is kitértek ábrázolásaikon. Több esetben a török katonákat rendezett menetben ábrázolták. Ugyanakkor a fogolyként ábrázolt török alakok, az elszórt török handzsárok, pajzsok, lószerszámok az oszmánok legyőzöttségét szimbolizálják.³⁷

A török háborúk végeztével a XVI–XVII. századi események továbbéltek a köztudatban. A török kor emlékezetét ambivalens módon fenntartotta a győztesek historiográfiája, egyszerre emlékeztetve a háborúk szörnyűségeire, győzelmeire és vereségeire, máskor pedig magasztalva az oszmánok kulturális ajándékait. A XVIII–XIX. századi Németország törökképét már sokkal inkább az orientalizmus határozta meg.³⁸

Az orientalizmus megjelenése a reformáció kezdeti időszakával esik egybe. Az orientalizmus filozófiájának szellemében kutató embereket ekkor még csak a vallásosság gyökerei és a szemita emberek jellegzetességei érdekelték. A német orientalizmus egyik virágkorát az 1830–1930 közötti időszakban élte. Tevékenységükkel az akkori világ élvonalába tartoztak, megelőzve Nagy-Britanniát és Franciaországot is. Képviselőik közt volt Heymann Steinthal, Max Müller, Carl Heinrich Becker, Ignaz Goldziher.³⁹

A XIX. század orientalizmusát áthatotta a német nemzeti érzület is. Míg a britek számára ott volt India, Észak-Afrika mint vizsgálódási terület, a franciáknak pedig Szíria és Egyiptom, addig a német orientalisták megmaradtak a klasszikus orientalizmusnál, a keleti szövegek filológiai elemzésénél, mítoszok és rítusok vizsgálatánál. Ugyanakkor a német nyelvterületeknek hosszú múltra visszatekintő kapcsolataik voltak a Szentfölddel és az Oszmán Birodalommal is. A XX. század végi és a XXI. század eleji irodalmi

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ MARCHAND 2009.

és művészettörténeti kutatások rávilágítottak a XIX. századi keletet megjelenítő irodalmi és szépművészeti alkotások esetenként meglehetősen ellentmondásos kontextusára. Többször más ideológiák olvasatában készültek el műalkotásaik. Általánosságban elmondható, hogy a XIX. század német orientalistái Ázsia vallási, történelmi és kulturális jelentőségét hirdették azt követően is, hogy a Német Császárság részese lett a gyarmati versengésnek. Marchand azt is megállapítja, hogy a közép-európai orientalista munkák merőben különböznek a hasonló tárgyú brit és francia művektől. Az eltérés oka pedig nemcsak Németország késői belépése a gyarmati versengésbe, hanem olyan kulturális tényezőkre is visszavezethető, amelyek a Habsburg Birodalom hosszú déli, a történelem során háborúk színhelyéül szolgáló, az Oszmán Birodalommal közös határszakaszból adódnak. A XIX. század végére a német orientalisták érdeklődésének tárgya meglehetősen beszűkült, figyelmük főleg a modern világ és India, illetve az iszlám világ kapcsolatának vizsgálatára terjedt ki.⁴⁰

A felvilágosodással a német nemzet újraszületésének gondolata is megjelent kulturális és politikai értelemben, több esetben a német-keresztény kultúra világtörténeti küldetését dimenzionálva. Új állameszmény jelent meg, miszerint az európai államoknak minél nagyobb hatású szereplőként kell megjelenniük keleten, diplomáciai, gazdasági és politikai értelemben. A XIX. század végére pedig mind jobban érezte hatását a gyarmati versengés. Mindazonáltal a német orientalistákat az 1820-as évektől az 1870-es évekig terjedő időszakban inkább a tudományos érdek, a gyűjteménygazdagítások és utazások jellemezték legjobban. 1870-től viszont az egyre erőteljesebbé váló politikai érdek, a gyarmatosítás lett a kelettel való viszony meghatározója. Ebből kifolyólag nem meglepő a keleti szimbólumokat magukon viselő alakok gyengeként és legyőzöttként való ábrázolása.⁴¹

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo.

Otto von Bismarck egyszerre észlelte, hogy nagyszámú felfedezetlen területek nem várnak a német gyarmatosítókra és azt is, hogy Németország és Ausztria–Magyarország számára a hanyatló Oszmán Birodalom kárára történő gyarmatosítás nyújthat területszerzési lehetőséget.⁴²

Feltehetően ez a korszellem hathatott Camphausenre a Harsány-hegyi csata megfestése előtt. Ugyanakkor a „keresztény győztes és legyőzött keletiek” kompozíciója Commercy herceggel és Lotaringiai Károllyal a középpontban nem csupán a nyugati dominancia XIX. század végi kifejeződését jelenti, hanem a régi középkori kereszties hadjáratok eszmeiségének megtestesülését is. Ahogyan a kereszties hadjáratok dicső lovagi eszménye hatott Lotaringiai Károlyra és sok vele együtt harcoló nyugat-európai katonára is a XVII. század végén, úgy él tovább ugyanez a kereszties eszmeiség a XIX. századi Camphausen festményen, a keleten gyarmatosítani vágyó Német Császárságban és az Osztrák–Magyar Monarchiában. Ebből következően a Suzanne L. Marchand által említett germán-keresztény küldetéstudat, amely a német orientalista művészek szemléletmódját sok esetben meghatározta, Camphausen festményén is nyomon követhető.⁴³

Összegzés

Campahausen életrajzából jól kitűnik a hazaszeretete, a német nemzethez való hű viszonya. Éppen ezért feltételezhető, hogy az *Episode aus der Schlacht am Berge Harsany* című munkájának a XIX. század végi német geopolitikai törekvések adták az egyik fő támpontját. Életrajzából azonban nem derült ki az, hogy járt-e valaha a Harsányi-hegy térségében, a második mohácsi csata színhelyén. Az sem bizonyos, hogy saját elhatározásából vagy valakinek a megrendelésére készítette el festményét. Annyi viszont bizonyos,

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

hogy a XVIII–XIX. században Commercy herceg hőstette Európa szerte széleskörűen ismert volt. Camphausen festménye, amely Commercy herceg és Lotaringiai Károly találkozását ábrázolja a nagyharsányi csatában, jól illeszkedik az Eléazar de Mauvillon (1740), Jacques Lacombe (1791), Adolphe de Chesnel (1862) és Paul Wentzke (1943) által megírt művek sorába, amelyek mindegyike Commercy herceg hőstettét magasztalta.

Camphausen festménye a dicső lovagi eszmény emlékezetét is tovább örökítette, miközben egyszerre reflektált az 1870–1880 közötti európai külpolitikai viszonyokra, egyben életre keltette a XVII. századi német propagandaművészet hagyományait is.

Ahogy a második mohácsi csata megpecsételte az oszmán terjeszkedést a XVII. század végén, ezzel jó időre rendezve a dél-kelet-európai hatalmi teret, úgy Camphausen munkáján átvitt értelemben az a Német Császárság jelenik meg, amely a berlini kongresszussal a rendteremtő keresztény hatalom eszményét is szimbolizálja.

Felhasznált irodalom

BLOOM 2004 = BLOOM, Kelly: *Orientalism in French 19th Century Art*. Boston: College Electronic Thesis or Dissertation, 2004.

BODNÁR 2007 = BODNÁR Erzsébet: A keleti kérdés kutatása az orosz történetírásban. *Világtörténet*, 2007/2. 47–52. o.

DAELON 1903 = DAELON, Eduard: Camphausen, Wilhelm. In: Freiherr, R. (szerk.), *Allgemeine Deutsche Biographie* 47. Lipsce, 1903. 431–433. o.

DEVAUS 1864 = DEVAUX, M. Jules: *Dictionnaire des armées de terre et de mer. Encyclopédie militaire et maritime. Et contenant diverses cartes géographiques et planches*. Paris, 1864.

ETÉNYI 2015 = ETÉNYI Nóra: Tradíció és aktualitás a 17. század végi várostromok nyilvánosságában. In: Berecz Mátyás – Bujdosné Pap György – Petercsák Tivadar (szerk.): *Végvár és mentalitás a kora újkori Európában*. Eger, 2015. 97–125. o.

GALAVICS 1986 = GALAVICS Géza: Kössünk Kardot az pogány ellen. Budapest, 1986.

MARCHAND 2009 = MARCHAND, Suzanne L.: German Orientalism in the Age of Empire. Religion, Race, and Scholarship. Washington, D. C., 2009.

NAGY 1987 = NAGY László: Az 1686–1687. évi hadjárat. In: Nagy Lajos – Szita László (szerk.): Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Pécs, 1987.

NÉMETH 2004 = NÉMETH István: Németország története. Budapest, 2004.

NÉMETH 1993 = NÉMETH Lajos: A historizmusról. A historizmus, mint művészettörténeti fogalom. In: Zádor Anna. (szerk.): A historizmus művészete Magyarországon. Budapest, 1993.

PALOTÁS 1982 = PALOTÁS Emil: Az Osztrák–Magyar Monarchia balkáni politikája a berlini kongresszus után, 1878–1881. Budapest, 1982.

POLGÁR 2014 = POLGÁR Balázs: Csataátérkutatás a Harsány-hegynél – 1687. évi Harsány-hegyi csata. Hadtörténelmi Közlemények, 2014/1. 103–132. o.

POLGÁR 2020 = POLGÁR Balázs: Csata a Harsány-hegynél. Háború, régészet és kulturális örökségvédelem. Budapest, 2020.

RADEV 1988 = RADEV, Stojan: Vaszil Levszki születésének 150. születésnapja alkalmából az 1877/78-as orosz–török háború kezdetének 110. évfordulója. Hungaro-Bulgarica, 1988/5. 7–86. o.

RÁCZ 2017 = RÁCZ Attila: Birodalomból Köztársaság. Az Oszmán Birodalom jogrendszerének modernizációja. (Doktori értekezés). Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2017.

THEILING 2011 = THEILING, Stephan: The changes of imaging the Ottomans in the context of the Turkish Wars from the 16th to 18th century. Cahiers de la Méditerranée, 2011/2. 61–68. o.

TÓTH 2016a = TÓTH Ferenc: Charles V, Duke de Lorraine and the Battle of Mogersdorf/Saint Gotthard. In: Sperl, Karin – Schetz, Martin – Strohmayer, Arno (szerk.): Die Schlacht von Mogersdorf/St. Gotthard und der Friede von Eisenburg/Vasvár 1664.

Rahmenbedingungen, Akteure, Auswirkungen und Rezeption eines europäischen Ereignisses. Eisenstadt, 2016. 215–232. o.

TÓTH-PETIOT 2016 = TÓTH Ferenc – PETIOT, Alain: Un héros chevaleresque et chrétien: le prince Charles de Lorraine á la bataille de Saint-Gotthard (1664). Pays Lorrain, 2016/97. 255–264. o.

TÓTH 2017 = TÓTH Ferenc: Lotaringiai V. Károly herceg hadjáratainak naplója: a törökellenes magyarországi hadjáratok 1683 – 1688 közötti szakaszának fontos forrása. Hadtörténelmi Közlemények, 2017/3. 745–779. o.

TÓTH 2019 = TÓTH Ferenc: A második mohácsi csata mítosza és valósága II. Adalékok az 1687-es nagyharsányi csata kora újkori levéltári és könyvészeti kutatásához. In: Fodor Pál –Varga Szabolcs (szerk.): Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetében. Budapest, 2019. 445–462. o.

TÓTH 2016 = TÓTH Sándor: Helyzetjelentés a földrajz bosszújáról, Kaplan könyve nyomán. Modern Geográfia, 2016/2. 53–68. o.

VARGA 2019 = VARGA Szabolcs: Revans. A második mohácsi csata. Rubicon, 2019/11. 66–73. o.

WANOSTROCHT 1833 = WANOSTROCHT, Nicolas: Recueil choisi de traits historiques et de contes moraux. Avec la signification des mots en anglais au bas de chaque page. A l'usage des jeunes gens, de l'un et de l'autre sexe, qui veulent apprendre le français. New-York, 1883.

Képek forrása

Alamy.com = <https://www.alamy.com/stock-photo/1882-n-a-wilhelm-camphausen-1818-1885-description.html>, (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)

Gettyimages.com = <https://www.gettyimages.com/detail/illustration/wilhelm-camphausen-german-painter-wood-royalty-free-illustration/176666952?adppopup=true>, (Letöltés dátuma: 2021. április 7.)

Lempertz.com = <https://www.lempertz.com/de/kataloge/lot/1127-1/254-wilhelm-camphausen.html>, (Letöltés dátuma: 2021. április 7.)

Magyar Nemzeti Múzeum - Történelmi Képcsarnok: A nagyhar-sányi csata (1687. augusztus 12.) - Eseménykép; <http://opac3.mnm.monguz.hu/record/-/record/display/manifestation/MNMMUSEUM1478623/b4218835-9276-405a-b2f1-9691e229f05e/solr/0/24/3/19/importDate/DESC>, (Letöltés dátuma: 2020. október 8.)

SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR

**A HADTUDOMÁNYI KÖZLÖNY
ÉS AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ.**

**HISTORIOGRÁFIAI ESETTANULMÁNY AZ 1945 ÉS 1989
KÖZÖTTI MAGYARORSZÁGI HADTÖRTÉNETÍRÁSRÓL**

Jay Winter és Antoine Prost 2004-ben franciául, majd 2005-ben angolul megjelent esszéjében az első világháborúval foglalkozó kutatókat három nemzedékre osztotta: az első világháborút megélt kutatókéra, az ötvenes évekére és a kilencvenes évekére.¹ Winter újabb, 2009-es munkájában e háromhoz hozzátett egy negyedik generációt, napjaink kutatóit, s ennek a nemzedéknek a transznacionális jelzöt adta.² Jay Winter és Antoine Prost generációs modelljében az első nemzedék a háború kezdetétől a második világháború végéig tartó korszakot jelenti, a diplomáciai és a katonai megközelítések az elsődlegesek. A korszakban gyakran keveredett a történetírás és a visszaemlékezés műfaja. A figyelem középpontjában a háborús felelősség állt. A korabeli történészek, bármilyen nemzetiséghez tartoztak is, történetileg igazolni kívánták kormányaik háborús téziseit. A háborút tehát bűntényként ábrázolták, ahol meg kellett jelölni az elkövetőket. A történészi megközelítések a korszak folyamán jellemzően eseményközpontúak voltak és csak a háborús harcok négy és fél évre koncentráltak. A háborút felülről, a katonai és politikai vezetők és a diplomaták szemszögéből vizsgálták. Nagy számban jelentek meg emellett naplók, visszaemlékezések. Az ide tartozó munkák azonban sokkal inkább szóltak a háborúról, mint a benne harcoló katonákról,

¹ WINTER-PROST 2004; WINTER-PROST 2005.

² WINTER 2009.

sokkal inkább a folyamatokról, mint az azokat megélők tapasztalatairól.³ 2018-ban, az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájában summa cum laude eredménnyel megvédett, majd 2020-ban könyv formában is megjelent értekezésemben bebizonyítottam, hogy a Winter–Prost szerzőpáros elmélete a magyar hadtörténetírás első generációjára is igaz, ugyanakkor részletesen bemutattam a hazai történettudomány első világháborúra vonatkozó 1945 előtti eredményeit.⁴ Jelenleg az első világháború hazai historiográfiájának 1945 és 1989 közötti szakaszát vizsgálom a Nemzeti Kulturális Alap alkotói támogatásával,⁵ mostani dolgozatom e kutatás egy kis szeletét mutatja be.

Jay Winterék elmélete szerint a második, azaz 1945 utáni generáció a társadalmi megközelítést helyezte középpontba. Párhuzamosan kezelték az alsó és a felső nézőpontot. Egyre kevésbé tekintettek ugyanakkor a háborúra mint bűntényre, amelynek felelősei vannak. Ehelyett úgy vélték, az európai népek közös téveszméi vezettek a háborúhoz. A magyarországi történészek számára az első világháború kevésbé volt érdekes 1945 és 1989 között, mint a két világháború közötti időszakban. A vele foglalkozó kutatók marxista megközelítésben tárgyalták, dogmaként fogadva el Lenin azon tézisét, amely a tőkésosztályt tette felelőssé a háborúért. A felelősségkeresés az első generációs megközelítések közé tartozik, következtetésképpen a magyarországi első világháborús történetírás 1989 előtt első generációs szemléletben, de más témaválasztásokkal működött. Miben áll Lenin, egyébként 1917-ben, *Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka* című írásában papírra vetett elmélete?⁶ Lenin szerint a világháború mindkét fél részéről imperialista (vagyis hódító, fosztogató, rabló) háború volt, a világ, a gyarmatok, a fináncctőke „érdekszféráinak” felosztásáért

³ Winter és Prost elméletét jelen sorok szerzői előtt bemutatta a hazai közönségnek: BALÁZS 2010; POLLMANN (2015) ÉS PÓK (2015).

⁴ SZÓTS 2020.

⁵ A Nemzeti Kulturális Alap Ismeretterjesztés és környezetkultúra kollégiuma 201102/03609 számú pályázata.

⁶ LENIN 1917.

és újrafelosztásáért. Szerinte az európai kapitalizmus nagy monopóliumokba koncentrálódott, majd új piacok meghódításával mind magasabb profitrátára törekedett. A század elején a gyarmatosítással befejezte a világ egységesítését. Ebben, az immár zárt világban a nagy kapitalista államok között a területek és a piacok kisajátításáért folyó verseny kieleződésének szükségszerűen az első világháborúhoz kellett vezetnie, és oda is vezetett. Tehát lényegében úgy látta, hogy a gazdasági automatizmus lehetetlenné tette a tisztán politikai megoldást, és a háború kitörése előre látható volt. A háború tehát Lenin szerint elsősorban imperialista háború, a „haza védelme” pusztán ennek az igazolása. A háborús felelősök ebből következően azok, akik felelősek az imperializmusért, azaz az uralkodó tőkésosztály globálisan, valamennyi hadviselő országban. Lenin állítása, tekintetbe véve, hogy az első világháború éveit alatt, aktív politizálás közben fogalmazta meg, szintén beleillik az államférfiak felelősségáthárító publikációi közé, azzal a különbséggel, hogy nem országokat, népcsoportokat vagy személyeket jelöl meg, hanem egy társadalmi osztályt. A korszak kutatói nem elégedtek meg Lenin tézisének a minduntalan emlegetésével. Hangsúlyozták, hogy a magyar nép imperialista célokért, idegen érdekekért harcolt. Külön feladatként jelent meg az első világháború idején a hadseregben lezajlott forradalmi mozgalmak kutatása, történetük feldolgozása. Emellett az 1945 előtti magyar történetírás eredményeit is igyekeztek cáfolni, de legalábbis ideológiailag nemkívánatosnak nyilvánítani. Horváth Miklós például azt szögezte le 1966-ban közölt tervtanulmányában, hogy valamennyi akkori munka közös célja, hogy Magyarország történelmi életét, ezeréves jogait és a magyar faj felsőbbrendűségét védjék.⁷ Eltérés pusztán abban volt szerinte az egyes szerzők között, hogy kiket és miért tettek felelőssé a Monarchia összeomlásáért és a háborús vereségért.

⁷ HORVÁTH 1965; HORVÁTH 1966.

Már a szocialista évtizedek vége felé, 1985-ben Farkas Márton⁸ német nyelvű historiográfiai tanulmánya röviden összegezte a Horthy-korszak történetírását és jóval hosszabban a szocialista korszakét.⁹ Farkas szerint a második világháború utáni átalakulás mind Magyarországon, mind a régió többi országában háttérbe szorította egy időre az első világháborús kutatásokat, s helyette a magyarországi munkásmozgalom történetére vonatkozó vizsgálódás került előtérbe. Itt azonban több kapcsolódási pontot is találhatunk az első világháborúhoz: hogyan reagált a háború végén a katonák tömege a kibontakozó forradalmakra, miként alakult a munkásmozgalmak háború alatti története, milyen szerepük volt a Monarchia felbomlásában vagy a kibontakozó nacionalizmusokban? A katonák hogyan ismerkedtek meg a szocializmus eszméivel, miként reagáltak az 1917 októberi forradalomra, harcoltak-e az oroszországi polgárháborúban az ottani magyar hadifoglyok, és ha igen, akkor kinek az oldalán és milyen körülmények között? A hazatérők milyen szerepet játszottak az osztrák-magyar hadsereg forradalmasításában, és hogyan viszonyultak az antimilitarista és -monarchista mozgalmakhoz? Az első világháború kérdése e problémafelvetések ellenére is marginális téma maradt. Még a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain is elvétve foglalkoztak csak vele ekkoriban. Jellemző, hogy 1954-es újraindulása után 1958-ig nem került bele első világháborúval foglalkozó dolgozat. Nagyon kevés átfogó mű született az első világháború kapcsán, jószerivel csak Balázs József *Négy év vasban és vérben* című népszerűsítő kötetét,¹⁰ Galántai József két, egyaránt három kiadást megért monográfiáját (amelyből az egyiknek angol fordítása jelenti még napjainkban is a világnyelven elérhető szakirodalmat hazánk

⁸ Farkas Márton életrajzáról és hadtörténelmi munkásságáról lásd POLLMANN 2018.

⁹ FARKAS 1985a.

¹⁰ BALÁZS 1966.

első világháborús szerepvállalásáról),¹¹ illetve a *Magyarország hadtörténelme* Farkas Márton által írt részét¹² lehet csak felsorolni.

Mennyiben érvényesek a Winter-Prost szerzőpáros, illetve Farkas Márton állításai, amennyiben egy konkrét folyóiratra vonatkozóan vizsgáljuk meg őket? E kérdés megválaszolásához a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Hadtudományi választmányának közlönyét, röviden a *Hadtudományi Közlönyt* választottam, amely 1966 és 1973 között működött, összesen tehát nyolc évfolyamot ért meg.¹³ Azt tekintette feladatának, „*hogyan valamenynyí szakcsoportelődóihoz szólva a legfontosabb problémákat érintő tanulmányok, előadásvázlatok, valamint bibliográfiák és tematikák közreadásával segítse az ismeretterjesztő tevékenységet*”.¹⁴ Működése során összesen 15 száma jelent meg. Ezekben tudósított a társulat életéről, közgyűléseiről, illetve ismeretterjesztő cikkeknek adott helyet. Ezek túlnyomó többsége aktuális hadászati kérdésekkel foglalkozott, azonban hadtörténelmi cikkeket is találunk szinte minden számban. E hadtörténelmi cikkek között öt olyan van, ami kapcsolatba hozható az első világháborúval. Milyen cikkekről van szó és hogyan helyezhetjük el ezeket az első világháború historiográfiájában?

A *Hadtudományi Közlöny* öt, első világháborúval kapcsolatba hozható cikke közül kettőt Szabó László jegyzett. *Harckocsik az első világháborúban /Cambrai 1917. november/* című írása teljes mértékben mellőzi a marxista-leninista ideológiát.¹⁵ Korrekt szakmai áttekintést nyújt a harckocsik kifejlesztéséről, bevetéséről, a német reakcióról, illetve a harckocsik elleni harcmodor fejlődéséről. Jegyzeteiben nem szovjet szakirodalomra hivatkozik, hanem két világháború közötti németre és magyarra, ami – ismerve ennek az időszaknak az elvárásait – kifejezetten meglepő. Két évvel későbbi, Az

¹¹ GALÁNTAI 1980; GALÁNTAI 1988; GALÁNTAI 2000; GALÁNTAI 1989; GALÁNTAI 1964; GALÁNTAI 1974; GALÁNTAI 2001.

¹² FARKAS 1985b.

¹³ Az Arcanum Digitális Tudástár adatai alapján.

¹⁴ BEKÖSZÖNTŐ 1966.

¹⁵ SZABÓ 1967.

első világháború befejezésének 50. évfordulójához című cikkében már nem marad adós a korszak kánonjának – hivatkozás nélküli – felidézésével.¹⁶ Szabó szerint ugyanis az emberek millióinak haláláért és a semmi korábbihoz nem fogható anyagi kárért „a rabló imperializmus” tehető felelőssé, ez bújt meg ugyanis „a királyok, császárok, cárok és köztársasági elnökök hazafias szólamai mögött”.¹⁷ A két hatalmi blokkba rendeződő európai nagyhatalmak hosszú ideje háborúra készültek. A 20. század elejétől több olyan konfliktus is kialakult, ami kirobbanthatta volna a háborút, azonban ezeket diplomáciai úton sikerült rendezni, a Szabó szerint fő agresszornak számító Németország ugyanis rendre visszavonult egészen 1914-ig. Ekkorra viszont már kedvezőnek ítélte a helyzetet arra, hogy imperialista céljait háborús úton váltsa valóra. A hadviselő felek tudatosan készültek a háborúra és helyesen ismerték fel, hogy ez a tömegek háborúja lesz. Azt azonban nem mérték fel, hogy a felvonuló csapatokat nem tudják egyszerre, egy helyen felvonultatni, így nem tudnak azonnali döntő csapást mérni ellenfeleikre – bár haditerveik ezt célozták. E bevezetés után Szabó immár az ideológiát félretéve végigveszi az első világháború hadászati tapasztalatait, a haderőnemek átalakulását, az új harceszközök megjelenését és bevetési módjait, különös tekintettel a gépesítésre. Cikke – az idézett ideologikus felvezetést leszámítva – tulajdonképpen mai szemmel is korrekt összefoglalásnak tűnik a katonai elméleti képzésben nem részesült olvasó számára.

Györkei Jenő *Magyar internacionalisták a nagy októberi szocialista forradalomban és a Szovjetunió polgárháborújában* című írása 1968-ban látott napvilágot.¹⁸ Györkei kiemelten fontosnak tartja cikkében a hazafias nevelést, azonban módszertani hibának nevezi, ha egy-egy hős példájával akar nevelni a történetíró, ugyanis a kiemelkedő képességekkel rendelkező, magányos hős nem lehet köve-

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo. 126. o.

¹⁸ GYÖRKEI 1968.

tendő példa az átlagos képességű emberek számára. *„Helyesebb tehát nem kiemelkedő egyéni hősokeket, hanem tömeghősokeket keresni. Ugyanakkor a nagy történelmi személyiségeket is reálisan és emberi közelségben kell ábrázolni.”* – írja.¹⁹ Szerinte ennek a célnak az első világháborúban hadifogságba esett munkások és parasztok tömegei felelnek meg leginkább, akik felismerték, hogy érdekeik nem a hazafias imperialista szólamokat zengő uralkodó rétegeiével, hanem a többi hadviselő fél dolgozó osztályaiéval egyeznek. *„A proletár internacionalizmus legszebb és legtisztább példái a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és az ezt követő forradalmakban, forradalmi megmozdulásokban találhatók meg.”* – tudjuk meg Györkeitől,²⁰ aki szerint a körülbelül félmillió, orosz fogságba esett magyar hadifogoly egyötöd része fogott fegyvert a bolsevikok oldalán az oroszországi polgárháború folyamán, amelynek utána számos epizódját ismerheti, s kitér olyan magyar – szerinte – hősök szerepvállalására is, mint Kun Béla, Szamuely Tibor vagy Garasin Rudolf. Györkei ezeket a „vörös magyarokat” „internacionalista hősnek” nevezi, s tulajdonképpen írásában főként azt hangsúlyozta, hogy a kommunista érzelmi magyarok már a kezdetektől a Szovjetunió pártján álltak. Györkei írása erősen ideologikus jellegű, felvet egy olyan problémakört, amit érdemes lenne objektívan, új kutatás keretében is megvizsgálni, mégpedig azt, hogy az orosz fogságba kerülő magyar katonák közül hányan álltak be a Vörös Hadseregbe, ezek közül mennyien voltak valóban kommunisták (és nem csak a hadifogolytáborénál jobb körülmények miatt vállalták a belépést), mennyien maradtak a Szovjetunióban és mennyien tértek haza? E kérdések mindenféle ideológiáktól és pártoskodásoktól független vizsgálata sokat tehetne hozzá a 20. századi Magyarország társadalom- és politikatörténetéhez egyaránt.

¹⁹ Uo. 114. o.

²⁰ Uo. 115. o.

Öry Károly *A Károlyi-kormány kísérletei az önálló haderő megteremtésére* című cikke²¹ egy napjainkban is rendkívül vitatott kérdésre keresi a választ.²² A jegyzetek alapján Öry a rendelkezésére álló szakirodalomra és elsődleges forrásokra (levéltári anyagok, minisztertanácsi jegyzőkönyvek, korabeli újságok) egyaránt támaszkodott a Károlyi-kormány hadügyének áttekintése során, amelynek rugalmatlanságot, pacifizmust, majd az utóbbiban csalódás után reakciósságot ró fel.²³ Hangsúlyozza ugyanakkor, hogy „a Károlyi-kormány katonapolitikai lépéseit egy hatalmas, világméretű háború utóhullámai közepette tette meg. Egy határtalan országban, történelmünk addigi legnagyobb embervesztését okozó világháború utáni helyzetben kellett újra hadsereget teremtenie. A győztes antant pedig mindent elkövetett, hogy eredményes működését gátolja”.²⁴ Bár Öry nem mondja ki, hogy a Károlyi-kormány bukása törvényszerű volt, az általa felsoroltakból következtethetünk arra, hogy így gondolta – már csak azért is, mert más szerzők is jutottak már erre a következtetésre az őszirózsás forradalom historiográfiájában.

Makrai József *A Magyar Tanácsköztársaság megalakulása és katonapolitikai helyzete a proletárdiktatúra létrejötte után; az intervenció helyzete és a túlerő következtében előállt helyzet* című cikkét²⁵ célzatosan a Tanácsköztársaság 50 évfordulójára írta. Egy számban jelent meg Öry Károly fenti írásával, így megszületésük célzottnak tekinthető, bár erre nincs közvetlen utalás a lapban szerkesztői elő- vagy utószó formájában. Makrai valóságos dicshimnusz zeng a Tanácsköztársaság kikiáltásáról, s leszögezi, hogy a válságos helyzetben azonnal bevethető haderőre volt szükség, amit ráadásul azonnal meg is kellett reformálni, mivel „a hadsereg létszáma március 20-a táján megközelítő adatok szerint 60 000 fő körül járt, azonban ennek a létszámnak csak töredéke állott fegyverben a demarkációs vonala-

²¹ ÖRY 1969.

²² Ezzel kapcsolatban a legfrissebb szakirodalom: RÉVÉSZ 2019.

²³ ÖRY 1969, 94. o.

²⁴ Uo. 93. o.

²⁵ MAKRAI 1969.

kon, többségük a hátszágban, a legnagyobb zűrzavarban volt széjjel-szórova. E hadsereg erkölcsi arculatát a fegyelem teljes felbomlása jellemezte. A tisztikar tagjainak zöme a vagyonos osztályokból származott, akinek érdekel ellentétesek voltak a most már hatalomra került dolgozó tömegek érdekeivel. Egy ilyen hadsereg nem volt alkalmas arra, hogy a munkásosztály hatalmának megbízható fegyveres támasza legyen”.²⁶ Makrai szerint a Tanácsköztársaság nemcsak Magyarország védelmére kívánt új néphadsereget felállítani, hanem a nemzetközi proletariátus védelmében is, s hosszú távon egyesíteni akarta erejét a Szovjetunió Vörös hadseregével. A szerző hangsúlyozza, hogy az imperialista hatalmak a kezdettől meg akarták dönteni a Tanácsköztársaságot, de mivel nem rendelkeztek saját bevethető csapatokkal a környéken, a „burzsoá Romániát és Csehszlovákiát” használták fel a támadásra, amelyeknek vezetői „a magyar proletárdiktatúra megdöntésével imperialista terveiket igyekeztek megvalósítani”.²⁷ Makrai szerint a kezdeti nehézségeket a hadsereg-szervezés nehézsége, kényszerűen nem osztályalapú volta és az ellenség túlereje egyszerre jelentették. E nehézségeken májusra úrrá lett a Magyar Tanácsköztársaság: „Az ellenség a májusi harcokban súlyos veszteséget szenvedett. Elvesztette Miskolcot, és kénytelen volt Salgótarján alól is visszavonulni a demarkációs vonalra. Mindezek a Vörös Hadsereg első sikereit jelentették.”²⁸ A cikk azonban itt véget ér, mintha a Tanácsköztársaság csodálatos sikertörténet lett volna ettől kezdve, s mindenki boldogan élt volna utána, amíg meg nem hal – azonban tudjuk, hogy nem így volt, a magyar Vörös Hadsereg végül teljes vereséget szenvedett a románoktól. Lehetséges persze, hogy Makrai tervezett még egy részt írni, de ha megtette, akkor nem ebben a lapban jelent meg, hiszen nincs nyoma a folytatásnak a későbbi számokban.

A *Hadtudományi Közlöny* nyolc évfolyamában tehát összesen öt cikk jelent meg, ami alátámasztja azt az állítást, hogy nem az

²⁶ Uo. 42. o.

²⁷ Mindkét idézet helye: MAKRAI 1969, 47. o.

²⁸ Uo. 51. o.

első világháború volt a legkiemeltebb probléma a lapba író hadtörténészek számára. Az öt cikk közül egy tekinthető átfogóan az első világháborút értékelőnek,²⁹ egy pedig konkrét problémáját vizsgálónak.³⁰ Egy a hadifoglyok részvételét vizsgálja az oroszországi polgárháborúban,³¹ egy az 1918-as fegyverszünet után tevékenykedő Károlyi-kormány,³² egy pedig a Tanácsköztársaság tevékenységét³³ vizsgálja – témaválasztásaik, hangsúlyelhelyezéseik tehát szintén nem térnek el a fent felsoroltaktól. Megállapíthatjuk, hogy a *Hadtudományi Közlöny* szerzői számára az első világháború nem önmagában volt érdekes, hanem mint a munkásmozgalom felerősítője, a forradalmak és a bolsevik hatalomátvétel társadalmi előkészítője. Ebből következően Farkas Márton fent részletezett állításai igaznak bizonyultak, ahogy Winter és Prost második nemzedékről tett megállapításai is – még ha a hazai szerzők más szempontból vizsgálták is a társadalmat, mint nyugat-európai társaik.

Felhasznált irodalom

BALÁZS 1966 = BALÁZS József: Négy év vasban és vérben. 1914-1918. Az első, imperialista világháború katonai történetének áttekintése. Kossuth, Budapest, 1966.

BALÁZS (2010) = BALÁZS Eszter: A „sakktáblától” a lövészárkok mikrovilágáig: az első világháború régi és új történeti megközelítései. *Múltunk* 2010/3. 109-131. o.

BEKÖSZÖNTŐ 1966 = (szerző nélkül): Beköszöntő. *Hadtudományi közlöny* 1966/1. 5. o.

FARKAS 1985A = FARKAS, Márton: Die ungarische kriegsgeschichtliche Forschung zum Ersten Weltkrieg. In: ROHWER,

²⁹ SZABÓ 1969.

³⁰ SZABÓ 1967.

³¹ GYÖRKEI 1968.

³² ÓRY 1969.

³³ MAKRAI 1969.

Jürgen (szerk.): Neue Forschungen zum Ersten Weltkrieg Literaturberichte und Bibliographen von 30 Mitgliedsstaaten der „Comision Internationale d'Hisroire Militaire Comparée“. Bernard und Graefe, Koblenz, 1985. 345–362. o.

FARKAS 1985B = FARKAS Márton: Az első világháború. In: Tóth Sándor (szerk.): Magyarország hadtörténete 2. Zrínyi, Budapest, 1985. 41–130. o.

GALÁNTAI 1964 = GALÁNTAI József: Magyarország az első világháborúban. Gondolat, Budapest, 1964.

GALÁNTAI 1974 = GALÁNTAI József: Magyarország az első világháborúban. Akadémiai, Budapest, 1974.²

GALÁNTAI 1980 = GALÁNTAI József: Az első világháború. Gondolat, Budapest, 1980.

GALÁNTAI 1988 = GALÁNTAI József: Az első világháború. Gondolat, Budapest, 1988.²

GALÁNTAI 1989 = GALÁNTAI József: Hungary in the First World War. Akadémiai, Budapest, 1989.

GALÁNTAI 2000 = GALÁNTAI József: Az első világháború. Korona, Budapest, 2000.³

GALÁNTAI 2001 = GALÁNTAI József: Magyarország az első világháborúban. Korona, Budapest, 2001.³

GYÖRKEI 1968 = GYÖRKEI Jenő: Magyar internacionalisták a nagy októberi szocialista forradalomban és a Szovjetunió polgárháborújában. Hadtudományi közlöny 1968/1. 114–131. o.

HORVÁTH 1965 = HORVÁTH Miklós: A magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai. Tervtanulmány. I. rész. Hadtörténelmi Közlemények 1965/4, 631–663. o.

HORVÁTH 1966 = HORVÁTH Miklós: A magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai. Tervtanulmány. II. rész. Hadtörténelmi Közlemények 1966/1, 64–93. o.

LENIN 1917 = LENIN, Vlagyimir Iljics: Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. In: Lenin válogatott művei. 1. kötet. Kossuth, Budapest, 1980⁴. 437–531. o. [Eredeti megjelenés: Petrográd, 1917.]

MAKRAI 1969 = MAKRAI József: A Magyar Tanácsköztársaság megalakulása és katonapolitikai helyzete a proletárdiktatúra létrejötte után; az intervenció helyzete és a túlerő következtében előállt helyzet. *Hadtudományi közlöny* 1969/1. 40–51. o.

ÖRY 1969 = ÖRY Károly: A Károlyi-kormány kísérletei az önálló haderő megteremtésére. *Hadtudományi közlöny* 1969/1. 63–94. o.

PÓK 2015 = PÓK Attila: Az első világháború értelmezésének fő tendenciái 100 évvel a szarajevói merénylet után. *Múltunk* 2015/1. 22–41. o.

POLLMANN 2015 = POLLMANN Ferenc: A Nagy Háború magyarországi historiográfiája. *Múltunk* 2015/1. 93–103. o.

POLLMANN 2018 = POLLMANN Ferenc: A Kádár-kori hadtörténetírók: Farkas Márton (1926–2000). *Hadtörténelmi Közlemények* 2018/különszám. 215–225. o.

RÉVÉSZ 2019 = RÉVÉSZ Tamás: Nem akartak katonát látni? – A magyar állam és hadserege 1918-1919-ben. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2019.

SZABÓ 1967 = SZABÓ László: Harckocsik az első világháborúban /Cambrai 1917. november/. *Hadtudományi közlöny* 1967/3. 137–149. o.

SZABÓ 1969 = SZABÓ László: Az első világháború befejezésének 50. évfordulójához. *Hadtudományi közlöny* 1969/1. 125–136. o.

SZÓTS 2020 = SZÓTS Zoltán Oszkár: Az első világháború az 1945 előtti magyar történetírásban – Nézőpontok, műfajok, intézmények. Kronosz Kiadó, Pécs, 2020.

WINTER-PROST 2004 = WINTER, Jay-PROST, Antoine: *Penser le Grande guerre. Un essai historiographique.* Seuil, Paris, 2004.

WINTER-PROST 2005 = WINTER, Jay-PROST, Antoine: *The Great War in History: Debates and Controversies. 1914 to Present.* Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

WINTER 2009 = WINTER, Jay: *Approaching the History of the Great War. A User's Guide.* In: WINTER, Jay (szerk.): *The Legacy of the Great War. Ninety Years On.* University of Missouri Press, Columbia, Missouri, 2009. 1–17. o.

TÓTH FERENC

EGY SOKARCÚ CSATA
MÍTOSZ ÉS VALÓSÁG KÖZÖTT.
FORRÁSOK ÉS TÖRTÉNETI KONSTRUKCIÓK
AZ 1687-ES HARSÁNY-HEGYI ÜTKÖZETRŐL

Az 1687-es hadjárat éve a török elleni visszafoglaló háború egyik legfontosabb és legeseménydúsabb időszaka volt, amelynek egyik legnagyobb sikere az augusztus 12-i harsány-hegyi – más néven nagyharsányi vagy az ún. „második mohácsi” – csata volt. Ebben az V. Lotaringiai Károly herceg¹ és II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem² vezette szövetséges seregek döntő győzelmet arattak a Szári Szulejmán pasa nagyvezír által vezetett számbeli fölényben lévő oszmán hadsereg felett. Ez a szimbolikusan az 1526-os mohácsi ütközethez hasonlított győztes csata lehetővé tette a szövetséges csapatok számára a dicsőséges bevonulást az Erdélyi Fejedelemség területére kiterjesztve ezáltal – Buda elfoglalása után egy évvel – a keresztény csapatok ellenőrzését az egykori Magyar Királyság területének túlnyomó többségére. Az oszmán csapatok sorozatos vereségeinek hatására belső válság tört ki az Oszmán Birodalomban, amely megdöntötte IV. Mehmed szultán uralmát,

¹ V. Károly (1643–1690), lotaringiai herceg. Életéről lásd: BASTL 2015; BEAUVAU 1688; BEAUVAU 1689; BEKK 1883; CALMET 1728, 3. k.; DE PONTE 1701; FRESCOT 1693; GABER 1986; JALABERT 2017; KRAMER 1954; MOL-LAY 1986; DE LA BRUNE 1691; NOLANO 1699; Petiot 2005, 328–329. o.; TÓTH 2015a.; TÓTH 2015b.; TÓTH 2017.; TÓTH 2021; URBANSKI 1983.; WENTZCKE 1943.

² II. Miksa Emánuel (1662–1726), bajor választófejedelem, császári tábornagy. Életéről lásd: GOLD 1976.

akit testvére, Szolimán váltott a trónon.³ A hadiesemények áttörést hoztak a magyar rendek és a Habsburg uralkodók több évtizedes küzdelmeiben is. A korabeli magyar király, I. Lipót császár a katonai sikereken felbuzdulva jelentős politikai eredményeket ért el a pozsonyi országgyűlésen: fia, József főherceg magyar királlyá való koronázása mellett még sikerült azt is kikényszerítenie, hogy a magyar rendek elismerjék a Habsburg Ház örökletes jogát a magyar trónra, sőt még az Aranybulla nevezetes ellenállási záradékáról is lemondjanak.⁴ A csata történetét már többen, történészek, régészek és művészettörténészek egyaránt kutatták, akik felhívták a figyelmet az eseményhez kapcsolódó jelentősebb forrásokra és régészeti leletekre.⁵ A katonai műveletekkel és a politikai kérdésekkel kapcsolatos fő forrásokat különböző országokban található intézményekben őrzik. E tanulmányomban szeretném bemutatni egy nemrégiben felfedezett forrás segítségével a harsány-hegyi csatáról alkotott történelmi kép változását. Először a szövetséges haderők főparancsnokának, V. Lotaringiai Károly hercegnek nemrég felfedezett autográf naplóját szeretném bemutatni, majd a csataleírás jellegzetességeit kidomborítva szeretnék rámutatni a korabeli hadvezetés nehézségeinek ábrázolására. Végezetül néhány példa segítségével szeretném bemutatni egy történelmi mítosz keletkezését és elterjedését, amely ezt a fontos eseményt tágabb történelmi perspektívába helyezi.

A Journal des campagnes de Charles V de Lorraine címen ismert források történetét már több, korábban megjelent írásomban is érintettem. A herceg hadjáratainak legrészletesebb történetét a François

³ BÉRENGER 2010a, 31–32. o.; MANTRAN 1989, 247–248. o. Az oszmán kormányzati válságot egyes nyugat-európai sajtótermékekben – mint például a párizsi kiadású *Almanach pour l’an de grâce 1687* – vallási krízisnek ábrázolják, amely alapjaiban rengette meg az iszlám civilizációt. Lásd erről: TOLAN 2018, 150–151. o.

⁴ BÉRENGER 2010b, 159–165. o.

⁵ PI. SZITA 1987; POLGÁR 2014; POLGÁR 2015; POLGÁR 2016; POLGÁR 2019; ROY – TÓTH 2015.

Le Bègue abbé által összeállított hadinaplókból ismerhetjük meg, amelyek a török elleni magyarországi háború igen értékes forrása-
inak számítanak. E naplók átdolgozott változatai a bécsi Osztrák
Állami Levéltár Haus, Hof- und Staatsarchiv gyűjteményének a
Lotaringiai Hercegi Házra vonatkozó fondjának két egymást kö-
vető dobozában találhatóak.⁶ Amint erről már korábbi kutatások-
ból értesülhettünk, Le Bègue abbé kompilált szövegváltozatainak
legfontosabb forrásai Károly herceg saját kezű naplófeljegyzései
voltak, amelyek szétszórtan, különböző európai gyűjtemények-
ben találhatóak. Az időrendi sorrendben első kötet az 1685-ös had-
járatra vonatkozik és az Osztrák Állami Levéltár Lotaringiai Házi
Levéltárának már említett 51. számú dobozában található. A má-
sodik ilyen jellegű kötet Budapesten található a HM Hadtörténeti
Intézet és Múzeum levéltárában.⁷ Egy szintén ugyanehhez a for-
ráscsoporthoz tartozó harmadik kötetet a közelmúltban sikerült
azonosítanom a párizsi Francia Nemzeti Könyvtár (*Bibliothèque
Nationale de France*) kéziratárában.⁸ A továbbiakban erről a kéz-
iratról szeretnék bővebben beszélni.

V. Lotaringiai Károly herceg autográf naplója az 1687-es hadjáratról

A Bibliothèque Nationale de France kéziratárában található Ms.
All. 100 jelzetű kézirat formálisan és tartalmilag is nagy hasonlósá-
got mutat a Bécsben és Budapestben őrzött két másik, előző két
évre vonatkozó hadinaplóval, és a herceg kézírását mindhárom
esetben azonosíthatjuk.

A 248 számozott levélből álló kéziratot kötet védőlapjára ra-
gasztott cédula szerint a benne található, több kéztől származó

⁶ ÖStA HHStA LH Kt. Kt. 50-51.

⁷ MOLLAY 1986.

⁸ BNF, Ms. All. 100.

kéziratok négy nyelven (franciául, németül, olaszul és latinul) készültek. Mivel az első forrásszöveg egy német nyelvű feljegyzés, így a regiszteres kéziratgyűjteményt a német kéziratokhoz osztályozták be, annak ellenére, hogy a dokumentumok többsége francia nyelvű és Lotaringiai Károly herceg saját kezű kézirata. A herceg autográf naplóbejegyzései nagyjából a kötet felét teszik ki és kronologikus sorrendben kötik össze a többi dokumentumot. A naplójegyzetek sora május 29-én kezdődik, amikor a herceg Komáromba érkezett a hadjárat elején és egészen a hadjárat végéig, vagyis december első napjaiig tart. A feljegyzések különböző jellegűek: megtalálhatók itt a hadi események és a csapatok mozgásának rövid feljegyzései, a szövetséges haderők létszámadatai, illetve a hadjáratához szükséges logisztikai eszközök felsorolása. A napló alapján rekonstruálni lehet Károly herceg katonai döntéseinek mechanizmusát. A szövegből jól kirajzolódik a háború Clausewitz által megfogalmazott ködös bizonytalansága is, amely a hadvezér számára a kiszámíthatatlan események halmazát és azok következményeit jelenti.⁹

Mint ismeretes, az 1687-es hadjárat előtt a bécsi udvarban heves viták zajlottak arról, hogy milyen fontos hadicélok elérését tűzzék ki. A császár elsősorban Belgrád stratégiai fontosságú erődítményét szerette volna megszerezni, amely a Magyar Királyság déli határainak védelme és a későbbi balkáni támadó hadműveletek szempontjából egyaránt elsődleges fontosságú volt. Károly herceg egy kevésbé ambiciózus, de jóval realistább terv, Eger elfoglalása mellett foglalt állást. Vele szemben Badeni Lajos viszont Szigetvár bevételét tartotta a fontosnak. Végül egy kompromisszumos megoldás keretén belül egy olyan haditervet készítettek elő, amelyben két hadsereg felállítását irányozták elő, és az 1687-

⁹ Clausewitz klasszikus munkájában így fogalmazza meg a jelenséget: „*Endlich ist die große Ungewißheit aller Daten im Kriege eine eigentümliche Schwierigkeit, weil alles Handeln gewissermaßen in einem bloßen Dämmerlicht verrichtet wird, das noch dazu nicht selten wie eine Nebel- oder Mondscheinbeleuchtung den Dingen einen übertriebenen Umfang, ein groteskes Ansehen gibt.*” CLAUSEWITZ 2006, 66–67. o.

es hadjárat céljainak prioritásait a hadműveletek kibontakozásának függvényében kívánták meghatározni.¹⁰ A nagyvezír seregével való többhetes csatározás után a hadjárat valódi fordulópontját a döntő csata megvívása hozta, amelyre a Harsány-hegy melletti síkon került sor.

A harsány-hegyi csata (1687. augusztus 12.) leírása a kéziratban

A harsány-hegyi csata leírása Károly herceg autográf kéziratában központi jelentőségű helyet foglal el. Az ütközettel foglalkozó szöveg az 57. levél hátoldalán kezdődik és egészen a 65. levélig tart. A herceg valószínűleg még további szövegrészekkel is megtoldotta volna a csataleírást, mivel két üres oldalt is kihagyott utána. Az ütközet előtti este a két ellenséges hadsereg egymástól nem messze táborozott, a szövetségesek a Harsány-hegy lábánál töltötték az éjszakát, az oszmán hadsereg dél-keletre nem messze tőlük egy elsáncolt táborban pihent. A leírás alapján az ellenséges haderők nem voltak teljesen tisztában egymás pozícióival, bár egyes források szerint a török állások a keresztény sereg egy részének, nevezetesen a bajor választófejedelem vezette csapatok elfogása céljából készültek.¹¹ Másnap a herceg a szövetségesek csapataival rendezett menetben együtt elindult Siklós felé. A szöveg szerint a nap elején felderítést hajtottak végre a szövetségesek, mivel a terpviszonyok nem tették lehetővé az ellenséges sereg helyzetének és mozgásának pontos felmérését.

A naplófeljegyzés szerint az első összecsapások nagy meglepetést okoztak. A herceg ekkor a Serau dragonyosezredet rendelte a csapatok védelmére és csatarendbe fejlődve folytatni kívánta a menetet Siklós felé. A helyzet akkor fordult komolyra, amikor a török könnyűlovas csapatok megrohanták a szövetségesek mál-

¹⁰ VARGA J. 1986, 150. o.

¹¹ SZITA 1987, 33–34. o.

háit, amely a bajor választófejedelem által vezetett balszárnyon helyezkedett el. A választófejedelem ekkor segítséget kért a hercegtől, aki a Piccolomini gróf¹² vezetésével a csatarendjének második vonalában elhelyezkedő lovascsapatokat küldte a balszárnyra. A szövetségesek bal- és jobbszárnya között egy igen sűrű erdős-cserjés sáv helyezkedett el, amely jelentősen megnehezítette a csapatok közötti kapcsolattartást. Az ellentámadást követően fedezték fel a félig-meddig elsáncolt oszmán hadsereg harcvonalát, amelynek pontos helyét egy elfogott török beszámolójából a herceg már sejthette. Károly herceg azonnal a választófejedelemhez sietett, hogy közösen döntsék el a következő műveleteket. A döntési folyamat szempontjából érdekes, hogy a herceg naplójegyzetében a támadás kezdeményezését inkább a bajor választófejedelemnek tulajdonítja.¹³

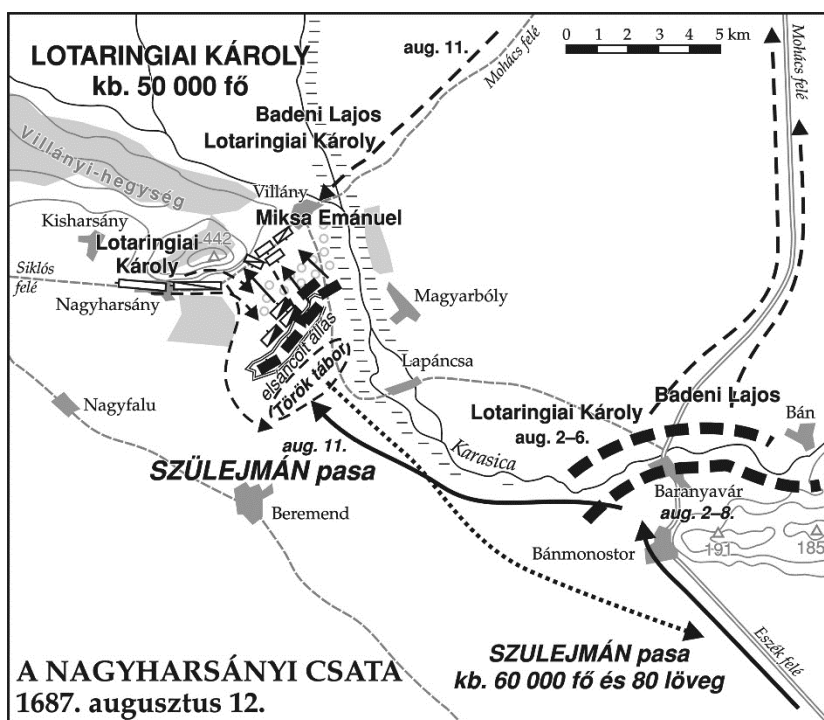
A szövetséges csapatok támadása után a hercegnek személyesen kellett átverekednie magát egy erdősávon ahhoz, hogy felmérhesse a hadi helyzetet, amelyet így írt le a naplójában: „*Caprara és Dünnewald*¹⁴ grófokkal együtt átkeltem a sűrű bozótoson és amint átfurakodtuk magunkat rajta, akkor pillantottam meg Piccolomini grófot, amint Commercy herceg ezredével megrohmozta és erőteljesen visszaverte az élen járó törököket...”¹⁵ Amint a törökök észrevették, hogy a rohamozó Commercy-ezredet nem támogatja más egység, rögtön bekerítették és megtámadták. Ekkor alakult ki a csata egyik legkritikusabb pillanata, amelyet Károly herceg csak gyors parancsával odaküldött erősítéssel tudott kedvező irányba fordítani.

¹² Enea Silvio Piccolomini (1643-1689), itáliai nemesember, császári tábornok.

¹³ „... *eh bien voilà les ennemis ne les iront (sic !) nous pas combattre (?)...*” BNF, Ms. All. 100. fol. 60.

¹⁴ Dünnewald, Hans Heinrich (1617-1691), gróf, császári tábornok. A harmincéves háború óta császári szolgálatban állt. 1670 óta a saját nevét viselő vértesezred ezred-tulajdonos parancsnoka. 1691. augusztus 31-én halt meg Eszéknél.

¹⁵ BNF, Ms. All. 100. fol. 61–62.

Az ütközet fordulópontját a herceg és a bajor választófejedelem csapatainak az ellenséges sánctábor elleni általános támadása jelentette. A szövetségesek balszárnyát gyorsan megerősítették és a jobbszárnyat átszervezték. Ezt követően a csapatok a bozotos sáv két oldalán és az erdős területek szélén párhuzamos harcrendben felsorakozva fegyelmezetten indultak el az ellenséges tábor felé. A herceg autográf naplója itt kiemeli a szövetségesek gyorsaságát, másrészt pedig rámutat arra is, hogy a jobbszárnynak egy sűrű erdőn kellett áthatolnia. Később – amint a szövegből kiderül – ennek a jobbszárnynak egy része teljesen eltévedt az erdőben és csak másnap került elő.¹⁶ A herceg azt is megjegyzi a szövegében, hogy

¹⁶ A herceg róluk szóló leírása egészen naturalisztikus: az eltéved katonák a nyári hőségben olyan szomjasak voltak, hogy a saját vizeletüket is megitták: „...n’aient toute cette nuit aucun fourage ni eaux suportant le tout avec une patience

a tüzéséget milyen gyorsan mozgósították egy általa eddig soha nem látott újítás segítségével: az ágyúkat egyszerűen kocsielő (*avant-train*) nélkül egyszerűen a lovak elé kötve húzták el az oszmán sáncokig, ahol bámulatosan gyorsan tüzelésre képes állapotba helyezték őket.¹⁷

A váratlan tüzéségi támadás nagy meglepetést okozott az oszmán védők soraiban, amely nagyban hozzájárulhatott a támadás gyors sikeréhez. A folyamatos tüzerővel támogatott rohamcsapatok hamar megvetették a lábukat az ellenséges sáncokon és sikeresen legyőzték az azokat védő janicsárokat. Mindez óriási pánikot okozott a török lovasság soraiban is, amely hamarosan megfutamodott. A herceg ekkor még erőteljesebb támadást indított és a menekülő oszmánok üldözésére is újabb ezredeket küldött előre. A török tábor az ott található tüzéséggel és málhákkal együtt hamarosan a szövetségesek kezébe került. A szöveg megemlékezik egy figyelemre méltó hőstetről is, amelyet a herceg unokatestvére, Commercy hercege hajtott végre a táborba való behatolás után. Az ifjú herceg a csata hevében megszerzett egy török zászlót, de a hőstettéért majdnem az életével fizetett, mivel egy török harcos a kopjáját a herceg oldalába döfte. A hercegnek sikerült a támadóját megölni és a zászlót Lotaringiai Károly hercegnek átadni. Károly herceg ezt a jelenetet igen részletesen és érzékletesen ábrázolja a naplójában.¹⁸

et ardeur de combattre incroyable quoyque la soif en reduisist plusieurs à boire de leurs urines..." BNF, Ms. All. 100. fol. 69. A csata igazi arcát bemutató ilyen jellegű leírások természetesen nem kerülhettek be Le Bègue abbé elbeszélésébe.

¹⁷ BNF, Ms. All. 100. fol. 62. note : „*C'est pour la premiere fois que j'ay veu avancé nostre canon tiré par les chevaux la bouche devant sans avant trains.*”

¹⁸ „*Ce fust à cett endroit que le prince de Comercy poussant avec les premiers troupes de cavallerie et voyant un enseigne des janissaires qui aiant esté blessé de luy jetta son drapeaux à terre. Il mist pied à terre pour le prendre dans ce meme le temps qu'il le ramassoit en remontoit à cheval deux janissaires vinrent à luy l'un avec une arquebuse le couchant en joue l'autre avec une copie. Il previent le premier d'un coup de pistolet mais dans le temps il receust du second un coup de coupie dans le corps dont le fer luy restast dans le corps et luy fust arraché avec beaucoup de violence par le marquis de Crequi qui estoit avec luy. Sa blessure ne luy fist point quitter son drapeaux qu'il rapportast luy meme fort ensanglanté. Il perdit beaucoup de sang et ce*

A második sánctvonalt elfoglalása után a csata még sokáig, egészen napnyugtáig eltartott, és a szövetségeseknek addigra sikerült a teljes elsáncolt tábor területét elfoglalni. A tábor méretei impozánsak lehettek, mivel a herceg szerint egy lépésben haladó lovas számára másfél órába telt, hogy teljes hosszában végig menjen rajta.¹⁹ A herceg autográf naplója szerint a szövetségesek 67 ágyút, tíz mozsárágyút, rengeteg bombát és hadianyagot, valamint élelmiszerral megrakott szekereket zsákmányoltak a törököktől. Az oszmán hadsereg vesztesége körülbelül 8000 csatatéren maradt janicsárból és számtalan menekülés közben elesett harcosból állt, akiket még napokig üldöztek a rájuk vadászó szövetséges katonák. A keresztény haderő a források szerint jóval kisebb veszteségeket szenvedett el. A herceg naplója nem szól erről, bár lehet, hogy az üresen hagyott lapokra jegyezte volna fel a veszteséglisztáját. A Le Bègue abbé által írt csataleírás így zárul: „Így e napon csekély áron, de annál nagyobb dicsőséggel tettük jóvá azt a veszteséget, amit Lajos király az 1526-ös év ugyanezen havában, nagyjából ugyanazon a helyen elszenvedett.”²⁰ Mivel Károly herceg személyes naplójegyzeteiben egyáltalán nem esik szó az 1526-os mohácsi csatáról, érdemes röviden megvizsgálni, hogy pontosan hogyan került bele a „második mohácsi csata” gondolata Le Bègue abbé munkájába és milyen módon terjedt el a köztudatban.

A történeti konstrukció érdekes esete: a „második mohácsi csata”

Amint ebben a korban megfigyelhető volt, a hadinaplók elkészítése során nemcsak a katonai szempontokat vették figyelembe, hanem azok történészek számára való nyersanyagként, forrásként

trouvast meme ne se pansant faible. Neantmoins il falust user de toutes mes prieres et autorité pour le faire retirer...” Uo. fol. 63-64.

¹⁹ „il avoit une heure et demie de long au pas d’un cheval” BNF, Ms. All. 100. fol. 64.

²⁰ „De maniere que ce jour là nous reparames à peu de frais, et avec autant de gloire que d’avantage la perte que le Roy Louys fit en mil cinq cent vingt six dans le même mois, et à peu près dans le même endroit.” TÓTH 2017, 448. o.

való felhasználhatóságát is szem előtt tartották. V. Károly herceg fia, Lipót herceg a 18. század elején több történészt is felkért, hogy megírja az apja életének és hőstetteinek történetét. A munkát először a jezsuita Du Poncet atyára bízta, majd később Charles-Hyacinthe Hugo abbét kérték fel erre a feladatra, de az ő munkáját franciaellenes politikai nézetei miatt nem jelentették meg. Végül az akkor még a nancy-i hercegi palota levéltárában őrzött kéziratok naplókát a tudós bencés történészre, Dom Augustin Calmet-ra bízta. A két mohácsi csata közötti párhuzam már a Le Bègue abbé által átdolgozott hadinaplókban is megfigyelhető. A Lotaringiai Házi Levéltár 50. dobozában található naplóműveletben például hivatkozik a szerző az 1526-os mohácsi ütközetre, egy lapszéli jegyzeten még a csata pontos évszámát is feljegyezte a szerző.²¹ Az általa szerkesztett későbbi naplóban Le Bègue már jobban kihasználta a két csata közötti párhuzam szimbolikus jelentőségét és egyenesen az augusztus 12-i események szélesebb történeti perspektívában értelmezett tanulságai közé helyezte. Itt tehát egy olyan történeti konstrukcióról lehet szó, amelyben a két eseményt úgy kapcsolta össze a historiográfus, hogy a második ütközet egyfajta isteni igazságtételként még dicsőségesebb történetévé vált.²²

A „második mohácsi csata” toposzának elterjedésében nagy szerepet játszottak az 1687-es hadjárat történetének szentelt népszerűsítő könyvek.²³ A csata európai hírnevét elsősorban a főve-zért, V. Lotaringiai Károly herceget, illetve későbbi utódját, Savo-

²¹ „Le 23. nous vinsmes a Baranyavar et le 24 apres une heure de marche a Darda, ou il n'y a point eu de grandes armées Chrestiennes depuis la deffaitte du Roy Louys + (L'an 1526) et nous nous rendismes maitres de ce fameux passage qui coupe aux places de Sigett, de Canise, et de Stulveisembourg toute communication avec les leurs.” ÖStA HHStA LH Kt. Kt. 50 Memoires des campagnes et des actions de guerre depuis 1670 jusqu'en 1689 948. o.

²² Az 1526-os mohácsi ütközet jóvátétele – szó szerint „szégyenfoltjának kitörése” – a bécsi udvari körökben is beszéd tárgya lehetett a csata utáni hetekben. Erről Ferdinand Schwarzenberg herceg személyes naplójában is megemlékeznek. SCHWARZENBERG 2013, 154. o.

²³ L. ehhez újabban: TÓTH 2019.

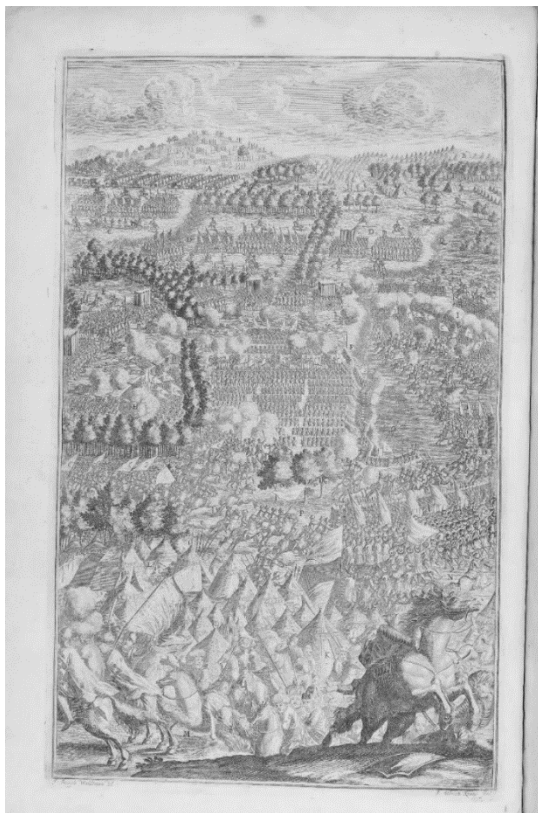
yai Eugén herceget dicsőítő munkák alapozták meg. Például a herceg első, legismertebb életrajzának szerzője, Jean de Labrunne már nem sokkal a herceg halála után megjelent művében megjegyzi, hogy e „mohácsi csata” (*bataille de Mohats*) majdnem ugyanazon a területen zajlott le, mint az 1526-os híres ütközet.²⁴ Az 1701-ben megjelent, Lotaringiai Károly életének és neves tetteinek szentelt díszes albumban található „harsányi csatát” – franciául „*bataille d’Arsan*” – ábrázoló metszet leírásából megtudhatjuk, hogy a Harsány-hegy miatt nevezték el a csatát, de nem felejt el hozzáfűzni, hogy más néven mohácsi csatának is nevezik és utal isteni boszszúra is, amelyet Károly herceg volt hivatott bevégezni.²⁵

A herceg hőskultusza a halála után 10 évvel bekövetkezett ünnepélyes sírba tétele idején érte el a tetőfokát. Amikor Lipót fia a rijswijki békét (1697) követően ismét elfoglalhatta hercegségeit, úgy szerette volna apja emlékét megdicsőíteni, hogy hamvait Innsbruckból ünnepélyes keretek között Nancyba szállíttatta, ahol pompás ceremóniával övezve helyezték a neves hadvezér maradványait a hercegi családnak a város ferences templomában található kriptájában örök nyugalomba 1700. április 22-én. Az eseményt övező templomi búcsúztatókon szónokoló szerzetesek gyakran bibliai példákkal színesítve hangsúlyozták ki a „mohácsi győzelem” jelentőségét, amelyben a két ütközet közötti retorikai párhuzam lehetőségét is kihasználták.²⁶

²⁴ „*Ce Combat se donna à peu près dans le même endroit où se donna en 1526 la fameuse Bataille de Mohats, dans laquelle Soliman Second fit périr vingt-deux mille Chrétiens, entre lesquels fut Louïis II. Roi de Hongrie.*” DE LA BRUNNE 1691, 361-362. o.

²⁵ DE PONTE 1701, XVIII. o.

²⁶ „*Ouy, Messieurs, j’ose dire que la journée de Mohatz a été la plus belle de la vie de nôtre Héros, & qu’à peine on trouvera dans l’histoire des siècles passez quelque chose d’aussi grand que cette insigne victoire. Vit-on jamais rien de plus hardi dans son entreprise, de plus difficile dans son exécution, de plus heureux dans ses suites ? je dis de plus hardi dans son entreprise ; l’Empereur même n’en sçavois pas le secret. J’ajoute de plus difficile dans son exécution, faire marcher une armée au milieu d’un país ennemi, dans des campagnes inhabitées, & entrecoupées de marais, lui faire traverser des forêts, & passer des rivieres impraticables, pour chercher son ennemi :*

A harsány-hegyi csata ábrázolása az *Abrégé historique et iconographique de la vie de Charles V duc de Lorraine* dédié à Son Altesse Royale Leopold I. son digne successeur című munkában. (Bibliothèques de Nancy)

l'affronter dans un camp inaccessible, & l'attirer adroitement hors de son fort, le charger hardiment, quoique beaucoup supérieur en troupe, & le mettre dans une deroute entière ; c'est ce qu'il fallut faire pour y parvenir. Mais vit-on jamais rien de plus heureux dans ses suites ? La désolation de l'Empire Ottoman, la perte de ses dernières ressources, la conquête de deux grands Royaumes qui se rendirent sans coup férir furent les fruits de cette illustre victoire. Bien plus : par ce même coup on vit tomber ce qui restoit à l'Ottoman dans la haute & basse Hongrie, parce que la réduction de ces deux grands Etats de l'Esclavonie & de la Transylvanie, ôtant aux infidels toute communication avec la Hongrie, il falloit que ce grand Royaume, qui auroit encore tenu bien des campagnes à la faveur de plusieurs places imprenables, comme Canise, Siget, Albe-Royale, Agria, Gros-Varadin, & quantité d'autres, il falloit, dis-je, qu'il reçût le joug après une action de cette conséquence." SOMMIER 1701, 89-92. o.

E szövegek nagy hatást gyakoroltak a későbbi történétírókra is, akik igyekeztek minél több forrást felhasználva a leginkább hiteleseknek számító csataleírást elkészíteni. A 18. század során a leg részletesebb leírást a tudós Dom Augustin Calmet állította össze monumentális lotaringiai történelmi munkájában.²⁷ A csatával foglalkozó rész végén megjegyzi a szerző, hogy az ütközet ugyanabban a hónapban és majdnem ugyanazon a helyen zajlott, mint az 1526-os mohácsi csata.²⁸

A csata európai hírnevét tovább öregbítették a másik fontos főszereplő, Savoyai Eugén herceg életrajzai. A fiatal herceg pályafutása szempontjából döntő jelentőségű volt a harsány-hegyi ütközet, hiszen az itteni hősiességére való tekintettel – a kor szokásának megfelelően – a győzelem hírére a fővezér reá bízva küldte a bécsi udvarba. Az 1702-ben Amszterdamban megjelent *La Vie ou l'Histoire du Prince Eugène de Savoie* című munkában például a szerző megemlíti, hogy a keresztény csapatok az ütközet előtt nem messze táboroztak az egykori mohácsi csatatértől, ahol Szulejmán szultán legyőzte Lajos királyt. A csata helyszínének viszont Siklós környékét nevezi meg a szerző. A csata leírásának végén külön kiemeli Savoyai Eugén hősies küzdelmét, aki elsőként lépett az ellenség táborába és tüzte ki a császári sasos zászlót a félhold helyére.²⁹

1740-ben jelent meg Amszterdamban a herceg egyik legnépszerűbb életrajza Eléazar de Mauvillon tollából – az *Histoire du prince François Eugène de Savoie, Généralissime des Armées de l'Empereur et de l'Empire* (2 k.) –, amely a későbbiekben számos kiadást megért. A szerző a nagyharsányi csata leírása végén emlékezik meg a korábbi mohácsi csatáról, amelyet tévesen 1626-ra datál.³⁰

²⁷ CALMET 1728, 3. k., 1161–1167. o.

²⁸ „On remarque que ce combat se donna dans le même endroit de Mohatz, où le Sultan Soliman II. fit périr en 1526 plus de vingt-deux mille Chrétiens, entre lesquels fut Louis II. Roy de Hongrie.” Uo. 1167. o.

²⁹ *La Vie ou l'Histoire du Prince Eugène de Savoie*, Amsterdam, 1703, 66–72. o.

³⁰ MAUVILLON 1740, 1. k., 79. o.

A kötet hiányosságai ellenére, impozáns tipográfiája és numizmatikai mellékletei alapján méltán vált a 18. század közepén az egyik legnépszerűbb, a témára vonatkozó referencia-munkává. A csata leírása után a szerző elmeséli az ifjú Commercy herceg³¹ hőstettét, amely szerepel Károly herceg autográf naplójában is. A történet nagyon hasonlít Károly herceg szentgotthárdi csatában zászlót elragadó hőstétéhez.³² Egyébként a harsány-hegyi csatában zsákmányolt zászlót később a Károly herceg által Nancyban a Notre-Dame de Bonsecours templomban elhelyezett szentgotthárdi török zászló mellett állították ki és – több más, a lotaringiai herceg által zsákmányolt zászló mellett – ma is ott található.³³ A példaértékű hőstett emléke sokáig fennmaradt a francia történelmi emlékezetben. Számos irodalmi szövegben,³⁴ sőt 19. századi iskolás tankönyvekben³⁵ is megtalálható a híres zászlós hőstett.

Tanulságos megvizsgálni azt is, hogy hogyan maradt fenn a nagyharsányi csata emléke a különféle 18. századi szótárakban és lexikonokban. Az első vizsgált referenciamunka Louis Moréri *Le grand dictionnaire historique ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane* 1759-es kiadásában igen tanulságos szócikket találhatunk a Mohács helynévnel, mivel a szöveg nagy része az 1687-es csata részletesebb leírására korlátozódik. Az 1526-os ütközet csak a szócikk végén jelenik meg, ahol az megemlékezik a csatatértől nem messze álló mecsetről, amelyet állítólag II. Szulejmán szultán építtetett az 1526-os ütközet emlékére. A mecsetet a szerző forrása (*Relation de cette bataille*) szerint kápolnává alakították át.³⁶ Egy másik korabeli nagyhatású munka Bruzen de la Martinière *Le Grand Dictionnaire Géographique et Historique et Critique* című, a század folyamán rendkívül népszerű lexikonja volt, amely a magyarországi

³¹ Charles-François de Lorraine (1661–1702).

³² TÓTH 2017, 30–38. o.

³³ MOREL 1898; JÉRÔME 1898, 278–284. o.

³⁴ Pl. COUPÉ 1786, 90–91. o.; CABOCHE 1843, 71–72. o.; Vö. BAZIN 1890, 299. o.

³⁵ Pl. FRÉMOND-BOURGON 1826, 9. o.

³⁶ MORÉRI 1759, 5. k. 359. o.

földrajz és történelem területén is elég tájékozottnak tekinthető.³⁷ A munka 1768-as kiadásában Mohács (franciául Mohatz) egy viszonylag részletes szócikket kapott, ahol a helység földrajzi meghatározása után elsősorban az 1526-os és 1687-es csatákat említi meg a szerző.³⁸ Tanulságos a Diderot és d’Alembert által szerkesztett *Nagy Enciklopédia* Jaucourt lovag által írt Mohács szócikke, amely a várossal kapcsolatban szintén a két híres csatát említi meg, nem feledkezve meg azok pontos dátumáról sem.³⁹ Érdekes adalék, hogy Jacques Lacombe 1791-ben megjelent *Encyclopédie méthodique* című szótárában a bátorság szócikknél találkozunk a nagyharsányi csata nevével Commercy herceg hőstette története kapcsán.⁴⁰ Szintén e történettel találkozhatunk Chesnel gróf 19. századi katonai és haditengerészeti enciklopédiája lapjain.⁴¹

A hadtörténészek számára mindig nagy eseménynek számít, ha sikerül feltárni a fontos ütközetek fővezéreinek autentikus forrásait, amelyekben beszámolnak az összecsapások döntő pillanataiban játszott szerepükről. Ezeket további forrásokkal összevetve rajzolódhat ki – a John Keegan történész által kedvelt kifejezést használva – a „csata arca”. Amint ezt a nemrégiben a párizsi Bibliothèque Nationale de France kéziratában felfedezett 1687-es hadinapló példáján láthattunk, a harsány-hegyi csata valódi arcát gyakran elfedik a későbbi korok történeti konstrukcióiból származó modellek. A történészek munkájának következtében eltűnik a háború ködös bizonytalansága, a hadvezérek tétovázása és tanácstalansága a győzelemhez vezető rögzös utat megszépítő hőstettekkel, történelmi és irodalmi eszközökkel dúsítva válik kerek történetté a sorsdöntő csaták gyakran véletlenek sorozatából álló krónikája. A harsány-hegyi csata V. Lotaringiai Károly autográf

³⁷ Vö. KÖVÉR 2001, 205–212. o.

³⁸ MARTINIÈRE 1989, 4. k. 338. o.

³⁹ DIDEROT 1765, X. k. 614. o.

⁴⁰ LACOMBE 1791, 362. o.

⁴¹ CHESNEL 1862, 1. k. 46., 441. o.

naplójában még egészen más arcot mutat, mint a herceg krónikása, François Le Bègue abbé által átdolgozott hadinaplókban. A hadinaplók szintén átdolgozott változatban kerültek be a történetírók életrajzaiba vagy a herceg újratemetése alkalmából tartott ünnepi szónoklatok barokk szövegeibe. A „második mohácsi csata” toposzának példáját keresztül jól megfigyelhető a történeti (re)konstrukció folyamata, amely az eredeti forrásszöveghez képest nagyívű – múltból eredő és jövőbe vetülő – egyfajta időn túli egyetemes történelmi igazságot osztó, morális szerepet tulajdonít az egykor tétovázó hadvezérnek.

Felhasznált irodalom

Források

ÖStA HHStA LH = Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv, Lothringisches Hausarchiv (Bécs), Karton 50. Mémoires des campagnes et des actions de guerre depuis 1670 jusqu'en 1689.

BNF = Bibliothèque Nationale de France (Párizs) Ms. All. 100 Recueil de copies de lettres et de notes journalières relatives à la campagne de Hongrie en 1687.

Nyomtatott művek

BASTL 2015 = BASTL, Beatrix: Karl V. Leopold Herzog von Lothringen (1643-1690). In: ZEDINGER, Renate (szerk.): Innsbruck 1765. Prunkvolle Hochzeit, fröhliche Feste, tragischer Ausklang – Noces fastueuses, fêtes joyeuses, fin tragique – Magnificent wedding, joyous feasts, dramatic end (Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts n° 29), Bochum, 2015. 57–70. o.

BAZIN 1890 = BAZIN, Hervé: Les grandes journées de la chrétienté. Paris, 1890.

BEAUVAU 1688 = BEAUVAU, Marquis de: Mémoires pour servir à l'histoire de Charles IV, Duc de Lorraine & de Bar. Cologne, 1688.

BEAUVAU 1689 = BEAUVAU, Marquis de: Suite des mémoires pour servir à l'histoire de Charles V, neveu de Charles IV, Duc de Lorraine & de Bar. Cologne, 1689.

BEKK 1883 = BEKK, Dr. Adolf: Unsere Helden. Lebensbilder für Heer und Volk. B. Die Vertheidiger Wiens in der Türkenkriegen 1529 und 1683. Salzburg, 1883.

BÉRENGER 2010a = BÉRENGER Jean: La politique de l'Empereur Léopold Ier face à l'Empire ottoman. In: GHERARDI, Raffaella (szerk.): La politica, la scienza, le armi. Luigi Ferdinando Marsili e la costruzione della frontiera dell'Impero e dell'Europa. Bologna, 2010. 21–38. o.

BÉRENGER 2010b = BÉRENGER Jean: La Hongrie des Habsbourg, Tome I de 1526 à 1790. Rennes, 2010.

CALMET 1728 = CALMET, Dom Augustin: Histoire ecclésiastique et civile de Lorraine. Nancy, 1728. (3 k.)

CABOCHE 1843 = CABOCHE, Julien: Panthéon de la jeunesse. Vie des enfants célèbres de tous les temps et de tous les pays. Paris, 1843.

CHESNEL 1862 = CHESNEL, Adolphe de: Encyclopédie militaire et maritime. Paris, 1862. (2 k.)

COUPÉ 1786 = COUPÉ, Jean-Marie-Louis: Variétés littéraires. L'histoire soumise à l'opinion, ou Morceaux détachés d'histoire, tant ancienne que moderne, discutés & éclaircis. Paris, 1786.

DIDEROT 1765 = DIDEROT, Denis (szerk.): Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences et arts et de métiers. X. k., Neuchâtel, 1765.

CLAUSEWITZ 2006 = CLAUSEWITZ, General Carl von: Vom Kriege. Köln, 2006.

DE LA BRUNE 1691 = DE LA BRUNE, Jean: La vie de Charles V, duc de Lorraine et de Bar, Généralissime des Troupes Impériales. Garrel, Amsterdam, 1691.

DE PONTE 1701 = DE PONTE, Dom Miguel Gonzalva: Abrégé historique et iconographique de la vie de Charles V duc de Lorraine destiné à son altesse royale Léopold I son digne successeur. Nancy, 1701.

FRÉMOND-BOURGON 1826 = FRÉMONT, E.-L. – BOURGON, Jean-Ignace-Joseph: Cours gradué de compositions françaises, comprenant des sujets de devoirs relatifs à tous les genres. Paris, 1826.

FRESCOT 1693 = FRESCOT: Vita di Carlo Quinto duca di Lorena, e di Bar etc. Bologna, 1693.

GABER 1986 = GABER, Stéphane: Et Charles V arrêta la marche des Turcs. Un Lorrain sauveur de l'Occident chrétien. Nancy, 1986.

GOLD 1976 = GOLD, Winfried: Das Zeitalter Max Emanuels und die Türkenkriege in Europa 1683-1687. München, 1976.

JALABERT 2017 = JALABERT Laurent: Charles V de Lorraine ou la quête de l'État (1643-1690). Metz, 2017.

JÉRÔME 1898 = JÉRÔME, Abbé Léon: L'église Notre-Dame de Bon-Secours à Nancy. Nancy, 1898.

KÖVÉR 2001 = KÖVÉR Lajos: La réception de la Hongrie d'après Bruzen de la Martinière. In: PAYET, Marie – TÓTH, Ferenc (szerk.): Mille ans de contacts Relations franco-hongroises de l'an mil à nos jours. Szombathely, 2001. 205–212. o.

LACOMBE 1791 = LACOMBE, Jacques: Encyclopédie méthodique. Paris, 1791.

MANTRAN 1989 = MANTRAN, Robert (szerk.): Histoire de l'Empire ottoman. Paris, 1989.

MARTINIÈRE 1989 = MARTINIÈRE, Antoine-Augustin Bruzen de la Martinière (szerk.): Le Grand Dictionnaire Géographique et Historique et Critique. Paris, 1768. (6 k.)

MAUVILLON 1740 = MAUVILLON, Eléazar de: Histoire du prince François Eugène de Savoie, Généralissime des Armées de l'Empereur et de l'Empire. Amsterdam, 1740. (2 k.)

MOLLAY 1986 = MOLLAY Károly (szerk.): Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról 1686. Budapest, 1986.

MOREL 1898 = MOREL, Abbé Charles: Drapeaux de Notre-Dame de Bonsecours. Nancy, 1866.

MORÉRI 1759 = MORÉRI, Louis (szerk.): *Le grand dictionnaire historique ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane*. Paris, 1759. (10 k.)

NOLANO 1699 = NOLANO, Gio Birlic: *Historia della vita di Carlo V. Duca di Lorena et di Bar, Generalissimo delle truppe imperiali*. Venetia, 1699.

PETIOT 2005 = PETIOT Alain: *Les Lorrains et l'Empire. Dictionnaire biographique des Lorrains et de leurs descendants au service des Habsbourg de la Maison d'Autriche*. Versailles, 2005.

PETIOT 2015 = PETIOT Alain: *La minorité du duc Léopold à Innsbruck (1690-1698)*. In: ZEDINGER, Renate (szerk.): *Innsbruck 1765. Prunkvolle Hochzeit, fröhliche Feste, tragischer Ausklang – Noces fastueuses, fêtes joyeuses, fin tragique – Magnificent wedding, joyous feasts, dramatic end* (Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts n° 29). Bochum, 2015. 85–108. o.

POLGÁR 2014 = POLGÁR Balázs: *The First and the Second „Battle of Mohács” (AD 1526, 1687)*. *Archaeological Research and Perspectives. Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1 (2014) 197–213. o.

POLGÁR 2015 = POLGÁR Balázs: *Claude-Louis-Hector de Villars márki és az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjárat*. *Hadtörténeti Közlemények* 128 (2015) 1. sz. 184–201. o.

POLGÁR 2016 = POLGÁR Balázs: *Újabb terepkutatás az 1687. évi Harsány-hegyi csata helyszínén*. *Hadtörténeti Közlemények* 129 (2016) 2. sz. 393–414. o.

POLGÁR 2019 = POLGÁR Balázs: *Csatatérregészeti kutatás Harsány-hegynél*. *Határtalan Régészet* (2019) 4. sz. 62–64. o.

ROY - TÓTH 2015 = ROY, Philippe- TÓTH, Ferenc: *La défaite ottomane. Le début de la reconquête hongroise (1683)*. Paris, 2014.

SCHWARZENBERG 2013 = SCHWARZENBERG, Prince Ferdinand: *Journal de la Cour de Vienne (1686–1688)*. Paris, 2013.

SOMMIER 1701 = SOMMIER, Jean Claude: *Oraison funebre de Tres-Haut, Tres-Puissant & Tres-Excellent Prince Charles V*. Nancy, 1701.

SZITA 1987 = SZITA László (szerk.): Budától-Belgrádig – Válogatott dokumentumrészletek az 1686-1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Pécs, 1987.

TOLAN 2018 = TOLAN, John: Mahomet l'Européen. Histoire des représentations du Prophète en Occident. Paris, 2018.

TÓTH 2015a = TÓTH Ferenc: Le Journal de Charles V de Lorraine comme source pour l'histoire de la reconquête de la Hongrie sur les Turcs. In: Histoire, Economie & Société, 34. évf. (2015) 3. sz. 90-103. o.

TÓTH 2015b = TÓTH Ferenc: Une source méconnue de l'histoire des Habsbourg : Le Testament politique de Charles V, duc de Lorraine. In: ZEDINGER, Renate (szerk.): Innsbruck 1765. Prunkvolle Hochzeit, fröhliche Feste, tragischer Ausklang – Noces fastueuses, fêtes joyeuses, fin tragique – Magnificent wedding, joyous feasts, dramatic end (Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts n° 29). Bochum, 2015. 71-84. o.

TÓTH 2017 = TÓTH Ferenc (szerk.): Journal des campagnes de Charles de Lorraine. Paris, 2017.

TÓTH 2019 = TÓTH Ferenc: A második mohácsi csata mítosza és valósága II.: Adalékok az 1687-es nagyharsányi csata kora újkori levéltári és könyvészeti kutatásához. In: SZOTS Zoltán Oszkár – FODOR Pál – VARGA Szabolcs (szerk.): Több mint egy csata. Mohács. Az 1526. évi utközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben. Budapest, 2019. 445-462. o.

TÓTH 2021 = TÓTH Ferenc: A hercegség nélküli herceg. Lotaringiai Károly (1643-1690). Pécs-Budapest, 2021.

URBANSKI 1983 = URBANSKI, Hans: Karl von Lothringen. Österreichs Türkensieger. Wien-München, 1983.

VARGA J. 1986 = VARGA J. János: A fogyó félhold árnyékában. Budapest, 1986.

WENTZCKE 1943 = WENTZCKE Paul: Feldherr des Kaisers: Leben und Taten Herzog Karls V. von Lothringen. Leipzig, 1943.

Varga Bence

KENGURUK ÉS KIVIK A NAGY HÁBORÚBAN 1914-1918. AZ ANZAC A NYUGATI FRONTON

1878 és 1904 között kirajzolódtak annak a két katonai szövetségi rendszernek, az Antantnak és a Központi Hatalmaknak a keretei, amelyek az európai nagyhatalmokat tömörítették a későbbi világháborúban. A világháború során a frontvonalak megmerevedése és az állóháborús állapotok arra készítették a hadviselő feleket, hogy újabb államokat vonjanak be az öldöklő küzdelmekbe, hogy új frontvonalakat nyithassanak. Így lépett be Bulgária és Törökország a központi hatalmak, míg az Egyesült Államok az antant oldalán a háborúba. Érdemes megemlíteni, hogy a Nagy Háború kitörése előtt Európában viszonylagos béke uralkodott. A világháborút megelőzően az utolsó nagyobb európai konfliktus a francia-porosz háború volt 1871-ben. Ezt követően a két egymást követő Balkán-háborúig egy hosszú, több mint 40 évig tartó viszonylag békés időszak köszöntött a kontinensre. Azonban 40 év elég volt ahhoz, hogy a haditechnika számottevő változásokon menjen keresztül, amelyek megváltoztatták a háborúról addig alkotott képet. A korábbi háborúk tapasztalataiból kiindulva a Nagy Háború kitörésekor a szembenálló katonai vezetők úgy gondolták, csak egy pár hónapos háborúra kerül sor.

Anglia belépése a konfliktusba előrevetítette a gyarmati haderők bevonását is. A két csendes-óceáni brit domínium, Ausztrália és Új-Zéland még fiatal nemzetek voltak, hiszen csupán a 20. század legelején nyerték el a domíniumi státust. Joseph Cook ausztrál miniszterelnök a következőket mondta 1914 augusztusában egy beszédében: *„Bármilyen történik, Ausztrália a (Brit) Birodalom teljes jogú tagja. Emlékezzenek erre, amikor a Birodalom háborúba kerül, akkor*

vele együtt Ausztrália is.” Az I. világháború fő hadszínterévé a nyugati front vált. Az itt folyó küzdelmekből és az antanterők győzelméből az ausztrál és új-zélandi katonák is kivették a részüket, mivel Ausztrália és Új-Zéland az első világháború kitörésekor Anglia és egyúttal az antant oldalán lépett be a konfliktusba.

A két domínium több százezer önkéntesből álló expedíciós erőt küldött a brit hadicélok támogatására. Az önkénteseket Egyiptomban képezték ki. Az expedíciós erőkből itt egy hadtestet állítottak fel, amelynek egyes alakulatai a háború során az európai és a közel-keleti hadszíntéren teljesítettek szolgálatot. Ezek közül a gyalogság a nyugati fronton, Franciaországban vett részt a harcokban, jelen tanulmányomban itt, a nyugati fronton tanúsított katonai szerepvállalásukat szeretném bemutatni. A két gyalogos hadtest 1916 tavaszán érkezett meg Franciaországba, ahol a frissen megalakult Új-Zélandi Hadosztály is csatlakozott hozzájuk. A következő két év során részt vettek többek között a flandriai offenzívában, szerepük volt az 1918-as tavaszi német offenzíva megállításában, majd a „száznapos” brit offenzíva során eljutottak a Hindenburg-vonalig.

Ausztrália és Új-Zéland belépése a háborúba

Belgium semlegességének megsértésének okán Nagy-Britannia hadat üzent Németországnak. A miniszterelnök fent idézett kijelentése jól mutatja a domínium Anglia iránti hűségét. A brit hadicélok támogatásának érdekében az ausztrálok a hadiflottát a brit Admirális rendelkezésére bocsátották, és a kormány felajánlotta egy expedíciós haderő megszervezését. Erre azért volt szükség, mert a polgári fegyveres erőket (*Citizen Military Force*) az 1904-ben életbe lépett Védelmi Törvény értelmében nem vehették be Ausztrálián kívül. Így a háborús kabinet hozzálátott egy önkéntesekből álló expedíciós hadsereg megszervezéséhez. Az Ausztrál Birodalmi Erőket (*Australian Imperial Force, AIF*) Sir

William Bridges tábornok szervezte meg. Rengeteg önkéntes jelentkezett tengerentúli katonai szolgálatra, 1914 telére létszámuk elérte az 52 561 főt.¹ Az ausztrál kormányzat viszont ragaszkodott hozzá, hogy a katonákat ne olvasszák be a brit hadosztályokba, hanem önálló egységekként harcolhassanak. Az új-zélandi kormány szintén felajánlotta, hogy expedíciós haderőt küld a birodalom védelmére. Sir Alexander Godley tábornok lett a létrejövő Új-Zélandi Expedíciós Erők (*New Zealand Expeditionary Force, NZEF*) parancsnoka.²

A két kontingenst az eredeti elképzelések szerint az európai hadszíntéren akarták bevetni, amit megelőzött volna egy alaposabb kiképzés Angliában. Viszont Törökország 1914 őszén belépett a háborúba, még hozzá a központi hatalmak oldalán, amivel veszélybe került a brit fennhatóság alatt lévő Szuezi-csatorna biztonsága. Így revideálva az eredeti terveket a brit hadvezetés úgy döntött, hogy a Birodalomhoz tartozó Egyiptomba szállítják az expedíciós erőket. Az ausztrálok és az új-zélandiak többsége életében először volt távol a hazájától. Lord Kitchener brit hadügyminiszter azzal a feladattal bízta meg Sir William Birdwood tábornokot, hogy állítson fel a tapasztalatlan önkéntesekből egy ütőképes hadtestet. A katonákkal azonban sok gondja adódott a brit tiszteknek, ugyanis az önkéntesek egyáltalán nem voltak hozzászokva a hadseregben elengedhetetlen fegyelemhez.

Az expedíciós erők hadereje két gyalogos és egy lovashadosztályból állt. Birdwood tábornok az Ausztrál Birodalmi Erők és az Új-Zélandi Expedíciós Erők egyesítésével állította fel az ANZAC hadtestet. Érdekesség, hogy az alakulat egy pecséten lévő monogramról kapta a nevét. A szikratávíró miatt fontos volt, hogy rövid legyen az hadtest kódneve, ami eredetileg az *Australian and New Zealand Army Corps* volt. Ez viszont túl hosszúnak bizonyult, így egy megfelelő rövidítés használatára tértek át. C. M. Wagstaffnak,

¹ FLEMING 2012, 4–6.o.

² STACK 2011, 7–9. o.

egy angol tisztnek a vezérkari irodában dolgozó hivatalnokok javasolták az ANZAC rövidítést, mert a hivatalos iratokon használt pecséten az ANZAC monogram volt. Wagstaff ezt a rövidítést javasolta a hadtest megnevezésére a vezérkarnak. Az ausztrál és az új-zélandi egységeket a saját tisztjeik képezték ki a Kairóhoz közeli Mena körül.³

A hadtest átszervezése

A hadtestet először a Dardanellák ostroma során vetették be. A tengerszorosok megszerzésére irányuló kísérlet Sir Winston Churchill ötletén alapult, amely szerint azok elfoglalásával az antant nyomást gyakorolhatna a balkáni államokra, hogy azok a központi hatalmak helyett az antant szövetségében lépjenek be a háborúba, ezzel gyakorlatilag megnyitva egy balkáni frontot. Emellett az is fontos szempont volt, hogy az angol hajók innen bejutva a fekete-tengeri orosz kikötőkbe el tudnák látni hadianyaggal a cári hadsereget. A hadműveletet azonban több hónapnyi eredménytelen harc után leállították és kivonták az antant erőket, beleértve az AIF és az NZEF megmaradt egységeit is. Habár veszteségeik magasak voltak, már Gallipolinál is bebizonyították, hogy ugyanúgy helyt állnak a harcokban, mint más nemzetek katonái. Az Egyiptomban tartózkodó brit erők főparancsnoka is kedvező véleménnyel volt róluk⁴

Az ANZAC egységeket visszavitték Egyiptomba, ahol átszervezésen estek át. 1916 februárjában az AIF három további alakulattal, a 3., a 4. és az 5. ausztrál hadosztályokkal bővült Egyiptomba visszatérve. Az újjászervezés után két gyalogos hadtest és két lovashadosztály jött létre. A gyalogos hadtestek az I. és a II. ANZAC hadtest megnevezést használták. 1916 márciusában elő-

³ BEAN 1941, 124–139. o.

⁴ EGEDY 2000, 181. o.

szőr az ANZAC lovashadosztály alakult meg, majd 1917 februárjában az ausztrál lovashadosztály is. A két lovashadosztály alapvetően a könnyűlovasságot foglalta magában. Az ausztrál könnyűlovasság parancsnoka Harry Chauvel tábornok volt.⁵ Az új-zélandi hadosztály a Dardanelláktól visszatérő, valamint főleg az érkező erősítésekből alakult meg.⁶ A gyalogság számára a fő hadszíntér a nyugati front volt, ahová az 1. ANZAC hadtest 1916 tavaszán érkezett meg, míg a 2. ANZAC hadtest pár hónappal később 1916 nyarán. Az ausztrál könnyűlovasság viszont a Közel-Kelet térségében maradt a háború végéig. Az ausztrál gyalogság az egyiptomi tartózkodása alatt minimális kiképzésben részesült, ahol elsajátíthatta a lövészárk-hadviselés technikáit. Az ausztrálok még 1917 első hónapjaiban megpróbálkoztak a 6. ausztrál hadosztály felállításával, azonban a Bullecourtnál és Messinesnél elszenvedett veszteségek ezt nem tették lehetővé és végül 1917 szeptemberében lemondtak az újabb hadosztály felállításáról.⁷

A somme-i offenzíva

Az ausztrál gyalogság 1916 márciusában érkezett meg Európába és az újjászervezésüket követően az 1. és a 2. ausztrál hadosztály az új-zélandi hadosztállyal együtt alkotta az 1. ANZAC hadtestet 1916 nyaráig, amikor az új-zélandiak a 2. ANZAC hadtesthez csatlakoztak, a megérkező 3. ausztrál hadosztály pedig az I. ANZAC hadtesthez. Mivel Godley tábornok volt az új-zélandi hadosztály parancsnoka, és a hadosztály a 2. ANZAC hadtest kötelékébe tartozott, így kézenfekvő volt, hogy ő legyen az egész hadtest parancsnoka is egyben.⁸ Az öt ausztrál hadosztály közül az 5. hadosztály rendelkezett a legkevesebb harctéri tapasztalattal, hiszen a

⁵ FLEMING 2012, 6–8. o.

⁶ STACK 2011, 9–10. o.

⁷ FLEMING 2012, 6. o.

⁸ STACK 2011, 4. o.

Gallipoli-félsziget elfoglalását célzó hadművelet kudarca után alakult csak meg.

Az ausztrálok megérkezésekor már javában zajlott a verduni csata. A város modern erődrendszere elleni német támadás célja nem az erőd bevétele, hanem a francia erők felörlése volt.⁹ Az ott küzdő franciák tehermentesítésére a szövetséges parancsnokság Joseph Joffre marsall javaslatára úgy döntött, hogy támadást indít a németek ellen a Somme folyónál. Az ANZAC-egységek a somme-i offenzíva kezdetében nem vettek részt.¹⁰ Az 5. ausztrál hadosztály volt az első az ausztrál hadosztályok közül, amelyet július 19-én bevetettek az offenzíva során. A hadosztály egy nap leforgása alatt 5533 embert veszített el Fromellesnél egy rosszul előkészített támadás során. A haditervet sietve állították össze, ami zűrzavart okozott.¹¹ Július 23-án az 1. ausztrál hadosztály kulcsszerepet játszott Poziéres elfoglalásában, mivel a tüzérségi zárótűz és a gáztámadás után lerohanta a német lövészárkokat, majd sikerült elfoglalnia a falu romjait. A német tüzérség több napon keresztül lőtte az egységet, amely július végéig, a 2. ausztrál hadosztály megérkezéséig tartotta állásait. Az 1. hadosztály veszteségei meghaladták az 5000 főt.

A 2. hadosztályra hárult a feladat, hogy elfoglalja azokat a célpontokat, amelyeket az 1. hadosztálynak nem sikerült, miközben tüzérségi tűz alá vették. A 2. hadosztály második kísérlete már sikeresnek bizonyult 6848 ember elvesztése árán. Augusztus elején a németek ellentámadást indítottak és felülkerekedtek a védelmen, azonban az egyik szakasz, amelyet Albert Jacka hadnagy vezetett, meglepetésszerűen hátba támadta őket és közelharcban visszaverték a németeket. Ezt követően az 1. ANZAC hadtestnek a Poziéres-gerinc mentén előrenyomulva kellett elfoglalnia a Mouquet Farmot a brit hadosztályok támogatásával. Ugyan sike-

⁹ GALÁNTAI 2006, 28. o.

¹⁰ EGEDY 2000. 190. o.

¹¹ LEE 2010, 91. o.

rült elfoglalniuk, azonban a német tüzérség minden esetben visszavonulásra kényszerítette őket, míg végül szeptember elején 6300 embert veszítve az 1. ANZAC hadtestet a kanadai hadtest megérkezésével kivonták a frontvonalról, hogy rendezhesse sorait. Az eltelt több mint egy hónap során az ausztrálok vesztesége 23 000 főt tett ki, majd a novemberi esőzések miatt a hadműveletek szüneteltek. Az antant erők 1916 nyaratól kezdve közel 9 kilométerrel szorították vissza a németeket, és a somme-i csatában olyan taktikai előnyökre tettek szert, amelyek hozzájárultak későbbi offenzívájukhoz.¹²

A bullecourt-i csata

1916–17 telén a németek visszavonultak a Siegfried-vonal rövidebbik végéhez, ahol kiépítettek egy védelmi vonalat, amit az antant hatalmak csak Hindenburg-vonalnak neveztek. Birdwood tábornok 1. ANZAC hadteste Sir Hubert Gough tábornok 4. hadseregéhez tartozott. Gough tábornok azt tervezte, hogy Bullecourt falujánál indít rohamot.¹³ 1917. április 10-én a 4. ausztrál hadosztály megtámadta Bullecourtot, azonban a rossz időjárási körülmények megakadályozták, hogy tankokat is bevessenek. A tankok feladata lett volna a gyalogság előtt megtisztítani a területet a szögesdrót-akadályoktól. A támadás másnap folytatódott, azonban a németek megerősítették a védelmüket, miközben a szövetségesek tüzérsége nem volt képes komolyabb kárt tenni a szögesdrót-akadályokban. Az ausztrálok elfoglalták a németek vonalait, de súlyos embervesztéseik nem tették lehetővé, hogy megtartsák azokat. Az első bullecourt-i csatában a 4. ausztrál hadosztály egyik dandárja az embereinek több mint 80 %-át elvesztette.

Május elején az 2. ausztrál hadosztály és a 62. brit hadosztály újból megtámadták Bullecourtot gyakorlatilag ugyanott, ahol az

¹² FLEMING 2012, 20–21. o.

¹³ BURNES 2007, 4–14. o.

első alkalommal is próbálkoztak. A második kísérlet során a magas veszteségek ellenére a sikerült elfoglalniuk a német lövészárkok egy részét, azonban a britek súlyos veszteségeket szenvedtek és képtelenek voltak elfoglalni a célpontokat, így az ausztrálok be ragadtak egy hosszú lövészárkokrendszerbe Bullecourt és Rencourt között, amelyet közel 7500 fős embervesztés mellett tudtak csak megtartani. A harc két hétnél is tovább tartott és több ezres veszteségeket okozott mind az ausztráloknak, mind az angoloknak. Az áprilisban indított első támadási kísérlet során elszenvedett veszteségekért Gough tábornokot lehet felelőssé tenni, ugyanis annak ellenére adott parancsot a támadásra, hogy a tüzérségi tűz nem vágta át a német állások előtt lévő szögesdrótot, továbbá úgy gondolta, hogy a németek elhagyják az állásaikat. A második, sokkal nagyobb embervesztéséget okozó támadás kudarcra a rossz tervezésnek tudható be, többek között annak, hogy ugyanott indult a támadás, ahol korábban is.¹⁴

A flandriai offenzíva

Belgiumban már az ausztrálok megérkezése előtt is folytak harcok az antanterók és a németek között. Sir Douglas Haig brit főparancsnok egyszerű tervet dolgozott ki a flandriai offenzíva végrehajtására. A nyári brit főoffenzíva célja a megviselt francia hadsereg megsegítése volt. Sir Douglas Haig marsall a Passchendaelegerincet akarta megszerezni, hogy a holland határig elfoglalhassák a belga partszakaszt. Erre azért volt szükség, mert a tengerparton voltak a német tengeralattjáró-bázisok.¹⁵ A 2. brit hadsereg több hadtestét is bevetették a falu megtámadásában.

1917 nyarán a 2. ANZAC hadtest a 9. és 10. brit hadtesttel együtt támadta meg Messines faluját Ypres-től délre, Flandriá-

¹⁴ GREY 2008, 105. o.

¹⁵ REID 2007, 2-5. o.

ban. Alapvetően a 2. ANZAC hadtest feladata volt a falu és a gerinc déli részének elfoglalása. Az előkészületek során az antant mérnökei a német vonalak alatt ástak egy bonyolult alagútrendszert, amelybe 440 tonna robbanóanyagot tettek.¹⁶ 1917. június 7-én hajnalban felrobbantották, amivel 10 000 németet öltek meg. Az aknák felrobbanását követően a tüzérség is elkezdte lőni a németek állásait. A 2. ANZAC hadtest a két brit hadtesttel három oldalról támadott és csekély ellenállásba ütköztek, sok megzavarodott német pedig megadta magát. Gyakorlatilag fél nap alatt minden célpontot elfoglaltak és a németek ellentámadását is könnyen visszaverték.¹⁷

A Messinesért folyó küzdelem során a 2. ANZAC hadtest közel 7000 embert veszített el. 1917. július 31-én az 5. brit hadsereg egy 25 km szélességű frontszakaszon kezdte meg a támadását. 15 napon keresztül a szövetséges ütegek, beleértve az ausztrál tüzérséget, több mint 4 millió lövedéket lőttek ki. Az augusztusi heves esőzések meggátolták az ellenséges vonalak légi felderítését. Az antanterők előretörését nagyban gátolta, hogy a tüzérségi lövedékektől szétlőtt talaj sártengerré vált a heves esőzések-től. Az 1. ANZAC hadtest 1917. szeptember 20-án avatkozott be a harmadik ypres-i csatába. Az öt napon át tartó zárótűz meggyengítette a német állásokat, de az ausztrálok így is erős ellenállásba ütköztek és 5000 főt veszítettek. Frederick Birks hadnagy egymaga foglyul ejtette egy német géppuska kezelőszemélyzetét, délre pedig az ausztrálok elfoglaltak minden célpontot. Másnap az I. ANZAC hadtestnek a 10. brit hadtest támogatásával a Gheluvelt-fennsíkon keresztülhaladva kellett elfoglalnia Polygon Woodot és a Zonnebeke-gerincet.¹⁸

Az 1. és a 2. ausztrál hadosztály a 23. és a 41. brit hadosztállyal nyomult előre a Menin úton. Ez volt a Plumer tábornok tervének

¹⁶ KEEGAN 2010, 719–720. o.

¹⁷ FINLAYSON 2020, 25–29. o.

¹⁸ FLEMING 2012, 23–24. o.

első lépcsőfoka. Az ausztrál hadosztályoknak és a 23. brit hadosztálynak sikerült elérniük a kijelölt célpontjaikat, viszont a másik brit hadosztályt egy német géppuskafészek megakadályozta végső célpontjának elérésében. A németeket gyakorlatilag kiűzték a Gheluvelt-fennsíkról. Az előző napi sikeren felbuzdulva Haig engedélyezte Plumer tábornok haditerve második szakaszának elindítását. Az 1. ANZAC hadtestnek a Polygon-erdőtől Zonnebeke-ig tartó vonalat kellett elfoglalnia, miközben a 9. brit hadtestnek a Menin út mentén kellett előrenyomulnia. A haditerv második szakasza szeptember 26-án vette kezdetét. Az 4. és a 5. ausztrál hadosztályra hárult, hogy a Polygon-erdő megszerzésére irányuló támadás főcsapását vezesse az 5. és a 10. brit hadtesttel a két oldalon. Kis ellenállásba ütköztek és hamar elfoglalták az állásokat, a németek ellentámadását a tüzérségi tűz jelentős veszteségeket okozva megállította.

A Polygon-erdőért folyó küzdelem közel egy héten át tartott, és az ausztrálok 5770 embert vesztek el. 1917 október elején az ausztrál hadtestek tanktámogatással nyomultak előre Broodseinde irányába. Az 1. és a 2. ANZAC hadtest feladata volt Broodseinde és Gravenstafel, valamint az ezekhez tartozó magaslatok megszerzése, eközben az 5. brit hadseregnek Poelcapelle irányába kellett támadnia. Október 4-én a brit tüzérség tüzet nyitott a német vonalakra, és az ANZAC hadtestek támadásba lendültek. Az ausztrálok gyorsan felülkerekedtek a németeken és rengeteg német hadifoglyot ejtettek, a Zonnebeke-gerinc vonalánál viszont géppuskatűz fogadta őket. A két hadtest összesen 8000 embert vesztett, de a 3. ausztrál hadosztálynak sikerült egy mérföldet elfoglalnia az ellenségtől, amely sikernek számított. Október 9-én Poelcappelle megtámadása során a tüzérség, amely a Menin úton és a Polygon-erdőnél fedezte a gyalogság előrenyomulását, használhatatlannak bizonyult. A rossz időjárás és az esőtől sártengerre

változó talaj megnehezítette az előrehaladást. Csekély területi nyereség mellett az antant 10 000 embert veszített, ebből 1253 fő volt az ausztrálok vesztesége.¹⁹

1917. október 12-én kezdődött a flandriai offenzíva utolsó ütközete, a passchendaele-i csata. Az antant erők úgy hitték, hogy a német hadsereg közel van az összeomláshoz, és október közepén öt brit hadosztály, a 3. és a 4. ausztrál hadosztály és az új-zélandiak támogatásával megkísérelt előrenyomulni Passchendaele felé. Az előrenyomulást erősen hátráltatta a sár és a szakadatlan géppuskatűz, ami súlyos veszteségeket okozott. Néhány ausztrál egységnek ugyan sikerült elérnie a falut, de nem voltak elegendőek, hogy meg is tarthassák azt. A reménytelenné váló harc visszavonulásra kényszerítette az ausztrálokat, így számukra a Passchendaeléért folyó küzdelem véget ért, miközben a veszteségeik meghaladták a 4000 főt. A Passchendaele elleni második támadási kísérletben a kanadai hadtestet is bevetették a 2. ANZAC hadtest felmentésére, miközben az 1. ANZAC hadtest a britekkel együtt szintén támadásba lendült, a britek a centrumban, az ausztrálok és a kanadaiak pedig a britek két oldalán. Végül 1917. november 10-én felhagytak a flandriai offenzívával, amelyben az öt ausztrál hadosztály teljes embervesztesége 38 000 fő volt, beleértve 11 200 halottat. A súlyos emberveszteségek hatására a meggyengült öt hadosztályból az újraszervezés után létrejött az ausztrál hadtest, az új-zélandiak pedig a 22. brit hadtesthez csatlakoztak.²⁰

A „császár csatája” és a fordulópont

Oroszország az 1917-es breszt-litovszki béke aláírása után kilépet a háborúból. A keleti fronton harcoló német erők felszabadultak, amelyeket így a nyugati frontra küldhettek. 1918. március 21-én

¹⁹ FINLAYSON 2020, 34–35. o.

²⁰ FLEMING 2012, 33–34. o.

Erich Ludendorff tábornok megindította a tavaszi német offenzívát a nyugati fronton 63 hadosztály bevetésével egy több mint 100 km-es frontvonal mentén. Az offenzíva elején az antanterőket a Vimy-től Braisis-ig tartó frontvonalon érte támadás. A kezdeti előrenyomulás azonban lelassult, mert a tüzérség nem tudott lépést tartani a gyalogsággal, ennek ellenére 40 mérföldnyire benyomultak az antant vonalaiba. A szövetséges erők főparancsnoka, Ferdinand Foch tábornok a helyzetre reagálva azonnali döntéseket hozott. A 3. és a 4. ausztrál hadosztályt átvezényelték Messines-től délre, ahol az Amiens-nél lévő vasúti csomópontot kellett megvédenie.²¹

Az AIF létszáma a flandriai offenzíva után jelentősen megfogycokozott. 1917 decemberében Ausztráliában leszavazták a tengerentúli szolgálatra vonatkozó sorkötelezettség bevezetését. A németek a Hindenburg-vonaltól nyomultak előre Amiens felé. Az Amiens-nél lévő vasútvonal már az első somme-i csata során is fontos szerepet töltött be az utánpótlás és a sebesültek szállítása során. Az ausztrálok elfoglalták Hébuternet. A 4. hadosztály tartotta az Ancre-völgynél lévő frontvonal északi, a 3. hadosztály pedig a déli részét, miközben Villers-Bretonneux városát szintén fenyegette a németek közeledése.²² Március 28-án a németek megtámadták Dernancourt-ot, de visszaverték őket, a 3. hadosztály pedig a következő napokban megállította a további támadásokat Morlancourt-nál. Az Amiens elleni főcsapás 1918. április 4-én vette kezdetét. 15 német hadosztály támadta meg az antanterők 7 hadosztályát.²³

Az Egyesült Államok pár nappal később hadat üzent Németországnak, ezzel csatlakozva az antanterőkhöz. A casus bellit az úgynevezett Zimmerman-távirat szolgáltatta, amelyet a brit titkosszolgálat juttatott el az amerikaiaknak. A távirat ugyanis Me-

²¹ Uo. 34. o.

²² BURNES 2008, 2–5. o.

²³ FLEMING 2012, 35. o.

xikónak ígért amerikai területeket, amennyiben a közép-amerikai ország hajlandó háborút kirobbantani az amerikaiak ellen, és ettől remélték azt a németek, hogy ez a konfliktus lefoglalná az amerikaiakat és meggátolná őket abban, hogy expedíciós erőket küldjenek Európába. A németek széles fronton támadva elfoglalták Le Hamel-t, majd Villers-Bretonneux felé nyomultak. Heves harc kezdődött, amelynek során a 3. hadosztály bajonettrohammal kényszerítette visszavonulásra a támadó németeket, miközben a németek tüzéséggel és aknavetőkkel is lötték az ausztrálok vonalait.

Az 1. ausztrál hadosztály létfontosságú szerepet játszott Hazelbrouck-nál, ahol április 14-én, majd 17-én is ellenálltak a németek támadásainak. Az ausztrálok a géppuskákkal súlyos veszteségeket okoztak az ellenségnek. Április 17–18-án az ausztrálok állásait mustárgáz-támadás érte, amely 1000 emberrel végzett. Az ausztrálok egy több mint 20 km-es frontvonalat tartottak, ami Denancourt-tól Villers-Bretonneux-ig húzódott. A hónap vége felé az érkező britek mentették fel az ausztrálokat. Végül 1918. április 24-én a német tüzéség tűz alá vette Villers-Bretonneux-t, a német gyalogság pedig lángszóróval felszerelt katonákkal és néhány tankkal előrenyomult, amelynek eredményeként elfoglalták a falut.

Két ausztrál egységnek, a 13. és a 15. dandárnak megparancsolták, hogy szerezzék vissza a falut, parancsnokaik úgy döntöttek, hogy az éjszaka leple alatt támadnak majd. Másnap reggel a tüzéség tüzet nyitott a városra és környékére, amit a német tüzéség viszonzott. Az ausztrálok a puskáikra erősített bajonettekkel rohmoztak. A németek egy része visszavonult, mások viszont közelharcot vívtak. Cliffrod Sadlier hadnagy és Charlie Stokes őrmester hat géppuskát támadtak meg és mindegyiket megsemmisítették. Eközben a 15. dandár körülfárta, majd visszafoglalta Villers-Bretonneux-t.

A nehézségek ellenére Villers-Bretonneux visszafoglalása győzelemreméltó siker volt. Ráadásul másnap ünnepelték az ausztrálok egyik legfontosabb nemzeti ünnepét, az ANZAC-napot. A

harcok során mindkét fél sok embert veszített el, az ausztrálok embervesztése 1500 fő volt.²⁴ A Michael-hadműveletet április elején leállították, a veszteségek pedig mindkét oldalon magasak voltak. A szövetséges erők 255 000, a németek 239 000 embert veszítettek el. Májusban John Monash tábornok vette át az ausztrál hadtest irányítását, amely már teljes egészében ausztrálokból állt. A sikertelen tavaszi offenzíva után egyre több friss katona érkezett az Egyesült Államokból is. Monash egy olyan aprólékosan megtervezett támadást akart elindítani, amelyben a gyalogság, a tüzérség, a légierő és a tankok egymást kölcsönösen támogatják.²⁵

Az antant már régóta tervezte, hogy megtámadják Le Hamel-t. A támadás során tankokat is be akartak vetni a gyalogság támogatására. Az ausztrálok viszont nem bíztak a tankokban, ugyanis egy évvel korábban Bullecourt megtámadásakor a 4. ausztrál hadosztály hiába számított rájuk. Monash azt tervezte, hogy 60 tankot fog használni a támadáshoz a tüzérség mellett. A tankoknak és a gyalogságnak a tüzérségi tűz fedezetében kellett előrenyomulniuk.²⁶ 1918 júliusának elején az ausztrál hadtest megtámadta Hamel-t. A tüzérségi támadást követően a gyalogság füstbombák takarásában tört előre. A légierő bombázta a németek állásait, közben Mark V és Whippet tankok nyomultak előre. Az első hullámban támadókat löszerekkel megrakott tankok követték, emellett ejtőernyővel is dobtak le ellátmányt. A gyalogság másfél óra alatt elfoglalta a célpontokat és közel 2 kilométernyire hatolt be az ellenséges területre. Az antant 1062 embert veszített, míg a németek közül 2000-en veszítették életüket és 1600-an hadifogságba kerültek. A német offenzíva július 20-ra véget ért.²⁷

Az ausztrálok újfajta taktikát kezdtek el alkalmazni, az úgynevezett „békés behatolást”. Rajtaütéseket hajtottak végre az ellenséges őrzőjáratokon és lövészárkokon. Előfordult, hogy váratlanul elfoglalták a lövészárkokat, a németek pedig emiatt elkezdtek

²⁴ BURNESSE 2008, 5–11. o.

²⁵ FLEMING 2012, 35–36. o.

²⁶ BURNESSE 2008, 12–13. o.

²⁷ FLEMING 2012, 36. o.

félni tőlük. Az ausztrálok a legsikeresebb rajtaütést 1918. július 11-én hajtották végre, amikor több mint 900 métert foglaltak el a frontvonalból, emellett 120 hadifoglyot ejtettek és zsákmányoltak 11 géppuskát is. A rajtaütésről azonban sem a saját, de még a német parancsnokok sem szereztek tudomást. A 2. brit hadsereg parancsnoka, Sir Herbert Plumer tábornok szerint az ausztrálok ártottak a legtöbbet az ellenség moráljának. A tavaszi német offenzíva a Közel-Keleten akarva-akaratlanul, de megmentette az oszmán-török hadsereget a teljes megsemmisüléstől, mivel az antant Sir Edmund Allenby tábornok erőinek egy részét a nyugati frontra vezényelte.

A „száznapos” offenzíva

1918. augusztus 8-án elkezdődött az antant offenzívája. Napokkal az offenzíva megindulása előtt megkezdődtek az előkészületek. A hadművelet szempontjából kulcsfontosságú volt a tüzérség szerepe. Egyrészt fedezniük kellett a gyalogság előretörését, másrészt semlegesíteniük kellett az ellenséges ütegeket is. Az amiens-i fronton Haig parancsot adott a 4. brit és az 1. francia hadseregnek a támadásra. 1918. augusztus 8-án reggel több mint 70 Whippet tank nyomult előre, mögöttük tíz hadosztállal, köztük az ausztrál és a kanadai hadtesttel, valamint a 4. brit hadsereggel. Az ausztrálokat és a kanadaiakat további 280 Mark V tank támogatta az előrenyomulás során, akik áttörve a németek vonalait több mint 2 mérföldet haladtak előre. A megfutamodó németeket a légierő üldözőbe vette, nehogy rendezhessék soraikat, a kommunikációs vonalak megsemmisítése pedig elejét vette egy szervezett ellentámadásnak. A nap végére az ausztrálok 11 kilométert haladtak előre, a kanadaiak pedig 13-at.²⁸

²⁸ Uo. 37–38. o.

A hadművelet szempontjából kulcsfontosságú volt a tüzérség szerepe. Egyrészt fedeznie kellett a gyalogság előretörését, másrészt semlegesítenie kellett az ellenséges ütegeket is. Az embervesztés viszonylag alacsony volt, az ausztrálok mindössze 2000 embert vesztek. A szövetségesek akkora területet foglaltak el egyetlen nap alatt, mint amekkorát a brit hadsereg az 1916-os somme-i hadjárat 140 napja alatt. Erich Ludendorff német tábornok kijelentette, hogy ez volt a német hadsereg „fekete napja”. A következő napokban az ausztrálok dél felé, Lihons környékét támadták, ahol 1. hadosztály súlyos veszteségeket szenvedett.²⁹

Foch és Haig tábornokok látva a németek visszavonulását, az offenzíva folytatása mellett döntöttek annak ellenére, hogy a tüzérség és az utánpótlás nehezen tudta tartani a lépést a gyalogsággal és a tankokkal. Augusztus 21-én támadták meg Bapaumeot, amelyet a hónap végén el is foglaltak, másnap pedig Albert városát.³⁰

Augusztus 23-án kezdődött meg a chuignes-i csata. A támadás első szakaszában a gyalogság tanktámogatással és tüzérségi tűz fedezetében nyomult előre. A következő szakasz során biztosították volna a megszerzett területeket, majd a folyóhoz közeli területeket is elfoglalták volna. A támadás sikeresnek bizonyult és Chuignest elfoglalták. Az ausztrálok elfoglaltak egy vonalat, ami Herleville-től a Somme-folyó egyik kanyarulatáig terjedt, a 3. ausztrál hadosztály pedig a Somme másik oldalán elfoglalta Brayt.³¹ Augusztus 28-án a németek beásták magukat Péronne városa körül, amit nehezen lehetett megközelíteni frontális támadással a mocsarakon keresztül, így az ausztrálok számára a legpraktikusabb lehetőség az volt, hogy északi irányból keljenek át a folyón. A város megszerzéséhez pedig kulcsfontosságú volt Mont St. Quentin erődített hegyének megszerzése. 1918. augusztus 31-én az

²⁹ BURNESSE 2010, 2–5. o.

³⁰ FLEMING 2012, 38. o.

³¹ BOMFORD 2012, 16–17. o.

ausztrál hadtest átkelt a Somme folyón, hogy áttörje a németek vonalait Mont St. Quentin-nél, a Somme vonalának utolsó német erősségénél. Ennek megszerzése a 2. hadosztály feladata volt, míg az 5. hadosztályra hárult Péronne elfoglalása, a 3. hadosztálynak pedig a folyami átkelőket kellett fedeznie. Az ellenség géppuska- és tüzérségi tűzzel igyekezett megakadályozni az átkelést, míg a 2. hadosztály közelharcban elfoglalta a hegyet. Eközben az 5. hadosztály szeptember elején Péronne városát is elfoglalta.³² Az ausztrálok embervesztése 3000 fő volt.

Az ausztrál hadtest felkészült az erősen védett Hindenburg-vonal ostromára. Tapasztalatlan, de friss és lelkes amerikai egységek is támogatták őket.³³ Szeptember 29-én Bellicourt és Vendhuille között kezdődött a támadás. Bellicourt és Venduille között volt a St. Quentin-csatorna, ami egy földalatti alagútba torkollott. A meredek falú csatorna a frontvonallal párhuzamosan futott végig és beépítették a németek védelmébe. Monash tábornok az alagút felett, gyakorlatilag azt hídként használva, ahol már tankokat is be tudott volna vetni, akarta áttörni az ellenséges vonalakat. Itt azonban különösen erős volt a németek védelme. Ezzel egy időben a 46. és a 32. hadosztály a csatornán keresztül támadott volna.

A közelgő csata kivitelezésében hasonló volt az 1917-es Ypres környéki csatákhoz és ahhoz, ami Hamel-nél zajlott korábban. Az ausztráloknak lövészárokról lövészárookra haladva kellett volna támadniuk, miközben a tüzérségi és tanktámogatást kapnak. Az amerikaiak egy több kilométer széles fronton támadtak volna, a 27. és a 30. hadosztállyal. A 3. és az 5. ausztrál hadosztálynak pedig mögöttük kellett haladnia, majd elérniük a Beaufort-vonalat. A támadás hajnalban kezdődött és kisvártatva a 46. brit hadosztály a csatornán átkelve elfoglalta Bellenglise-t, az ausztrálok támadása azonban megakadt.

³² BURNESSE 2010, 6–8. o.

³³ FLEMING 2012, 39. o.

Mint kiderült, az előttük haladó amerikaiak úgy nyomultak előre, hogy nem tisztították meg a géppuskaállásokat. Az amerikaiak képtelenek voltak előrenyomulni, ráadásul az őket támogató tankok egy részét kilőtte a tüzérség, a németek pedig ellentámadásokat indítottak az ausztrálokkal szemben.³⁴ Október 1-én az amerikaiakat felmentette a 3. és az 5. ausztrál hadosztály, amelyek elfoglalták a Hindenburg-vonal rendszerének fő részét és a Nuroy-vonal nagy részét. Végül a 3. és az 5. hadosztályt felváltotta a 2. ausztrál hadosztály, amely október 3-án áttört egy majdnem 8 km-es frontvonalon, október 6-án elfoglalta Motbrehain és Beauvoir falvait is.³⁵ Ez volt az ausztrálok utolsó bevetése az első világháborúban a nyugati fronton, majd kivonták őket a harcokból, hogy a veszteségeik után rendezzék soraikat, erősítéseket kapjanak és folytassák a kiképzést. Az 1. és a 4. ausztrál hadosztály 1918 novemberében ment volna vissza a frontra, azonban a fegyverszünet megkötésével november 11-én bevetésükre már nem volt szükség. Ez azt jelentette, hogy a 2. ausztrál hadosztály volt az utolsó hadosztály, ami a fegyverszünet megkötése előtt a frontvonalban szolgált.³⁶

Az Új-Zélandi Hadosztály a nyugati fronton 1916–1918

A 20 000 főt számláló Új-Zélandi Hadosztály 1916 áprilisában érkezett meg Angliába Egyiptomból. Tagjainak többsége viszont még tapasztalatlan újonc volt, akik Új-Zélandról érkeztek a tenger-szorosok kudarcba fulladt ostroma után. A francia-belga határ közelében fekvő Armentières-be érkezve Russell tábornok parancsnoksága alatt a 2. brit hadsereghez osztották be őket, amelynek Plumer tábornok volt a parancsnoka. Russell tábornok határozott volt abban, hogy emberei szigorú kiképzésben részesüljenek,

³⁴ BURNES 2010, 12–15. o.

³⁵ RANKIN 2019, 123. o.

³⁶ BURNES 2010. 17. o.

amelynek során felkészítik őket a lövészárok-hadviselésre. A kiképzés során gyakorolták a nyílt terepen, tüzérségi tűz fedezékében történő előrenyomulást. Az új-zélandiakat első benyomásra úgy ítélték meg, hogy az európai katonákhoz viszonyítva fegyelmetlenebbek, mivel többször is előfordult, hogy nem tisztelegtek a feletteseiknek. Viselkedésük azonban nem annak tudható be, hogy tiszteletlenek lettek volna, inkább azzal magyarázható, hogy egyenlőség alapú társadalomból jöttek, ezért időbe telt, amíg hozzászoktak a hadseregben elvárt fegyelemhez.

Az új-zélandiak számára a nyugati fronton az első bevetés a 4. brit hadsereg 15. hadtestéhez csatlakozva Flers megtámadásával kezdődött 1916 szeptember közepén. Megrohamozták a németek állásait és elfoglalták a falut, de csak súlyos veszteségek árán.³⁷ A Somme-nál három hét elteltével valamivel több mint 2100 új-zélandi esett el, a sebesülteik száma még ennél is nagyobb volt: közel 6000 ember.³⁸ Szeptember vége felé és október elején részt vettek Morval, a Thiepval-gerinc és a Transloy-gerinc megtámadásában is, majd a kimerült hadosztályt kivonták a frontvonalról. Az Új-Zélandi Hadosztály az eltelt több mint 20 nap alatt 7000 embert veszített el, amelyből 1500 volt a halottak száma. A hadosztály ez alatt a téli hónapokban erősítéseket kapott. 1917 februárjában Ypres-hez szállították, ahol ismét csatlakozott a II. ANZAC hadtesthez. Az új-zélandiak a tüzérségi zárótűz fedezésében megkísérelték elfoglalni Messines faluját. Június közepére visszaverték a németeket La Basseville-be, 3700 embert veszítve, beleértve 700 halottat.

Az új-zélandiak következő bevetésére a flandriai offenzíva során Passchendaele megtámadásakor került sor, ami harmadik ypres-i csataként vált ismertté. A hadosztály 1917 júliusának végén átkelt a Lys-folyón és elfoglalta Le Basseville-t. Augusztus elején sikeresen elfoglalták a gravenstafel-i kiszögellést, miközben támogatást nyújtottak a Broodseinde-gerinc felé előrenyomuló

³⁷ STACK 2011, 17–18. o.

³⁸ CRAWFORD 2007, 310. o.

ausztráloknak. Október 12-én a hadosztály egy gyengén előkészített és kudarcba fulladt támadást hajtott végre a bellevue-i kiszögellés ellen. Ez volt a legsötétebb nap, mivel a rosszul előkészített támadás során a német géppuskák gyakorlatilag lemészárolták őket, közel 3000 embert vesztek, köztük 1200 halottat. 1918 februárjában a kimerült hadosztályt visszavonták Ypres-ből, amelynek a hadművelet során 5000 embere esett el.³⁹

Az Új-Zélandi Hadosztály 1918 márciusában a tavaszi német offenzíva kezdeti sikere után a Somme-hoz sietett, hogy megállítsa az ellenség áttörését Amiens felé.⁴⁰ Március 22-én Hamel-nél a vonalak stabilizálását követően elfoglalták a La Signy farmot. Az ausztrálokkal közösen visszaverték a Hebuterne-t támadó németeket. Közben amerikai csapatok is csatlakoztak hozzájuk, hogy az új-zélandiak kiképzésben részesítsék őket. Augusztusban a brit „száznapos” offenzíva megindulását követően szinte minden bevetésben részt vettek. Augusztus 28-án második bapaume-i csatában heves tüzérségi tűz után elfoglalták a várost. Szeptember végén az új-zélandiaknak az volt a feladatuk, hogy a két falu között fekvő Bonavis-gerincet foglalják el, amely azonban a szívós német ellenállás miatt sikertelenül végződött. Az új-zélandiak ekkor már csak alig 5 kilométerre voltak a Hindenburg-vonaltól. Az új-zélandiak a fegyverszünet előtti napokban, november elején elfoglalták Le Quesnoy városát 2000 hadifoglyot ejtve és 60 ágyút zsákmányolva. Számukra ezzel ért véget a háború Nyugat-Európában.⁴¹

Összefoglalás

A tanulmány célja az volt, hogy bemutassa az ausztrál és az új-zélandi expedíciós erők katonáinak szerepvállalását az első világ-

³⁹ STACK 2011, 18–19. o.

⁴⁰ CRAWFORD 2007, 343–346. o.

⁴¹ STACK 2011, 20–21. o.

háború időszakában és ezáltal megvilágítsa a világháború hadtörténetének egy olyan aspektusát is, amelyet a konfliktust feldolgozó történeti munkákban csak említés szintjén olvashatunk.

Ha az angolszász történeti munkákat nézzük, akkor jól látható, hogy sokkal behatóbban foglalkoztak az ANZAC szerepével. A csendes-óceáni brit domíniumok, Ausztrália és Új-Zéland a birodalom iránti hűségből léptek be a háborúba. Az ANZAC a nyugati fronton 1916–1918 között több meghatározó hadműveletben is fontos szerepet játszott. Habár az ausztrálok és az új-zélandiak is a Dardanellák ostroma során estek át a tűzkeresztségen, az 1916-os somme-i offenzíva során megtapasztalták, hogy a nyugati fronton sokkal durvább volt a háború. Egyetlen nap alatt vesztettek el annyi embert, ahányat Gallipolinál fél év alatt. A német katonák képzetebbek voltak a törököknél. Az ANZAC hadtestek már az első bevetések alkalmával is súlyos veszteségeket szenvedtek a Somme-nál folyó harcokban. A kiképzésük kezdetén eléggé fegyelmezetlenek voltak, és a brit tiszték is lenézték őket. A háború végére azonban elszántságukkal és harci készségükkel nem csak szövetségeseik, de az ellenség tisztületét is kivívták. Plumer tábornok szerint az ausztrálok ártottak a legtöbbet a német hadsereg moráljának. 1918-ra elit katonákká váltak, akik fontos szerepet játszottak a német hadsereg legyőzésében.

A tavaszi német offenzíva során kulcsszerepet játszottak annak megállításában. Az ausztrál és az új-zélandi katonák az egész világháború során bebizonyították, hogy a harcok során képesek ugyanúgy helytállni, mint bármely más nemzet katonái. Sokan az ausztrál hadtest parancsnokát, John Monash tábornokot tartják az első világháború egyik legjobb ausztrál stratégájának. Külön érdekesség, hogy az öt ausztrál hadosztály közül a 2. ausztrál hadosztály érkezett meg a legkorábban a nyugati frontra és a Hindenburg-vonal áttörését követően utolsóként távozott. A domíniumi expedíciós erők az európai hadseregekkel ellentétben csak két évet töltöttek Franciaországban és Belgiumban, de ezalatt az ausztrálok így is több mint 60 000, az új-zélandiak pedig 12 483 embert vesztek. Az egész világháborút tekintve az ausztrálok és az új-

zélandiak veszteségei a nyugati fronton voltak a legmagasabbak. A tanulmányban külön-külön tárgyaltam az ausztrál hadtestek és az Új-Zélandi Hadosztály szerepét a nyugati front küzdelmeiben, azért, hogy két külön perspektívából láthassuk a harcokban betöltött szerepüket.

Felhasznált irodalom

BEAN 1941 = BEAN, Charles: The Story of Anzac: the first phase. The Official History of Australia in the War of 1914-1918. Australian War Memorial, Canberra, 1941.

BOMFORD 2012 = BOMFORD, Michele: The Battle of Mont St Quentin-Peronne, 1918. Australian Army Campaigns Series – 11. Big Sky Publishing, Sydney, 2012.

BURNES 2006 = BURNES, Peter: Fromelles and the Somme. Australians on the Western Front – 1916. Department of Veterans' Affairs, Canberra, 2006.

BURNES 2007 = BURNES, Peter: Bapaume and Bullecourt. Australians on the Western Front – 1917. Department of Veterans' Affairs, Canberra, 2007.

BURNES 2008 = Peter Burnes: Villers-Bretonneux to Le Hamel. Australians on the Western Front – 1918. Department of Veterans' Affairs, Canberra, 2008.

BURNES 2010 = BURNES, Peter: Amiens to the Hindenburg Line. Australians on the Western Front – 1918. Department of Veterans' Affairs, Canberra, 2010.

BURNES 2015 = BURNES, Peter: Australians at the Great War, 1914 – 1918. Murdoch Books, Australian War Memorial, Canberra, 2015.

CRAWFORD 2007 = CRAWFORD, John: New Zealand's Great war: New Zealand, their Allies and the First World War. Exisle Publishing, Titirangi, 2007.

EGEDY 2000 = EGEDY Gergely: Ausztrália története. Aula Kiadó, Budapest, 2000.

FINLAYSON 2020 = FINLAYSON, Ian: The Battle of Passchendaele. Australian Army Campaigns Series – 28. Big Sky Publishing, Sydney, 2020.

FLEMING 2012 = FLEMING, Robert: The Australian Army in World War I. (Men-at-Arms Series 478.) Osprey Publishing Ltd., Oxford, 2012.

GALÁNTAI 2000 = GALÁNTAI József: Az első világháború. Korona Kiadó, Budapest, 2000.

KEEGAN 2010 = KEEGAN, John: Az első világháború. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2010.

LEE 2010 = LEE, Roger: The Battle of Fromelles, 1916. Australian Army Campaigns Series – 8. Big Sky Publishing, Sydney, 2010.

RANKIN 2019 = RANKIN, Adam: The Hindenburg Line, 1918. Australian Army Campaigns Series – 26. Big Sky Publishing, Sydney, 2019.

REID 2007 = REID, Richard: Ypres. Australians on the Western Front – 1917. Department of Veterans' Affairs, Canberra, 2007.

STACK 2011 = STACK, Wayne: The New Zealand Expeditionary Force in World War I. (Men-at-Arms Series 473.) Osprey Publishing Ltd., Oxford, 2011.

Várnai Gergely

AZ „ÚJ KURZUS” AZ CÁRI KÜLPOLITIKÁBAN – AZ 1904–1905-ÖS OROSZ–JAPÁN HÁBORÚ BELPOLITIKAI ELŐZMÉNYEI OROSZORSZÁGBAN

Bevezetés

1905. szeptember 5-én az Amerikai Egyesült Államok területén található Portsmouth városában a cári Oroszország és a Japán Császárság képviselői aláírták az 1904–1905-ös orosz–japán háborút lezáró békeszerződést. A másfél évig tartó háború során Oroszország a konfliktus valamennyi összecsapásából vesztesként került ki, elveszítette kelet-ázsiai haditengerészeti támaszpontját, Port Arthurt, Szakhalin szigete japán megszállás alá került, hullámsírba került az Orosz Csendes-óceáni Flotta nagy része, illetve a Távolszobrász küldött Balti Flotta. Oroszország hatalmas emberi és anyagi erőforrásai elméletileg lehetővé tették volna a háború folytatását, de a cári kormány 1905-től kezdve egy másik fronton is kénytelen volt harcba szállni, mert 1905 januárjában kitört az orosz forradalom, lehetetlenné téve, hogy a pénzügyileg kimerült, már csak külföldi hitelekből élő cári kormányzat csapatokat küldjön a kelet-ázsiai hadszíntérre, részben mert a csapatok morálja erősen kérdéses volt, másrészt mert az azok szállítására szolgáló Transzszibériai Vasút működése is akadozott, harmadrészen, mert a katonák bevetése a belpolitikai helyzet stabilizálása érdekében elkerülhetetlen volt. A háború elvesztésében tehát az orosz hadvezetés hibái és a cári fegyveres erők felkészületlensége mellett döntő szerepet játszottak a hátszobában zajló gazdasági és politikai válságjelenségek, amelyek a cári kormányzat előtt ugyan ismertek voltak, de azok megoldásához szükséges lépések megtételére II. Miklós orosz cár (1894–1918) egészen a forradalom kitöréséig nem volt hajlandó.

A gazdasági gyökerek

Az Oroszországot sújtó gazdasági válság gyökerei az 1853–1856-os krími háború elvesztését követő időszakban, a II. Sándor cár (1855–1881) által bevezetett reformok befejezetlenségéből fakadtak. A háború elvesztése liberális reformok bevezetésére ösztönözték az orosz uralkodót, amely során megtörtént a jobbágyság felszabadítása, az orosz települések önkormányzatainak, a zemsztvoknak a létrehozása, az oktatási- és igazságszolgáltatási rendszer modernizálását célzó rendelkezések életbe léptetése és az általános hadkötelezettség bevezetése. A reformok nagy lökést adtak az ország fejlődésének, azonban számos hiányossággal rendelkeztek, amely erősen csökkentették azok hatékonyságát.

Tekintettel arra, hogy Oroszország gazdasági termelésének döntő hányadát az agrártermelés adta, a legnagyobb jelentőségű reform a jobbágyság felszabadítása és földhöz juttatása volt. Az 1861-ben kiadott cári manifesztum alapján a földművesek jobbágyi státusza megszűnt és személyileg a korábbi földesúr joghatósága alól szabaddá váltak, házuk és a körülötte levő telek pedig automatikusan a nevükre került. A telkek kialakítása folyamán ugyanakkor igyekeztek a földesúri földeket egy tagban tartani, amelynek során többnyire a gyengébb minőségű területek kerültek a parasztok kezébe, ráadásul sok helyen az erdők is a földesúr kezében maradtak, így a parasztok végül csak a korábban általuk használt földterületek 80 százalékához jutottak hozzá. Az így kialakított osztásföld megváltási ára két elemből tevődött össze: magába foglalta egyrészt a földterület, másrészt a korábban a földesúr részére nyújtott szolgáltatások árát. A föld értékének kiszámításakor világossá vált, hogy a parasztnak a föld piaci értékének két-háromszorosát kell megváltásként kifizetniük, ezért a jobbágyság jelentős hányada ilyen feltételek mellett nem akarta a megváltási szerződés aláírni, így a jobbágyfelszabadítás csak hosszú évtizedek alatt ment végbe. Hátráltatta a mezőgazdaság modernizálását, hogy a törvény fenntartotta a faluközösség, az

obscsina intézményét, amelynek elhagyására csak akkor kerülhetett sor, ha a paraszt megváltotta a faluközösséggel szemben még fennálló kötelezettségeit. Ameddig ez nem történt meg, a faluközösség együttesen birtokolta a földesúr által rendelkezésre bocsátott osztásföldeket és azokat néhány évente újraosztotta a közösség családjai között, akik együttesen feleltek adófizetési kötelezettségük teljesítéséért. A földek újraosztása lehetetlenné tette a termelés modernizációját és a föld termőképességének növelése érdekében végrehajtandó újításokat, hiszen annak használója csak saját rövid távú érdekeit tartotta szem előtt.¹

A reform a parasztság mellett a nemesség nagy része számára is sok esetben negatív következményekkel járt. A mezőgazdasági termelés irányításához szükséges ismeretek sok esetben elégtelenek voltak, ráadásul gazdaságaik modernizálása tőkebefektetést igényelt. A nagy kiterjedésű földterületekkel rendelkező arisztokrácia számára ezek a változások még elviselhető terhet jelentettek, de a közép- és kisbirtokosok életvitelében már radikális változások álltak be. Egy részük sikeresen átalakította birtokai Oroszország új, kapitalizmus felé mutató gazdasági rendszerének követelményei szerint, másoknak a megoldást sok esetben a nemesi földek eladása jelentette, amelynek hatására a nemesi birtokok területe 1905-re 30–40%-kal csökkent az 1861. évi szinthez képest, és ezen a Nemesi Bank 1885-ben történt felállítása sem tudott érdemben változtatni.²

A vidéki nemességhez hasonlóan a mezőgazdasági termelésből élő és a lakosság döntő többségét kitevő, 1861-től jogilag szabaddá váló parasztságot még a dzsentriknél is fokozottabban érintette a jobbágyfelszabadítási reform tökéletlensége, illetve az 1890-es évekre jellemző gazdaságpolitika. A megnövekedett gabonaexport és a túladóztatás eredményeképpen a parasztság túlnyomó részének nem állt rendelkezésére a megfelelő mennyiségű tőke,

¹ SZ. BÍRÓ 2017, 66–70. o.

² MANNING 1982, 4–10. o.

amellyel modernizálhatták volna gazdaságaikat, és a mezőgazdasági termelés képtelen volt arra, hogy lépést tartson a népességnövekedéssel, holott Oroszország lakossága 1861 és 1905 között 91%-kal, 61 millió fővel nőtt. A parasztság – amely az 1861. évi jobbágyfelszabadítás során elveszítette a korábban rendelkezésére álló földterületek közel 20%-át – megélhetése biztosítása érdekében kénytelen volt további termőterületeket vásárolni, illetve bérelni. A megszerezhető földek a nemesség eladásra szánt birtokaiból származtak, és 1905-ig a parasztok vásárolták fel a piacra kerülő nemesi birtokok 60–90%-át, illetve bérelték ki azok 49–83%-át. Nagyrészt hatástalan volt a Parasztbank létrehozása is, mert bár a hitelek kedvező feltételekkel bocsátotta rendelkezésre, azokat az önerővel nem rendelkező parasztok nem vehették igénybe.

A mezőgazdasági szektor fejlődéséhez hasonlóan erősen elmentmondásos volt az orosz ipar fejlődése. Szergej Vitte pénzügyminiszter terveinek megfelelően az aranyalapú pénzügyi rendszer, a nemzetközi pénzpiacokon alacsony értéken tartott rubel, továbbá az olcsó munkaerő (amelynek ellátását az olcsó gabonaárak biztosították) vonzotta a külföldi befektetőket, akik komoly összegeket fektettek az adókedvezményekkel, állami támogatásokkal és megrendelésekkel, továbbá védővámokkal támogatott orosz iparba. Bár az orosz export háromnegyedét továbbra is a mezőgazdasági termékek és a nyersanyagok tették ki, a városokban a századfordulóra nagyméretű ipari központok alakultak ki, amelyeket a nagyüzemi termelési mód jellemezett. A több száz fős üzemek elősorban élelmiszeripari, textilipari, illetve vas- és fémipari termékeket állítottak elő. A költségek csökkentése és a befektetett tőke mielőbbi kinyerése érdekében a fizetések alacsonyak, a munkakörülmények pedig még orosz mércével is katasztrofálisak voltak. Az orosz ipari termelés ilyen körülmények között rohamos fejlődésnek indult, gyarapodásának üteme évi 8% volt, az orosz gazdaság azonban Vitte minden igyekezte és rendkívül gyors fejlődés ellenére sem tudta utolérni Nyugat-Európáét. Az orosz acéltermelés még a 19. század végén is kisebb volt, mint a brit acéltermelés egytizede, kereskedelmi többlete pedig megegyezett a jóval

kisebbségi területű Belgiummal. Az orosz védővámok voltak a legmagasabbak egész Európában, de egy olyan ipari szektort támogattak, amely technológiai szempontból nem érte utol nyugat-európai versenytársait, a nagy tömegben rendelkezésre álló, olcsó munkaerőn nyugodott és a külföldi befektetésektől, illetve hitelektől függött. Ennek eredményeképpen a 19–20. század fordulóján Oroszország rendelkezett a legmagasabb külföldi adóssággal a világon, ugyanakkor ennek kamatai visszafizetése a mezőgazdasági szektor teljesítményétől, illetve az alapvetően földművelésből élő orosz lakosságtól beszédett adók mennyiségétől függött. Hiába nőtt a mezőgazdasági termelés a századfordulóra 217%-kal, a gabonaexport növekedése 550%-os volt, így a lakosság életszínvonala a termelékenység növekedése ellenére csökkent. Mindezek következtében az 1899–1900-ban beköszöntő ipari válság Oroszország gazdaságát igen sérülékeny állapotban találta.³

Oroszország belpolitikai válsága a 19–20. század fordulóján

Az 1861. évi jobbágyszabadítási manifesztumhoz szorosan kötődött a vidéki orosz települések önkormányzati szervezetét, a zemsztvot létrehozó, 1864-ben hatályba lépő cári rendelet, mert a jobbágyszabadítás földhöz juttatta ugyan a parasztságot, egyúttal azonban megszüntette a nemesek felügyeleti kötelezettségeit az orosz társadalom döntő többségét kitevő földművesek felett. A törvény értelmében a földesurak már nem voltak felelősek azért, hogy a parasztok teljesítsék az állam felé fennálló adófizetési kötelezettségeiket, nem kellett eljárniuk azok polgári és büntetőügyeiben, illetve a rendszeresen visszatérő éhínségek és járványok esetén nem voltak kötelesek gondoskodni a parasztok ellátásáról és felügyeletéről sem.

³ KENNEDY 1992, 222–224. o.

Az alsó szintű közigazgatási apparátus kiépítése céljából a cár a helyi választott testületek (önkormányzatok), a zemsztvok létrehozása mellett döntött, amelyben a vidéki nemességnek szánta a vezető szerepet. A nemesség nagy része fokozott várakozással nézett a reformok elébe, tekintettel arra, hogy az ország társadalmi és gazdasági életében betöltött szerepük földjeiknek a jobbágyság részére történő átengedés miatt lecsökkent, ennek fejében valamilyen típusú kompenzációt vártak. A dzsentriknek a jobbágyfelszabadítást ellenző része a parasztság és a vidéki társadalom felett elvesztett befolyását remélte helyreállítani ezzel a rendszerrel, míg a vidékei nemesség liberális része a zemsztvo rendszerben egy jövőben létrejövő országos nemesi érdekképviselői testület alapjait látta és örömmel vett részt az új államigazgatási rendszer kialakításában és működtetésében. Egyik jeles képviselőjük, Kostantin Kavalin véleménye szerint *„A mi jövőnk teljes egészében a zemsztvók sikerétől függ és az, hogy mikorra állunk készen az alkotmányozásra, az attól függ, mennyire működik sikeresen.”*⁴

Az így 1864-ben életbe lépő zemsztvo-rendelet eredményeképpen egy többszintes, cenzusos választáson alapuló, feladatait saját jövedelmeiből finanszírozó önkormányzati rendszer épült ki Oroszországban. A legalsóbb szinten álló obscsina képviselőit a falusi lakosság választotta meg és küldte a járási önkormányzati gyűlésbe, a volosztyba, amely szintén tagokat delegált a kerületi önkormányzatba. A kerületi önkormányzatokat összefogó önkormányzati testület a kormányzóság zemsztvója volt. Bár az önkormányzati testületekbe a különböző társadalmi csoportok meghatározott cenzus alapján küldhettek képviselőket, és a nemesség a parasztsághoz képest erősen felülreprezentált volt, az önkormányzatiság bevezetése az orosz közigazgatásban komoly újításnak számított. Az önkormányzatok maguk választhatták meg vezető tisztségviselőiket, akik egyszerre irányították a zemsztvok intézményeit és tartották a kapcsolatot a kormányzósággal, képv-

⁴ POLUNOV 2005, 111. o.

selve ott az önkormányzat érdekeit. Az önkormányzatok hatáskörét szűkre szabták: az útkarbantartás, az alsófokú közoktatás és egészségügy megszervezése, a helyi ipari és kereskedelmi tevékenységek felügyelete, a közéleti megszervezése, a statisztikai adatgyűjtés tartozott a feladatkörébe, a megtett intézkedései a kormányzó, illetve a belügyminisztérium felügyelete alatt álltak. Feladatai elvégzésének érdekében a zemsztvo adót szedhetett, amelynek körülbelül a felét fordíthatta az állam felé fennálló kötelezettségei teljesítésére, a fennmaradó összeget az oktatás és az egészségügyi feladatok ellátására költhette. Szűk hatáskörük ellenére a zemsztvok jelentősége igen nagy volt, mert színterévé váltak a helyi érdekek megvitatásának és képviselésének, nyilvános fórumot teremtve a politikai és közéleti vitáknak, egyfajta előképeként a későbbi parlamentnek.

A helyi közigazgatás megreformálásával ellentétben a cári kormányzat legfelső szintjén következett be a legkevesebb változás. Az ország irányításának legfelsőbb szintjét a minisztériumok alkották, amelyek rendszerét még I. Sándor (1801–1825) hozta létre, és ez egészen a Romanov-dinasztia bukásáig fennmaradt. A minisztériumok közül a legnagyobb befolyással a Belügy- és a Pénzügyminisztérium rendelkezett. Az előbbi feladata volt a birodalom belső rendjének fenntartása, a cenzúra felügyelete, a statisztikai adatok begyűjtése, a rendi intézmények, illetve az önkormányzatok ellenőrzése, míg az utóbbi a szűk értelemben vett pénzügyi feladatok mellett meghatározta az adó- és vámpolitikát, felügyelte az ipari és kereskedelmi tevékenységet, továbbá a hitelpolitikát, a kereskedelmi tengerhajózást és a vasutak díjszabását. A minisztériumok élén álló minisztereknek közvetlen bejárásuk volt az uralkodóhoz, akit szóban és írásban tájékoztattak a rájuk bízott feladatok elvégzéséről, joguk volt továbbá új jogszabályok megalkotását javasolni, illetve a mások által javasolt törvényjavaslatok megtárgyalásán részt venni. A miniszterek hatalmának és befolyásának alapja az uralkodó bizalma volt. A miniszterek kizárólag az orosz cárnak tartoztak felelősséggel, amely kormányzati

politika kialakítása szempontjából két okból is lényeges körülmény volt: egyrészt belátásukra volt bízva, hogy milyen munkakapcsolatot alakítanak ki minisztertársaikkal, így a miniszterek, illetve az orosz kormányzati apparátus munkáját gyakran bénították meg a miniszterek közötti konfliktusok, másrészt az ország népességét reprezentáló, választott képviselőtestület hiányában nem volt mód arra sem, hogy a cáron kívül bárki más kérdőre vonhassa őket az általuk végzett munkával kapcsolatban.⁵

Az orosz nemesség elégedetlensége ugyanakkor fokozatosan növekedett a cári kormányzattal szemben. A jobbágyszabadítás többségüket hátrányosan érintette, mert a nemesség nagyobbik hányada csak csekély mértékű földbirtokkal, alacsony jövedelemmel, illetve kis számú jobbággal rendelkezett, így a jobbágyszabadítás folyamatának végrehajtását követően a mezőgazdasági termeléshez szükséges munkaerőt egyre nehezebben tudták pótolni, illetve gazdaságaikat az új tőkés viszonyok között működtetni, ezért a jobbágyszabadítást követően egyre nagyobb számban kényszerültek arra, hogy eladják földjeiket. A zemsztvo-reform részben kompenzálta az elveszített földesúri jogosítványait, mert a reform helyi szinten támogatta a nemesség érdekérvényesítő képességét, de országos zemsztvo hiányában arra már nem volt lehetőség, hogy a nemesek nyilvános és hivatalos keretek között megvitathassák problémáikat és az uralkodó elé tárhassák őket. Az országos zemsztvo hiánya ezért egyaránt érintette a nemesség konzervatív és liberális rétegeit is, mert a konzervatívok a reformok végrehajtása során az állami bürokrácia által őket ért sérelmek orvoslását, a liberálisok pedig egy nyugati típusú érdekképviseleti szervezet létrehozását várták el az uralkodótól. II. Sándor azonban mereven elzárkózott ettől, így a nemesség egyes tagjai a radikális politizálás útjára léptek, mint például az arisztokrata a származású Pjotr Kropotkin vagy a szintén nemesi származású Mihail Alekszandrovics Bakunyin.⁶

⁵ SZ. BÍRÓ 2017, 310. o.

⁶ LIEVEN 2006, 240. o.

A vidéki népesség elégedetlensége mellett kiéleződött a városi, vegyesrendű értelmiségnek a cári rendszerhez való viszonya is. Ennek a társadalmi csoportnak a tagjai többségükben szegény városi családból származó egyetemista hallgatók voltak, akik tanulmányaikat állami ösztöndíjjal végezték, de voltak közöttük a jobb anyagi körülmények között élő, nemesi származásúak is, ezért őket a „*raznocsinyec*” (vegyesrendű), illetve „intelligencia” (értelmiség) megnevezéssel illették. Eltérő származásuk és az átlagnál magasabb szintű iskolázottságuk miatt sokuk a társadalmon kívül állónak tekintete magát, életcéljuknak tekintették azonban a társadalom szolgálatát, amelynek megújítását elsősorban forradalom útján kívánták elérni, egyre nyilvánvalóbbá téve, hogy 19. századi Oroszországra az „egyetemekről jövő Pugacsovok” jelentik majd az igazi fenyegetést.⁷

1863-ben létrejött a *Zmlja i volja* (Föld és szabadság) szervezete, amelynek képviselői – a „*narodnyikok*” – a vidéki lakosság műveltségének javítását tűzték ki célul. Az elgondolás alapját az képezte, hogy a faluközösség, az obscsina az az eredeti orosz közösségi forma, amely az új orosz államhatalom fundamentuma lehet, feltéve, ha annak lakói politikailag kellően felkészítettek, öntudatosak és készek egymással szövetségre lépni. Kezdeményezésük azonban nem járt eredménnyel, mert a vidéki parasztság gyanakodva tekintett a számukra ismeretlen, városlakó egyetemistákra és feljelentették őket a hatóságoknál.⁸ A paraszti társadalom békés átfarmálásának terve ezzel kudarcot vallott helyet adva a radikálisabb politikai nézeteknek. 1876-ban sor került a második *Zemlja i Volja* létrehozására, amely az állam ellen tervezett terrorcselekményeket megszervezte, és ezzel megkezdődött az államszervezet képviselői elleni merényletek sora, amelynek fő célpontja II. Sándor cár volt. Tevékenységük a cári csendőrség és titkosrendőrség minden erőfeszítése ellenére csak felerősödött az

⁷ HELLER 2000, 509. o.

⁸ BEBESI 1999, 33. o.

1877–1878-as orosz–török háborút követően, amely nem csak komoly presztízsveszteséggel járt a cár számára, de ráébresztette a balkáni harcokban résztvevő oroszokat (akik soraiban az általános hadkötelezettség eredményeképpen az orosz társadalom valamennyi rétege képviseltette magát) országuk és a cári berendezkedés elmaradottságára.

Az orosz–török háború és annak belpolitikai következményei miatt II. Sándor kénytelen volt a társadalom szélesebb rétegeinek követelésit figyelembe vevő politikai reformokba kezdeni. Ezek egyik leglényegesebb eleme az a döntés volt, amellyel 1880 februárjában Mihail Lorisz-Melikov gróf vezetésével létrejött a Legfelső Intéző Bizottság. Lorisz-Melikov gróf 1881 januárjában tett javaslatot egy olyan törvényelőkészítő testület felállítására, amelynek tagjai között helyet kapnának a zemsztvok és a városok által megválasztott képviselők is, ezért a tervezet Lorisz-Melikov féle alkotmánytervezetként került be a köztudatba. II. Sándor hosszas egyeztetések és több módosítást követően 1881. március 1-jén aláírta az előkészítő bizottságok összehívásáról szóló határozatot, annak végrehajtására azonban már nem került sor, mert néhány óra múlva narodnyik terroristák bombát dobtak II. Sándor hintója elé, amely olyan súlyosan megsebesítette az orosz uralkodót, hogy behalt sérüléseibe.⁹

Fia, III. Sándor (1881–1894) uralkodása alatt az orosz belpolitikai rendszer liberális átalakítását célzó intézkedések felfüggesztésre kerültek. Lorisz-Melikov alkotmánytervezetének életbe lépését az új cár elutasította, a zemsztvo tisztségviselőinek kinevezésében a belügyminisztérium hatáskörét kiterjesztették, az egyetemek működésére vonatkozó előírásokat megszigorították, a bírósági eljárásokban csökkent a nyilvánosság szerepe és létrehozásra került a „Társadalmi Biztonság és Rend Osztálya”, az *Ohrana*. A rendvédelmi szervek megerősítése ellenére az orosz társadalmat feszítő ellentétek csak tovább fokozódtak. Az ipari munkásság kö-

⁹ BEBESI 2005, 244–246. o.

rében 1898-ban Minszkben Gregorij Plekhanov vezetésével megalakult az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt, amely a cárizmus megdöntését és a proletárdiktatúra kikiáltását tűzte ki célul, a forradalom társadalmi bázisának pedig a munkásosztályt jelölte ki, Julius Marton és Lenin ezzel párhuzamosan, 1895-ben életre hívta a Harci Szövetség (*Szozjuz Borbu*) a Munkásosztály Felszabadításáért nevű szervezetet, amely azonnal a rendőrség látóterébe került.¹⁰ Az orosz állammal szembeni elégedetlenség a munkásság mellett a városi lakosság egy másik csoportja, az egyetemista hallgatók körében is lángra kapott. Az diákok szervezkedése – hasonlóan a munkásokéhoz – többnyire csak a nyilvánosság előtt rejtve történhetett meg, és az így létrejött egyetemista testvériségek, egyesületek, politikai csoportok általában kritikusan viselkedtek a fennálló cári rendszerrel szemben. Radikalizálódásuk eredményeképpen került sor 1901. február 1-jén az N. P. Bogolepov oktatásügyi miniszter elleni merényletre, illetve 1902. április 2-án Szipjagin belügyminiszter meggyilkolására.¹¹

1903 nyarán, alig fél évvel az 1904–1905-ös orosz-japán háború kitörése előtt Oroszországban a belpolitikai válság egyre kezelhetetlenebé vált. A parasztság, a vidéki nemesség jelentős része, a városi munkásság és az egyetemi diákság egyre nagyobb hányada fordult szembe a cári rezsimmel. Poltava és Tambov kormányzóságokban 1898-ban még csak 36 parasztmegmozdulásról érkezett hír, 1902–1903-ban azonban ez a szám már 300 fölé nőtt és leverése nagyobb létszámú katonai erő mozgósítását tette szükségessé, mint Napóleon 1812. évi támadása idején.¹²

Oroszország kelet-ázsiai terjeszkedése a 19–20. század fordulóján

III. Sándor cár trónra lépését megelőzően több fontos pozíciót is betöltött az orosz államigazgatásban, többek között részt vett az

¹⁰ FLORINSKY 1954, 1148–1149. o.

¹¹ FRÖHLICH 1981, 48–51. o.

¹² BEBESI 2016, 12–13. o.

cári csapatok irányításában az 1877–1878-as orosz-török háború során. Trónörökös-ként az európai nagyhatalmi politikában szerzett tapasztalatai alapján egyértelművé vált számára, hogy az orosz befolyás európai kiterjesztését az európai nagyhatalmak akár fegyveres erővel is készek megakadályozni, a cári birodalom katonai ereje pedig nem elégséges egy európai konfliktus felvállalására. Az Orosz Birodalom expanziójának egyetlen lehetséges iránya ezért a kelet volt, amelynek ráadásul eddig is megvolt a tradíciója az orosz külpolitikában. Oroszországot keleti határa már 17. században a Csendes-óceán volt, és több ezer kilométeres közös határa volt a Kínai Birodalommal, amelytől az 1858–1860-as aiguni és pekingi szerződés aláírásával az Amur-folyó vidékét is megszerelte, amelyet követően 1860-ban sor került Vlagyivosztko kikötővárosának megalapítására. Az orosz jelenlét Kelet-Ázsiában azonban még évtizedekig súlytalan maradt, részben mert Oroszország szempontjából ekkor az európai ügyek jelentettek prioritást, másrészt az európai országrésztől több ezer kilométerre keletre fekvő területek ellátása olyan komoly logisztikai kihívás volt, ami lehetlenné tette, hogy nagyszámú katonai erőt állomásoztasson a térségben. III. Sándor uralkodása alatt azonban ez a helyzet jelentősen megváltozott. Az Oroszország belső stabilitását megerősíteni kívánó uralkodó be kívánta kapcsolni a keleti országrészeket a birodalom vérkeringésébe, elejét véve a Szentpétervártól távol levő területeken kibontakozó esetleges forradalmi tevékenységnek, amelynek egyik legjobb eszköze a központi területek és a határvidék vasúttal történő összekötése volt. Ezen cél kitűzésében játszott oroszlánszerepet Szergej Vitte pénzügyminiszter, aki az ország ipari kapacitásainak bővítése céljából szintén előnyösnek tartotta az orosz vasúthálózat fejlesztését. A Csendes-óceán partvidékét Oroszország európai területeivel összekötő Transzszibériai Vasút kiépítése az ő irányítása alatt indult meg, és 1901-re a vasútvonal a Bajkál-tavat megkerülő szakasz kivételével vasútszerelvények számára már végig járható volt, és a vasútvonal egészének megnyitása a mindennapi használat előtt éveken belül megvalósulni látszott.

Az orosz befolyás növekedését segítette, hogy miután Kína az 1894–1895-ös kínai-japán háborúban vereséget szenvedett Japántól, Oroszország jelentős szerepet játszott Japán területi igényeinek mérséklésében, illetve a Japán részre fizetendő hadisarc finanszírozásában. A további japán ambíciók kordában tartása érdekében Oroszország és Kína 1896-ban védelmi szövetséget kötött egymással, amely magába foglalta azt a lehetőséget, hogy Oroszország a Transzsibériai Vasút nyomvonalának lerövidítése céljából egy új szárnyvonalat – a Kelet-Kínai Vasutat – építhessen a Kínai Birodalom területén, Mandzsúrián keresztül. Az orosz-kínai együttműködést beárnyékolta ugyanakkor, hogy a cári birodalom 1897-ben megszerezte a mandzsúriai partvidéken található Port Arthur kikötőjét, majd Vitte pénzügyminiszternek sikerült elérnie, hogy azt a Dél-Mandzsúriai Vasút megépítésével összekössék a Kelet-Kínai Vasúttal.

Az orosz befolyás ilyen mértékű megerősödése – egy katonai egységek szállítására is alkalmas vasútvonal megépülése és egy meleg vízi kikötő megszerzése a Sárga-tengeren, a Pekingbe vezető víziút mentén – egyre komolyabb aggodalommal töltötte el a Kínában komoly gazdasági érdekekkel rendelkező Nagy-Britanniát, amely 1902-ben szövetségi szerződést kötött Japánnal a távolkeleti status quo fenntartása érdekében. A növekedő nemzetközi nyomás hatására az orosz kül- és hadügyminisztérium vezetői a Japánnal történő kiegyezésre tettek javaslatot, amelyet azonban lehetetlenné tett az Oroszország hatékony kormányzása előtt súlyos akadályt képző további tényező: az orosz kormányon kívüli, ugyanakkor komoly kapcsolati tőkével rendelkező érdekcsoportok megerősödése, akik Oroszország távolkeleti befolyásának kiterjesztése mellett foglaltak állást.

Az „új kurzus” a kelet-ázsiai orosz külpolitikában

Az orosz kormányzati válságot a fentiekén túl egy további körülmény súlyosbította: megjelent egy olyan nemhivatalos politikaformáló erő a szentpétervári cári udvarban, amelynek befolyása döntőnek bizonyult az ország Japánnal fennálló kapcsolatainak formálása szempontjából.

A Transzszibériai Vasút építési munkálatainak előrehaladása, Port Arthur kikötőjének megszerzése, az odautazási feltételek javulása, a kínai, japán és koreai küldöttségek megérkezése az orosz fővárosba egyaránt elősegítették, hogy a kelet-ázsiai térségre irányuló figyelem megnőjön. Ennek eredményeképpen egyre több diplomata, katonatiszt, bankár és más vállalkozó szellemű személy látta meg az érvényesülés lehetőségét ebben a régióban.¹³ Ezek egyike volt a Brezobrazov-csoport, amelynek szűk körébe tartozott N. G. Matiunin, a 25 évig az orosz Távol-Keleten szolgáló diplomata és észak-koreai alkonzul, egykori iskolatársa, a nyugállományba vonult gárdatiszt V. M. Vonliarliarszkij, valamint a csoport névadója, az egykor szintén a cári gárdában szolgáló Alexander Mihajlovics Bezobrazov.¹⁴ Mindhárman nagy lehetőséget láttak a szentpétervári és a szülői udvar közötti kapcsolatok megerősödésében és nem tartották legyőzhetetlen akadálynak azt sem, hogy az oroszországi magántőke nem rendelkezett kellő pénzügyi tartalékokkal ahhoz, hogy tényleges gazdasági tevékenységbe kezdjen Koreában. Vállalkozásuk alapját egy koreai fakitermelési koncesszió képezte, amely a kínai-koreai határt jelentő Jalu- és Tiumen folyók völgyére vonatkozó szerződés keretében lehetőséget kapott a terület faanyagának kitermelésére, illetve az ehhez szükséges infrastruktúra (utak, raktárak, kikötők) kiépítésére. Vonliarliarszkij és társai egy, a brit Kelet-Indiai Társasághoz hasonló gazdasági szervezetet kívántak létrehozni Észak-Kelet-Ázsiában, eh-

¹³ NISH 2014, 167–168. o.

¹⁴ LUKOIANOV 2005, 67–68. o.

hez azonban komoly állami támogatásra volt szükség. Erre látszólag volt is lehetőség, mert Vonliarliarszkij ekkor egyrészt az Államtanács munkatársa, másrészt ezzel egyidejűleg a Kancelláriát vezető államtitkár, V. K. Pleve államtitkártitkára volt.¹⁵

Vonliarliarszki Bezobrazov segítségét vette igénybe, aki másfél évtizeden keresztül Vorontsov-Daskov gróf, a cári udvar miniszterének volt a munkatársa, majd Nyugat-Szibéria kormányzójának, gróf Ignatevnyek volt a titkára. Bezobrazovot ráadásul Alexander Mihajlovics nagyherceg az ifjú cárnak is bemutatta, így úgy tűnt, az állami támogatás megszerzése nem ütközik akadályba.¹⁶ A jó meggyőző képességekkel rendelkező Bezobrazov 1898 tavaszán még csak írásban, majd miután – Vorontsov-Daskov grófon keresztül – bemutatták II. Miklósnak, több alkalommal szóban is igyekezett meggyőzni az ifjú uralkodót a koreai koncesszió támogatásának előnyeiről. Tevékenysége eredményeképpen Koreát illetően fokozatosan két tábor alakult ki Szentpéterváron: a Vitte pénzügyminiszter, Lamsdorf külügyminiszter és Kuropatkin hadügyminiszter által alkotott triumvirátus, akik a hivatalos állami álláspontot képviselték ebben a kérdésben és elleneztek az orosz befolyás túlzott kiterjesztését Kelet-Ázsiában,¹⁷ illetve a nemhivatalos Bezobrazov-csoport, amely támogatóinak személyi összetétele ugyan változó volt (és a köztük fennálló érdekközöség elsősorban Vitte pénzügyminiszter ellen érzett ellenszenvük, illetve egy Japánnal való érdekellentétekben a fegyveres erő alkalmazásának szorgalmazása állt), de tekintettel az ifjú uralkodóra gyakorolt hatásukra, egyre fokozódó jelentőségűvé vált. Kuropatkin hadügyminiszter naplójában a következőket jegyezte fel: *„Vitte, Lamsdorf és én szorongással és aggodalommal telve követjük Bezobrazov tevékenységét, az Uralkodó ezen kalandjával kapcsolatban ...*

¹⁵ MELOMAZOFF 1958, 178–179. o.

¹⁶ KOWNER 2006, 68. o.

¹⁷ LUKIN 2006, 28–29. o.

*Két politika van kialakulóban a Távol-Keleten – a „birodalmi” és a „Brezobrazov-féle”.*¹⁸ A kelet-ázsiai orosz külpolitikai irányvonal rohamosan átalakult – kezdetét vette az „új kurzus („novij kurs”).¹⁹

Az „új kurzus” formálódását több körülmény is elősegítette. Egyrészt az orosz gazdaság fejlődése megtorpant, a kelet-ázsiai térségbe és a Transzszibériai Vasút megépítésébe fektetett hatalmas tőke egyelőre még nem termelt hasznot, és ezzel Vitte konfliktuskerülő külpolitikai nézetei egyre népszerűtlenebbé váltak, másrészt a Kínában 1900-ban kitört boxerlázadás leverésére orosz haderő bevetésére volt szükség, ami megerősítette a katonai elemek pozícióját a távol-keleti külpolitikai döntések meghozatalában. A helyzet csak tovább romlott azáltal, hogy 1902-ben a belügyminiszter merénylet áldozata lett, és Vitte kérelmelhetetlen ellenfele, V. K. Plehve került a belügyminiszteri székbe, aki a pénzügyminiszter pozíciójának aláásása céljából támogatni kezdte a Brezobrazov-csoport tevékenységét.²⁰ A két csoport közötti harcban a döntő szó azonban továbbra is uralkodóé volt, akinek viszont nem volt határozott álláspontja az ügyben. Egyrészt hajlott rá, hogy elfogadja miniszterei álláspontját Oroszország kelet-ázsiai politikáját illetően (amely a szokásos minisztériumok közötti torzsalkodástól eltekintve nagyrészt egységes volt), ugyanakkor nagy hatást gyakorolt rá Brezobrazov és körének intrikái is, így határozatlan személyiségéből adódóan sok esetben annak a pártját fogta, akivel a legutolsó alkalommal egyeztetett.

II. Miklós uralkodói kvalitásai és az orosz államigazgatás sajátosságai egymást kiegészítve azzal az eredménnyel jártak, hogy az 1903. évi válságos időszakban, amikor az instabil belpolitikai helyzet mellett egy egyre komolyabb konfliktus látszott kialakulóban a Távol-Keleten, a cári birodalom külpolitikai döntéshozatali mechanizmusa kezdett szétesni, lehetetlenné téve az orosz-japán

¹⁸ MACDONALD 1992, 43–45. o.

¹⁹ MALOZEMOFF 1958, 222.; NISH 2014, 170. o.

²⁰ GURKO 1939, 272. o.

konfliktus megelőzését. Az ifjú uralkodóról kortársai hasonló módon nyilatkoztak: jól nevelt, kulturált, udvarias és családszerető embernek írták le, akiből azonban teljes mértékben hiányzott az ország irányítására hivatott uralkodó határozottsága. Trónra kerülésekor maga II. Miklós is kijelentette, hogy mennyire megrémíti az a tény, hogy neki uralkodnia kell,²¹ és az a hozzáállás, illetve személyes tulajdonságai döntő mértékben befolyásolták az ország kormányzását, illetve külpolitikájának irányítását. A döntésképtelen, saját minisztereiben megbízni nem tudó ifjú cár sok esetben a minisztériumok közötti ellentéteket inkább szítani, mint csökkenteni kívánta, hogy a későbbiekben végül egyfajta döntőbírói szerepben foglalhasson állást. A külpolitika meghatározásában is fokozottan jelentkezett ez a tendencia, amely legjobban 1903-tól mutatkozott meg, kialakítva egy „hivatalos és egy nem-hivatalos” távol-keleti orosz külpolitikát.

A „*Brezobraovtyi*” és a triumvirátus közötti belpolitikai konfliktus legjelentősebb következménye ugyanis az volt, hogy II. Miklós egyre kevésbé bízott meg saját minisztereiben és az államapparátusban. A. A. Polovtsev, az Államtanács feje már 1901-ben érzékelte, hogy *„a fiatal cár egyre gyanakóbb az uralmát szolgáló intézmények iránt és autokratikus hatalmának jótékony hatásában való meggyőződésében személyesen kezdte el azt gyakorolni oly módon, hogy nem egyeztet előzetesen senkivel, ellentétes módon cselekedve ezzel az ügyek intézésének általánosan elfogadott módjával.”*²² Az uralkodó 1903. augusztus 12-én ukázt adott ki a Távol-Keleti Alkirályság létrehozásáról, amelynek értelmében a Bajkál-tótól keletre fekvő területeket érintő katonai, külpolitikai és gazdasági kérdésekről egyedül az uralkodónak felelős alkirály hatáskörébe került. Bár a keleti-ázsiai területek igazgatásának ilyen módon

²¹ „Engem nem készítettek fel arra, hogy cár legyek. Én soha nem is akartam az lenni. Nem tudok semmit arról, hogyan kell uralkodni. Még azt sem tudom, hogyan beszéljek egy miniszterrel.” ALEXANDER 1932, 168–169. o.

²² MACDONALD 1992, 39. o.

történő átszervezésére vonatkozólag sor került bizonyos előkészítő egyeztetésekre, a végső döntésről a miniszterek csak másnap, a sajtóból értesültek.²³

A külpolitikai döntéshozatali struktúra ilyen mértékű átalakítása a lehető legrosszabb pillanatban jött. Az alkirályi pozíciót egy haditengerészeti tapasztalatokkal rendelkező személy – a portharthuri helyőrség parancsnoka, Alekszejev admirális – töltötte be, aki nem rendelkezett a megfelelő kvalitásokkal a külpolitikai döntésekhez szükséges egyeztetések megszervezéséhez, illetve egy idegen országgal történő tárgyalások levezetéséhez. Így amikor 1903 augusztusában megérkezett Szentpétervárra a Japán Császárság megkeresése, hogy tárgyalásos úton rendezzék a két ország közötti ellentéteket, az orosz kormányban pont azoknak az államférfiaknak a befolyása csökkent le, illetve szűnt meg, akik támogatták a Japánnal történő megegyezést, illetve akik képesek lettek volna annak kidolgozására. Az Alekszej és Lamsdorf vezette tárgyalások (amelyek során a két orosz államférfi is ellentétes álláspontot képviselt), ezért igen lassan haladtak, amit csak súlyosbított II. Miklós magatartása, aki arra hivatkozva, hogy beteg feleségével kell lennie, hetekig senkit sem volt hajlandó fogadni.²⁴ Tekintettel arra, hogy az orosz birodalom külpolitikájának meghatározásban az uralkodó kezében volt a végső döntés, a tárgyalások nem voltak folytathatók a cár egyértelmű beleegyezés nélkül, így a japán féllel történő egyeztetések több mint fél évig (1904 februárjáig) tartottak, amelyet Tokió a szentpétervári kormány időnyerési taktikájának tekintett. Amikor Japánban megkezdődtek a csapatösszevonások, az orosz cár még az 1904. január 28-án összehívott megbeszélésen is azon az állásponton volt, hogy amennyiben Japán partra száll Koreában, az nem tekinthető casus bellinek, kivéve, ha csapatai eléri a Jalu-folyó vonalát.²⁵ Az események azonban nem igazolták az orosz uralkodót, mert 1904. február 9-én a

²³ ROSEN 1922, 220–223. o.

²⁴ NISH 2014, 189. o.

²⁵ Uo. 210. o.

japán hajóhad megjelent Port Arthur kikötője előtt és tüzet nyitott az annak előterében állomásozó orosz hadihajókra.

Konklúzió

Az 1904–1905-ös orosz–japán háborút megelőzően a cári Oroszországot számos egymást erősítő válságjelenség sújtotta. Az agrárszektor modernizálásának elmaradása, illetve túladóztatása fokozta a vidéki népesség – mind a nemesség, mind a parasztság – elégedetlenségét a cári kormányzattal szemben. Az ellentétek áthidalását ugyanakkor lehetetlenné tette, hogy országos képviseleti rendszer hiányában nem létezett olyan hivatalos fórum, amely lehetővé tette volna a vidéket sújtó problémák áttekintését és az azok megoldását célzó kormányzati intézkedésekre történő javaslatlételt. A cári kormányzat munkáját szintén gátolta a minisztériumok közötti konkurenciaharc, illetve a különféle szaktárcák munkáját összehangoló intézmény hiánya. A pontos kormányzati célkitűzések meghatározását és végrehajtását jelentős mértékben befolyásolta az orosz uralkodó személye. II. Miklós személyi kompetenciái sajnálatos módon azonban csak növelték az orosz kormányzatot sújtó belső harcokat, amely végzetesnek bizonyult Oroszország távol-keleti külpolitikája szempontjából.

Felhasznált irodalom

ALEXANDER 1932 = ALEXANDER, Grand Duke of Russia: Once a Grand Duke. Quinn & Boden Company, New York, 1932.

BEBESI 1999 = BEBESI György: A feketeszázak. Magyar Ruzsisztikai Intézet, Budapest, 1999.

BEBESI 2005 = BEBESI Görgy (szerk.): A hosszú 19. század rövid története. Comenius, Pécs, 2005.

BEBESI 2016 = BEBESI György: Birodalom összeomlás előtt. ID-Research Kft.–Publikon Kiadó, Pécs, 2016.

- CHARQUES 1958 = CHARQUES, Richard: *The Twilight of Imperial Russia*. University Press, London, Oxford, 1958.
- FLORINSKY 1954 = FLORINSKY, Michael T.: *Russia, A History and an Interpretation*. Vol. II. Publishing Co. Macmillan, New York, 1954.
- FRÖHLICH 1981 = FRÖHLICH, Klaus: *The Emergence of Russian Constitutionalism 1900-1914*. Martinus Nijhoff Publishers, Hague, 1981.
- GURKO 1939 = GURKO, I. V.: *Features and Figures of the Past: Government and Opinion in the Reign of Nicholas*. University Press, Stanford, 1939.
- HELLER 2000 = HELLER, Mihail: *Orosz Történelem*. I. kötet. *Oroszország története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.,
- KENNEDY 1992 = KENNEDY, Paul: *A nagy hatalmak tündöklése és bukása*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1992.
- KOWNER 2006 = KOWNER, Rotem: *Historical Dictionary of the Russo-Japanese War*. The Scarecrow Press, Lanham, Maryland, 2006.
- LIEVEN 2006 = LIEVEN, Dominic: *The Cambridge History of Russia*. Vol. II. *Imperial Russia 1689-1917*. Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- LUKIN 2006 = LUKIN, Alexander: *Russian Views of Korea, China and the Regional Order in Northeast Asia*. In: Armstrong, Charles K. - Rozman, Gilbert - Kim, Samuel S. - Kotkin, Sephan (ed.): *Korea at the Center. Dynamics of Regionalism in Northeast Asia*. M. E. Sharpe, Armonk, New York, London, 2006. 5-15.
- MACDONALD 1992 = MCDONALD, David, MacLaren: *United Government and Foreign Policy in Russia 1900-1914*. Harvard University Press. London, 1992.
- MALOZEMAZOFF 1958 = MALOZEMAZOFF, Andrew: *Russian Far Eastern Policy 1881-1904, with special emphasis on the causes of the Russo-Japanese War*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1958.

MANNING 1982 = MANNING, Roberta Thomson: *The Crisis of the old Order in Russia, Gentry and Government*. Princeton University Press, Princeton, 1982.

MACDONALD 1992 = MCDONALD, David, MacLaren: *United Government and Foreign Policy in Russia 1900-1914*. Harvard University Press, London, 1992.

NISH 2014 = NISH, Ian: *The Origins of the Russo-Japanese War*. Routledge, New York, 2014.

POLUNOV 2005 = POLUNOV, Alexander: *Russia in the nineteenth century. Autocracy, reform, and social change, 1814-1914*. M. E. Sharp, Armonk, New York, 2005.

ROSEN 1922 = Rosen, Baron: *Forty years in Diplomacy*. George Allen & Unwin Ltd. London, 1922.

SZ. BÍRÓ 2017 = SZ. BÍRÓ Zoltán: *Az elmaradt alkotmányozás. Oroszország a XIX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest, 2017.

Bába Viktória

Töredékek az indokínai háború eseményeiről egy magyar idegenlégiós visszaemlékezéseiben (recenzió)¹

A történelem során Franciaország egyes gyarmatai dekolonizációs háborút folytattak az anyaországgal szemben függetlenségük elnyerése érdekében. Ezek sorába illeszkedik az indokínai háború is, amelyben a francia haderő jelentős veszteségeket szenvedett mind haditechnikában, mind pedig élőerőben. Ebből kifolyólag a szülőhazájukat különböző okokból hátrahagyó férfiak számára, akik Franciaországba emigráltak, biztosították a lehetőséget, hogy csatlakozzanak a Francia Idegenlégióhoz és az ország érdekeit védve részt vegyenek ezekben a harcokban. Bár a történelemnek ezen fejezete kevésbé ismert, napjainkban már egyre több tanulmány lát napvilágot, melyek hitelt érdemlően bizonyítják, hogy nagy számban harcoltak magyarok is az Idegenlégióban az 1946-tól 1954-ig tartó indokínai háborúban, amelyeket esetenként visszaemlékezésekben és életrajzokban is megörökítettek.

Az előbbieket sorába tartozik Michael Kaponya könyve. A magyar menekült, aki kevés lehetőséggel rendelkezett új hazájában, 1948. november 12-én egy ötéves szerződéssel hivatalosan is az Idegenlégió tagjává vált. Kaponya *A Francia Idegenlégió Indokínában. Visszatekintés egy háborús memoáron keresztül* [La Légion

¹ „A KÖZLEMÉNY AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-22-2-III KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.”

étrangère en Indochine. Mémoires de guerre avec un regard sur l'histoire]² című visszaemlékezését bajtársai emlékének szentelte. A közel kétszáz oldalas irodalmi igényű önéletrajzban a szerző elvezet minket a Mekong folyó deltavidékére, Tonkin földjére és dzsungelébe,³ valamint a különböző országokból származó, de a francia zászló alatt egyesült légiósok közötti szolidaritásról is tanúskodik. Az Epee kiadó 2017-ben publikálta a mű francia kiadását, amelyet Jean Aurimond fordított angol nyelvről. Kaponya önéletrajzi ihletésű történetét egy előszóval kezdi, majd ezt követően négy fő részre osztja: *A francia jelenlét 1945-ös indokínai át-szervezését megelőző események [Événements antérieurs à la réorganisation, en 1945, de la présence française en Indochine], 1948–1953-as szolgálatom a Francia Idegenlégióban [Mon service à la Légion Étrangère Française (1948-1953)], Az 1953–1955-ös párizsi tartózkodásom alatt tett megfigyelések Indokínáról [Observations sur l'Indochine, durant mon séjour à Paris (1953-1955)], végül pedig Az 1955–1998-as Egyesült Államokban való tartózkodásom alatt tett megfigyelések Indokínáról, Algériáról és más eseményekről a világban [Observations sur l'Indochine, l'Algérie, et autres événements dans le Monde, pendant mon séjour aux États-Unis (1955-1998)]. Az utóbbi két fejezetet azonban nem tárgyaljuk részletesebben, mivel érdeklődésünk középpontjában nem a háború következményei, valamint Kaponya arról kialakított véleménye állnak, hanem az, hogyan élte meg ő az eseményeket. A könyvet egy kivonat zárja a Francia Idegenlégió Aranykönyvből, amelyet olyan légiósoknak szentelnek, akik dicsőségesen és hősiezen álltak helyt a háborúk során.*

Könyve előszavában Michael Kaponya leírja, hogy az Indokínában lezajlott kalandjai meghatározó szerepet játszottak nem

² Az eredeti angol kiadás: Kaponya Michael: *The French Foreign Legion and Indochina in Retrospect*, Tate Publishing, London, 2013.

³ Tonkin egykor a mai Vietnam északi részeként volt ismert. 1884-től az ekkor létrehozott francia protektorátus neve lett, valamint egyike volt Francia-Indokínát alkotó hat nagyobb földrajzi egység egyike.

csak az ő életében, de a bajtársaiéban is, amelyek hatására megírta ezt a visszaemlékezést. Azon légiósok előtt is tiszteleg, akik az indokínai háborút megelőzően vagy azt követően hadakoztak az Idegenlégió kötelékében.

Az első fejezetet Kaponya három alfejezetre osztja. Elsőként a Francia Idegenlégió rövid történetével ismerkedhetünk meg, valamint a Franciaország által elfoglalt Kokinkína⁴ területeivel. Ezt követi egy hosszabb alfejezet az indokínai háború előzményeiről. Kaponya részletesen kifejti, hogy a második világháború alatt folytatott német és japán propaganda nagy hatással volt a francia és angol gyarmatokra, amelyek ezután kezdték el a függetlenedéssel kapcsolatos tevékenységüket: megalakult például a *Viet Minh* (Liga Vietnám Függetlenségéért), valamint számos nacionalista mozgalom, emellett kínai oldalról gerilla- és kalóztámadások indultak a francia fennhatóság alatt álló területek ellen. Az ezek ellen szerveződő védelemben kulcsfontosságú szerep jutott a Francia Idegenlégiónak. Az utolsó alfejezetben Michael Kaponya elmeséli, hogy mi vezette őt a Francia Idegenlégióba. Az 1944 és 1948 közötti időszakban járunk, amikor Kaponya özvegy édesanyjával a második világháború végén Bajorországba menekült, amely abban az időben amerikai megszállás alatt állt. 1944 novemberében hagyták el Magyarországot Szudéta-vidék felé véve az irányt. Az utazásuk azonban közel sem bizonyult zökkenőmentesnek, tekintve a gyakori légi támadásokat, amelyek menedékkeresésre kényszerítették őket. Kaponya részletekbe menően írja le a támadások (véres) következményeit.

Ami a szerző írásának struktúráját illeti, gyakran ékel közbe olyan megjegyzéseket, melyek inkább a jelenre vonatkoznak. Ebben a részben például megemlíti, hogy a menekülés alatt átélt borzalmakat soha nem mesélte el a családjának, de gyakran vol-

⁴ Kokinkína egykori francia gyarmat volt Hátsó-Indiában, Francia-Indokínában, a Mekong folyó deltavidékén, fővárosa pedig Saigon volt.

tak rémálmai. A közbeékelés után leírja, hogy végül elérték Passau-t, Németország egyik legfontosabb városát is, ahol kamionra szállva érték el céljukat. 1945 májusában, amikor véget ért a háború, Kaponya és édesanyja tudták, hogy nem térhetnek vissza Magyarországra, mert az súlyos következményeket vont volna maga után, így a magyar légiós Münchenben járt egyetemre, ahol diplomát szerzett. Mivel azonban diplomával sem volt könnyű munkát találni és megélni, Kaponya megunta ezt az életet, amely helyett világot szeretett volna látni és kalandokat átélni. Így jutott arra a döntésre, hogy csatlakozik a Francia Idegenlégióhoz.

A második fejezet hat terjedelmesebb alfejezetre oszlik: évekre bontva követhetjük végig a magyar önkéntes útját az Idegenlégióban tett szolgálata alatt. Története Villingen-ben kezdődik, ahol bevonult a Légióba, miután egy nagyon barátságos magyar törzsőrmester kikérdezte, s orvosi vizsgálatokon esett át, melyek során alkalmasnak találták őt a katonai szolgálatra. Az alakulat, amelyben Kaponya is szolgált, több mint ötven katonából állt, akiket a marseille-i laktanyába irányítottak. Az egység nagy része németekből állt, de voltak közöttük spanyolok és olaszok is, így azok, akik egy nyelvet beszéltek, gyakran egy csapatba álltak össze. Itt újabb, ezúttal még átfogóbb orvosi vizsgálatokon és alapos kihallgatásokon estek át. Az orvosi vizsgálat volt a legszigorúbb, tekintve, hogy a jelentkezők 60 %-át elutasították és hazaküldték. Épp ezért Michael Kaponya még évekkal később is meglepődve emlékezett vissza rá, hogy idővel ő maga is a kihallgatók közé került. December 22-én az újoncok elhagyták Marseille-t és Algéria felé vették az irányt. A magyar légiós részletesen bemutatja Algériát, valamint annak történelmét és kapcsolatát Franciaországgal.

A karácsonyt már Algériában ünnepelték: szabadnapot kaptak, jobb étkezésben és vörösborban részesültek a légiósok. A következő napokban pszichológiai teszten vettek részt, majd kospaszra nyírták őket és egyenruhát kaptak. Kaponya megosztja az olvasóval a katonai azonosítószámát és a kiképzés menetét is,

amely a parancsok francia megfelelőinek betanulásával kezdődött. A kiképzés nem tartott sokáig, mert a jelentkezők jelentős részének volt már katonai tapasztalata, végül pedig a híres „képi blanc”-⁵ is megkaphatták, ezt követően pedig kezdhették meg szolgálatukat másodosztályú közlegényként. Az estéik szabadok voltak, így kikapcsolódásként gyakran látogatták Sidi Bel Abbès városának francia bárjait. Ami a kiképzés további állomásait illeti, Kaponya ezt követően három hónapot Marokkóban töltött, pontosabban Fez városában. Marokkó esetében is az ország részletes ismertetésével kezdi leírását, valamint a város felosztására is kitér. Az itt kapott kiképzés embert próbáló, nagy fegyelmet követelő és intenzív volt. Kaponya bevallása szerint jól bírta ezeket a megpróbáltatásokat, s mivel a legjobb lövészek közé tartozott, gyakran jutalmazták meg azzal, hogy kocsira szállhatott, így nem kellett visszagyalogolnia a táborba. Húsvét környékén hírt kaptak arról, hogy kilencezer légióst Indokínába és Madagaszkárra küldenek. Sokan Indokínába szerettek volna menni, ahogy Kaponya is, azonban nagy szomorúságára Madagaszkárra osztották be, amely elmondása szerint nem járt volna nagy kalandokkal, ezért nem jelentett számára vonzerőt. Ebből kifolyólag, amikor lehetőség nyílt rá, hogy indokínai szolgálatra jelentkezzen, azonnal megragadta, így végül Madagaszkár helyett a távol-keleti hadszíntérre osztották be 1949 májusában.

A magyar légiós beszámol az Indokínába vezető újáról is: a Szuezi-csatornán keresztül vezető útja elviselhetetlen volt, mivel a légiósoknak nem volt saját szappanjuk, a zuhanyból csak sós és meleg víz jött, a forróság pedig számos kellemetlenséget okozott számukra annak ellenére, hogy a felszerelésük elvileg jól védte őket a naptól. Miután elérték Dzsibutit, megérkeztek az Indiai-

⁵ Az eleinte khaki színű sapkát az Algéria és Marokkó meghódításában részt vevő csapatok viselték. Az volt a célja, hogy megvédje őket az intenzív napsütéstől. A sapka azonban nap hatására és a többszöri mosás miatt hamar kiféhéredett, így vált idővel a hosszú ideje szolgáló veteránok büszkeségének szimbólumává.

óceánra. Kaponya leírása szerint az idő nagyon szeles volt, a hullámok pedig napról-napra egyre csak erősödtek, de az őket szállító hajó folytatta az útját a Távols-Kelet felé. Ahogy sokan mások, a szerző is tengeribeteg lett, de ez végül három nap után hirtelen elmúlt és jobban lett: végre tudott enni és mozogni a hajón. Nemsokára Szingapúrba érkeztek, hogy végül a Kínai-tengeren keresztül eljussanak Saigonba, Francia-Indokína fővárosába, ahol 1949. június 9-én szálltak partra.

Ezt követően Kaponya az 1949 és 1951 közötti kokinkínai kalandjairól ír. Beszámol arról, hogy a 13. légiós könnyűdandár kötelékébe osztották be, amelyet 1940-ben hoztak létre, s harcolt Indokína mellett Norvégiában, Kamerunban, Tunéziában, Szíriában, valamint még számos más országban a második világháború során. Megtudhatjuk azt is, hogy Duc Hoa-ba, Vietnám egy kis községébe érve, Kaponyát géppuskával szerelték fel, mivel jó lövész volt. A magyar légiós aprólékosan bemutatja Duc Hoa-t, így megtudhatjuk, hogy a település környéke meglehetősen mocsaras volt, a falvat pedig többnyire parasztok és kiskereskedők lakták. Az ő egységéért egy őrmester, illetve egy tizedes felelt, a Duc Hoa-ban tartózkodó teljes egység Tiphine százados parancsnoka alatt állt. Lakhelyükről, illetve szobájukról is tesz említést, amelyet rabok takarítottak, akikkel egy helyen is kellett fürdeniük, mert ahol megszálltak, nem volt külön tusolási lehetőség biztosítva számukra. Fontos napi feladataik közé tartozott, hogy kinyomozzák a *Viet Minh* által elhelyezett aknákat, valamint éjjel őrt kellett állniuk a kijelölt területeken. Kéthetente bevetésre is kellett menniük, amely ideális esetben az ellenség lefegyverzéséből és bebörtönzéséből állt.

A szerző szerint az aknák mellett a *Viet Minh* a csapdák állításában is remekelt: gyakran ástak lyukakat, amelyekbe bambuszrudakat állítottak, amelyeknek a végét leégették, hogy súlyosabb sebeket ejtsen az ellenfélen, illetve annak érdekében, hogy a csapda ne legyen feltűnő, fűvel fedték le. Egy nap a felkelők megszállták Duc Hoa-t, és Kaponya kontingense azt a parancsot kapta, hogy támadják meg és „semmisítsék meg őket”. Az

akció során egy erdős részre keveredtek és egy olyan ösvényt követtek, ahol a vastag bokroknak köszönhetően jól el tudtak rejtőzni. Amikor azonban kiértek erről a részről, golyózápor fogadta őket. Kaponya emlékei szerint azonnal földre vetette magát, majd a lehető leghamarabb ő is elkezdett lőni. Miközben próbálta védeni magát, a lába belecsúszott az egyik rejtett csapdába, így a társai csatlakoztak a rátámadó vietnámi felkelők megállításához. A magyar légiós sikeresen „eljuttatta egyikőjüket a mennybe”, viszont néhányuknak sikerült elmenekülnie. A visszafelé vezető úton Kaponya arra lett figyelmes, hogy a bal lába vérzik, így megkérte a velük tartó ápolót, hogy lássa el. Bár hetekig ápolgatta a sebet, az állapota csak rosszabbodott: az igazi megmentője Bébête, az alakulat kiskutyája volt, ami egyszer csak nekiállt nyalogatni sérüléseit, amelyek a csodanyálának köszönhetően napok alatt begyógyultak. További akadályok is felmerültek, a harcok alatt jelentős figyelmet kellett fordítani a mérgeskígyók, illetve a veszélyes bivalyok kikerülésére egyaránt.

Gyakran sikerült bennszülötteket is besorozni a francia alakulatokba, ezt a felkelők megpróbálták kihasználni, hogy saját tagjaikat küldjék el Kaponyáék táborába, de a szerzót idézve: „szerencsére nem ismerték a jelszót”. A kalandvágó légiós mesél az első Indokínában töltött karácsonyról is. Mindannyian kaptak egy kis ajándékot, neki egy bennszülött kislányt ábrázoló bronzszobrot jutott, amelyet évtizedeken át megőrzött. Kaponya még számos bevetéséről, kalandjáról ír mélyrehatóan: például géppuskáját lecserélhette a hat hónapos kokinkínai szolgálata után egy géppisztolyra, és előléptették felderítővé is. Annak ellenére, hogy ez nagy kockázattal járt, mert ő lehetett volna az ellenség első célpontja, nagy megtiszteltetés és öröm volt számára ez a poszt, mert tudta, társai megbíznak a képességeiben. Az egyik bevetésükön látott egy vietnámi katonát egy kis kunyhóba rohanni, akire Kaponya gondolkodás nélkül tüzet nyitott. Ezt követően utánaeredt, s a kunyhóban egy földön, vértócsában heverő nőt pillantott meg, de nem állt meg, követte tovább az ellenséget. Ennek a szomorú eseménynek meglehetősen negatív

visszhangja volt Kokinkínában: a nép megelégedte a háborúskodást, végre békét szerettek volna.

A franciák nemzeti ünnepén, 1949. július 14-én az Idegenlégióban szolgáló magyart elsőosztályú közlegénnyé nevezték ki és megkapta a gyarmati érmet (*Médaille Coloniale*) is, amelyet a gyarmatokon végzett katonai hadműveletekben való részvétel jutalmazására vezettek be még a 19. század végén. Ezt a jeles eseményt követően új beosztást is kapott. Az első munkanapja reggelén az irodában találkozott azzal a légióossal, aki átvette az ő helyét, hogy sok szerencsét kívánjon neki, ezt követően pedig átadja neki a géppisztolyát és lőszerait. Kaponya órákkal később azt a hírt kapta, hogy a légiós életét vesztette egy rajtaütés során. A fejezet végén a szerző összefoglalja a Konkinkínában lezajlott háborús eseményeket. Leírja, hogy a városokra nagy hatással volt a *Viet minh* propagandája, mivel a szervezet tagjai jól tudták, hogy a lakosságra milyen üzenetekkel lehet hatni.

1951 és 1952 között Kaponya Tonkin-ban szolgált, ahol a *Viet Minh* már nagy területet tartott az ellenőrzése alatt. A szerző részletes leírást ad Tonkin városairól, valamint a Liga stratégiájáról is. Elárulja, hogy a *Viet Minh* félt az Idegenlégiótól, így gerillatámadásokkal próbálta gyengíteni. 1951. június 6-án Kaponya megkapta a tizedesi rendfokozatot, és lejárt az indokínai szolgálatára vonatkozó szerződése is, de lehetősége volt arra, hogy további egy évre jelentkezzen, amelyet el is fogadott, így tovább folytatta szolgálatát az indokínai hadszíntéren.

Nagy veszélyek és veszteségek árán Kaponya egysége eljutott Gia Lam-ba, ahol 1952. április 1-én szakaszvezetőnek nevezték ki. 1952. május 11-én tudomására jutott, hogy jóbarátját, Dieter-t megölték egy támadásban a vietnámiak: háromszor mellkasán, egyszer pedig fejbe lőtték. Kaponya szerződése hamarosan újból lejárt. Felajánlották neki, hogy még hat hónappal meghosszabbítják, de a magyar légiós nem élt a lehetőséggel. 1952. július 2-án tehát átadta az alegység irányítását egy másik szakaszvezetőnek. Miután mindenkitől elköszönt, egy tranzitáborba szállították, majd Hải phòng-i kikötőjébe, ahonnan Algérián keresztül

érkezett meg Franciaországba egy hatalmas, elmondása szerint már-már luxushajóval. 1952. augusztus 10-én megérkezett Tuniszba, ahol kihallgatásokon kellett átesnie, s választania, hogy Marokkóban vagy Franciaországban folytatja tovább szolgálatát. Kaponya Franciaországot választotta, így érkezett el szolgálatának utolsó éveire, 1952-höz, valamint 1953-hoz. A földrajzi pontosság kedvéért, Marseille-ban szolgált ebben az időben. Életének ezen fejezete nagyrészen a BSLE-ről⁶ szól, azaz az Idegenlégiós Statisztikai Hivatalról, amelynek fő feladatai közé tartozott a légiósjelöltek profiljának tanulmányozása. Az író oldalakon keresztül taglalja a BSLE történetét, feladatát. Ahogy már a történet elején is kiderült, ő is azon légiósok közé tartozott, akik ezeket a kihallgatásokat végezték. 1953 novemberében kapta meg a leszerelési igazolását, amely kötetlen időre biztosított számára tartózkodási jogot Franciaországban. Mivel a frankofón anyaország a szívébe lopta magát, nagyon örült ennek a lehetőségnek, és az igazolás kiállításának másnapján felutazott Párizsba vonattal.

Mindent összevetve, Kaponya kalandokkal teli története egy újabb nézőpontot adhat az olvasónak a történelem eme fejezetéről. A visszaemlékezését nemcsak az információkban és részletekben gazdag története emelik magas színvonalra, hanem a különféle képek is, amelyek csak kalandjainak egy töredékét adják vissza, de mégis ezáltal sokkal közelebb érezheti magát az olvasó az adott korszakhoz. Láthatjuk például Kaponyát azzal a kiskutyával, amelyik segített neki begyógyítani a sebét, de pillantást vethetünk a szerző jelvényeire vagy hivatalos dokumentumaira is. A könyv további előnye, hogy részletekbe menően kifejti az adott korszak politikai helyzetét, ideológiáját és gondolatmenetét, ezzel is átfogóbb képet adva az olvasónak a konfliktusokról, történelmi eseményekről, amelyeknek maga a szerző is részese volt és részt vett a kimenetelének alakításában. Kétségtelenül

⁶ Bureau des Statistiques de la Légion Étrangère.

ajánlott olvasmány mindenki számára, aki az indokínai háborúról és természetesen a Francia Idegenlégió tevékenységéről szeretne egy gazdagon illusztrált, jól áttekinthető és izgalmas önéletrajz segítségével megismerkedni.

Michael Kaponya: *La Légion étrangère en Indochine. Mémoires de guerre avec un regard sur l'histoire.* (trad. par Jean Aurimond). Epee Edition, Kehl am Rhein, 2017. 166. o.

Kiss Márton

**DIPLOMÁCIA, EGOTÖRTÉNET ÉS VÁLTOZÓ
IDENTITÁSOK – A NEMESSÉG RÉTEGÉNEK
SZÍNEVÁLTOZÁSA A 17–19. SZÁZADI
EURÓPÁBAN
(recenzió)**

A francia–magyar kapcsolatok szakértőjeként Tóth Ferenc már eddig is több munkát szentelt az egyetemes európai történelem megismerésének. Munkásságában komoly szerepet szán a korszak hadtörténeti, irodalomtörténeti és művelődéstörténeti viszonyainak bemutatásának, ahogy ezt e kiadványában is tapasztalhatjuk. Munkáját az egyéni sorsok kötik össze, ugyanis mindegyik tanulmány egy élettörténeten keresztül mutatja be az adott korszak különböző viszonyait. A mikrotörténeti megközelítés azért is kitűnő megoldás, mivel nem madártávlatból, statisztikai módszerek segítségével kívánja bemutatni a társadalmi folyamatokat, hanem az egyén életén keresztül utal nagyobb történelmi folyamatokra.

A könyv témaválasztásának alapjául szolgáló „tudástranszferrek” kérdése pontosan ilyen módszertani nehézségekre utal. A különböző gondolatok és elképzelések nem egyenes úton és egyszerre terjedtek el Európában, hanem sporadikusan, legtöbbször interperszonális kapcsolatokon keresztül történtek. Ebben nagy szerepet játszottak a különböző hálózatok (nemesi elit, katonai arisztokrácia), valamint az egyházi hierarchiák, amelyek igyekeztek a maguk példájával hozzájárulni a különböző vívmányok el-

terjesztéséhez. A nagy történelmi folyamatok – mint például a felvilágosodás vagy a „hadügyi forradalom” elmélete¹ – így kisebb szereplőkön keresztül terjedtek el Európában, ahogyan azt a tanulmánykötet írásai is jól mutatják.

A nemesi és egyéb elithálózatok legtöbbször a nagyobb háborúk idején mutathatták meg igazi erejüket, mivel stabilitást tudtak hozni egy viszonylag bizonytalan világban. Ilyenkor különböző katonai érdemekén keresztül megnyílt a lehetőség az ilyen hálózatokhoz való csatlakozásra, akár más ország – uralkodó – rendszerén belül. A korszak egyik legnagyobb konfliktusaként értelmezhető a török elleni visszafoglaló háborúk (1683–1699) időszaka, amely számos vállalkozó kedvű személynek adott lehetőséget a harctéren való bizonyításra. Az eszmék „vándorlása” – ahogyan a tanulmánykötet is utal rá – többnyire egyéneken keresztül történt, akik valamilyen okból kifolyólag elhagyták hazájukat. Ilyen személyek olyan gondolatokat vihettek magukkal, amelyek újszerűnek mutatkozhattak egy másik közösségben. Különösen igaz volt ez akkor, ha a fogadó közeg fogékony volt ezekre az új gondolatokra és nem ítélte el azokat. Kitűnő példa erre a hadi tapasztalatok (például a szaktudás és a különböző fegyverek) áramlása a 17–18. században, mint a hadügyi forradalom kiterjedésének példái. Az azonos időben megjelenő haditechnikai és harcászati fogások olyan előnyöket jelenthettek, amelyekről egy-egy csata (vagy akár hadjárat) végső győzelme függhetett. A másik ilyen gondolat a különböző nyelvek ismeretének kérdése, ugyanis a világ „kinyílásával” olyan területeken jelentek meg az európai hatalmak, amelyeken azok jelenlétét korábban el sem tudtak volna

¹ A hadügyi forradalom („military revolution”) elmélete Michael Roberts történész nevéhez köthető, aki a 16–17. századi hadseregekben végmenő változásokat illette ezzel a névvel. Munkája azóta könyvtárnyi irodalmat szült, komolyan hatva a korszakról alkotott hadtörténeti, politikai és eszmetörténeti gondolkodásra. Bagi Zoltán Péter: A hadügyi forradalom elméletének rövid összefoglalása. In: Bagi Zoltán Péter – Horváth Adrienn. Mozaikok a Magyar Királyság 16–17. századi történelméből. Budapest, 2012. 141–158. o.

képzelné. A kontinensen a 14. században megjelenő Oszmán Birodalom olyan tényezővé vált Európában, hogy nem lehetett figyelmen kívül hagyni – viszont szükség volt olyanokra, akik beszélték az ottani nyelveket és kapcsolatokat tudtak kiépíteni velük. A különböző „keleti iskolák” és diplomataképzők éppen ezért olyan tudást árultak, amelyek birtokában a nemesek könnyen választhattak maguknak új „hazát”.

Az eszmék vándorlásának kézzelfoghatóbb részének tekinthetők azok a könyvek, amelyek ebben az időszakban egy személy vagy intézmény könyvtárát gyarapították. Ahogy a kiadványban szereplő tanulmányok is bemutatják, bizonyos munkák meglete utalhat egy attitűdre (gondolatiságra), ugyanakkor egy birtoklási lista nem árulhat el semmit egy személy belső intencióiról. Ilyen esetben maga a kézirat vagy könyv birtoklása nagyobb hangsúlyt kap, mint az általa képviselt eszmeiség, még ha a cím mást is sugall. Más a helyzet egy olyan ideológia (gondolatiság) esetében, amely komoly kérdéseket vetett fel az egyházi körökön belül. A janzenista tanokat tartalmazó kiadványok magyarországi megjelenése jó példa arra, hogy pontosan milyen módon történhetett egy új eszmeiség megjelenése egy országban.

A szerző válogatásába olyan személyek kerültek be, akik életútjuk miatt alkalmasak lehetnek arra, hogy igazolják az eszmék és ideák vándorlásának téziséét. Az itt megjelenő személyek között találhatunk hadvezéreket, diplomatákat, egyházi vezetőket, valamint egyéb államférfiakat. A mozaikok bemutatása közben az emberben felmerülhet a kérdés, vajon ezek a gondolatok milyen módon jelenhettek meg az állampolgárok szintjén. A könyvekben megjelenő „felvilágosodott reformok”, diplomáciai kapcsolatok és különböző jobbító szándékú szabályok nem tűnnek úgy, mintha közvetlen kapcsolatban lennének a többségi társadalommal. A szerző számol ezzel a problémával, mivel a munkájának címét („Silva rerum”) a nemesi családok több generációra vonatkozó kronologikus műfajáról kölcsönözte, ezzel biztosítva azt, hogy a

nemesség gondolatisága (eszmevilága) külön utakon járt a többségi társadalomhoz képest, így a két terület összevetése önmagába haló kísérlet lenne.

A kiadványban megjelenő első prominens személy Lotaringiai V. Károly (1643–1690), akit a magyar olvasók Magyarország török uralom alóli felszabadítójaként ismernek. Európai kontextusból nézve személye azért is különleges, mert összekötötte a nyugat-európai diplomáciai és katonai eseményeket az országban zajló felszabadító háborúkkal. Lotaringiai Károly hadi erényei mellett komoly államelméleti munkássággal is bírt. Erre kitűnő példák a herceg 1683–1688 között készült hadinaplói, valamint az 1687-ben írt és 1697-ben kiadott *Politikai testamentuma*. A munka a korszak államismereti irodalmához hasonlóan kellő részletességgel fogalmazza meg, hogy egy államfőnek mivel kell foglalkoznia, ha birodalmát sikeresnek akarja tudni. A Habsburg uralkodók számára készült munka célja, hogy megoldásokat keressen a francia hegemonia megtörésére és az ehhez kapcsolatos pénzügyi keretek megalapozására. Olyan javaslatokat is papírra vetett a szerző, mint például az általános közteherviselés, a választófejedelmi rendszer kiterjesztése, valamint különböző hadügyi reformok sokasága. Nagy szerepet szánt a diplomáciának, amelynek segítségével a hadsereg bevonása nélkül is eredményeket lehetett elérni. Érdemes párhuzamba állítani ezt a munkát Kollonich Lipót *Einrichtungswerk* című munkájával, valamint a kiadványban is idézett Franz Moritz von Lacy kéziratosszerű esszéjével.

Az eszmék „áramlásának” következő magyar epizódját Thököly Imre kurucmozgalma, valamint annak száműzetése után a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) teremtette meg. Ezek – bár eszmeiségükben számos hasonlóságot hordoztak magukban –, mégsem egy irányban terjeszkedtek tovább. Az egyik csoportot II. Rákóczi Ferenc és csoportja alkotta, amelynek tagjai követve a fejedelmet előbb Lengyelországba, majd Franciaországba, végül Törökországba kerültek. Ezeken a helyeken különböző emigráns csoportok alakultak, de a fejedelem elutazása

után rövidesen meg is szüntették tevékenységüket. Kivételt képezett ez alól a rodostói kuruc kolónia, amelynek magyar lakosai egészen a 19. század első feléig – a görög szabadságharcig – fennmaradtak. Érdekes történetnek tekinthető Mikes Kelemen életútja, aki nem csak írnokként és költőként szerzett érdemeket, de ahogy Tóth Ferenc bemutatja, még a kor diplomáciai viszonyai-ban is meghatározó szerepet foglalt el.

A Rákóczi-szabadságharc létrehozott egy másfajta emigrációt is, amely csak kis részben volt köthető a fejedelemhez – a francia huszáralakulatba kerülő katonai kört. Ennek egyik legismertebb képviselője Bercsényi László volt, aki később saját huszárezredet kapott a francia hadseregen belül. Ide csatlakozott később Tóth András, aki Rákóczi apródjaként szolgált Forgách Simon mellett. Az ő fia volt François baron de Tott, akit apja diplomáciai szolgálatra szánt. Szinte társaként utazott vele az Oszmán Birodalomba, ahol François hamarosan megtanulta a birodalom nyelvét és belső viszonyait.

Tott neve számos diplomáciai küldetésben és „kalandban” felmerült. Ilyen volt például a rodostói magyar kolóniánál tett látogatása vagy a tatárok földén zajló utazása.² Komoly szerepet vállalt az Oszmán Birodalom védelmének megszervezésében az 1768–1774-es háború idején, amely után számos hadügyi reformot javasolt az oszmán vezetésnek. Segítségének köszönhetően az Oszmán Birodalom stabilizálhatta helyzetét a térségben az orosz állam ellenében. Ez ugyanakkor nem jelentette azt, hogy a francia diplomácia ne vette volna számításba az oszmánok hatalmának megszűnését. A folyamatos tervezgetésekben így vált egyik hön áhított célponttá Egyiptom, amely a kor számos politikusát is magával ragadta. Tott emlékiratában azzal érvelt, hogy a térségbeli (levantei) pozíciók megőrzését csakis Egyiptom birtoklásával biztosíthatják. A hosszú kereskedelmi körutazása után elkészített terveiben foglalkozott azzal, hogy milyen módon lehetne az országot

² Tóth Ferenc: François baron De Tott emlékiratai a törökökről és a tatárokról. Szombathely, 2008.

Franciaország gyarmatává tenni. A diplomata számításai alapján az ország előnyös geostratégiai helyzettel rendelkezett, mivel itt futottak össze a nagyobb kereskedelmi utak, ráadásul Afrika belső részei mellett Indiával is közvetlenebb kapcsolatot hozhattak létre. A globális gyarmatbirodalommal rendelkező Franciaország számára fontos volt a különböző gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok fenntartása, amelyben komoly szerepet szántak a keleti (ez esetben inkább levantei) forgalomnak. Tott tervezete szinte matematikai pontossággal számolta ki az katonai akció költségeit, amelyek meghaladták a francia politikai körök elképzeléseit. Ráadásul a francia külügyminisztérium részéről politikai csoportok is ellenzték az Oszmán Birodalom integritását csökkentő tervezeteket, így Tott hamarosan egyedül maradt tervével. Külön kérdés lehet, hogy Bonaparte Napóleon (1769–1821) pontosan milyen módon használhatta Tott feljegyzéseit az 1798–1799-es francia expedíció során. Érdekes lehet Tott azon gondolata is, amelyet a Ferdinand de Lesseps (1805–1894) igyekezett a gyakorlatban megvalósítani – egy közvetlenebb kapcsolatot Indiával. Tott munkája nem pusztán egy kalandor diplomata okfejtéseinek gyűjteménye, hanem egy előrelátó megfigyelő és katonai szakértő tényekkel is alátámasztott érveléseként is felfogható.

Az Oszmán Birodalom helyzete a 19. századi hatalmi átrendeződés során is felmerült a nagyhatalmi körökben. Ez az időszak még kedvezőtlenebbül érintette a birodalom megítélését. Az Európa „beteg embereként” számon tartott állam szinte azonnal az angol-orosz hatalmi vetélkedés célkeresztjébe került. A folyamatos válságokkal küzdő oszmán hatalom külső területei folyamatosan lázadásokkal reagáltak a központi intézkedésekre, amelyeket egy idő után külföldi hatalmak is támogatni kezdtek. A görög szabadságharc ilyen módon kezdődött el, amelyben egy magyar származású diplomatának is szerepe volt. Kőszeghy Gergely (Grégoire de Keösseck) először rodostói francia konzulként tűnt fel a forrásokban 1812-ben. A származására vonatkozóan görög felmenőkkel is bíró Kőszeghy komoly dilemmába került, mivel

családi hagyományai a szabadságharccal álltak szoros kapcsolatban, munkája viszont a hivatalos szervekhez (és így a szabadságharcosok ellen) kötötte. Jelentései ezért egyszerre tekinthetők diplomáciai forrásoknak, valamint a vívódó ember közleményeinek egyaránt.

A kiadvány különlegességét az adja, hogy az írások nem csak magyarul, hanem francia nyelven is elérhetők az olvasók számára. A két oldal vizsgálatát magába foglaló munka esetében elvárásnak tűnhet ez a megközelítés, azonban eddig a szerzőn kívül csak kevesen próbálkoztak ilyennel. Meg kell jegyezni, hogy a tudományos eredmények közlésére egyre inkább domináns szereppel bíró angol nyelv hiányzik a kiadványból, amely egy kicsit gyengíti a kiadvány alkalmazhatóságát. A kiadvány végén szereplő irodalomjegyzék segíti az olvasót, hogy mélyebben is foglalkozhasson a tanulmányokban megjelenő részletkérdésekkel. Egy esetleges későbbi kiadás számára érdemes lenne egy különálló térképjegyzéket, valamint névjegyzékkel ellátni a művet, hogy annak hasznosíthatósága tovább emelkedjen.

Összességében elmondható, hogy Tóth Ferenc munkája újabb mozaikkal gyarapította a 18–19. századi európai történelmi ismereteinket, egyben kiváló olvasmány lehet a korszak francia és magyar történelme iránt érdeklődő olvasók számára egyaránt.

Tóth Ferenc: *Silva rerum. Tanulmányok a nemesség és eszméik vándorlásáról Európában a nagy változások idején (XVII–XIX. században)*. Line Design Kft., Budapest, 2021.

